מרקם חיי

סיפור אישי

מאת

מרק הייסטן

כפי שסופר לפיטר וויס

מה אומרים על...

מרקם חיי

סיפור אישי
מאת **מרק הייסטן**
כפי שסופר לפיטר וויס

"**מרקם חיי** הוא ספר מרתק של יהודי במאה העשרים והוא גם בעל ערך מוסף חשוב. הוא מראה לדור הצעיר כיצד הרוח האנושית יכולה להתגבר על קשיים וכיצד ערכים אנושיים יכולים להפוך את ההצלחה למשאב חינוכי."

–בנימין זאב בגין, חבר כנסת

"הביוגרפיה של מרק הייסטן היא סאגה של אדם מבריק שההתנסויות בחייו משקפים מאבק תקופתי, של הישרדות באסון הנורא שאפף את יהדות אירופה. הצלחתו של מר הייסטן משקפת שילוב של גאונות, יוזמה, גמישות ועזרה משמים. חייו מוקדשים לבניה מחדש של ישראל ולהמשכיות של עמנו באמצעות חינוך יהודי."

–ד"ר ברנרד לנדה, נשיא, אוניברסיטת טורו

"סיפורו של מרק הייסטן הוא אחד הסיפורים המרשימים ביותר שקראתי מעודי. מילדות שלווה בפולין של לפני מלחמת העולם השניה, דרך תלאות המלחמה וכלה בעזרה בייסוד מדינת ישראל המודרנית באמצעות עבודתו הקשה והצלחתו באמריקה. סיפורו של הייסטן הוא הסיפור של התגברות התקווה על היאוש. שנות חייו וההיסטוריה שהוא ראה מספיקים למספר מחזורי חיים. לאורך כל הדרך הוא לא איבד את האופטימיות העליזה שלו, את אהבתו למשפחה, את אמונתו בבורא עולם ואת אהבת המולדת – הן ישראל והן ארצות הברית. אני מעריץ את מרק הייסטן ואת כל הישגיו. רבים אחרים היו מתייאשים ומוותרים, אך הוא שרד והמשיך. אני תקווה שכל מי שיקרא את ספרו יפיק ממנו את כל הטוב שאני הפקתי ממנו. מן הראוי שכולנו נסכית לדבריו."

–אבן בי, הסנט האמריקני

כל הזכויות שמורות © All rights reserved

Brotchin Books

מרקם חיי

סיפור אישי

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

מאת מרק הייסטן

כפי שסופר לפיטר וויס

עברית: ד"ר אסתר כהן

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

Copyright © 2009 by Mark Hasten

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronical or mechanical, including photocopying, recording, or by any information storage and retrieval system, without permission in writing from the copyright owner

מרקם חיי

תוכן העניינים

הקדשה	ז'
מבוא	ט'
תודות	י"ג
פרולוג	י"ז
פרק א' – ברוטשין	1
פרק ב' – אלגה	19
פרק ג' – הבריגדה הפולנית	37
פרק ד' – שלום, פולין	49
פרק ה' – מעקור ללוחם ארגון	69
פרק ו' – על סיפון האלטלנה	93
פרק ז' – בצה"ל	117
פרק ח' – זמנים קשים בארץ הקודש	131
פרק ט' – השיבה הביתה?	135
פרק י' – מונטריאול	141
פרק י"א – סיפורה של אנה רות	195
פרק י"ב – המעבר למינסוטה	211
פרק י"ג – הנסיעה לטקסס	219
פרק י"ד – בדרך לקולג'	225
פרק ט"ו – התאווה לנכסים	239
פרק ט"ז – בייקונינים (BAC-O's), חצוצרות וקשיות הניתנות לכיפוף	247
פרק י"ז – ביתי באינדיאנה	275
פרק י"ח – להנהיג וללמוד	287
פרק י"ט – מצידו השני של השולחן	305
פרק כ' – פוליטיקה ועדיפויות	319
פרק כ"א – חזרה לברוטשין	333
סוף דבר	345
נספחים	354
מפתח מילים	358
הערות	371

למשפחה שלי

וְכֻלָּם מְקַבְּלִים עֲלֵיהֶם עַל מַלְכוּת שָׁמַיִם זֶה מִזֶּה. וְנוֹתְנִים בְּאַהֲבָה רְשׁוּת זֶה לָזֶה לְהַקְדִּישׁ לְיוֹצְרָם בְּנַחַת רוּחַ. בְּשִׂפָה בְרוּרָה וּבִנְעִימָה.

–מתפלת שחרית

מבוא

אני מכיר ומעריץ את מרק הייסטן זה יותר משלושה עשורים, אך עד שנעשיתי מעורב בכתיבת הספר לא השכלתי להבין את ערכו האמיתי של מרק. מבחינות רבות, מרק הינו אדם לא מורכב שסגנונו הקליל מחפה על שכבה של מורכבות חזקה. זכרונותיו הציוריים ומלאי החיים מהשטטל של ילדותו שאבד לפני זמן רב בפולין של לפני המלחמה נחשפו בפני באהבה כאשר ניסינו להעביר אותם אל דפי הספר. אני באמת מעריך את ההזדמנות שהוענקה לי לסייר, ולו לזמן קצר, בין זכרונות בית ילדותו ובעולם שבער עד מהירה בלהבות האש של השואה.

זכרונותיו של מרק אודות הישרדותו בקזחסטאן הפרימיטיבית בשנות המלחמה והתגייסותו לבריגדה הפולנית של הצבא האדום הינם חדים ובלתי נשכחים. צפיתי והאזנתי בשקיקה למרק החוצה שוב את הוויסטולה בוורשה השסועה בעקבות המלחמה והתרגשתי עד לדמעות כשהוא תאר את איחודו המחודש ועתיר הדמע עם משפחתו לאחר המלחמה. למרות שהוא שרד זוועות ומחסור שהיו גורמים לאנשים חלשים יותר דיכאון עמוק, מרק אף פעם לא נטש את האופטימיות שלו או את אמונתו הדתית החזקה.

ההאזנה למרק המתאר את מבצעיו הנועזים בהיותו חלק מהארגון המחתרתי במחנות העקורים באירופה שלאחר המלחמה גרמה לשערי לסמור. מסעו על האלטלנה מרת הגורל העניקה לו – ועתה גם לי – כיסא בשורה הראשונה של אחד הרְגעים הבלתי נשכחים והשנויים ביותר במחלוקת בהיסטוריה.

לפי כל קנה מידה, סיפורו של מרק אינו סיפור של אצילות נפש תמידית. למרות הנטייה הטבעית להתעלם מתלאות העבר, לא ניסה מרק מעולם לחפות על קשיי החיים. נכונותו לפרוש את הכל לראווה באופן גלוי ומסודר הרשימה אותי ביותר. במהלך הכתיבה היה ברור שמרק מעוניין באמת לתעד את סיפורו כפי שהוא אכן היה. בכך הוא לא יצר רק עדות אישית מרתקת אלא גם מורשת היסטורית רבת ערך.

כשמסלול חייו של מרק הוביל אותו לקנדה ולעולם החדש, מצאתי שגישתו הקלילה מדבקת. שנינותו וחוש ההומור שלו לא עזבו אותו לרגע – לא במשך חייו ולא בעת שתיאר אותם. הישגיו של מרק כמהנדס וכמנהיג עסקי היו ידועים לי היטב כבר בתחילת הכתיבה. מה שגיליתי – ומה שאני מקווה שהקורא יגלה – הוא את הגורמים הפנימיים להצלחה זו: התמדה, עקשנות ואינטלקט חדשני ביותר.

בהיכנסו לשותפות עם אחיו הצעיר הארט, יצרו שני הגברים שותפות עסקית שהחזיקה מעמד ופרחה במשך שלושים וחמש שנים. לפני כמה שנים היה לי העונג להיות מעורב בכתיבת הביוגרפיה של הארט "לא אמות!" (גפן הוצאה לאור, 2002). מרק ואני נמנענו בכוונה מלספר אירועים שתוארו בספר המוקדם יותר, והפנינו את הקורא אליהם באמצעות בהערות בסוף ספר זה. לפיכך, מהווה ספר זה השלמה מושלמת ל "לא אמות!" ושני ספרי הזכרונות יחד מהווים סאגה משפחתית מרשימה וייחודית שעוזרת לתעד את שיעור היכולות העליונות ביותר של האדם נוכח מצוקות בלתי ניתנות לתיאור.

במשך השעות הרבות של השיח אודות חייו, מרק מעולם לא התנשא או הטיף. דרכו רכה יותר, ופעמים רבות מקסימה יותר. למרות זאת, גיליתי בינה רבה בדבריו וזרם עמוק וחזק של מוסריות המבוססת על אמונה בזכרונותיו. לקחים אלו, שנלמדו מחיים שנחיו ברחבות ועוצמה הינם מה שאני סבור שהוא האספקט המעשיר

ביותר של החוויה המיוחדת שהייתה לי. ומסיבה זו קיבלתי את הזמנתו של מרק להיכנס ל"מרקם חייו". אני מזמין אתכם ללכת בעקבותי.

פיטר וויס,
אינדיאנפוליס, אינדיאנה,
ה-1 באוגוסט 2003

שלמי תודה

ברצוני להביע את רגשי תודתי העמוקים ביותר לאנשים הבאים, שבלעדיהם לא היה הספר קורם עור וגידים:

אשתי, אנה רות הייסטן

אחי, הארט נ. הייסטן

ארבעת ילדי:

מר אדוארד הייסטן

הרב מייקל הייסטן

גברת מוניקה רוזנפלד

גברת ג'ודי קיי

יחיאל קדישאי

הרב רונלד גריי

חנן רפפורט

מרתה הבלי

וכמובן, פיטר וויס

וַיֹּאמֶר מִיכָיְהוּ–אִם-שׁוֹב תָּשׁוּב בְּשָׁלוֹם,
לֹא-דִבֶּר ה' בִּי; וַיֹּאמֶר, שִׁמְעוּ עַמִּים כֻּלָּם.

–מלכים א' פרק כ"ב, פסוק כ"ח

Micaiah declared, "If you ever return safely,
the LORD has not spoken through me." Then
he added, "Mark my words, all you people!"

–1 Kings 22:28

פרולוג

ישנו עולם הקיים רק בתאי הזיכרון שבמוחי, עולם המאוכלס בנבלים שטניים ובגיבורים לאין שיעור. זהו עולמו של השטטל ועולמו של הארגון. עולם זה ממוקם בנקודת המפגש של ההיסטוריה והרגשות האישיים. לעתים, מסוגל אני לנעול את מגפי ולחצות את עולם ה"זכרון" הזה, ולעתים אני יכול לקחת עמי אחרים במסעי. אורחים אלו הם אלו שהמריצו בי שוב ושוב לכתוב את זכרונותי.

זהו עולם שנעלם אך, למרות זאת, עולם שאסור לו להיעלם. זה היה עולם שחזה ברוע עצום שהתאסף נגד העם היהודי הזנוח. את זה צריך לזכור. גם את סיפורי הגבורה ואת החזון של הגיבורים הרבים שלמדתי להכיר יש לספר שוב ושוב. עולם זה הוא המקום אליו אני הולך כדי לזכור תקופה שלעולם לא אוכל לשכוח.

אני כותב מילים אלו כדי שעולם הזכרונות שלי ישרוד זמן רב לאחר שתאי מוחי ישתקו. אני רואה את תולדות חיי, במיוחד בשנות השלושים והארבעים, כייחודיים מבחינות רבות. ככל שהחוויות שחויתי נסוגות יותר ויותר לעבר, אני משוכנע יותר ויותר שעלי לשמר את נקודות השיא, אם לא למען ההיסטוריה אז לפחות כדי לחזק את משפחתי. מן הראוי שהם יכירו את חיי. את עולם השטטל האידילי של ילדותי. את המאבק המתמשך כדי לשרוד במשך שנות המלחמה. ראוי שהם ידעו שהייתי אחד החיילים היהודים הבודדים (פרט לפרטיזנים) שהשתתפו בקרבות בחזית המזרחית במלחמת העולם השנייה. ראוי שהם ידעו שהפלגתי על האלטלנה וששרתתי באצ"ל כשנאבקנו להגיע לפלשתינה ושלחמתי כחייל ישראלי, כולי דם ודמע, כדי להוליד את המדינה החדשה של ארץ ישראל.

מעל לכל, רוצה אני שספר זה יהווה מסמך היסטורי. רבים ממנהיגי הארגון כתבו אודות תקופה סוערת וקריטית זו בהיסטוריה היהודית. כתביהם חיוניים לצורך הבנת הכוחות הדינמיים שפעלו בתקופה זו. אני רואה בספרי תוספת המציגה עדות אודות זמנים סוערים אלו כפי שנחזו בעיני יהודי צעיר, אידאליסטי ונלהב שהושלך אל תוך המערכה והצליח, איכשהו, לשרוד את הכל.

בשנת 2002 כתב אחי, הארט הייסטן, את האוטוביוגרפיה שלו ("לא אמות", הוצאת גפן) ופרסם אותה. ספרו המצוין מכסה חלק גדול משנות ילדותנו לפני שנפרדנו ב–1943. הוא גם מרחיב אודות הקריירה העסקית שלנו אחרי שחברנו יחד ב–1967. לפיכך מתמקד ספר זה בפרק הזמן שבין שתי נקודות ציון אלו – שנים שכוללות את שירותי בצבא הפולני במלחמת העולם השנייה ופעילותי בארגון הצבאי הלאומי, שהביאו לייסוד מדינת ישראל.

הרשו לי לאמר מה הספר הזה אינו.

ספר זה אינו גילוי דעת אישי. אין בכוונתי להרחיב אודות השקפתי הפוליטית. ספר זה אינו חשיפה בה אני מספר את "הסיפור האמיתי" אודות המתנגדים לי. כמו כן, הספר אינו הצצה מבפנים אל חייהם הפרטיים של אנשים שהכרתי כדמויות ציבוריות. ספר זה אינו נבואה. איני חפץ להזהיר מפני מה שעלול לקרות בשנים הבאות. ואשמח אם, כדברי מיכה הנביא, "תשמעו" את דברי כדברי אדם אחד שחי בתקופה קריטית ביותר עבור עמנו ועבור העולם כולו.

אני מזמין אתכם להצטרף למסע שלי בביקורי החוזר בעולם הזכרונות הזה, הפעם כשידי אוחזת בקולמוס. מדוע? פשוט כי אני רוצה שתדעו מה היה.

פרק א' | ברוטשין

אבי, ברנרד הייסטן, שירת בחיל הרגלים של הצבא האוסטרו־הונגרי של הקיסר פרנץ יוזף בימים האפלים ביותר של מה שנודע אחר כך כמלחמת העולם הראשונה. עם שחרורו בתום המלחמה, הוא מצא את עצמו, כבחור צעיר, ברחובותיה של לבוב. כמו אוסטיודן (יהודים מהמזרח) רבים אחרים, פנה טאטו (כפי שכינינו אותו אחי ואני) לכיוון מערב כדי למצוא הזדמנויות לשיפור מצבו הכלכלי. אחיו של טאטו, הרמן גלר, התגורר בדורטמונד שבגרמניה, שם היה בעליה של מעדנייה קטנה. לכן, ברגע שטאטו הצליח להשיג את דמי הנסיעה, הוא הצטרף לדוד הרמן, והאחים בילו את שנות העשרים המוקדמות בפריסת פסטרמה, מיון ביצים ופיתוח העסק הצנוע שלהם.

למרות שהם נולדו לאותם הורים, היו לשני האחים שמות משפחה שונים. הסיבה לכך הייתה שכמו בכל האזורים שהיו תחת שליטת האימפריה האוסטרו־הונגרית באותה תקופה, בפולין של המאה ה-19 היה על זוג להינשא הן בטקס אזרחי והן בטקס דתי. הטקס האזרחי היה כרוך במס כבד שרק בורגנים ועשירים יכלו להרשות לעצמם לשלמו. זוגות עניים כמו סבי וסבתי נאלצו להינשא ללא חותמת המס הגדולה שהתנוססה על תעודת הנישואין הרשמית. המדינה ראתה בכל ילד שנולד מנישואין דתיים בלבד ילד שנולד "מחוץ למסגרת הנישואין". דודי הרמן נולד בתקופה זו ונשא את שם הנעורים של אמו, גלר. כאשר נולד אבי, כבר עלה בידם של סבי וסבתי לשלם את המס ולהיות זוג נשוי בעיני החוק, דבר שאפשר להם להעניק את שם המשפחה של האב לבנם השני, שנקרא ברנרד הייסטן.

לאחר כמה שנות עבודה קשה בגרמניה, החליט אבי לשוב למה שהיה אז פולין כדי למצוא אישה. הוא נישא לאמי, חנה הלפרן, בתו של הבעלים של מנסרת עצים מצליחה בשטטל הקרפטי המכונה בוהורודזני או ברוטשין, כפי שכינו אותה תושביה דוברי היידיש, שמנו כמחצית מכלל חמשת אלפים התושבים של הכפר הקטן.

עד תחילת שנות ה-30 הולידו חנה וברנרד, או ברישׁ, כפי שכינוהו ביידיש, שני בנים. אותי כינו מונג'י ולאחי הקטן הרץ קראו הצ'ה. ברם, באותו זמן היה שם משפחתנו הלפרן, לא הייסטן. כמו סבי וסבתי, לא אבו הורי לשלם את מס הנישואין כך שבעיני הממשלה הם היו ידועים בציבור כזוג לא נשוי. בסופו של עניין יכולנו אחי ואני לשאת את שם משפחתו של אבי, הייסטן, באמצע שנות השלושים, כאשר נראה היה שמלחמה עלולה לפרוץ שוב. נשים רבות , ואמי ביניהן, חששו שאם בעליהן יגויסו לשירות צבאי הן עלולות להתאלמן, וללא תעודת נישואין רשמית הן לא תהינה זכאיות לפנסיה ממשלתית. אשר על כן, אספו הורי את הכסף מפה ומשם ושילמו את מס הנישואין כמו רבים אחרים באותו זמן, דבר שהפך את כולנו באופן מיידי לבני משפחת הייסטן.

למרות העובדה שאבי פתח חנות מוצרי עור מצליחה, הוא תמיד חש שההזדמנויות הכלכליות בפולין מוגבלות. הוא שאף לחזור לגרמניה ולעשות לביתו ולהתעשר, וטיפח את ילדיו בכך שלימד אותם גרמנית מדוברת פורמלית (הוך־דויטש), כדי שנהיה מוכנים ליום בו יביא את כולנו לדורטמונד, שם יוכל להיות איש עסקים ללא מורא מהלחץ התמידי של גובי המס הממשלתיים. היטב זוכר אני את הימים בהם שמענו שגובה המיסים הגיע לעיירה. הבשורה פשטה בקרב הקהילה כמו וירוס ואנו אצנו רצנו לבתים ולחנויות על מנת להחביא את כל חפצי הערך הגלויים לעין. גובה המס התבסס על המלאי, ולכן מיהרנו ככל שיכולנו לדחוס את כל העורות הלא מעובדים של אבי למקומות מסתור שהוכנו מראש לפני שעינו של גובה המסים תשזוף אותם.

מיסים ואמנות ההתחמקות מהם היוו חלק מרכזי בחיי השטטל. שני מיסים מהם אי אפשר היה להתחמק היו המס על הסוכר (מאחר וממשלה היה מונופול על יצורו) והמס על גפרורים, שהוטבע על כל קופסא וקופסא. מיסים אלו גרמו לכך ששני המוצרים הנ"ל היו יקרים ומוערכים במיוחד. זכורני כיצד חתכנו כל גפרור לאורך לארבעה חלקים בעזרת סכין גילוח, כך שהרווחנו שלוש להבות נוספות מכל גפרור. על מנת להבטיח את הכנסותיה מהמס על הגפרורים, אסרה הממשלה על שימוש באבני צור, דבר שגרם למצתי סיגריות להיות פריטים שהסחר בהם אינו חוקי. אמי, שנהגה לסחור בשוק השחור מדי פעם, סחרה באבני צור בלתי חוקיות עד שמישהו הלשין עליה. למזלה, היא הצליחה להיפטר מעדות המרשיעה לפני שתוחקרה על ידי השלטונות.

אני עצמי הפכתי למומחה לא קטן בייצור מצתי סיגריות מתרמילי כדורים ריקים. הייתי מחבר ידית קטנה, מכניס גליל קטן עבור אבן הצור ופתילה קטנה. כאשר מילאו את המצתים הללו בבנזין הם נמכרו בכמה גרושים בשוק השחור, וכך התאפשר גם לי לתרום לכלכלת המשפחה.

חנות העורות של אבי הייתה אוסף מגוון ועשיר של ריחות. הוא השיג עורות מבורסקאים וחתך אותם למידות לפי בקשת לקוחותיו, שכללו את הסנדלרים המקומיים ואומנים נוספים. הוא גם מכר עורות במשקל למי שחפץ לעשות חגורה או סוליות חדשות לנעליו. בנוסף לעסקי העורות, סחר אבי פה ושם בשטיחים פרסיים שקנה לפי עגלה ומכר אחד אחד. העסקים הללו באו בנוסף לסחר בבעלי חיים, בו עסק תמיד. זכרונותי המתוקים ביותר הם של חצר המשק הסואנת המלאה בפרות, עגלים, עיזים ועופות בהם טיפלו הן הילדים והן המשרתים. שני עובדים עסקו במשך כל השנה בחטיבת עצים ובאחסונם בערימות במחסן העצים לשימוש משפחתנו המורחבת. יום חמישי היה יום האפייה, בו הכינו באח העצומה את הצ'ולנט והחלות לקראת השבת הממשמשת ובאה. אנו, הילדים, לשנו בצק עבור חמש־שש המשפחות בשכונה.

כל המשפחה המורחבת התגוררה במתחם גדול שתפס שטח של רחוב על רחוב. השטח שהמשפחה לא הזדקקה לו הושכר לסוחרים ואומנים. אני זוכר חנות ללוחות מתכת, חנות גרביים וחנות קטנה שמכרה קמח טחון. כמובן שהמתחם כלל גם את חנות העורות של אבי ואת האכסניה והפאב של סבי וסבתי. הפאב היה מקום חמים, נעים ושמח ולעתים קרובות תפקד כאולם שמחות לחתונות מקומיות. לפעמים היה שם קצת יותר מדי חמים, כאשר הוודקה 200% זרמה בחופשיות רבה מדי. אני זוכר קרבות אגרוף בין משפחת החתן למשפחת הכלה. בדרך כלל הייתה זו הערה על נדוניה קטנה מדי שגרמה לתגרה זוטא. מקור נוסף לחילוקי דעות היה ערכן של מתנות החתונה, שהוצגו לעין כל ושהוכרזו על ידי ה'מרשלק'. המרשלק, הלא הוא הכרוז, היה לא רק מכריז על כל מתנה אלא גם מחבר על המקום חרוז או שיר קטן אודותיה ואודות המשפחה שהביאה אותה, בדומה לזמר קליפסו.

"משפחת כהן לא תישא בכל אשמה /כי הם הביאו לכלה שמיכה רקומה"

המרשלק הוביל את תהלוכת הנוכחים לחופה, שם התקיים טקס הנישואין. לעתים קרובות הוא נשא שתי חלות פריכות ומבריקות גבוה מעל ראשו, סובב אותן אנא ואנה, תמיד בליווי של חבורה צבעונית של כלייזמרים. אם המרשלק הכריז על מתנה זולה יחסית ממשפחה שיכלה להרשות לעצמה לתת משהו יקר יותר, הגיב הקהל בצורה שלילית, דבר שהיה עלול לגרום לתגרה משהתחילה השתייה.

שיכורים היו חלק מחיי היום יום באותם זמנים. כאשר מישהו הגזים בשתייה ולא היה יכול להחזיק את האלכוהול, נקראתי אני לעזור להעביר את הברנש המסכן סביב הבניין אל מחסן העצים. שם הושכבו השיכורים על העצים וניתן להם לישון עד שהתעוררו פיכחים.

ברוב המקרים לא היה המשקה המועדף במקומותינו יין אלא בירה עשירה, מלאת קצף מעשה בית. אני זוכר את חביות הבירה

הענקיות שמילאו את המרתף הקריר מתחת לאכסניה וכיצד שאבו סבי וסבתי את הבירה למעלה דרך הרצפה באמצעות משאבות ידניות כבדות. הלקוחות היו מביאים קנקנים מהבית ומחכים עד שסבי מילא אותם עד שהקצף גלש מהם. ולמרות שהייתי צעיר מכדי לטעום את הבירה, הבנתי שהטעם שלה הוא מיוחד. גם בגיל מתקדם בארץ זו נשאה עימה אמי את זכר הבירה הפולנית הסמיכה ההיא. היא תמיד ניסתה סוגים שונים של בירה כל אימת שביקרנו במסעדה אמריקנית, אך מעולם לא מצאה משהו שדמה לטעם הייחודי והמובהק של הבירה מברוטשין.

לאחר פטירת סבתי טוביה (יונה) ב 1936, איבד סבי עניין באכסניה וסגר אותה. שם, במקום שהתפנה, פתח דודי פסייחה את חנות האופניים שלו. כאשר לא הייתי עסוק בחצר, הייתי בתעסוקה מלאה בעזרה לדודי בחנות האופניים. הוא לימד אותי לבנות אופניים שלמות מההתחלה ועד הסוף. בגיל עשר כבר ידעתי לאזן את הגלגלים, להרכיב את גוף האופניים המתכתי, לחבר את החישורים וההילוכים וליצור זוג אופניים סביר שדודי היה יכול למכור. לאחר זמן מה הותר לי לבנות זוג אופניים בשבילי וזה גרם לי להיות המאושר בילדי השטטל, עד שראיתי את האופניים הממונעים החדשים של דודי. אופניים אלו היו המילה אחרונה בטכנולוגיה של אותם זמנים ולא היה לי מנוח עד שהורשיתי לרכב עליהם. לאחר נדנודים בלתי פוסקים ניאות דוד פסייחה לבקשתי, שם אותי על המושב והרשה לי לנסוע סביב החצר לנוכח מבטיהם המשתאים של חברי ומשפחתי. הייתה זו, ללא ספק, שעת ילדותי היפה ביותר.

כמו משפחות רבות אחרות, היינו הבעלים הגאים של כלב. אך ווילשור (זאבי) לא היה כלב מחמד או חיית שעשועים. ווילשור היה כלב רועים גרמני חזק ואכזרי שתפקידו היה להגן על רכוש המשפחה מפני גנבים ומסיגי גבול. פיו היה חסום והוא היה סגור במכלאה במשך היום, ובלילות הוא הוצא מחובר לרצועת מתכת כדי

לתפקד כאזעקה מן החי שלנו. היו לו טלפיים ענקיות עם ציפורניים גדולות בהן חפר באדמה סביב המכלאה אליה נלקח מדי בוקר. רק אבי וסבי טיפלו בו. לאיש מלבדם לא הותר להתקרב אליו. אני זוכר את השלט "זהירות כלב נושך" שפאר את החצר האחורית. שנים לאחר שמסרנו את ווילשור הקשיש לאיכר (שם, לפי השמועה, הוא מת כאשר האסם נשרף) היו שואלים אותנו אם הכלב האכזרי ההוא עדיין בסביבה לפני הכניסה למתחם שלנו.

האוריינטציה הדתית של קהילתנו הקטנה הייתה מגוונת להפליא. היה רב רשמי "ממונה" מטעם המדינה, הרב נבנצאל, שנודע בכינויו "רבינר" והיה אחראי על טקסי נישואין, הלוויות וכדומה. הוא הוכר על ידי הממשלה הפולנית כנציג הדתי של הקהילה היהודית בבוהורודזני. בנוסף, היה בעיירה גם רב חסידי בשם רוזנבאום, שנתמך על ידי קהילת מאמינים ופעל ללא סמכות רשמית. מצב זה של נאמנות חצויה גרם לקרע עמוק בקרב יהודי ברוטשין. עד כמה עמוק היה הקרע גיליתי בביקור בעיירת מולדתי בשנת 2002 (ראה פרק 20). שם נתקלתי במסמך, או, ליתר דיוק, בעצומה, מחודש מאי 1925, המבקשת מהממשלה הפולנית לא למנות מחדש את הרב נבנצאל כרב הרשמי של בוהורודזני ולמנות את הרב רוזנבאום במקומו. המסמך כלל תצלום של הרב רוזנבאום ושני בניו לייבל וצבי וכן של בתו היפיפייה. בעצומה כתוב: "אנו, יהודי בוהורודזני החתומים מטה עותרים בזאת לסנאט הפולני (הסיים) למנות את רבי ניסים חיים רוזנבאום לתפקיד הרב הראשי של בוהורודזני מהסיבות שדלהלן..." בתחתית העמוד, בינות לחתימות רבות אחרות, בלט שם אחד: ברנרד הייסטן, אבי, שחתם על העצומה שנתיים לפני שנולדתי. למרות רצונו ורצונם של יתר החותמים, העצומה לא שכנעה את הסנאט הפולני והרב נבנצאל מונה לקדנציה נוספת. ברם, העצומה נותרה כעדות לסוג האקטיביזם הדתי והפוליטי לתוכו נולדנו אחי ואני.

הלימודים בשטטל התחילו מוקדם – הן מדי יום הן בחיים. כל ילד מעל גיל שש חויב ללכת לבית הספר הממלכתי, אך הילדים היהודים החלו את מסלולם במערכת החינוך בגיל מוקדם בהרבה. ההורים היהודים העסיקו 'בהלפר', שליח. השליח היה אוסף את הילד הצעיר (מתחת לגיל חינוך חובה) מביתו מדי בוקר, ונושאו לבית הרב על כתפו או על גבו. שם הכירו הילדים את האלף־בית העברי, כך שבהגיעם לגיל ה"חיידר" כבר היו הילדים מסוגלים לקרוא טקסט עברי. שם, על הרצפה בביתו של הרב, הודלקה אש הלימוד במוחות ובלבבות התלמידים הצעירים.

לפי החוק הפולני היה על כל ילד להישאר בבית הספר הממלכתי עד סוף כתה ו'. הלימודים התקיימו שישה ימים בשבוע, כולל שבת. כמובן שהילדים היהודים לא הלכו לבית הספר בשבתות. בנים ובנות למדו בבתי ספר נפרדים, פרט לשיעורי הדת השבועיים בהם נסעו הבנות לבית הספר של הבנים. המורה ללימודי הדת שלנו היה פרופסור משופם וקרח בשם נדלר אשר, למרות שלא היה יהודי מאמין, לימד אותנו היטב את יסודות היהדות. הוא אהב לזווג בנים ובנות ולעשות "שידוכים" קטנים. פעם אחת הוא "שידך" בן ובת ועמד על כך ששניהם ינשקו אותו על קרחתו המבהיקה.

כל השיעורים בבית הספר הממלכתי התקיימו בפולנית וכל מערכת החינוך הייתה בשליטת הכנסייה הקתולית, אך כל הילדים, ללא הבדל דת, נדרשו להיות בבית הספר משמונה בבוקר עד אחת בצהריים מדי יום. לאחר ארוחת הצהריים הלכו כל הבנים היהודים לבית ספר דתי, חיידר, חמישה ימים בשבוע. שם התנהלו השיעורים ביידיש והתפילות, המזמורים והפרשנים נלמדו בעברית מקראית. היינו מיומנים בתרגום העברית המקראית ליידיש כאשר חיפשנו משמעות בחומש, בגמרא ובטקסטים קדושים אחרים. באמצע שנות השלושים, כאשר רוח הציונות החלה לנשב בשטטל שלנו, החלו רבים מהבנים הצעירים ללכת לשיעורי עברית מדוברת שלוש או ארבע פעמים בשבוע לאחר החיידר. שיעורי "עברית בעברית" אלו הועברו

על ידי מורה צעיר ונלהב בשם פרופסור לנדאו. כך, ביום טיפוסי מצאתי את עצמי דובר בשטף ולומד בגרמנית, פולנית, אוקראינית, יידיש, עברית מקראית ועברית מודרנית. אווירה רב־לשונית זו לא גרמה לי כל פחד ונראתה לי נורמלית וטבעית לחלוטין.

הלימודים בבית הספר הממלכתי היו בחינם, אך הורינו נדרשו לשלם הן עבור הלימודים בחיידר והן עבור שיעורי השפה העברית. עצם התשלום, כמו גם עצם לימודי הדקדוק והספרות העבריים היוו אמירה פוליטית: אנו מכינים את עצמנו לקיבוץ הגלויות שיקרה כאשר מדינה יהודית תקום בירושלים. כמו רוב היהודים באירופה, חלמנו על עולם טוב יותר. עולם בו שונאי היהודים המקומיים לא יקניטו אותנו כל הזמן כ"ז'ידים" (יהודים). עולם המעניק ליהודים שוויון הזדמנויות ואפשרויות להצליח כמו אלו שניתנים לשכניהם הגויים. לדוגמא, לפני נישואיו ולפני פתיחת חנות האופניים סיים דודי פסייחה את חוק לימודיו בפקולטה למשפטים. ברם, הוא לא יכול היה לעסוק בעריכת דין מפני שהמערכת המשפטית בה אבה לעסוק כללה איסורים שמנעו מיהודים לייצג קליינטים, לחתום על מסמכים חוקיים ולכהן כעורכי דין. על מנת להיות עורך דין, היה עליך לדאוג קודם כל לכך שתיוולד פולני או אוקראיני. דודי פסייחה אמנם מצא עבודה בתפקיד "מצנט" (עוזר פרקליט), אך זה היה התפקיד הרם ביותר אליו הוא היה יכול לשאוף להתקדם בתחום המשפטי.

בעוד שמשב הרוח הלוהט של האנטישמיות חרך תמיד את צווארינו, הרי שבתור בני עשרה בשטטל התייצבנו תדיר בפני המתנכלים לנו. אויבינו המרים ביותר בבית הספר היו ה"שוטבקים" הגויים המקומיים. השוטבקים היו תלמידים חלשים שנשארו כיתה אחת או יותר ולכן היו, בדרך כלל, יותר מבוגרים ויותר גדולים מחבריהם לכיתה. השוטבקים הענקיים הללו עשו להם מנהג להוציא את תסכוליהם, כעסם וקנאתם על התלמידים היהודים. מצב זה הגיע לכלל פיצוץ בהיותי בן שתיים עשרה, בכיתה ה'. אחד השוטבקים, אידיוט מגושם עם שער בלונדיני קצוץ, עשה לו מנהג

יומי לבחור ילד יהודי ולהכותו בלי כל סיבה. שכנעתי את חברי לכיתה שזה מטומטם לשבת סתם ולחכות לתורינו לקבל מכות מהבריון בן השש עשרה. שכנעתי אותם לחבור אלי ואנו "התחמשנו" במקלות מטאטא והתעמתנו עם אויבנו המגודל. הוא קיבל מאיתנו מכות כפי שלא קיבל מימיו ומאז הוא חדל להטרידנו ואפילו נהיה חברנו ומגיננו.

קהילתנו זכתה בשירותיו של רופא יהודי, ד"ר זינגר, חתנו של פרופסור נדלר. ד"ר זינגר היה ג'נטלמן נאה שעבד במשרד מפואר שהיה ממוקם ממש במרכז העיר. לקוחותיו מנו לא רק יהודים, ולמרות האנטישמיות המושרשת והממוסדת, הוא טיפל בלא־יהודים רבים. האירוניה שבדבר הייתה שבעוד שאם גויה הייתה רשאית להזעיק רופא יהודי לסייע לה בלידתה, אותו רופא לא היה רשאי לחתום על תעודת הלידה בגין יהדותו. ד"ר זינגר היה בין הראשונים שנרצחו על ידי הנאצים במסעם להדברת אנשי הצווארון הלבן.

בעוד שבעיני המשתאות נראה אורח חיים פסטורלי זה מושלם, אבי חשב אחרת. טאטו שאף להשאיר את חיי השטטל מאחוריו ולטייל לאורך שדרות העיר הרחבות שנפתחו בפני יהודים מאז המלחמה. ברם, צילו המאיים של צלב הקרס ועלייתו של היטלר ב-1933 שמו קץ לחלומו של אבי להגר לגרמניה וקיבעו את גורלה של משפחתנו לשטטל הרדום בברוטשין. מאחר והוא חי בגרמניה בעבר, הבין אבי את היטלר טוב יותר מיהודים רבים אחרים בעיירה. אני זוכר אותו חוזר ואומר: "כאשר היטלר אומר שהוא רוצה לנקות את גרמניה מיהודים

(להפכה "יודנריין"), הוא מתכוון לכך, והוא אכן יעשה זאת". זכורני כיצד העמידו את הרדיו שלנו על אדן החלון כדי שאנשי העיירה שהתכנסו יוכלו לשמוע את נאומיו האלימים והמתלהמים של היטלר. רוב היהודים סברו שהאירועים בגרמניה רחוקים ולא ישפיעו עליהם כלל. "אפילו אם ינסה היטלר לנוע לכיוון הזה", הייתה הדעה הרווחת, "הצבא הפולני יעצור בעדו בטרם יגיע לכאן וימצא אותנו". במבט

לאחור, היו אלו שנים של הכחשה ואשליה רבתי. אבי מצא את עצמו שוחה במערבולת בינות לזרמי השלווה המבודדת הזו. הוא לא היה מזורעי הבהלה הרצים ברחובות וצורחים ש"הנאצים באים". הוא היה אדם איתן שהסתגל לנסיבות המשתנות במהירות ועושה כל מאמץ להיות צעד אחד לפני הסכנות הממשמשות ובאות.

כך יצא שמשפחתנו נאלצה לברוח מברוטשין מפחד המתקפה הגרמנית ביוני 1941. אבי דאג לעגלה עם סוסים, עליה העמיס אותנו ואת חפצינו, ואנו הצטרפנו לזרם החזק של הפליטים היהודים שפנו מזרחה, לכיוון רוסיה. בנוסף לאמא ולשני הבנים, הסכים טאטו לקחת את ארבעת הבנים בני העשרה של חברו, משה פרידמן החייט. שמונה עשר, ח"י, יהודים, מי ברגל ומי בעגלה, עזבו את ברוטשין בכבדות באותו לילה בהותירם מאחור אלפיים חמש מאות יהודים שכולם נספו במכונת ההשמדה הנאצית.

שמונה עשר חודשים קודם לכן חולקה פולין לשניים על ידי הסכם אי־ההתקפה של ריבנטרופ־מולוטוב, לפיו נפל השטטל שלנו, בהיותו חלק מאוקראינה, בחלקו של השלטון הסובייטי. כאשר הרוסים תפסו את השלטון, הם סגרו את כל הכנסיות ובתי הכנסת וביטלו את כל סוגי היוזמה הפרטית. החנויות והבוטיקים המוכרים שפארו את רחובה הראשי של העיירה הפכו לחנויות ממשלתיות או נסגרו. היה זה בתקופה זו שאבי נטש את עסקיו והצטרף למשמר האזרחי. הוא קיבל מדים ועסק בשמירה על החוק והסדר בסגנון הרוסי ברחובותיה של ברוטשין.

זכורני כיצד קראו לטאטו לחקור מקרה של חגורת אבן רחיים שנעלמה. בברוטשין הייתה טחנת קמח עתיקה ומקסימה אליה הביאו כל המשפחות את החיטה על מנת לטחון אותה לקמח. לאחר שבמשך דורות הופעלה הטחנה על ידי מים, הועברה הטחנה סוף סוף לחשמל. אבן הריחיים הענקית הופעלה על ידי מנוע חשמלי מאסיבי אליו היא חוברה באמצעות חגורת עור ברוחב מטר. אורכה של החגורה היה כחמישים מטר, והיא צדה את עינו של גנב מדופלם

מהכפר השכן סדזבה. אבי נקרא כשהחגורה נעלמה וחקירתו העלתה עד מהרה שהשודד מסדזבה נראה מוכר סוליות נעליים שהיה ברור שיוצרו מהחגורה הגנובה. ראשי העיר הצליחו להשיג חגורה נוספת, והטחנה שבה לפעול תוך ימים ספורים. לאחר מספר שבועות, שמע אבי מאחד המשת"פים שלו ששודד החגורות אמור לשוב ולפעול ולגנוב את החגורה חדשה. ברם, הפעם היו האחראים על הביטחון מוכנים. המידע התגלה כאמין, וכאשר השודד נכנס למטחנה בשעות הקטנות של הבוקר הוא נכנס היישר למארב. השודד ניסה להימלט ממעצר והוא נורה ונהרג על ידי אחד מאנשי הביטחון.

לימים נודע שהשודד היה "פלטוריסט", סוג של שודד אוקראיני מקומי שנקרא על שם סימון פלטורה. סימון פלטורה זה היה פושע אנטישמי שעלה לגדולה לאחר מלחמת העולם הראשונה והצליח לעמוד בראש הרפובליקה האוקראינית העצמאית בשנים 1919 - 1920. במהלך שלטונו הוא שחט אלפי יהודים בפוגרומים גדולים בחסות המדינה. לאחר שאוקראינה נפלה בידי הרוסים, עקר פלטורה לפריז שם הוא נרצח ב-1929 על ידי פרטיזן יהודי גיבור, שלום שוורצברד, בנקמה על אלפי היהודים שפלטורה העביר מן העולם. בכך שהוא סייע להרוג את אחד מתומכיו של פלטורה, חיקה אבי את פעולתו האמיצה של שוורצברד שארעה שלוש עשרה שנים לפני כן.

הרוסים הכניסו גורם חדש לרעב בשטטל. למדנו להתקיים תחת הקצבת מזון תמידית. למרבה המזל, הותר לנו לגדל כמה פרות שנתנו לנו מעט חלב וחמאה אותה הכנו בעצמנו, מאחר והמשרתים שלנו "ניתקו את כבליהם" תחת השלטון הסובייטי החדש.

לימודי הסדירים, שהתקיימו עד לסוף כיתה ה', נפסקו, והיה עלי להירשם לבית ספר חדש שהקימו הרוסים. יחד עם חברי לכיתה, לבשתי צעיף אדום והפכתי לקומסומול או חלוץ צעיר. לא הצלחתי להתגבר על האירוניה שבחינוך הרוסי. כל התלמידים חויבו להשתתף בשיעור יומי ב"אתאיזם", בו החדירו חזור והחדר לראשינו את עוולות

הדת, ה"אופיום להמונים". הסיסמא bez borznik (אין אלוהים) שוננה באופן אינסופי בכל אשר פנינו. גם המורים לעגו וגערו כאשר נתקלו בפעולה דתית כלשהי, שכן לטענתם דבר זה מנוון ונוגד את המהפכה. ברם, לפני הכניסה לכיתה היה על כל תלמיד להשתחוות עמוקות לפסלים של לנין וסטלין ולהישבע אמונים לנצח למייסדי המדינה הסובייטית הללו.

בית הספר נוהל על ידי רוסיה ג'ינג'ית ענקית וקשוחה בשמלה שחורה, והיא דאגה לעצב את תלמידיה חסרי המזל בתבנית חברים מכובדים של המדינה הסוציאליסטית. היא נהגה להרים תלמיד בגרונו כהנף נוצה, ולעתים קרובות הצליפה בו. מה שהיה עוד יותר גרוע היה שלא הסתדרתי עם המחנכת שלי, גב' פינקוס, שנהגה לגעור בי כשפניה כה קרובות לשלי עד שנאלצתי למחות את רסיסי רוקה מפני לאחר כל אחת מתוכחותיה הנזעמות. היא לא אהבה את העובדה שלעתים קרובות נהגתי להביע את דעתי נגד עקרונות האתאיזם הקומוניסטי בהם הציפו אותנו. לאחר כמה חודשים של נזיפות ורוק תמידיים, החלטתי שנמאס לי וגמרתי אומר להעביר לה מסר. הגעתי לכיתה מוקדם ופיזרתי נעצים על כסאה של הגב' פינקוס. בקושי הצלחתי לשלוט בצהלתי כאשר היא התיישבה על כס המלכות שלה, אך שמחתי הפכה עד מהירה לתדהמה, שכן היא לא הגיבה כלל. לאחר זמן גיליתי שגב' פינקוס נהגה ללבוש מחוך כבד מעצמות לוויתן שהגן עליה מפני הנעצים. למחרת העליתי את הרף. הפעם השתמשתי במסמרי נגרים והם אכן הניבו את התוצאה הרצויה. הפרופסורית הנערצת לאתאיזם רשמי קפצה ממקומה בפתאומיות וצעקה: "אלוהים אדירים!".

גב' פינקוס צעדה נמרצות אל הדלת ונעלה אותה תוך כדי נעיצת מבטים נוקבים בפניהם האדישות של כל אחד מתלמידיה. כאשר איש לא הודה בפשע המתועב, היא פתחה את הדלת לרגע כדי לשלוח תלמיד לקרוא למנהלת. הענקית האדומה הגיעה מלאת זעם והחלה לתחקר כל תלמיד ותלמיד. "מי עשה זאת?" היא שאגה

וחברי לכיתה ה' החלו לבכות בזה אחר זה. אך כשהגיע תורי לעמוד תחת האש לא הזלתי ולו דמעה אחת, דבר שנראה למורה ולמנהלת חשוד. המורה והמנהלת חקרו אותי חזור וחקור במשך שישה שבועות, אך אני דבקתי בגרסתי עד שהן איימו לשלוח אותי לסיביר יחד עם כל בני משפחתי אם לא אודה שאני אחראי למעשה. לבסוף נכנעתי והודיתי בכך שאני הוא זה שפיזר את המסמרים ואני מוכן לקבל כל עונש שיושת עלי. ברם, העונש מעולם לא נקבע שכן למחרת הגרמנים תקפו והמלחמה הגיעה אל סף דלתנו.

כקצין ביטחון במיליציה בא אבי במגע ישיר עם פליטים יהודים רבים שנמלטו מגרמניה ומפולין הכבושה, שתארו בצורה בלתי אמצעית את זוועות הנאצים. היה זה המידע הלז ששכנע את טאטו בצדק שלא נוכל לשבת שאננים ולחכות עד שהגרמנים יכבשו את עירנו. עלינו להימלט ברגע שנשמע שהצבא הגרמני תוקף את רוסיה וחוצה את הגבול הפולני.

אחד מחבריו הטובים של אבי, לייבלה לפפה, שירת לצידו במיליציה המקומית. כמו אבי, גם לפפה העריך נכונה את הסכנה, השיג עגלה וסוסים ויחד עם אשתו ובתו התינוקת הצטרף לשיירה הבלויה שלנו במסעה הכבד אל עבר העיר השכנה, סטניסלב.

בהגיענו לסטניסלב, שמע אבי על משאית צבאית שעמדה ליסוע ליעדנו הבא – טשורטקוב. טאטו התייעץ עם לייבלה לפפה ושני הגברים החליטו לשלם לנהג על מנת שיעביר את משפחותיהם לטשורטקוב במשאית. התכנית הייתה שלייבלה, טאטו וארבעת הבנים של פרידמן ינהגו את העגלות ויפגשו איתנו שם. מאחר ואנו היינו אמורים להגיע הרבה יותר מוקדם, נוכל אמא, הצ'ה ואני לנוח מעט לאחר המסע.

אמי הסכימה בחוסר רצון. חיש קל מצאנו את עצמנו אחי ואני יחד עם אשתו של לייבלה והתינוקת מקפצים בתוך הנוחות היחסית של כלי רכב צבאי. בנקודה מסוימת בדרך החליטה אמי שהעובדה

שנפרדנו מיתר בני המשפחה הייתה טעות. העיירה הקרובה הייתה בוצ'אץ' והיא החליטה ששם נרד מהמשאית.

"ילדים", היא אמרה לנו, "לא היינו צריכים לעלות על המשאית הזאת בכלל. אנו משפחה ועלינו להישאר ביחד. אנחנו יורדים תיכף ומייד בוצ'אץ'. טאטו חייב לעבור דרך בוצ'אץ' בדרך לטשורטקוב, אז פשוט נחכה לו כאן."

הנהג הביא אותנו ל"בית פליטים", שם הצלחנו לישון מעט ולטעום משהו. ברם, גב' לפפה החליטה לא להצטרף אלינו ולהישאר על המשאית עד שזו תגיע לטשורטקוב. אשר על כן, נפרדנו ממנה ומהתינוקת לשלום וצפינו בהם מתרחקים בתוך ענן אבק.

לאחר כמה שעות בבית הפליטים החלה אמא לדאוג. כיצד ימצא אותנו טאטו בתוך כל הבלגן הזה? היא החליטה שעלינו לבלוט יותר בשטח.

"קדימה בנים", היא צוותה, "אנחנו זזים מכאן. טאטו יבוא עם הסוסים ועלינו לדאוג לכך שהוא ימצא אותנו כאן בבוצ'אץ'." אמא החליטה שמכיוון שבוצ'אץ' נמצאת על צומת של שתי דרכים ראשיות, הכי טוב יהיה אם נעמוד בצומת ונחכה לבואו של אבי, שכן הוא יאלץ לעבור בצומת הזאת בבל מקרה, לא משנה מאיזה כיוון הוא יגיע. לקחנו את מזוודתנו היחידה ותפסנו עמדה בצומת. חיכינו זמן רב, זמן כה רב עד כי עשינו משמרות כשאחד מתצפת בעוד השניים האחרים ישנים לצד הכביש.

עד לבוקר המחרת לא היה כל זכר לאבי או לסוסים. אמי יצאה מדעתה מרוב דאגה. היא הייתה היסטרית מחשש שטאטו נלכד על ידי הגרמנים או האוקראינים. היא אספה אותנו והובילה אותנו חזרה ל"בית הפליטים" דרך השוק הפתוח שהיה הומה אדם בשעה זו.

"טאטו", שמעתי את אמי צורחת. "זה טאטו! הנה! שם!" ואכן, טאטו האכיל בשלווה את הסוסים והיה מופתע למדי לראותנו.

"למה ירדתם מהמשאית?" הוא שאל.

"איך הצלחת לעבור על פנינו בצומת?" רצינו לדעת. אמא

הסבירה שהיא החליטה שזו טעות לפצל את המשפחה. "הבטח לי ברישׁ", היא התחננה, "שלעולם לא ניפרד שוב". אבי הסכים והסביר שהוא נכנס לעיר ערב קודם ועבר בצומת דקות ספורות לפני שהגענו אליה. הוא ישן בעגלה ובא לשוק כדי לקנות אספקה ולהאכיל את הסוסים.

עלינו שוב על העגלה כמשפחה מאוחדת והמשכנו לעבר טשורטקוב. ללפפה ולמשפחתו לא שיחק המזל. ברגע שלייבלה ראה שאשתו ובתו אינן איתנו הוא חש לעבר טשורטקוב כדי למצוא אותן. ברם, הוא לא הצליח ומצא אותן רק אחרי המלחמה, חמש שנים מאוחר יותר. המשפחה הצטרפה לזרם העולים לארץ של אחרי המלחמה והתיישבה בחיפה. בהיותו אדם חרוץ, הקים לייבלה יקב קטן והחל לנטוע שורשים באומה החדשה בארץ ישראל. לרוע המזל, האסונות גברו עליו. יום אחד, בבודקו את חביות היין, הוא החליק ונפל אל תוך אחת מהן, שם נחנק מהאדים ונפטר. למרבה האירוניה, הוא הצליח להימלט מתאי הגזים של הנאצים על מנת למות באופן דומה בסופו של דבר.

מבוצ'אץ' והלאה כללה קבוצתנו רק את הורי, אחי וארבעת בני פרידמן. קבוצה זו המשיכה בדרכה מזרחה צעד אחד לפני הצבא הגרמני המתקדם. נסענו בדרכים צדדיות, לא ישנו תחת גג של ממש למשך שבועות כל פעם, נהיינו נוודים של ממש עד כדי כך שהתחלנו לחשוב על עצמנו כצוענים. ברור שהיה עדיף לרכב על העגלה מאשר ללכת, אך מי שרצה לרכב היה צריך לעבוד. היו אלו ימי קציר החיטים ושיבולת השועל ולעתים קרובות "הרמנו" אלומות שיבולת שועל מאיכר מקומי כדי להאכיל בהן את הסוסים. נסיעה בעגלה פירושה היה להפריד את גרגירי שיבולת השועל מהמוץ כך שיהיה לסוסים מה לאכול כאשר נעצור לחניית הלילה.

אני זוכר בחיבה כיצד אבי ניקה את סוסיו האהובים והאכיל אותם באהבה. הוא נתן להם את כל התנאים האפשריים ואפילו ניהל איתם שיחות.

"מחר, ידידי, עלינו לגמוע שלושים קילומטר", הוא לחש בחיבה לתוך אוזנו של הסוס. "אתה חושב שנוכל לעשות זאת? האי?" הסוס נראה כמבין את טאטו והגיב בהנהון ראשו הענק ובהרעדת שפתיו. לילה אחד, כאשר צפיתי בטאטו הנראה כצועני לכל דבר ועניין רוחץ את הסוסים לצד הנהר לאחר מסע ממושך באותו יום, רצתי אליו וביקשתי: "טאטו, אני רוצה לרכב על הסוס. אפשר בבקשה? רק פעם אחת?"

"מונג'י", הוא השיב, "אינך רואה שהסוסים עייפים? בדיוק התכוונתי לעזור להם לשכב כדי שיוכלו לנוח". הייתה זו מיומנות שרכש אבי. לא כולם יודעים שסוס אוהב לשכב אבל שהוא זקוק לעזרה כדי להגיע למצב שכיבה וכדי לקום. אבי ידע בדיוק איך עושים זאת והסוסים אהבו אותו בשל כך. לי, כמובן, לא היה אכפת מכך שהסוסים עייפים. רציתי לרכב וקפצתי על הסוס הכהה כדי לרכב עליו ללא אוכף. טאטו תפס את הרסן והוריד את ראש הסוס לגובה שאפשר לו ללחוש משהו אל תוך אוזנו. הסוס הנהן הנהון קצר ויצא איתי לדרך בדהירה נמרצת. צעקתי מרוב הנאה בהרגישי את הרוח החמימה צולפת בשערי. בדיוק בזמן שעברתי ליד המחנה ונופפתי לבני משפחתי בגאווה, הפעיל הסוס את הבלמים. הוא עצר אך אני המשכתי. עפתי באוויר ונחתתי על הקרקע בבום עם אחוריים וכבוד פגועים. עד היום אני בטוח שמה שגרם לנפילתי היה יכולתו המופלאה של אבי לתקשר עם סוסים.

למרות שהתרגזתי כשזה קרה, היה לנו עניין לוותר על העגלה והסוסים. אני מוכן להישבע שראיתי דמעות נופלות מעיני הסוסים כאשר המשכנו בדרכנו בלעדיהם. אבי הצליח לקבל נסיעה במה שניתן לקרוא קרון רכבת פרטי תמורת העגלה והסוסים. יחסית למה שהורגלנו, היו אלו תנאי לוקסוס: מקום לישון והמצרך הנדיר ביותר – פרטיות. בכל תחנה ניתקו את הקרון מהרכבת ואבי נשא ונתן עם מנהלי כל תחנה ותחנה כדי שיחברו את הקרון שלנו לרכבת הבאה הנוסעת מזרחה. לאחר כמה ימים כאלו מצאנו את עצמנו

נוסעים לכיוון העיר אקטובינסק בקזאחסטאן. לאחר שעברנו דרך עיר הבירה המחוזית הזו, הגענו סוף סוף לעיירה הפרימיטיבית אלגה, שם שמע אבי שיש אפשרויות תעסוקה ליהודים. בעיירה נידחת זו עברנו את שנות המלחמה, שנים של סכנות גדולות ומחסור גדול. אך למרות הקשיים, אלגה הייתה לנו נמל מבטחים מהשריפה שכילתה את יהודי אירופה – שריפה אותה אנו מכנים היום "השואה".

פרק ב' | אלגה

מסילת הברזל חילקה את העיירה אלגה מצפון לדרום, מטשקנט למוסקבה. הבתים ממזרח למסילה נבנו מסיד, קש ולבנים חומות מבוץ. שם מצאנו את קורת הגג הראשונה שלנו – חדר יחיד בו ישנו כל שמונה הנפשות על ריצפת בוץ כבוש. במשך היום חיפשנו אוכל. בשיטה הסוציאליסטית לא הורשה איש להיות בעלים של קרקע. כל ייצור האוכל הולאם והמזון המעט שכן יוצר במסגרת זו נשלח אל מחוץ לאזור. למרבה המזל, התירו השלטונות לאזרחים לטפח גינות ירק פרטיות קטנות סביב הבתים. היה זה האוכל מגינה זו שמנע מאיתנו למות ברעב בשנים קשות אלו. אנו ושכנינו גידלנו עגבניות, תפוחי אדמה וכל דבר שיכול היה לגדול ולהבשיל מהר בחודשי הקיץ. כמובן שהבעיה העיקרית הייתה מים. המקור הטבעי היחיד למים מתוקים באזור הצחיח הזה היה נהר אילק המתעקל, ולכן רוב האנשים הסתמכו על מערכת בארות ציבוריות ששכנו בקצה כל רחוב באלגה.

הצד המערבי של המסילה היה מקום משכנן של שורות רבות של בתי דירות דו קומתיים מעץ. רוב דיירי הבניינים עבדו במפעל התעשייתי הראשי של העיירה, בית החרושת לחומצה גופריתית. די מהר הצלחתי אף אני למצוא תעסוקה במפעל ועובדה זו גרמה לכך שהמשפחה יכלה לעבור מאזור "נווה בוץ" אל מעבר למסילה, ללוקסוס היחסי של הקסרקטין העירוני־מפעלי.

בערך באותו זמן מצא אבי תעסוקה במחנה העבודה המקומי. המחנה היווה חוליה בשרשרת בתי הסוהר הרוסיים המוכרים בשם גולאגים. אסירים שהו שם בגלל מגוון פשעים־כביכול נגד המדינה ונדרשו לעבוד ללא שכר בבית החרושת לחומצה גופריתית.

אמא עבדה קשה מכולנו. מדי בוקר השכם היא יצאה לטפל בגינות הירק של שכנינו. היא השקתה, עדרה, עישבה, שתלה וקטפה בחלקות קטנות אלו והצליחה ליצור שפע של מזון טרי עבור מעבידיה. בתמורה, הם הרשו לה לקחת מדי יום את מה שהיא יכלה לשאת בידיה המיובלות והעייפות. המזון שאכלנו הגיע מיגיע כפיה של אמנו בעוד אחרים סביבנו נכנעו לרעב.

לפני שהתחלתי לעבוד במפעל הייתה אמא לוקחת אותי איתה לעבוד בגינות. תפקידי היה לסובב את הארכובה שהפעילה את מערכת ההשקיה הפרימיטיבית. המערכת הורכבה מחבלים, צינורות וחתיכות גומי שנחתכו מצמיגי מכוניות ישנים והיא הובילה מים מהנהר לתעלות ההשקיה. יום עבודה בסיבוב הארכובה העניק לי עגבנייה – רק בשבילי. את טעמה של אותה עגבנייה שנקנתה בעמל כה רב אני נושא בחיכי עד עצם היום הזה.

אמא השיגה מצרכים אחרים להם נזקקנו באמצעות סחר בבגדים שהבאנו איתנו מפולין. שמלה ישנה הניבה בדרך כלל כמה קילוגרמים של קמח טחון טרי וכובע אופנתי הומר בעוף. אמא הפכה אותי למתווך בעסקאות אלו, וכתוצאה מכך, הכרתי שני צעירים יהודים חרוצים. החבר'ה הללו, המבוגרים ממני בעשר שנים, גייסו אותי ליוזמה העסקית הבוסרית שלהם, שהייתה השכרת שירותינו לחפירת בארות מים. הם נזקקו למישהו עם גב חזק שכן הציוד של ה"חברה" כלל רק אתי חפירה וזיעה. הבחורים יצרו קשר עם שכונה שחפצה בבאר מים בתחומה. גם כאן, כסף לא עבר מיד ליד שכן לאיש לא היה כסף. השכנים שילמו לנו במזון ומקום לינה למשך כל זמן החפירה. לעתים קרובות היה עלינו לחפור לעומק של ארבעים עד חמישים רגל לפני שהגענו למים. הבחורים המבוגרים יותר היו מורידים אותי ב"מכונה" המורכבת מדלי וגלגלת ותפקידי היה לחפור באדמה הרטובה ולמלא בה את הדלי עד שהלה התמלא ושני הבחורים סחבו אותו למעלה. כאשר לא יכולתי להמשיך אפילו

שנייה אחת יותר, אותתי להם והם העלו אותי למעלה לכמה דקות מנוחה, שלאחריה נשלחתי שוב בחזרה לבור האפל.

העבודה שברה לי את הגב והימים נדמו אינסופיים, אבל הלילות היו סיפור אחר. מסעות החפירה האלו היו הפעם הראשונה בה שהיתי מחוץ לבית, אם כי לא רחוק ממנו. הייתי פרחח צעיר, שרירי וג'ינג'י שמגלה את גבריותו ובהחלט מביא אותה לכלל מימוש.

מדע ההידרו־גיאולוגיה ריתק אותי. בנקודה מסוימת בחפירה הייתי מגיע לשכבת אדמה קפואה שגרמה להיווצרות קרח על דפנות הבאר. הסתכלתי מתי המים החלו לחלחל לבאר באיטות רבה וזה היה האות שאני קרוב ליעד. לאחר עוד כמה ערימות עפר בדלי חדרו המים מהר יותר ולאחר עוד כמה כבר נראה זרם של ממש. אך מים אלו היו בוציים ומלוחים ולכן בלתי ראויים לשימוש. דפנות הבאר היו מעפר והמים חדרו מהרקבובית הצהובה מלאת הסיד שמסביבי. ידענו שיש להוציא את מי הפריצה הראשונה הזו מהבאר כדי להביא את הבאר לכלל שימוש. מילאנו את הדליים בחומר הבוצי והמסריח ובילינו לילה שלם בריקון הבאר החדשה. ואכן, המים החדשים שחלחלו פנימה היו מתוקים וטהורים והצביעו על הצלחתנו כחופרי בארות קהילתיים.

עד מהרה נודעה החבורה שלנו בכינוי "צוות חופרי הבארות" והמוניטין שלנו גדלו משחפרנו שרשרת של בארות מוצלחות. שמע יכולתנו הגיע אפילו לאוזני מנהל תחנת הרכבת, שהיה אחראי על הנכס החשוב ביותר באלגה, הלא הוא תחנת הרכבת. לאחר שצפה בנו חופרים באר במקום מגוריו, הוא פנה אלינו בנושא עבודה שונה לחלוטין.

"רואים שאתם יודעים לחפור", החל בדבריו, "האם אתם חושבים שתוכלו לחפור משהו חוץ מבאר?"

"כמו מה?" שאלתי.

"אני זקוק למרתף לתפוחי אדמה", הוא הסביר, "ליד תחנת הרכבת, מקום בו אוכל לאחסן קרח בקיץ ותפוחי אדמה בחורף.

אוכל לאחסן שם גם פירות". בצפון קזאחסטאן היו פירות מכל סוג שהוא דבר נדיר ביותר, שכן הקרקע החומצית לא אפשרה גידול של תפוחי עץ, אגסים או פירות אחרים באזור. היה צריך לייבא פירות מטשקנט בדרום, וכמובן שאחסונם היווה בעיה גדולה.

הסכמנו לעשות את העבודה ותכננו מרתף אחסון בנוי בשיפוע. ככל שהעמקת, כך גדלה זווית השיפוע והתרחב מקום האחסון. הכניסה הייתה ממש ליד בניין התחנה ונסגרה באמצעות שתי דלתות עץ. בהתחלה היה המרתף אמור להיות יותר בור מאשר מרתף של ממש. חפרנו בור גדול ופתוח ועליו היה גג עץ עבה המכוסה בסכך מקש כדי להגן על תכולת המרתף מפני פגעי מזג האויר.

העבודה הייתה קשה, אך לא מפרכת כמו חפירת בארות. והייתה לעבודה זו גם אטרקציה נוספת: הרשו לנו להיכנס לתחנת הרכבת. התחנה הייתה אזור שהכניסה אליו הוגבלה לשימוש צבאי בלבד. קו הרכבת היה קו גדול, באורך של אלפי קילומטרים שחיבר את טשקנט שבאוזבקיסטן למוסקווה שבצפון. ראינו כיצד מספר אינסופי של רכבות עמוסות כלי נשק, תחמושת וחיילים שזה עתה גויסו הוסעו דרך עיירתנו בדרכם לחזית המערבית. כאשר הרכבת עצרה באלגה, הצלחנו להציץ במגויסים החדשים בדרכם להגן על המולדת מפני הפאשיסטים, והם עשו עלינו רושם כביר. במגפיהם החדשים והמבריקים, במעליהם העליונים החמים ובמדיהם, הם היוו את התגבורת הטריה שטרם טעמה טעם קרב. זוכר אני כיצד הערצתי ואפילו קינאתי בחיילים בכובעי הצמר העבים ובכיסויי האוזניים שלהם. כמה ייחלתי למשהו שיחמם את אוזני בעודי חופר את מרתף הפירות של מנהל התחנה מתחת לאדמה!

כאמור, טשקנט הייתה מקור הפירות, והחיילים הביאו שפע פירות מיובשים כדי לאכלם במשך הנסיעה הארוכה לרוסיה. צימוקים, מלון מיובש ומישמשים מילאו את כיסיו של כמעט כל סגן שעלה על הרציף באלגה. בעינינו, עיני שלושה יזמים חופרי בארות

צעירים וקפואים, היו האנשים הללו לא רק חיילים אלא גם פירות בשלים המוכנים לקטיף.

מדי לילה, כאשר הרכבת עצרה והמגויסים החדשים יצאו ממנה לחלץ את עצמותיהם, התחלנו לשאת ולתת איתם. "מה דעתך להחליף את מגפיך החדשים והנוקשים באלו שכבר גמישים ורכים? אני מוכן להוסיף שתי חפיסות סיגריות אוקראיניות."

"כמה אתה רוצה עבור הכובע הזה טובאריש (חבר)?" הייתי שואל. "אתן לך שלושה קילו תפוחי אדמה אם תוסיף חבילת צימוקים. עשינו עסק?" היינו מתמקחים כל הלילה. החיילים היו להוטים לסחור מאחר והמדים והמגפיים הצבאיים לא עלו להם דבר. רק מעט מהם הבינו שבחזית יכולה איכות המגפיים להפריד בין חיים ומוות ממכת קור. מדי בוקר, לאחר ליל סחר חליפין עם החיילים, רצנו לשוק העירוני, שם יכולנו להמיר את שללנו במצרכים חיוניים כמו אוכל ובגדים. לעולם לא אשכח את היום בו הצלחתי לאגור מספיק שלל כדי להמירו בחתיכת בד איכותית ממנה יכולתי לתפור חליפה אופנתית. לא הייתי מוקיר את החליפה יותר גם לו היא הייתה עשויה מזהב ומשובצת באבני אודם. כמובן שמה שעשינו נקרא "ספקולציה" ולא התקבל באהדה על ידי השלטונות הסובייטיים, שאסרו על כל סוג של יוזמה פרטית. היה אפילו ניתן לראות בפעילותינו רווחי מלחמה, שכן רווחינו נבעו ממוצרים שסופקו על ידי הצבא. ברור שפעילות כזו לא יכלה לעבור ללא תגובה, וכאשר סיימנו את חפירת המרתף הגיעו הדברים לכדי פיצוץ עם מנהל התחנה. לאחר חמישה שבועות סיימנו את העבודה וניגשנו אליו כדי לקבל את שכרנו.

"איני מתכוון לשלם לכם מאומה", הוא הצהיר. "אתם בסך הכל חבורת ספסרים ומפקיעי מחירים. ראיתי מה הולך כאן מדי לילה עם משלוחי החיילים. אתם כבר הרווחתם ממש טוב מהעבודה הזאת, ובמקום לשלם לכם בכוונתי למסור אתכם לנ.ק.וו.ד. (המשטרה החשאית)".

כמובן שמנהל התחנה חיכה עד תום העבודה לפני האיום הזה, מאחר והוא רצה להבטיח שלא ניעלם לפני תום חפירת המרתף שלו. הוא היה יכול לבצע את איומו בקלות מאחר ותחנת הרכבת ומפקדת המשטרה היו באותו בניין, ובתור מנהל התחנה היה מעמדו צבאי למחצה. דרגתו הביאה לו טובות הנאה מסוימות. למשל, הבניין שלו היה הבית היחיד בעיירה עם מים זורמים חמים.

לעולם לא אדע אם הוא התכוון ברצינות לכלוא אותנו או שהוא רק העמיד פנים שיעשה כך כדי להימנע מלשלם לנו, מפני שברגע שהוא הוציא את המילה "נ.ק.ו.ד." מפיו, פנינו שלושתנו וברחנו במהירות של טיל V2.

תמיד שיתפתי את בני משפחתי בפירות עמלי. הבנו שכדי להצליח לשרוד במקום נידח זה, על המשפחה להיות מאוחדת. כל אחד עשה משהו. טאטו עבד במחנה העבודה. אמא טיפלה בגינות השכנים. אחי הצ'ה נהיה מיומן בייצור כוסות ושאר כלי פח מחתיכות פח שמצא פה ושם. אני עשיתי כל דבר שיכולתי כדי להביא עוד מנת אוכל לשולחן המשפחה.

בנוסף לבית החרושת לחומצה גופריתית בו עבדנו מאוחר יותר אבי ואני, היה באלגה גם מפעל לבנים מזוגגות שפעל מדי פעם כאשר היה פחם או קוקס להפעיל את התנורים. מסילת רכבת הקצרה שחיברה בין שני המפעלים לא הייתה פעילה בימי החורף. שם, ליד שולי המסילה, ראה אבי משהו מעניין באחד הימים, בפוסעו בכבדות הביתה בשלג.

"מונג'י, ראיתי עמוד טלפון גדול זרוק על הקרקע ליד מסילת הרכבת הקטנה ליד מפעל הלבנים" אמר לי באותו ערב. "נוכל להשתמש בו בתור עצי בעירה". טאטו הזכיר את העמוד מדי ערב במשך כמה ימים, וביום המחרת אמרתי לאמא: "אני הולך למצוא את העמוד הזה ולהביא אותו הביתה". לקחתי חבל עבה ולבשתי את המעיל החם שהרמתי מגבו של חייל נוסע חודש לפני כן.

אמא הזהירה אותי: "תיזהר שם, מונג'י. תיזהר מזאבים. יש שם להקות זאבים והלילה יש ירח מלא." הקשבתי לה ושלפתי כמה חבילות קש מהמזרן שלי, אותן קשרתי בחבלים לאלומות קטנות שאוכל לתחוב בקלות לשק מבד שיכולתי לשים על כתפי. במידת הצורך, אוכל להדליק את חבילות הקש הללו ולהשתמש בהן בתור לפידים כדי להרחיק כל זאב שאפגוש. לקחתי גם את ערכת ההצתה שלי, בה השתמשתי בעיקר להדלקת סיגריות. הערכה כללה חתיכת פלדה, אבן צור קטנה וקצת אזוב יבש. באותם ימים, כמובן, היו גפרורים יותר נדירים מתפוחים ותפוזים, כך שזו הייתה הדרך בה העדפתי להדליק אש.

"אשמור על עצמי, אמא", אמרתי וארזתי את החבל, שקית חבילות הקש וערכת ההצתה ויצאתי לשלג היורד ברכות כדי למצוא את העמוד של טאטו. מצאתי אותו בדיוק איפה שהוא אמר שהוא נמצא, שרוע על האדמה ליד המסילה. קשרתי קצה אחד של החבל לעמוד ואת חלקו האחר לכתפי וחלקו העליון של גופי, והתחלתי לסחוב את העמוד בשלג כמו היה מזחלת. כשהתקדמתי, איבדתי את הכיוון כי השלג כיסה את עקבותי. סחבתי את העמוד במעלה שולי המסילה ושמתי אותו על המסילה עצמה ושוב התחלתי לסחוב אותו לכיוון הבית. כך ידעתי שלא אאבד את דרכי, שכן המסילה תוביל אותי למפעל הכימי ומשם הייתה הדרך לקסרקטין שלנו קצרה ביותר. באותו רגע פילח צליל את האוויר, צליל שהפך את עמוד השדרה שלי לג'לי ואת מעי למים. היה זה קול מרוחק של נביחות של להקת זאבים. עלה בדעתי לזרוק את העמוד ולברוח, אך הייתי נחוש בדעתי להביא את העמוד הביתה כדי להרשים את אבי. קולן של הנביחות והיללות גבר מרגע לרגע בעודי נאבק ומושך במשא העץ הכבד הקשור לגבי. חשבתי שאני רואה כמה זאבים מתקרבים אלי.

לבסוף, הנחתי את החבל והוצאתי את חמש־שש חבילות הקש מהשקית והנחתי אותן על האדמה בעיגול מסביבי. ישבתי על העמוד,

הוצאתי את ערכת ההצתה ודפקתי על אבן הצור כמה פעמים כדי ליצור גץ שהצית את האזוב. כמה נשיפות על האזוב גרמו להיווצרות להבה, בה השתמשתי כדי להדליק את חבילת הקש הראשונה. בשעה זו כבר יכולתי לראות מספר להקות זאבים רעבים שהתקרבו אלי מכל הצדדים. מהר הדלקתי כל ערימת קש מזו הסמוכה לה והן יצרו טבעת מגן מאש מסביבי. הצטופפתי בתוך טבעת האש במה שנראה כמבוי סתום. הזאבים לא התקרבו בהתחלה, אך גם לא נסוגו. לאחר שחבילות הקש נשרפו בחלקן, ראיתי שכמה מהזאבים מתקרבים עוד יותר, כל כך קרוב שראיתי את השתקפות האש בעיניהם האכזריות. בעבר שמעתי סיפורים אודות בחורים צעירים וחזקים שגרונותיהם שוסעו על ידי המוני זאבים קזאחים, וחשתי את ידה הקפואה של הפאניקה בעורפי. הבטתי לאחור וראיתי שהחבל שבעזרתו סחבתי את העמוד היה מדי קרוב לאחת מחבילות הקש והחל לבעור. לקחתי את חתיכת החבל הבוערת ושמתי לב שאלפי גיצים אדומים עפים ממנה בהניעי אותה באוויר. זה נתן לי רעיון. לקחתי חתיכה ארוכה יותר של החבל והנפתי אותה סביב ראשי כמו פלצור עד שהיא הגיעה למרחק סנטימטרים ספורים מאפי הזאבים. כשהחבל נע, יצאו ממנו גצים כמו זיקוקים והיה די בכך כדי להפחיד את הזאבים ולגרום להם לברוח. מזיע אך חדור תחושת ניצחון פסעתי בכבדות הביתה בנושאי את הפרס הגדול ועם סיפור, שכפי שהבנתי כבר אז, אוכל לספר יום אחד לנכדי.

עמוד השירות הזה שימש לחימום הבית במשך חודשי החורף הארוכים, אך הוא לא היה חומר הבעירה היחיד שלנו. כל הקיץ אספנו לענה ועשבים שונים שהתעופפו ברוח. אחר כך יכולנו להשתמש בהם יחד עם גללי פרות כדי לשמור את האש דולקת בחורף. לפעמים גרמו מקורות החום הללו לויכוח סוער בין השכנים על הבעלות על גללים מסוימים. "זה בא מהפרה שלי" טען שכן אחד. "כן, אבל היא הטילה אותו בחצר שלי" השיב אחר.

חלק בלתי נפרד נוסף מהחיים באלגה היה המלחמה התמידית בפשפשים. כמו כל צבא, הם תמיד שלחו גשש לפני ההסתערות. הגשש היה חוזר לדווח ואז הראו שלושה פשפשים את פניהם, אחריהם באו תריסר ואז גדוד המונה אלפים, שהחלו במתקפה. הפשפשים הללו היו מוצצי דם מסריחים שאצו רצו על הגוף בזמן השינה, בחפשם נקודה רכה בה יוכלו לנעוץ את אברי המציצה שלהם. כאשר המתקפות הפכו בלתי נסבלות, הגבנו בהתקפת נגד של די.די.טי., שריחו היה גרוע מזה של הפשפשים.

באותן שנים למעשה לא למדתי לימודים סדירים. אבינו הסתייג מאוד ממערכת החינוך הסובייטית ומנע משני בניו ללכת לבית הספר באלגה. לפני שברחנו מפולין למדתי לנגן בחצוצרה ורציתי להמשיך בכך אך אבי לא הרשה אפילו את הרמה המינימלית הזאת של לימודים פורמליים.

זוכר אני שהורי היו לוקחים דיירים מדי פעם ואף אספו מהרחוב יהודים שנזקקו למגורים. אחד מהם, מהעיר יאסי שברומניה, התגלה כשען מנוסה. אבי הציע לבחור את ההצעה הבאה: "אתה יכול לבוא לביתנו וללמד את בני את אומנות השענות ואנו ניתן לך קורת גג וקצת אוכל." במשך מספר שבועות ניסה הבחור להושיב אותי למשך הזמן הנחוץ ללימוד עבודת תיקון השעונים העדינה, אך אני לא הייתי תלמיד טוב. או שנעתי על מקומי בקוצר רוח או שנרדמתי חיש קל. עד מהרה התייאש הבחור מלהשקיע את זמנו בשוליה מפוזר שכמותי. הוא ארז את כלי עבודתו ומיהר להיפרד מאיתנו. לאחר זמן נודע לנו שהוא הצטרף לצבא הרוסי ושככל הנראה הוא נפל בקרב.

לאחר כמה חודשים, הצלחתי להשיג עבודה בבית החרושת לחומצה גופריתית, המעסיק הגדול ביותר בעיירה. המפעל היה ממיס גופרית גולמית ומייצר מהמשקעים מוצרים כמו חומצה לסוללות וגפרורים. מנהלי המפעל למדו שניתן לערבב את החומצה

הגופריתית הנוזלית עם צמחי פרג כדי לייצר אופיום, תרופה לה הזדקקו נואשות החיילים בחזית.

הסירחון החזק התמידי, ריח של תערובת של ביצים סרוחות וגומי שרוף, היה דבר שאי אפשר היה להתרגל אליו. בנוסף לצחנה, האפר מהארובות של התנורים הדולקים תמיד עם תימורות העשן הצהוב היו בלתי נעימים ובלתי נמנעים. חתיכות בוערות של אפר גופרית עפו כל הזמן על בגדי, פני וידי. היה זה מחזה מבהיל לראות את כולם ממהרים לתפוס מחסה מפני ברד החוצה הבוער כאשר כיוון הרוח השתנה בפתאומיות.

תפקידי הראשון במפעל היה להיות עוזרו של חרש הברזל. תפקידו של חרש הברזל היה לייצר את כל הציוד והכלים המתכתיים שנדרשו להפעלת בית החרושת. מפעלים פרימיטיביים כמו המפעל הזה כמעט ולא קנו או הפקיעו: כל החומרים, האספקה וכלי העבודה יוצרו ידנית במפעל עצמו.

ראש סדנת חרשי הברזל היה טרטרי ענק עם שפם ישר היורד בקצוות. את רוב זמננו בילינו בייצור הברגים והאומים הענקיים שנדרשו כדי להחזיק את ציוד הייצור. אחד מאיתנו עבד על מפוח ענק בו השתמשו לתדלק את אש פחם האבן הלוהטת ולהביאה לטמפרטורה חמה מספיק להמסת הפלדה הגולמית, בה השתמשנו לייצור הברגים והאומים. שני עוזרים נוספים, בדרך כלל אני ושותפי, עזרנו לבוס בעיצוב מהדקי הברזל. הטרטרי הענק היה מעצב את האומים המרובעים או המשושים בתוך האש באמצעות מלקחיים בעוד שותפי ואני מתבוננים. בדיוק ברגע הנכון, הוא היה צועק: "ווט" ואחד מאיתנו היה מכה באום בפטיש. הוא חזר על הצעקה והשני היה מכה בפטישו. בגבור המהירות, נוצר קצב דומה לזה בו השתמשו חבורות העבדים הקשורים בשלשלאות בדרום ארצות הברית. לאחר כמה שבועות של חיים בסדנה, הבנתי שאיני בנוי להניף פטיש כמו ג'ון הנרי. מפעם לפעם הייתי מחטיא את המטרה וגורם לברזל מותך לעוף אל פני הבוס שלי. לאחר כמה מקרים כאלו, הסיק הבוס

בתבונה שעבודה זו אינה בשבילי וביקש מהמפקח להעביר אותי למקום אחר.

המקום הבא בו עבדתי היה סדנת החשמל, בה ייצרו ותחזקו את כל הציוד החשמלי פרט למנועים. העבודה שם ריגשה אותי. אהבתי ליצור מתגים חשמליים מלוחות הנחושת הרחבים והפכתי למומחה לשיפוץ מנועים בלויים באמצעות מיסבים חדשים. מנהל העבודה של הסדנה התרשם מהיסודיות שלי ומהאיכות הכללית של עבודתי, ולכן כשהגיעה למפעל הנחיה חדשה הוא קרא לי לסייע לו. הוא הסביר שהמפעל ישתמש בחומצה גופריתית לייצור תרופות המבוססות על אופיום עבור החיילים הנלחמים באירופה. כדי ליצור את החומר, היה צורך בהרבה פלטות חשמליות מברזל על מנת לחמם את תערובת השרף שאוחסנה בגביעי זכוכית גדולים. התחלתי בעבודה מייד. ראשית, תכננתי וייצרתי פלטה אחר פלטה. סליל החימום מוקם בתוך חימר שזיגגתי כדי ליצור מבודד קרמי, שהושם לאחר מכן תחת צלחת ברזל עגולה בקוטר של כמטר. במשך כל היום עמדו נשים עמדו ליד הפלטות וערבבו את שרף הפרג השחור עם מלח וחומצה גופריתית ובחשו את התערובת באיטיות עד שהיא נהפכה לבסוף לאבקת אופיום לבנה.

אחד מתוצרי הלוואי של ייצור האופיום היה הזמינות הגבוהה של גרגירי פרג. הם היו בכל מקום וכולם לעסו אותם, אך מי שלא נזהר הושפע מהחומר המרדים שבגרגרים, שגבה את מחירו בכך שהעובד נעשה רדום ביותר. זה בדיוק מה שקרה לי, וזה הביא לקץ הקריירה שלי לאחר ארבעה עשר חודשים בלבד במפעל. עבדתי כמה משמרות לילה רצופות בסדנת החשמל וסבלתי ממחסור חמור בשינה. בטיפשותי, התחלתי ללעוס גרגירי פרג, ועליתי לגג, שם השתרעתי ונמנמתי לי. לרוע המזל, הבוס שלי מצא אותי ונתן לי בו ברגע מכתב פיטורין.

"אני רואה שאתה מתבטל" הוא צעק והעיר אותי באחת. "בסדר, מרק, אני רואה שאתה עייף מכדי לעזור לחיילים שלנו. אולי

כדאי שתצטרף אליהם בחזית. זה יחזיק אותך ער!" הוא מייד המליץ עלי לשירות צבאי, והאמת היא שלא היה אכפת לי. הייתי בן שש עשרה והייתי מוכן להרפתקאות. נמאס לי מאדי הגופרית ומהעבודה המתישה. הדימוי היחיד שהיה לי על חיי הצבא היה של הצעירים שגויסו זה לא מכבר שעברו דרך אלגה במדיהם החדשים וההדורים. לא היה לי שמץ של מושג אודות מוראותיה האמיתיים של המלחמה ואודות הקשיים של חיי הצבא. אבל תוך זמן קצר אלמד להכיר את שניהם.

בעוד ששילמו לי עבור העבודה במפעל, לעתים בתלושי מזון ולעתים רק במרק מר, הרי שבגלל פיטורי לא יכלה עוד משפחתי ליהנות מטובות ההנאה הרבות האחרות שנבעו מעבודתי שם... וכן מההזדמנויות המשתלמות שהיא הניבה. כמו רוב הנשים והבחורים שעבדו שם, נעשיתי גנב מיומן. הגניבות שלי הוגבלו לפריטים שמשפחתי לא יכלה להשיג באמצעים אחרים. למשל, נורות חשמל היו מצרך נדיר ביותר בעולמנו הקטן. נזקקנו לנורות מפני שביתנו היה אחד הבתים היחידים עם חיבור לרשת החשמל – שגם אותו גנבתי מהמפעל. הצלחתי למתוח בחשאי חוט חשמל מהמפעל לדלת ביתנו ולחבר את הבית לחשמל. מובן שהיה עלינו להסתיר עובדה זו מהשכנים, שהיו שואלים מדוע יש אור בביתנו מדי לילה. לכן, כיסינו את החלונות בשמיכות עבות כך שאף קרן אור לא תברח החוצה.

אבי עצמו היה קרן אור בסוג אחר של בריחה. באמצעות תפקידו כשומר במחנה העבודה של אלגה, הוא יכול היה לעזור לאסירים יהודים שנכלאו על לא עוול בכפם להימלט. הוא ואמי הקימו מעין רכבת מחתרתית ששימשה לשחרור אסירים ולהברחתם אל מחוץ לעיר למקומות בהם יכלו לצפות לביטחון. רוב הפעילות המחתרתית הזו התרחשה לאחר שעזבתי את העיר כדי לשרת בצבא, אך המקרה הראשון, שסלל את הדרך לרבים שבאו בעקבותיו, התרחש בימי האחרונים באלגה.

אמא יהודיה מאלמה אטה הבירה הגיעה לאלגה כדי לחפש את בנה הכלוא. איך שהוא נודע לה שאבי הוא יהודי שעבד במחנה העבודה והיא פנתה אליו לעזרה. "מר הייסטן, אתה חייב לעזור לי להוציא את בני מהמקום הזה," התחננה, "הוא לא עשה כל רע. אסרו אותו רק בגלל שהוא יהודי." הורי השתכנעו. הם הסכימו לעזור, אך היה צורך בתכנית. לא היה ביכולתם לתכנן בריחה מהכלא אז הם השתמשו בשכלם ובערמומיותם.

"מה עם ד"ר קרילוב?" שאלה אמי. "יש לו אישה יהודיה ואני מכירה את הוריה. הם באו מלנינגרד. הם עזרו לי להשיג אספירין ותרופות אחרות".

"כן, קרילוב הוא איש טוב ואני מאמין שהוא יעזור לנו", הרהר אבא בקול, "אך הדרך היחידה בה קרילוב מוציא אסירים מהמקום הזה הוא כאשר הוא קובע את מותם".

פניה של האם הפכו נוגות. היא הצרה את עיניה, פנתה אל אבי ושאלה: "האם הוא יאמר שבני מת כאשר הוא חי?" אבי נתפס לרעיון והמשיך איתו. "כן. יתכן שניתן יהיה לשכנעו לעשות זאת. קודם כל יהיה על בנך להיות עצור במרפאה. בזה אני יכול לטפל. אחר כך יצטרך ד"ר קרילוב לקבוע את מותו ואז ישימו אותו, בתכריכים כמו גוויה." טאטו התלהב יותר ויותר, ופסע הלוך ושוב לאורך דירת החדר שלנו בעודו מחבר את כל חלקי התכנית.

"מדי יום מתים אסירים ושני פועלים גוררים את גופותיהם אחר הצהריים אל מחוץ לשטח הכלא אל בית הקברות הקטן שליד המפעל. הפועלים חופרים קבר רדוד, מכניסים את הגופה ומסמנים את המקום בצלב קטן. אני יכול לשחד את אחד הפועלים לקבור את בנך. בנך יאלץ להישאר בקבר עד רדת החשיכה, ואז נוכל להוציא אותו באין רואה".

"אבל איך הוא ישרוד אם יקבר בחיים?" שאלה האמא, "איך הוא ינשום?" לאבי הייתה תשובה.

"הצלב עשוי מצינור חלול. הפועל יודא שהחור ממוקם בדיוק מעל פיו של בנך. אם בנך ישגיח שפיו לא יזוז מקצה הצינור, יהיה לו די והותר אוויר עד שנוכל לחפור ולהציל אותו."

"זה טירוף", קראה אמו של האסיר, "מה אם ירד גשם והצינור יתמלא במים ? "מה אם יבוא בעל חיים, ישב על קצה הצינור ויחסום את כניסת האוויר? זה מסוכן מדי. חייבת להיות דרך אחרת". בשלב זה הסבירה אמי שהקבר יהיה בטווח ראיה ממקום עבודתה שלה כך שהיא תוכל להשגיח עליו, ואם תהיה בעיה כלשהי, היא תחפור באת הגינון שלה ותוציא את הנער מיד, ולו גם במחיר סכנה לחייה שלה.

השתררה שתיקה ארוכה, בה שקלה אימו של הצעיר את הנאמר. האם היא הגיעה לאלגה על מנת להציל את בנה או כדי לראותו מת מחנק בעודו קבור בחיים עם צלב נוצרי למראשותיו? האם היא יכולה לסמוך על האנשים האלו? הזוג הייסטן נראה אמין, אך מה עם הרופא הלא־יהודי הזה והפועל הלא מוכר? האם היא יכולה לשים את חיי בנה בידי אנשים זרים כה רבים? בסופו של עניין, מתוך יאוש ומחוסר אפשרויות נוספות, היא הסכימה בחוסר רצון.

למחרת שלח אבי את האסיר למרפאה. בדרך, הוא אמר לו:

"אמך הגיעה לכאן והיא ביקשה ממני לעזור להוציא אותך מכאן. אך עליך לעשות את המוטל עליך. אתה מוכן?" הצעיר הקשיב לתכנית הפעולה וחיש קל הסכים להתחזות לגופה על מנת לקנות את חירותו.

ד"ר קרילוב בדק אותו כמה שעות מאוחר יותר. בעודו מזייף תעודת פטירה סטנדרטית, אמר לאסיר: "יש לך שחפת. חמורה ביותר."

"אני עומד למות משחפת, אם כן" אמר האסיר בדיוק כשקרילוב סיים לחתום בתחתית התעודה.

"מדוע אתה מדבר איתי?" שאל הרופא בעצבנות, "אתה כבר מת. עכשיו תנסה לא להסגיר אותנו בזמן שמוציאים אותך מפה כדי שלא נמות כולנו באמת. הבנת?"

זמן קצר לאחר מכן, העבירו שני הפועלים את ה"גופה" בתוך מיטה מתקפלת למרחק של חצי קילומטר במורד הכביש, אל בית הקברות של הכלא ושם קבר בעל בריתו של אבי את הצעיר בקבר רדוד. הפועל מיקם את הצינור בפי הנער בזמן שערמו עפר על פניו ולאורך גופו השרוע. כאשר הוא כוסה כולו, שם הפועל את ידו על הצינור החשוף וחש את נשימתו היציבה של הנער. לאחר מכן הוא קיבע צינור קצר יותר לצינור האנכי וכך יצר צלב שישמש לציון מקום הקבר, כדי שיראה כמו כל הקברים האחרים. האסיר הצעיר שכב כלוא לחלוטין בקברו הזמני למשך למעלה משעתיים, כשחזהו נאלץ לשאת את כובד משקלו של העפר עם כל נשימה שעברה דרך צלב הברזל שהושתל בפיו עד שהלילה כיסה את האזור באפלה.

אמו של הנער ואמי חצו את העיירה בחשאי והגיעו לבית הקברות בנושאן שניים מאתי הגינון של אמי. הן חפרו בלהט ובמרץ עד שראו תנועה והיו בטוחות שהנער שרד את החוויה הקשה. שתי הנשים הביאו את הנער לביתנו, שם הן ניקו אותו והלבישו אותו בבגדים נקיים. כאשר הושלמה המשימה, נפרדו מאיתנו האם ובנה, ולאחר הרבה בכי ונשיקות התגנבו אל מחוץ לעיירה לפני עלות השמש.

כאשר התפשטה השמועה בקרב היהודים שהורי היו מסוגלים להצליח להגניב אסירים אל מחוץ למחנה העבודה של אלגה, נקשו על דלתנו יותר ויותר בני משפחות נואשים. הורי סייעו לרבים מהם, לעתים קרובות תוך סיכון חייהם הם. באותו זמן, כבר עזבתי כדי להיות חייל.

הניסיון היחיד שהכין אותי כראוי לאימי המלחמה היה זה שהייתי עד לגורלם של הגולים הצ'צ'נים בקזאחסטאן. כאשר ההסתערות הגרמנית שגרמה למשפחתי לעזוב את פולין הגיע לצפון קווקז, הצליחו הנאצים לכרות ברית פוליטית עם ממשלת קוויזלינג בצ'צ'ניה, שהייתה מדינה מוסלמית אוטונומית. ברם, אוטונומיה זו הייתה קיימת בעיני הצ'צ'נים בלבד, שכן סטלין ראה בצ'צ'ניה חלק מברית המועצות. הצ'צ'נים היו מוכנים לעמוד לצידו של כל אויב של

הצר הרוסי העריץ. בנובמבר 1942 התקרבו יחידות גרמניות לגרוז'ני, אך הן נאלצו לסגת מאחר והארמיה הגרמנית השישית בסטלינגרד הושמה במצור. למרות שהגרמנים למעשה אף פעם לא כבשו את צ'צ'ניה, שיתוף הפעולה הצ'צ'ני עם הנאצים זיכה אותם באיבתו המרה של סטלין. שנה וחצי מאוחר יותר, לאחר שרוחות המלחמה נשבו לטובת רוסיה, הורה סטלין לבצע פעולת תגמול שלא הייתה כמותה מעולם. כל תושבי צ'צ'ניה, יחד עם תושבים אתניים אינגושים – כארבע מאות אלף גברים, נשים וטף – הוגלו בחטף ממולדתם לאזורים נידחים במרכז אסיה, בעיקר לקזאחסטאן, במה שנקרא טרנספר אתני. כל איש אישה וילד, יחד עם הבקר ומשק החי שלהם, נאספו מבתיהם על ידי חיילי הצבא האדום ללא התרעה מוקדמת, הושמו בקרונות משא והוסעו למזרח. למעלה משלושים אחוז מהם מתו במהלך המסע או במשך שנתם הראשונה בגלות. כאשר הגיעו קרונות המשא המלאות במטען האנושי לקזאחסטן, הייתה הרכבת עוצרת בכל עיירה לאורך המסילה ומנתקת כמה קרונות, בהשאירה את הצ'צ'נים לדאוג לעצמם במזג האוויר החורפי האכזרי. ראיתי שאפילו מעילים להגנה מפני הקור לא היו להם, וחזיתי כיצד מכות קור ורעב הרסו והרגו בקורבנות חסרי מזל אלו של זעמו של סטלין. למרות שידענו שהם שיתפו פעולה עם הגרמנים, יצא ליבי אל הילדים המורעבים וחסרי הבית שהצטופפו במסדרונות ובפתחים מפני הקור המקפיא. משפחתי ניסתה לעזור לכמה מהם, אך אנו עצמנו בקושי הצלחנו לשרוד, כך שהיה רק מעט שיכולנו להציע בתור סיוע ממשי או נחמה. אבי ניסה לגייס כמה מהגברים לגדודי עבודה, אך ללא הועיל. הם באו מתרבות כפרית פרימיטיבית והתבלבלו והלכו לאיבוד בטונדרה הקפואה של קזאחסטן. ראה ראיתי כיצד משפחות שלמות הפכו לגוויות שחורות קפואות ברחובות העיירה שלנו. הצ'צ'נים נעלמו, ובאביב נדמה היה כאילו לא היו הדברים מעולם.

זמן קצר לאחר מכן, פורקה הרפובליקה הצ'צ'נית־אינגושית. אומה שלמה פשוט נמחקה מהמפה לאחר שתושביה "הועברו" למדבר שממה. לדברי סולז'ניצין, הצ'צ'נים היו היחידים "שלא הסכימו לוותר, לא רכשו את ההרגלים המנטליים של כניעה, ואין מדובר במורדים בודדים מביניהם אלא בכל האומה עד אחרון בניה". לאחר שסבלו גלות וחורבן, הורשו הצ'צ'נים ששרדו לחזור למולדתם לאחר מותו של סטלין. כאשר אני זוכר את הסבל לו הייתי עד באלגה, קל לי יותר להבין את שנאת הרוסים העכשווית של הצ'צנים ואת אופיים העצמאי הגורם להם להתנגד לכל צורה של שלטון חיצוני.

פרק ג' | הבריגדה הפולנית

כפי שהורה לי הבוס שלי, התייצבתי בלשכת הגיוס הצבאית בבוקר למחרת הפסקת עבודתי במפעל. אבי ליווה אותי, והוא שם לב לכך שנשאתי נרתיק טבק. מאחר ובדרך כלל נמנעתי מלעשן לפניו, הוא הופתע לראות את הנרתיק. "אז אתה חושב שאתה חייב לעשן כדי להיות חייל?" הוא העיר.

"אל תדאג, טאטו", השבתי מיד, "אינני מתכוון להיות חייל לאורך זמן. בכוונתי לערוק בהזדמנות הראשונה שתיקרה בדרכי." אבי עצר את צעדיו בפתאומיות וסובב אותי אליו כדי שאוכל להסתכל עליו.

"תקשיב לי מרק. מה שלא תעשה, אף פעם אל תהיה עריק", אמר בשיא הרצינות. "אם תערוק, תצטער על כך וזה ירדוף אותך כל ימי חייך". הנהנתי בהסכמה והמשכנו הלאה.

כשהגענו ללשכת הגיוס, הסברתי שאני נתין פולני ולא אזרח סובייטי כך שלא ניתן לגייס אותי לצבא האדום. עמדתי על כך שיציבו אותי בפלוגה של הארמיה הפולנית הראשונה שהוקמה על ידי הקולונל הפולניה הקומוניסטית וונדה ווסילבסקה. כבר שמעתי על הארמיה הפולנית הראשונה והייתי להוט להצטרף לשורותיה. הגדוד הזה היה אחד ממספר גדודים כאלה שנוסדו על ידי הפולנים כדי לחבור לסובייטים במלחמתם בפאשיסטים. גדודים אלו כללו את משמר העם – יחידה ללוחמת גרילה, הדוויזיה של קוסציוסקו והארמיה הפולנית הראשונה.

וונדה ווסילבסקה התפרסמה ב–1918 כתלמידת תיכון קתולית בקראקוב כאשר התייצבה בפני הלאומנים שזכו בשלטון ויישמו מדיניות אנטישמית. הסטודנטים נדרשו להתחלק לקבוצות של קתולים ויהודים. וונדה חשה שנעשה פה עוול ועמדה עם

היהודים, וכך התפרסמה בקרבם כבת ברית. הארמיה הפולנית הראשונה התארגנה בפולין ב–1943 ובתחילה היו בה 3000 אישה ואיש נושאי נשק. הקרב הראשון בו השתתפו נגד כוחותיו של היטלר היה באוקטובר, ליד לנינו, ובו נחלו הפולנים תחת פיקודה של וסילבסקה תבוסה רבתי. למרות שידעתי על התבוסה, דחפו אותי גאוותי הפולנית והיהודית לאמר לקצין הגיוס שאני מוכן לשרת אך ורק בארמיה הפולנית הראשונה. הוא הבין, והורה לי להתייצב באקטובינסק, בירת המחוז, שם אוכל להצטרף לכוחות הארמיה.

נפרדתי ממשפחתי ועליתי על הרכבת לאקטובינסק. בהגיעי לשם, התייצבתי לפני קצין הגיוס והסברתי שבאתי להצטרף לארמיה הפולנית הראשונה. לרוע המזל, לא התאפשר לי להצטרף לגדוד באקטובינסק. היה עלי ליסוע הרבה יותר קרוב לחזית כדי לעבור טירונות, ומאחר וזה לא היה מעשי לשלוח מגויסים אחד אחד, נאמר לי לחכות עד שיגיעו די מגויסים כדי ליצור קבוצה. "כמה זמן זה יקח?" שאלתי. "רק כמה חודשים", נעניתי. "ומה אעשה בינתיים?" "יש משק קולקטיבי לא רחוק מכאן. הם יתנו לך קורת גג ויעסיקו אותך בזמן ההמתנה", הסביר קצין הגיוס.

האמת היא שהחווה הייתה נפלאה למדי ובאמת מאוד נהניתי להיות בחוץ באוויר הצח, לעבוד בשדות בשמש במשך היום ולהתהולל עם חברי לעבודה בלילה. נהפכתי למעין בן כפר בזמן שהותי בחווה. גידלתי את זקני והתנהגתי כמו איכר. אני זוכר שהייתי שם בתקופת האסיף, כאשר כל הפירות והירקות נאספו ואוחסנו. הצלחתי "לארגן" עגלה מלאה תוצרת טרייה וביליתי מספר ימים בדרכים כדי להביא את המוצרים למשפחתי באלגה. כשהגעתי הביתה, גיליתי שאחי הצ'ה מחלים ממחלה קשה, והעובדה שהוא ראה אותי, עם זקני הג'ינג'י העבות, עזרה עד מאוד לשפר את מצב רוחו. מובן שהעגלה מלאת המוצרים הלהיבה את הורי. כמעט כל העובדים בחווה הקולקטיבית הצליחו לצאת עם לפחות עגלה אחת מלאה תוצרת אותה לקחו הביתה. היה זה סוג כזה של אינטרס

עצמי שהביא לכישלון מערכת החוות הקולקטיביות ברפובליקה הסובייטית.

נפרדתי ממשפחתי בשנית. הפעם ידענו שלא נוכל להתאחד עד לתום המלחמה. כשהגעתי לאקטובינסק, כבר היו שם שישה מגויסים צעירים נוספים שעמדו להצטרף לארמיה הפולנית הראשונה. הצוות שלנו הוצב תחת פיקוח של שני חיילים רוסים שהחלימו מפציעה באקטובינסק והיו כעת מוכנים לחזור לחזית. פקדו עליהם ללוות את הקבוצה שלנו אלף מיל מערבה לאוקראינה, שם היה עלינו לעבור טירונות.

במהלך הנסיעה בת שמונת הימים ברכבת, התקרב שמונת חברי הצוות שלנו מאוד זה לזה . החיילים לימדו אותנו איך לישון ביחד, להתרחץ ביחד ואפילו לגנוב ביחד. גניבה הייתה חיונית אם היה ברצוננו לאכול, שכן לא נעשו כל סידורי מזון למסענו. בכל תחנה בדרך היה הצוות שלנו "נופל" על הבזאר הקטן בתחנה כדי "להרים" מזון כלשהו מאחד מדוכני המזון. אחד מאיתנו היה מסב את תשומת ליבה של בתו של בעל הדוכן בעוד אחר "סוחב" קצ'קעס אל מתחת למעילו בזמן שגבה היה מופנה אליו. אך ההישג המדהים ביותר של הצוות היה גדול בהרבה מגניבה מחנויות. הצלחנו לשכנע את השומרים־כביכול שלנו לתת לנו ליסוע למטה הדיוויזיה בלעדיהם. גילינו שהרכבת שלנו אמורה לעבור במרחק של כמה שעות מעיירת מולדתם של שני המלווים הצבאיים שלנו. הם לא היו בבית במשך למעלה משנה ומאוד השתוקקו לראות את משפחותיהם. האמת היא שלא היה צורך בהרבה שכנוע: כמה רובלים עשו את העבודה ושכנעו אותם לתת לנו את התיקים האישיים שלנו ולקפוץ מהרכבת כדי לבקר בבית. ברגע שהשומרים עזבו, היינו אדונים לעצמנו. למרות שנחשבנו למגויסים, טרם קיבלנו כל אימון, מדים או תפקיד צבאי. אילו בחרנו שלא להתייצב, היינו נחשבים טכנית לעריקים, אך היה זה מאוד בלתי סביר שרשויות הצבא יצליחו לתפוס מי מאיתנו אחרי המלחמה.

הסיכוי לחופש היה מפתה, אך אחרי שדנו בדבר והבנו שאנו ללא מזון, כסף או קשרים, קלטנו שנצטרך לחיות כשודדים על מנת להתקיים. סברנו שחיי צבא טובים במעט מחיי גנב, והחלטנו לא לערוק ולהצטרף לשורות הצבא כמתוכנן. הקבוצה הגיעה בשלמותה למטה הארמיה הפולנית הראשונה בעיר האוקראינית ז'יטומיר, שם עברנו את תהליך הגיוס המקובל. גילחו אותנו, סיפרו אותנו, נתנו לנו מדים ועשו לנו ראיון בזק.

"מה עשית לפני כן?" שאל סמל הגיוס.

"עבדתי בתור חשמלאי."

"טוב. אתה תוצב בבריגדת ההנדסה של הגשרים הצפים." סוף הראיון.

הטירונות ארכה שמונה שבועות, בהם למדנו איך להחזיק רובה קרבין, איך לצחצח את המגפיים, איך לצעוד בסך ואת כל שאר הכישורים שנאלץ טירון לרכוש. הן הסרן והן הסגן שפיקדו עלינו היו רוסים מלידה, אך לבשו מדים פולניים. למרות שנקראנו צבא פולין החופשית, לא היינו משוחררים משליטה סובייטית. הקצינים שלנו לא היו פולנים וגם לא היינו ארמיה של ממש – יותר דוויזיה או גדוד של הצבא הרוסי האדום.

בעוד שמעולם לא התכחשתי להיותי יהודי בעת שירותי הצבאי, הרי שגם לא פרסמתי עובדה זו. הייתי בלונדיני, בהיר ודיברתי פולנית רהוטה ללא שמץ של מבטא אידי. למרות שנושא זה אף פעם לא עלה, בטוחני שחברי לטירונות סברו שאני קתולי כמוהם. הרי היינו כולנו חלק מהצבא הסובייטי והאידיאולוגיה של המפלגה ציוותה על אתיאיזם מוחלט. אני מאמין שלא כך היה המצב בחברה הסובייטית ככלל, אך בצבא הבדלים דתיים באמת הושמו בצד. למעשה, מפקדי ראו בי מופת של שלמות צבאית. נעלי תמיד היו מצוחצחות ומדי תמיד היו נקיים. לעתים קרובות הצעידו אותי לפני החיילים האחרים כחייל לדוגמא. "הביטו", צעק המפקד, "כך צריך להיראות חייל אמיתי."

בהתבסס על כישורי המוצהרים כחשמלאי, הציבו אותי בבריגדת וורשה הראשונה של גשרים צפים (Pirewszy Warshawsky Pulk Pontonowy Mostowy) ותפקידי היה לדאוג לכך שהמנועים החשמליים יפעלו. תפקידנו היה להקים את הגשרים הצפים שיאפשרו לחיל הרגלים לחצות נהר במהלך התקדמותו. הגשרים הקיימים נהרסו בדרך כלל על ידי החיילים הגרמנים הנסוגים. הצוות שלנו היה אחראי על נהיגת פורד מודל T עם גנרטור בעל זרם ישיר שהיה מקור הכוח העיקרי שלנו. היה צורך בגנרטור כדי לתפעל את כל הכלים הכבדים בהם השתמשו להצבת הגשר. אנו גם טיפלנו בהתקני הסוללה הענקיים בהם השתמשו כדי להציב את עמודי הבסיס בגדת הנהר כצעד ראשון בתהליך הקמת הגשר. עמודי עץ כבדים אלו היוו עוגן לחבלים ולכבלים שנמתחו לרוחב הנהר וקובעו לגשרים הצפים. ההתקן שהעמיד את עמוד הבסיס תודלק באלכוהול 200 אחוז עם אוקטן גבוה.

לאחר הצבת עמודי הבסיס ומתיחת הכבלים, הוצב החלק הראשון של גשר הצף במקומו. חלק זה היה מיוחד ונקרא "מחבק החוף". היה צורך לעגן את מחבק החוף בחוזקה מאחר והוא עמד בחלקו על היבשה ובחלקו במים. הגשרים שנמתחו לרוחב הנהר היו למעשה קופסאות עץ גדולות שהובאו במשאיות. המשאית נסעה על הגשר הצף רחוק ככל האפשר ושם הורידה את החלק הבא, אותו חיבר הצוות לחלקים הקודמים. לאחר מכן שמו סידרת מוטות רוחב על הגשר הצף כדי שהגשר יוכל לשאת חיילי רגלים ורכב משוריין. כאשר הגשר הוארך בעוד חלק, חזרה המשאית והטילה חלק נוסף למים עד שניתן היה לחצות את הנהר כולו דרך הגשר. בגדה הנגדית הוצב עוד מחבק חוף. הציוד המתקין את עמודי הבסיס חצה את הנהר ועמודי בסיס הוצבו בגדה הנגדית. בכך הושלמה המשימה. מאחר והיה סיכוי שנצטרך להקים גשרים צפים תחת אש אויב, אימנו אותנו במהירות וביעילות שקטה. הקצינים עמדו עלינו עם שעון עצר

ותזמנו כמה מהר אנו יכולים לחבר כל חלק. הזמנים התקצרו ככל שנעשינו מיומנים באמנות הנדסת הגשרים.

מטה בריגדת הגשרים הצפים שכן ביער לוברטוב ליד לובלין. לאחר האימון, הוצבה הבריגדה למשך זמן מה בלובלין ליד מחנה ההשמדה הידוע לשימצה מידאנק, שם הומתו בגז ונשרפו 235,000 יהודים בחלק זה של מכונת ההשמדה הנאצית. ביולי 1944 שוחררה לובלין, ומידאנק יחד איתה, על ידי חיילים רוסים תחת פיקודו של ג'נרל בוגדנוב בשיתוף מיליציות פולניות. רק 1,500 יהודים חיים בקושי נמצאו לאחר בריחת הגרמנים. לאחר שרוב הגוויות הוצאו או נקברו, הצטוותה הבריגדה שלנו להתייצב במידאנק לצורך קבלת מגורים. זוכר אני שראיתי את הניצולים האומללים מקבלים עזרה רפואית, שלמרבה הצער, הגיעה מאוחר מדי במקרים רבים.

כשהגענו התנהל במקום משפט צבאי. כמה שומרי SS נתפסו והואשמו ברצח המונים. הם הורשעו ונתלו בפרהסיה באמצעות משאיות שטוחות. חמישה אנשים בתמורה ל235,000 נראה צדק יחסי מאוד, אך למרות זאת, שמחתי לראותם תלויים. זוכר אני כיצד התהלכתי במחנה ביום הגיעי לשם ובחנתי את תנורי הקרמטוריום. כשהנחתי את ידי על אחד מהם, יכולתי עדיין להרגיש בחום הברזל שפעם בער בחום של למעלה מאלף מעלות פארנהייט, החום הדרוש להפיכת עצמות אדם לאפר.

כאשר הסתובבתי בשדות הקיץ של מידאנק, בחנתי את הררי החפצים האישיים. גבעה שלמה של משקפיים. כמה יהודים נשרפו לאפר כדי ליצור גבעה כזאת? תל של נעליים, רבים מהם של ילדים. התבוננתי בנעל אחת וחשבתי: "כאשר האם הנעילה נעל זו לתינוקה, האם שיערה בנפשה שזו תהיה הפעם האחרונה שתעשה זאת?" אלפי מזוודות, עם שמות בעליהם רשומים עליהם בגיר לבן. כל מזוודה ארוזה בחפצים היקרים ביותר לבעליה, וכמו הבעלים, כל אחת הרוסה ומפורקת לגורמים.

האם כזה גורל היה יכול להיות גורלה של משפחתי? מוסעים למרכז מוות? מעובדים? מומתים בגז? נשרפים? בעודי מתנודד בעולם סיוטי זה, נזכרתי בחלום חוזר שחלמתי שנה לפני כן באלגה. חלמתי שאיבדתי את כל שיני. אני זוכר שסיפרתי לאמי, שהייתה מיומנת בפירוש חלומות, אודות החלום. היא הקשיבה בתארי בפניה את פי חסר השיניים הפעור לרווחה. פניה האפירו ועיניה הושפלו לארץ. "אוי, מונג'י, יש לזה רק פירוש אחד," היא אמרה באנחה, "כולם מתו. כל המשפחה שלנו. כל אלו שהשארנו מאחור בברוטשין. כולם מתים" בזמנו, לא התייחסתי ברצינות לפרשנותה וייחסתי אותה להיסטריה בגין המלחמה.

ברם, מאוחר יותר נודע לי שב–16 ביוני 1942 גורשה כל שארית משפחתנו יחד עם שאר היהודים ששרדו בעיירה מבוהורודזני לעיר הקרובה סטניסלב, שם הם נטבחו בידי האוקראינים הפאשיסטים במקום שנקרא חוות רודולף. איני יכול להיות בטוח במלוא מאת האחוזים, אך אני כמעט משוכנע שהיה זה למחרת היום בו פירשה אמי את הפרשנות המפחידה של חלומי. שנתיים מאוחר יותר, בעומדי במרכז העדות הברורה והחד משמעית לזוועות הנאצים, שבו מחשבותי לחלום ההוא ולפרשונתה של אמי. "האם יתכן שהיא צדקה?", תהיתי, "האם באמת כולם מתים?" מחשבה זו גרמה לי כאב רב מכדי שאוכל לשאת. אולי אני שוב חולם. אולי התנורים המחוממים בגופות היהודים הנשרפים הינם אשליה. אולי הר הפרוטזות שנקרעו מיהודים נכים חסרי ישע הינו חיזיון תעתועים. רציתי מאוד להתעורר, אך הייתי ער. ביקורי במידאנק עורר בי דברים רבים, אך למעשה עדיין הייתי במצב של הכחשה. "לא יתכן שהרגו את כולם", אמרתי לעצמי. "לא את דוד פסייחה. הוא לבטח שרד." למרבה הצער, נודע לי מאוחר יותר שכולם אינם בין החיים.

את ההכשרה לבניין גשרים עברנו על גדות נהר הבוג באוקראינה שתחת שליטת הסובייטים, אך הפרוייקט הראשון האמיתי שלנו היה בניית גשר צף לרוחב נהר הויסטולה בוורשה, ששוחררה זה לא

מכבר בינואר 1945, באמצע חורף קר ואכזרי ביותר. חיילי הצבא האדום הצטרכו לחצות את הנהר מצידה המזרחי של העיר, הידוע בשם פראגה, שנכבש על ידי הסובייטים ב–13 בספטמבר, אל הצד המערבי הידוע בשם צ'רניאקוב שהיה בידי הגרמנים. באותו זמן היה נהר הויסטולה החזית.

הורו לנו לבנות את הגשר מהצד של פראגה אל ראשי חוף בצד המערבי שנכבשו על ידי חיילי הצבא הפולני מחבל רנדום. היה זה צבא פולני זה בפיקוד פולני ששאף לשחרר את החלק המערבי של וורשה מהכיבוש הגרמני, במה שנודע כהתקוממות וורשה. במהלך אוגוסט וספטמבר 1944, התקוממו בעוז ובגבורה חיילי הצבא הפולני המוקף, ולו זכו בסיוע מבעלות הברית, היו מצליחים להבריח את הגרמנים מהעיר. אך סטלין, שתמיד חשב על התוצאות הפוליטיות של אחרי המלחמה, הבין כמה חשוב שוורשה תשוחרר בידי צבא סובייטי ולא בידי הצבא הפולני, ולכן נמנע הצבא האדום מהענקת הסיוע שהיה כה זמין, והותיר את החיילים הפולנים להילחם לבד. היה מעט סיוע מבעלות הברית בדמות אספקה מוצנחת, אך מאחר ובסיס האספקה היה באיטליה, במרחק של 1,200 מיל, לא הייתה בכך תועלת רבה. כל מאמצי השכנוע של צ'רצ'יל ורוזוולט לסייע בהתקוממות לא הזיזו את סטלין מעמדתו. למעשה, הפצצות סובייטיות אוויריות ללא אבחנה גרמו לחורבנה הכמעט מוחלט של העיר ולאובדן חיי יותר פולנים מאשר גרמנים.

הדבר הראשון שעשינו היה להביא את המודל T, להעמיד את הגנרטור ולהתחיל להפעיל את הקורנסים הפרימיטיביים או את התקן השקעת העמודים כדי להציבו את עמודי הבסיס בתוך גדת הנהר הקפואה. סביבנו ניצבה וורשה החרבה, כשלמעלה מתשעים אחוז מבתיה הרוסים. המבנה היחיד שעמד על תילו ללא פגע היה הארמון המלכותי, זמק ירוזלסקי, שכוחותינו חשו להשתלט עליו ברגע בו גורשו הגרמנים, שכן היה זה המקום היחיד עם מים זורמים. עד ה–13 בינואר 1945, שוחררה וורשה כמעט לחלוטין ובאותו לילה

מיהרנו להקים את הגשר שישא את הארמיה הפולנית הראשונה עטורת הניצחון, תחת פיקודו של גנרל פופלבסקי, אל תוך צ'רניאקו כדי לבצע מה שהיה רק מבצע ביעור נגד המשמר הגרמני האחורי. במהלך עבודתנו נתקלנו במעט מאוד התנגדות גרמנית ובהרבה מאוד גופות קפואות – רק קצת ארטילריה ותותחים קלים ולא יעילים. האויב האמיתי שלנו היה הקור החורפי שהקפיא למחצה את הנהר.

לאחר שהעמודים הוצבו, המשימה הבאה הייתה למתוח שני חבלים עבים לאורך המים הקפואים ואז לקשור אותם באמצעות סידרת מוטות רוחב מוברגים. על מנת לקבע את מוטות הרוחב, היה על החיילים להיכנס למים – מים שהטמפרטורה שלהם נדמתה חמה יותר מזו של אוויר הלילה הקפוא. מובן שטבילה ממושכת במים הכמעט קפואים גרמה להיפותרמיה. ראיתי שאם לא ננקוט בפעולה מייד, נתחיל לאבד אנשים. דאגתי יותר ויותר עד שנזכרתי באלכוהול 200 אחוז בו תדלקנו את התקן הצבת העמודים. זה היה חומר חזק ודליק ביותר, אך ניתן היה להשתמש בו כדי לשמור על חומם של החיילים עד שיסיימו את עבודתם. חיש קל לקחתי פח חלב ריק, מילאתי אותו בחומר החזק ולקחתי מצקת מאוהל המטבח. הסתכנתי ויצאתי אל הגשר הצף, עברתי מאיש לאיש והוריתי לכל אחד להרים את ראשו ולפתוח את פיו בעודי יוצק את הנוזל החזק אל תוף גופו הכמעט קפוא, כמו תרנגולת המאכילה את אפרוחיה. עלה בדעתי שמעשי נעשים ללא אישור ושברור שהאלכוהול שאני צורך יחסר כאשר יהיה צורך לתדלק את התקן הצבת העמודים. לכן, ברגע שפח החלב התרוקן, מילאתי אותו במים מהנהר ושפכתי אותם לתוך האלכוהול כדי לכסות על פשעי. האלכוהול שימש למניעת היפותרמיה רחבת היקף, ולאחר שהסתיימה המשימה בת השעה, נמשה כל איש מהנהר אל תוך משאית מחכה – חי ומבוסס קמעה.

בהגיע הבוקר, עמד הגשר על תילו והבחורים שלנו היו הראשונים להגיע לצד השני. בהביטנו בעיר החרבה שעדיין בערה, ובתמרות העשן שנמתחו לאורך השמיים האדומים של שעת הזריחה, ראינו בניין שהיה כמעט ללא פגע. הסתבר שבניין זה היה בית דפוס ממשלתי בו הדפיסו שטרות כסף פולני. כשנכנסנו, גילינו ערימות ענק של נייר שהודפסו רק מצד אחד, כאילו נאלצו העובדים לברוח לפני שהייתה בידם שהות להפוך את הגיליונות. הרגשנו כמו מולטי־מיליונרים. היה לכסף המודפס למחצה ערך עצום עבורנו כי גללנו אותו לחבילות גדולות והשתמשנו בו לשמר את האש באמצעותה נלחמנו בקור המשתק. צחקנו על כך שיש לנו כסף לשרוף בעודנו זורקים עוד מיליון או שניים אל תוך האש המרצדת.

לאחר שאפשרנו לצבא לחצות את הויסטולה, התחלנו לתקן את הגשרים ואת קורות הרכבת שחצו את הנהר בהם פגעו או הרסו הכוחות הגרמנים הנסוגים. המשימה הראשונה שלנו הייתה לחפש מוקשים חיים בכל גשר פגוע ולנטרל אותם. אני זוכר שקורת רכבת אחת שזכתה לעדיפות עליונה משום שקרונו האישי של סטלין היה אמור לעבור עליה בנוסעו להיפגש עם טרומן, צ'רצ'יל ואטלי בפוסטדם שמחוץ לברלין.

היעד הבא שלנו היה נהר האודר, שהיה הגבול בין פולין לגרמניה. באפריל 1945 נשלחנו לשטטין שבפומרניה. במקום זה שכן הכפר גריפנהאגן, שם מתפצל האודר לשניים לפני שהוא נשפך לים הבלטי. הצבא הרוסי התקדם עד לנקודה זו במרץ וספג אבידות כבדות בנסותו לחצות את האודר עם גשר צף משלו. עד שהגענו, הגרמנים נסוגו ותפקידנו היה לתקן את הגשר הפגום. ימים רבים עבדנו בחיזוק הגשר ובהפיכתו לחזק דיו כדי לשאת את הכוח הרוסי שהתקדם לעבר ברלין. שם שמענו שרוזוולט נפטר, ולאחר כמה שבועות שמענו שהיטלר מת ושהגרמנים היו מוכנים להיכנע לבעלות הברית.

ביום בו הסתיימה המלחמה הייתה הבריגדה שלנו בחזרה בוורשה והצטרפה לחגיגות השמחות־עצובות. למחרת, נשלחנו חזרה למטה הצבא בוולוווק, קצת יותר רחוק לאורך הויסטולה, שם הקצו לנו מגורי קבע בבנייני פנימיה רגילים. באותו מחנה צבאי שיכנו גם שבויי מלחמה, רובם נשים. לכן נודע המחנה שלנו בשם ה"הרמון". היה זה כאן, בהרמון, שהתאחדתי עם משפחתי ושם ניסינו לשקם את התא המשפחתי שלנו, ניסיון שבסופו של עניין נידון לכישלון.

פרק ד' | שלום, פולין

בסך הכל, הייתי בר מזל. הודות לראייתו מרחיקת הלכת של אבי, הצלחנו להינצלהסיסמא מגורלם של רוב יהודי קהילתנו, והודות לאלת המזל, הוצבתי בבריגדת הנדסה שכמעט לא הייתה תחת אש. יצאתי מהמלחמה עם מספר מדליות על חזי ואסיר תודה על כך שאני בחיים, להוט להמשיך בחיי. כפי שכבר צוין, רק מתי מספר מחברי ליחידה ידעו שאני יהודי. הם ראו בי בחור רגיל, ועובדת היותי יהודי לא עלתה במשך שנות המלחמה. התחלקנו במזון, בגדים ובוודקה. דבר נוסף בו התחלקנו היה כינים, וזו הייתה בעיה. לאף אחד לא איכפת מהכינים שלו עצמו, אך להידבק בהם ממישהו אחר היה בלתי נסבל.

אני שרצתי כינים מזן קטן ולבן שהצליח להגיע לכל מקום: לשיער, לריסים ומתחת לעור. ואני הייתי אדם שהתגאה בשמירה על ניקיון גופו ועל רחצה יסודית. אך לא משנה מה עשיתי, לא הצלחתי להיפטר מהטפילים האלו. הפנו אותי לאישה מסוימת שהתגוררה בוולצלאווק שאמרו עליה שיש לה כוחות נגד השרצים האלו, אז קבעתי תור אצלה. כשהגעתי, היא ביקשה ממני להתפשט וגילחה את כל שערות גופי בתער ישר. היא גילחה את ראשי, את חזי, את עכוזי ואפילו הורידה את המזיקים מאשכי. בעודה יושבת ועובדת, הרימה הגברת פולת־הכינים את ראשה ושאלה: "אתה יהודי?!" סברתי שלא יהיה זה נבון מצידי לשקר למישהו שאוחז תער ישר כה קרוב לאברי האינטימיים ואישרתי "כן. אני יהודי". לאחר מכן, היא מרחה אותי מכף רגל ועד ראש בחומר חיטוי על בסיס נפט. לבסוף, היא הברישה אותי במברשת גסה על מנת להסיר את הביצים

שהוטלו בכל מקום בגופי. זה כאב והיה מביך, אבל זה עבד. מאז לעולם לא נדבקתי שוב בזן הספציפי הזה של כינים.

לאחר פעולת החיטוי, עובדת היותי יהודי החלה להתפרסם בהדרגה, אך לאחר התקרית בבית המרחץ נודעה עובדה זו לכולם. כמו לקהילות רבות אחרות באזור זה, היה גם בוולוצלאווק חמאם טורקי מרכזי. ישבתי שם בכיף באמבט השבועי שלי במקדש הזיעה והאדים המחופה כאשר הופיעה בדלת בריגדת תותחנים פולנית שמנתה שישה אנשים. ראיתי מייד שהם שתו לפני כן ושהם נעשים יותר קולניים ויותר מופרעים מרגע לרגע. לאחר שהם התפשטו, הצביע אחד מהם על מפשעתי והודיע לחבריו: "תראו! הנה יהודי". מגלה־היהודים בעל עיני הנץ החל להקניט אותי: "ז'יד. ז'יד. ז'יד" והאחרים החרו החזיקו אחריו עד מהרה. אחד הברנשים הגדולים יותר התקרב אלי ואמר לחבריו: "טוב, בואו נראה מה הבחור הזה יכול לעשות בשבילנו". עמדתי שם עירום, וכמה מהם תפסו אותי, הצמידו את ידי לאחורי גופי והחזיקו את ראשי תחת טפטוף מברז מים קרים בסוג שלי עינוי מים סיני. כשזה שעמם אותם, הם הרפו מעט את אחיזתם ואני הצלחתי להשתחרר מהם. ידעתי למה מסוגלת אנטישמיות פולנית, ולא הייתה לי שום כוונה להישאר ולספוג התעללות־שיכורים נוספת. עמדתי שם, נוטף מים ועירום, וראיתי שהגישה לדלת חסומה. בלי לחשוב על בגדי או על כל דבר אחר, החלטתי לפרוץ החוצה. הרמתי את אחת משלשלאות העץ החזקות והנפתי אותה חזק אל עבר החלון, שהתנפץ לרסיסים. קפצתי דרך הזכוכית השבורה בלי לחשוב על השריטות והחתכים על עורי החשוף. רצתי כמו תרנגולת בסוף אחר צהרים אביבי וחציתי בטיסה אחו סמוך. בין שתי פרות רועות עמדה נערה כפרית צעירה, שגם אם הייתה בהלם למראה בחור עירום מדמם ונימול שרץ בשדה שלה, לא הראתה זאת. היא קראה לי וסימנה לי שאבוא אליה. לא ידעתי מה באמת עובר במוחה, אך למרות זאת, נעניתי. כשהגעתי אליה, היא הסירה שמיכה מאחת הפרות ועזרה לי להתעטף בה.

הודיתי לה, וכשחזרתי בשלום לבסיס עטוף בשמיכתה של הרועה הקטנה, החזרתי לה את השמיכה יחד עם חבילת מעדנים צבאיים כדי להראות לה שאני אסיר תודה לה על טוב ליבה.

ביליתי שנתיים בבריגדה הפולנית של הצבא האדום במלחמה וסיכנתי את חיי כדי לשחרר את פולין, ומה קיבלתי בתמורה? שנאת יהודים מבניה הצעירים הבריונים של פולין. מבחינה חיצונית לא התאמתי לסטריאוטיפ הנאצי הגזעני של יהודי. שערי היה ג'ינג'י־בלונדיני ועורי היה בהיר. הגרמנית שבפי הייתה כמעט מושלמת ולא הפגנתי את יהדותי בשום צורה. מאחר ויכולתי להתחזות ללא־יהודי בקלות הן בצבא והן בחיים האזרחיים, איכשהו חשתי בטוח ולא מאוים. בימי ראשון, כשחברי הלכו לכנסיה, תמיד הצלחתי להתחמק מללכת איתם. הייתי עסוק בצחצוח נעליים או בכביסה ואמרתי להם להתקדם בלעדי. הייתי היהודי הקלאסי בארון וחייתי בתוך הארון הזה בחלום של הכחשה. בהחלט ניתן לאמר שהתקרית בבית המרחץ העירה אותי מחלומי בבת אחת. כמו נשוא הבדיחה הישנה "מהו שמרן? ליברל שזה עתה נשדד", הייתה לי מעין התגלות. במבט לאחור, תקרית זו הייתה נקודת מפנה של ממש בחיי. תמימותי נשטפה במים הקרים שזרמו עלי בבית המרחץ. יצאתי משם לא רק בלי בגדים אלא גם ללא דעתי הקודמת שהאנטישמיות מתה יחד עם היטלר. הפולנים שנאו את היהודים מאות שנים לפני היטלר וסביר להניח שימשיכו לשנוא אותם שנים רבות אחריו.

כמובן שהעדיפות העליונה שלי בתקופה זו היה להתאחד מחדש עם משפחתי. לפני שהם עזבו את אלגה שבקזחסטאן, נהגתי לכתוב להם בקוד סודי, וכך יידעתי אותם שאני מוצב קרוב לוורשה. היה צורך בקוד כדי שהמכתב יעבור דרך הצנזורים הצבאיים, שקראו את כל הדואר היוצא. כמובן שהיו פקודות חמורות נגד גילוי המיקום שלנו. מאחר שצפינו זאת מראש, המצאנו הורי ואני צופן בו אשתמש כדי להודיע להם היכן אני נמצא. המכתב הראשון מכל מקום בו אמצא יהיה תמיד מוצפן. האות הראשונה של כל משפט תהיה אות

בשם העיר הגדולה הקרובה ביותר למקום הימצאי. נהגתי לכתוב להורי ביידיש וברוסית, אך הדוגמא הבאה תמחיש את הצופן:

"ואנחנו מאוד נהנים ממנות הקרב הנוספות שנתנו לנו. וכל החיילים עסוקים בהחלפת סיגריות באוכל. רואים אתם בדמיונכם כמה אהב דוד פסייחה לאכול שניצל? שלנו פה גם כן מדברים על שניצל כל הזמן. השלום לכם – כשניפגש, אחבק ואנשק את כולכם."

מכתב תמים כזה לעולם לא יצית את חשדם של הצנזורים הצבאיים, אך בחיבור האות הראשונה של כל משפט (וורשה) יכלו הורי בקלות להיוודע על מקום הימצאי. כך הם יכלו לדעת אם אני קרוב לחזית או מחוץ לטווח סכנה. הסכמתי לכתוב אחת לשבוע, וכל עוד מכתב או שניים הצליחו להגיע אליהם מדי חודש, ידעו הורי שאני בסדר.

בסוף המלחמה הצליחו הורי ואחי בקושי רב ובמהירות להתגנב מאלגה ולהתחיל את המסע הארוך בחזרה הביתה, לפולין. למעשה, אבי לא השתוקק במיוחד לעזוב, והיו אלה רק תמריציה של אמי וסכנה חדשה שצצה לפתע ששכנעו אותו לארוז ולהתגנב מאלגה כנוסעים סמויים ברכבת הנוסעת צפונה. הסכנה שהיוותה את התמריץ לעזיבה החפוזה הייתה העלמו של ד"ר קרילוב, הרופא שסייע להורי להגניב אסירים ממחנה העבודה באלגה. יום אחד, זמן קצר לאחר תום המלחמה, ד"ר קרילוב פשוט נעלם. לא יכלו למצוא אותו בשום מקום. כאשר אמי שאלה אודותיו, אמרה משפחתו שהוא נסע לאלמה אטה מטעמי בריאות, אך כאשר הרופא לא שב במשך שמונה שבועות, חששה אמי, בצדק, מהגרוע מכל. זמן רב אחר כך נודע לנו שהוא נאסר על ידי הנ.ק.וו.ד. ונלקח לעיר הבירה לחקירה, שם נתנו לו סודיום פנתותל ושאלו אותו על תפקידו בסיוע לבריחתם של אסירי המדינה. בעוד שכל זה לא היה ידוע להורי בזמנו, הם הסיקו בצדק שאם קרילוב נאסר, אין ספק שיכריחו אותו לדבר, ואם הוא ידבר, אין ספק שהוא ימנה את הורי כמארגני רבות מהבריחות

מהכלא. לכן, לא היה זה בטוח להישאר בעיירה ולכן, כשבאו סוכני הנ.ק.וו.ד. לחפש את הורי, כבר היו הם ואחי בדרכים. אבי המשיך לחוש את נשימתו החמה של הנ.ק.וו.ד. בעורפו במשך כל שהותו ברוסיה ובמזרח אירופה. הוא לא היה יכול לנשום בחופשיות עד שהוא הצליח, לבסוף, להעביר את משפחתו את הגבול למערב אירופה. בטוחני שאיום זה שריחף מעל ראשי הורי תרם לדחף ולרצון שלהם להגיע למערב. הם פשוט רצו להתרחק מסטלין כמה שרק ניתן.

לאחר חודשים רבים בחציית רוסיה, הגיעו הורי ואחי לבסוף ללבוב שבפולין. מרגע שהגיעו לשם, התחלתי לקבל מהם מכתבים לכתובת הבסיס הצבאי בוולצלאווק. המכתב האחרון שהם קיבלו ממני באלגה יידע אותם באמצעות הצופן שאני נמצא סמוך לוורשה והן הניחו, בצדק, שאני בבסיס הצבאי הסמוך, בוולוצלאווק. בתשובותי למכתביהם תיארתי את מצבי ודחקתי בהם לבוא לוולוצלאווק, שם נראו התנאים טובים יותר מאלו ששררו בלבוב. מכתביו של אבי תיארו את הקשיים בפניהם עמדה המשפחה בחצותה את רוסיה והסבירו שהם ניסו לשוב לברוטשין אך גילו שזה בלתי אפשרי. אף אחד מהמשפחה לא חזר עדיין, הסביר אבי. למעשה, אף יהודי לא חזר לברוטשין והוא לא הצליח לגלות דבר אודותיהם מאז שהם כולם הוגלו לסניסלבוב ב-1942. אבי טרם הצליח להפנים את האמת האיומה – שכולם נרצחו.

כתוצאה מהמרצתי, הסכים אבי לקחת את אמי ואת אחי ולבוא לפגוש אותי בוורשה. כמובן שיצירת קשר בבירה שדודת המלחמה הייתה בלתי אפשרית. טלפונים, טלגרף, עיתונים ושאר אמצעי תקשורת המוניים לא תפקדו ולא היו כלל בנמצא. ביקרתי במקום בוורשה אליו הנחתי שהם יגיעו – המבנה הקהילתי היהודי המרכזי המופצץ, אליו התנקזו מדי יום אלפי יהודים שביקשו להתאחד עם משפחותיהם. אחד הקירות היחידים שנותרו על עומדם נצבע והיה מכוסה בפתקים בכתב יד בכל שפה אירופאית קיימת – מעין לוח

מודעות ענקי. לאחר חיפוש ממושך, מצאתי פתק בכתב ידו של אבי: "אנחנו בסדר ונבוא לפגוש אותך בוולוצלאווק בעוד כמה ימים", היה כתוב עליו. הגבתי בפתק עליו נכתב "אחכה לכם בוולוצלאווק" ותפסתי טרמפ חזרה לבסיס במשאית.

מאותו יום, חיכיתי לכל רכבת שהגיעה מוורשה עם מזוודות עמוסות בחבילות סוכר, חמאה ושאר מטעמים כדי לקבל את פני הורי ואחי – אך הם לא הגיעו. בתוהו ובוהו ששרר אז, הם הצליחו איכשהו להגיע ללודז'. שאלתי רבים מהיהודים שירדו מהרכבת בוולוצלאווק, וגיליתי שמשפחתי עלתה בטעות על הרכבת ללודז'. חיש קל ארזתי שתי מזוודות מלאות מטעמים ועליתי על הרכבת הבאה ללודז'. שם, למרבה הצער, היה די קל למצוא את משפחתי. התחלתי לשאול אודות זוג עם ילד בגיל העשרה. משפחה כזו הייתה דבר נדיר בקרב היהודים, שכן רק משפחות מעטת ביותר נותרו שלמות. רוב היהודים נסעו לבד או מקסימום עם בן זוג. תא משפחתי המורכב מאב, אם וילד היה דבר יוצא דופן, וכך הצלחתי בקלות לעלות על עקבותיהם ולגלות שהם מצאו מחסה בתוך הגטו היהודי הישן. סחבתי את מזוודותי ומיהרתי לחפש אותם. מה שהתגלה לעיני המם והדאיג אתי כל כך שזכר הדבר מציק לי עד עצם היום הזה.

ברגע שנכנסתי למחנה המואר באור עמום, התגברתי על הסירחון והתחלתי לסרוק את המיטות בנות שלוש הקומות כדי למצוא פרצוף מוכר. הפנים הראשונות שזיהיתי היו אלו של אמי. שערה האפיר מתחת למטפחת ראש ישנה. היא לבשה מעיל צבאי ארוך ומרופט ומגפי צבא בלויים הגדולים ממידתה. רגליה היו מכוסות בסמרטוטים שנדחסו לתוך מגפיה. אבי לבש מעיל שלושת־רבעי שנוצר משמיכת סוסים צבאית שמולאה בכותנה כדי להגביר את חומה. בשלב זה, כל הכותנה שקעה לתחתית המעיל, דבר שגרם לאבי להיראות מגוחך משהו. אחי הקטן, הצ'ה, לבש ז'קט קטן וזוג תחתונים מלוכלכים מעל שתי נעליים שונות. זכרתי את הורי כאנשים שקפידו על ניקיון מוחלט, על גבול הניקיון

הכפייתי. לראות אותם במצב כזה קרע את ליבי לגזרים. הם ירדו במשקל, ואפילו בשעה שעיניהם השקועות מלאו דמעות, לא יכולתי להתגבר על יאושי בחושבי עד כמה הם סבלו. פליטים מרופטים, עייפים ומותשים. שנים של נרדפות ובריחה מתמדת הפכו אותם לפליטים פראיים. הם התחילו לדחוס את האוכל שהבאתי לתוך בגדיהם ואל מתחת למיטה כדי לשמור עליו. אמרתי להם לא לזוז משם עד שאחזור למחרת עם משאית צבאית שאחרים. למחרת בבוקר, לקחתי אותם והחזרתי אותם איתי אל בית החיילים הדו־משפחתי הקטן שלי בוולצלאווק. המקום נראה להם כארמון מלכים. מבחינתם, מים זורמים בתוך הבית היו הלוקסוס הגדול ביותר. הם השתאו לנוכח אח החרסינה העגולה שסיפקה חום קורן במה שהיה פעם ביתו של קצין גרמני. היה צפוף, אך משפחתנו סוף סוף אוחדה מחדש תחת קורת גג אחת.

הדירה הייתה במרחק כמה דלתות בלבד מהמשרד האדמיניסטרטיבי בו עבדתי. הוצבתי במשרד הרכש של הבסיס. בגלל כתב ידי הנאה, התבקשתי למלא הזמנות קניה ולבצע עבודות ניירת ביורוקרטיות נוספות. נעשיתי מיומן בשימוש בחשבונייה כאשר עזרתי להכין את ספרי החשבונות של המחנה. כאמור, כל הקצינים שלנו היו רוסים, כולל הסרן שהיה מפקדי הישיר. פיתחתי איתו יחסי קירבה ואמרתי לו: "עלינו לעזוב את פולין, המפקד. אירופה כבר אינה מקום ליהודים לחיות בו", הסברתי. "עלינו להגיע לפלשתינה".

"אתה צודק", הוא השיב, "ואני מאמין שתצליח לעשות זאת, וכשתצליח, אנא עשה דבר אחד".

"מה?" שאלתי.

"קח אותי איתך". ראיתי שהוא רציני למחצה ויריתי תשובה. "עשינו עסק, המפקד. אבל עד אז, כדאי שתנהג בי יפה". הוא לחץ את ידי ועמד בדברתו, וחיש קל מצא עבורנו מגורים חדשים ומרווחים בבית יפיפה קרוב לבסיס.

בין שאר תפקידי כפקיד רכש, היה עלי להשיג אספקה לבסיס. הייתי ממלא את הטפסים ואז נוסע לאחד ממרכזי החלוקה הצבאיים הגדולים הממוקמים בבידגוסציץ או בפוזנן כדי לקחת את הדרוש. הייתה זו משרת אמון, שכן יכולתי בקלות לפרוק את הסחורה בכל שוק פשפשים מחתרתי ולהרוויח. ברוב המקרים הצלחתי לעמוד בפיתוי ולבצע את העברת המצרכים ביושר. היוצאים מן הכלל היחידים היו טבק ונקניקים משומרים, שהגיעו מאמריקה. צ'ופרים מתובלים אלו היו ארוזים בפחים גדולים וזכו לפופולריות רבה בקרב האוכלוסייה המקומית, שאהבה ללעוס אותם תוך כדי שתיה. חטיפים אלו, כמו כל הסיגריות שהגיעו לידי, כמעט אף פעם לא הגיעו למחנה בשלמותם.

בנסיעה אחת כזו נסעתי עם חייל נוסף במשאית הסטודבקר הישנה של הבסיס. נשאתי את אקדחי ועל כתפי היה ילקוט עור גדול שהכיל את כל טפסי הרכש. מצאתי את עצמי בתחנת הרכבת של פוזנן, עומד על גשר גבוה ומתבונן בתחנה וברציפים שמתחתי. באותה תקופה, כל אימת שנמצאתי בתוך קהל גדול עשיתי לי מנהג לסקור פרצופים של אנשים כדי לנסות למצוא חברים ובני משפחה שגורלם אחרי המלחמה היה לא ידוע. במשך שנים רבות נשאתי בראשי אלבום תמונות של כל הפרצופים שיכולתי לזכור מברוטשין בתקווה שאמצא מי מהם בחיים. כשבחנתי את המאות הרבות של האנשים הנעים לאורך הרציף כוחמישה עשר מטר מתחתי, שמתי לב לגבר שפסע במהירות ממני והלאה לאורך שורת הקרונות. גבו היה מופנה אלי, אך במבט בוחן יכולתי לראות משהו מוזר. יכולתי לראות שהזרת של ידו הימנית נותרה מתוחה ונוקשה. זה מוכרח להיות דודי הרצל לוי. הרצל היה בעלה של אחותה הצעירה של אמי, רייזלה, והיה דמות קבועה ואהובה בימי ילדותי. כמה קיצים עצלים ביליתי בביתו המרווח בכפר בהרי הקרפטים ליד הכפר האידילי פסצ'ניה במשחקים עם בני דודי ובטבילה בעירום בנהר פרוט! היו באזור מפלי מים שופעים ועלווה ירוקה כהה, ועבורי היה זה גן עדן

קטן אליו הורשיתי להימלט מדי קיץ. דוד הרצל, שנודע במשפחה כ"שוסטק", היה הבעלים של מנסרת עץ ענקית אותה תפעל בהצלחה מרובה. בנוסף, אפשר לו כספו להשקיע בזיכיון הפצה של נפט גולמי איטלקי. שוסטק גידל סוסים גזעיים להנאתו, ואני למדתי לרכב על אחד מסוסי ההרבעה הערביים היפיפיים שלו.

התנערתי מהחלומות בהקיץ ורצתי למטה אל הרציף מהר ככל שיכולתי כדי להדביק את האיש הנמוך והחסון עם האצבע הנוקשה והעיניים הסגורות למחצה, כמו אלו של יפני. סרקתי כל פרצוף ברוצי לאורך הרציף הארוך, אך, למרבה הצער, הבנתי עד מהרה שאיבדתי אותו. החלטתי שהוא לבטח עלה על אחד הקרונות העומדים לצאת מהתחנה. רכבות אלו היו מלאות בפולנים רוסים שהוחזרו לפולין כחלק מתכנית גדולה של השבה למולדת שהתבצעה באותו זמן. קפצתי לתוך הקרון הראשון והתחלתי לצעוק באידיש: "הרצל לוי. הרצל לוי. מישהו ראה אדם בשם הרצל לוי?" לא הייתה תגובה. המשכתי לקרון הבא, לזה שאחריו, לעוד אחד ולעוד אחד, בחוזרי על קריאתי בכל קרון. כאשר הגעתי לקרון השישי, שניתי קמעה את קריאתי מתוך יאוש: "האם מישהו פה ראה אדם בשם שוסטק? שוסטק. אני מחפש את שוסטק המוכר גם כהרצל לוי. מישהו ראה אותו?" מתוך הצללים יצאו פנים מחייכות עם עיניים עצומות למחצה שברכו אותי ואמרו באידיש: "אתה מוכרח להיות אחד מבני משפחתי כי אתה יודע ששמי הוא שוסטק. מי אתה?" הפעם האחרונה בה ראיתי את דוד הרצל הייתה בהיותי בן שתים עשרה, ועכשיו הייתי בן שמונה עשרה. אני זיהיתי אותו אך הוא, כמובן, לא זיהה אותי. "אני בנו של בריש", אמרתי. הוא התמוטט. התחבקנו והיינו כה מרוגשים עד כי היה צורך לעזור לנו לרדת מהרכבת לרציף. בינות להתנשמויותינו ובכיינו סיפרנו זה לזה את קורות הישרדותנו. לצערי, נודע לי שדודתי היקרה רייזלה ובני דודי החברים למשחקי הילדות נרצחו כולם באכזריות. הרצל עצמו נאסר מייד ונשלח על ידי הבולשביקים לרוסיה לאחר שהללו השתלטו על נדבורניה ב–1939.

הוא היה סוחר מצליח ונחשב לאחד מהבורגנים השנואים. יום אחד, הוא הצטווה להתייצב במטה שזה עתה נוסד של הנ.ק.וו.ד., שם אסרו אותו ושילחו אותו ללא כל הודעה למשפחתו. אשתו, דודתי רייזלה, נסעה את חמשת הקילומטרים לנדבורניה כדי לגלות מה עלה בגורלו של בעלה הנעדר. היא למדה רק מעט מהאוכלוסייה הלא־יהודית, שיכלו להגיד לה רק שהוא נאסר על ידי השלטונות. היא חזרה הביתה ומשם, לאחר הכיבוש הנאצי שמונה עשר חודשים מאוחר יותר, נלקחו היא וילדיה, הושמו בגטו ארעי ונרצחו על ידי האוקראינים יחד עם מאות שכניהם היהודים המקומיים בלילה אכזרי אחד.

בינתיים נשלח דוד הרצל לאזור נידח בסיביר. התנאים הגרועים היו בלתי ניתנים לתיאור, אך הוא הצליח לשרוד במשך שנות מאסר רבות. כשגרמניה פלשה לרוסיה, הצליח הרצל לשכנע את סוהריו שהוא יביא תועלת במאמץ המלחמתי. הוא שכנע את השלטונות שהוא בורסקאי כימי מנוסה. הוא ידע כיצד לרקוח את החומר הדרוש לשימור ועיבוד עור של פרה כדי לייצר עור תעשייתי. כשהשתכנעו בכישוריו, הם הקימו מפעל לייצור עור במקום כלשהו במרכז רוסיה ומינו אות לאחראי עליו. כך שרד הרצל את המלחמה והיה במצב בו היה יכולתו לחזור לפולין עם סיומה. כרגע היה הרצל בשותפות עם מישהו והיה בדרך לשטטין, שם תכננו השניים לפתוח מפעל לעיבוד עורות, עם חביות רבות של חומרים כימיים.

דוד הרצל הציג אותי בפני אישה צעירה נאה שזה עתה שמתי לב שהיא עמדה לצידו בדיסקרטיות במשך כל פגישתנו. "זו אשתי", אמר דוד הרצל ואני לחצתי את ידה של הצעירה הנאה. לאחר שנודע לו שבני משפחתו נרצחו, נשא הרצל לאישה יהודיה רומניה צעירה ועתה נסע איתה לשטטין. היא אחזה תינוק קטן בזרועותיה ואני הנחתי שזה בן דודי החדש. הרצל ואני התחלנו במהירות לדבר על העתיד. אמרתי לו שאבי מנסה להעביר את כל משפחתי מערבה לגרמניה ומשם אולי לאמריקה.

"זה גם מה שאנו מנסים לעשות", הוא אמר. "לכן אנחנו נוסעים לשטטין, כי זה בדרך לברלין. תגיד לאביך שיכתוב לי ונוכל לתכנן את הדברים יחד. נוכל ליסוע כולנו יחד לאמריקה." כמובן שהסכמתי. באותו רגע התחילה הרכבת להרעיש והבנו שעלי ללכת.

"בוא לבקר אותנו בשטטין", צעק דוד הרצל כשהרכבת יצאה מהתחנה.

"אגיע לשם, דוד שוסטק", צעקתי חזרה ונופפתי בידי.

כשחזרתי לוולוצלאווק עם החדשות המדהימות של הפגישה המקרית הזאת לא נראתה אמי מופתעת בלל.

"אינך זוכר מה סיפרתי לך על החלום ההוא?" היא שאלה. חשבתי ונזכרתי שכמה ימים לפני הנסיעה סיפרתי לה אודות חלום מוזר שחלמתי והיא, כדרכה, פירשה לי אותו. בחלום ראיתי את עצמי מוצא שעון כיס יפיפה ומקושט מזהב המחובר לשרשרת זהובה ארוכה. אני זוכר שנענעתי את השעון הלוך ושוב ותהיתי אם הוא שייך לסבתי או לדודי. החלום לא נראה לי הגיוני, אך אמי הסבירה: "החלום הזה הוא סימן טוב מאוד מפני שפירושו של דבר שמישהו בחיים. מישהו מהמשפחה שחשבנו שמת בעצם בחיים".

עכשיו הזכירה לי אמא את החלום. "אינך זוכר? אמרתי לך שזה סימן טוב והנה צדקתי. זהו זה." אחר כך סיפרתי לה את שאר הסיפור. סיפרתי לה שנודע לי מדוד הרצל איך אחותה האהובה רייזלה מתה יחד עם שלושת ילדיה היקרים. אמי בכתה בכי תמרורים למחשבה שאהובים יקרים אלו נשחטו ללא כל סיבה, אך נראה שמה שסיפרתי לה אחר כך פשוט עינה אותה.

"הרצל כבר נישא מחדש", הודעתי לה. "יש לו אישה רומניה צעירה וכבר יש להם תינוק קטן." אמי נאלמה דום. למרות שכבר עברו למעלה משלוש שנים מאז שאחותה רייזלה נהרגה, הנישואין החדשים המהירים האלו נראו לה בלתי הולמים. היא אף פעם לא אמרה זאת בפירוש, אך יכולתי לראות שהיא חושבת: "הוא לא היה יכול לחכות קצת? לחכות עד לסוף המלחמה ועד שהוא יהיה בטוח

שהיא מתה?" בעולם הפליטים היהודי שלאחר המלחמה דבקו הניצולים היהודים זה בזה בכל דרך שיכלו. לכן, היה זה לא הוגן לדון את דוד הרצל בחומרה כה רבה. אך עבור אמי היוו נישואיו פגיעה ולכן היא נדמתה פושרת כאשר אבי ואני התחלנו לעשות תכניות להגיע לברלין דרך שטטין יחד עם דוד הרצל ומשפחתו.

בכמה חודשים הקרובים, ארגנתי לי מספר נסיעות לשטטין ותמיד שהיתי אצל הרצל ואשתו. הוא ושותפו כבר הקימו עסק ועבדו בקצב ביצירת עור תעשייתי מעור פרה. בנינו תכנית שתביא את שתי המשפחות לברלין הסמוכה ומשם לארצות הברית. אך בסופו של עניין התכנית לא יצאה לפועל והיגרנו אל מחוץ למחנות העקורים ללא דוד הרצל ומשפחתו. עד עצם היום הזה אני מאמין שאמי לא רצתה לפגוש את דודי, שלא לדבר על ליסוע איתו, שכן לראות את גיסה לשעבר עם אשתו החדשה והתינוק היה שובר את ליבה והיא לא הייתה יכולה להתאפק מלתת לו מנה.

באחת הנסיעות לשטטין הגעתי לשוק הפשפשים החיצוני הגדול שליד מרכז העיר. כפי שצוין, כל אימת שמצאתי את עצמי בקרב קהל גדול של אנשים, הייתי משוטט בתוכו וסוקר פרצופים כדי למצוא קרובים אבודים. קיוויתי למצוא ניצולים נוספים, בדיוק כפי שמצאתי את דוד הרצל. לפעמים הייתי מתקרב למאן דהוא פשוט משום שחשבתי שהוא יהודי. כמובן שהיה עלי להיות זהיר, אז הייתי מתקרב מאוד ל"חשוד ביהדות" וממלמל "שמע ישראל" או "עמך?" "שמע ישראל" הן מילות הפתיחה של התפילה היהודית המפורסמת ביותר, ו"עמך פירושו "בני עמי". אם האדם הסתובב, ידעתי שמצאתי יהודי ואז יכולנו לדבר על חוויותינו במלחמה ואולי אף להשיג מידע אודות בן משפחה אובד.

בפסעי לאורך שביל הביתנים עם הסחורות, סקרתי כל פרצוף בחפשי – מי יודע את מה? לפתע נעצרתי על עומדי. שני פריטים שהוצגו ועמדו למכירה החזירו אותי תוך שנייה לבית בשטטל בברוטשין בתור הזהב של לפני המלחמה. פתאום חזרתי לחדר

השינה של הורי, שהכיל שתי מיטות קש נפרדות שעמדו זו לצד זו כפי שמורה ההלכה היהודית. מעל כל מיטה הייתה תמונה יפיפייה, מקורית וממוסגרת. התמונות הפסטורליות היו של צייד צבאים. התמונה השמאלית הייתה של חבורת ציידים עם פני מלאכים בלבוש גרמני עממי מסורתי, גרביים וכובעי נוצה כפי שנראו לפני הצייד, והתמונה הימנית הייתה של אחרי הצייד: הציידים עישנו סיגרים ומקטרות ועמדו סביב גופת החיה שהם צדו. שם, לפני, על שולחן תצוגה מאולתר, בינות לאוסף של סירים ומחבתות, עמדו מה שנראה בדיוק כשתי התמונות ההן. האם היו אלו אותן תמונות? תהיתי בהמשיכי לפסוע ליד הביתן. הן מוכרחות להיות! חשבתי לעצמי. שלנו היו אוריגינלים חתומים – לא הדפסים או ליטוגרפיות. המסגרות היו זהות לחלוטין. תוך כדי הליכה, הצצתי בבעלת הדוכן. ברור היה לי שהיא "שוואב" (פירוש מילולי: צפרדע. גרמני שחי בארץ אחרת). ניסיתי לראות משהו במבטה האדיש, אך בסוף חזרתי על עקבותי אל הדוכן שלה. הבטתי אל תוך עיניה והתעמתתי איתה בגרמנית מושלמת.

"מהיכן השגת את התמונות האלה?" תבעתי. היא הקדירה את מצחה בזעם עז:

"אני מוכרת אותן כאן" היא השיבה מייד, "מה אתה רוצה?"

"אני זוכר את התמונות האלה. מאיפה השגת אותן?" חזרתי על עצמי, סוער ונמרץ יותר.

"אין לי מושג" היא השיבה בזלזול והחלה לבחון את הקהל מעל ראשי בחפשה קונים אחרים. "עכשיו, אם לא אכפת לך, אני מנסה לעשות פה עסקים."

ידעתי שאלו התמונות שלנו וידעתי גם באותה מידה שלא אוכל להוכיח זאת, אז התחלתי לנוע הלאה בחוסר רצון. רוגזי גבר מצעד צעד, ואחרי עשרה צעדים, מיהרתי לחזור על עקבותי בחזרה אל הדוכן, נחוש לקחת בחזרה את מה ששלי בזכות, אך עד שהגעתי לשם – לאחר לא יותר משלושים שניות – השווב והתמונות נעלמו

כאילו בלעה אותם האדמה. הנסיגה המהירה של האישה הגרמנייה שכנעה אותי לחלוטין שאלה אכן היו התמונות שלנו, שנגנבו מביתנו בברוטשין על ידי שכנינו הגויים. אילו יכולתי למצוא את המוכרת ולתחקר אותה כראוי, הייתי יכול לגלות בדיוק מי משכנינו היה אחראי לפשיטה על ביתנו וריקונו מחפציו. כשחזרתי לוולוצלאווק סיפרתי להורי את הקורות אותי והם, כמובן, נזכרו בתמונות בחיבה. אמי הרגיעה את תסכולי על כך שלא יכולתי להשיג את התמונות באמרה: "מונג'י, מדוע אתה מוטרד מכמה תמונות מטופשות כאשר איבדנו אנשים כה רבים? למי אכפת מתמונות? יהיו לנו עוד הרבה תמונות. אל תדאג."

לפני המלחמה הייתה וולוצלאווק ביתה של חברת העולש פרנק, שהייתה ידועה ברחבי פולין בגלל הדמות המוכרת של טוחן קפה שמח תחת השם המקושת "פרנק". עולש היווה תחליף זול ונפוץ לקפה והיה מצרך בסיסי בכל בית פולני. הדעה הרווחת הייתה שכל המשפחות שנשאו את השם "פרנק" היו מתנצרים או צאצאיהם של יהודים שהתנצרו. יתכן שאמונה זו נבעה מאסוציאציה עם כת שנוסדה בפולין במאה השמונה עשרה על ידי התיאולוג היהודי יעקב פרנק. קבוצה זו הייתה תוצר של המיסטיקה המשיחית של שבתאי צבי, שעמד בראש תנועה אנטימונית בה נתפסה החירות האישית כעומדת מעל לסמכות ההלכה היהודית. הכת הפרנקיסטית לא זכתה לאמון ההנהגה היהודית של אותה תקופה ולבסוף מצאה בית חם בחיק הקהילה הלא־יהודית, שלתוכה היא התמזגה עם הזמן. מסתבר שגם הנאצים האמינו שכל הפרנקים היו יהודים מבחינה ביולוגית והם הרסו את מפעל העולש המפורסם לאחר שרצחו את בעליו.

עד מהרה הבנתי שחיים בפולין משמעם להתעמת עם צורה זו או אחרת של אנטישמיות מדי יום ביומו. שמענו סיפורים על פוגרומים אכזריים נגד יהודים בקהילות סמוכות, ועם הזמן באה האנטישמיות לשכון בוולוצלאווק. בקרב הקהילה הלא־יהודית התפשטה עלילת

דם לפיה נמצאה אצבע של ילדה יהודיה בבצק שהאופה היהודי הכין לפסח. קהל בלתי ניתן לשליטה של פולנים שיכורים צר על האטליז היהודי עד שהקצב עצמו יצא אליהם בנופפו גרזן גדול ובאיימו לכרות את ראשו של כל מי שיעבור את סף האטליז. הקהל פחד ממפגן מפתיע זה של כוח יהודי ועזב את האטליז כשפניו אל עבר העסקים היהודיים האחרים ברחוב. כשראיתי מה קורה נבהלתי מאוד מאחר ובית הקפה של אבי היה בדיוק במסלול של האספסוף המתקדם. פניתי אל אחד מחברי החיילים ואמרתי לו לרוץ למחנה ולהזעיק תגבורת כדי להרגיע את ההמון. תוך חמש עשרה דקות הגיעה משאית צבאית עם מכונת ירייה. קפצתי לקבינה והכוונתי את הנהג אל מרכז ההמון, שכלל עתה כחמישים גברים שצעקו "יהודים מלוכלכים" ועוד קללות נפוצות. הם כמעט הקיפו את העסק היהודי הבא ברחוב, והיה ברור שתאוותם לדם יהודי לא סופקה. רק מפגן של כוח אמיתי ירגיע אותם ויגרום להם לסגת. הוריתי לתותחן לירות כמה צרורות, מעשה שלכד את תשומת ליבו של הקהל. החיילים הורו לקהל להתפזר וללכת הביתה והם כולם צייתו ללא אירועים נוספים. מעניין לציין שכל החיילים שבאו לעזרתי באותו יום היו לא־יהודים. הם היו חברים שלי ואני חושב שהם לא היו מודעים לכך שאני יהודי. הם הסכימו להיענות לבקשת העזרה שלי משתי סיבות. ראשית, באותו זמן תפקד הצבא ככוח משטרתי למחצה, ושמר על הסדר בסביבה המחוספסת של אחרי המלחמה. שנית, כמו רוב החיילים במחנה, הם היו חייבים לי קצת נאמנות מאחר והייתי קצין האספקה הראשי. הם ידעו שאם הם ידאגו לי, אני אדאג להם לסיגריות ולמטעמים חיוניים נוספים.

למרות תנאי המגורים הנוחים יחסית שלנו, הגענו, כמשפחה, למסקנה הבלתי נמנעת שלא נוכל להמשיך ולהישאר במולדתנו שמלפני המלחמה. תקריות אנטישמיות כמו זו שתוארה הלכו וגברו ובאמת חששנו לשלומנו. הבנו גם שאירופה לעולם לא תהיה עוד מקום בו יוכלו יהודים למצוא ביטחון. המלחמה שינתה הכל והיטלר

הוכיח שלעולם לא אוכל להיות פולני ויהודי כאחד. היה עלי לבחור, ובלי כל היסוס בחרתי להישאר יהודי למרות שפירוש הדבר היה להותיר את פולין מאחור.

כשהגיע הזמן לעזוב, שקלנו את התכניות שעשינו עם דוד הרצל ליסוע קודם לשטטין, שם נצטרף אל משפחתו ונמשיך לברלין. אך בעיקר עקב רגשותיה העזים של אמי ביחס לחפזונו של הרצל להינשא בשנית, זה לא בא בחשבון. שנים לאחר מכן, בארצות הברית, אני זוכר ששאלתי את אמי: "למה לא עזבנו את פולין דרך שטטין יחד עם דוד הרצל? למה השארנו אותו מאחור?"

"אל תשאל!" היא השיבה ביידיש. מאז ועד היום לא היה לנו כל קשר עם דוד הרצל ואין לי מושג מה עלה בגורלו או אם הוא ומשפחתו הצליחו להגר לארצות הברית.

במקום ליסוע דרך שטטין, החלטנו לצאת מפולין דרך לודז'. בליל העזיבה, חמקה משפחתי מוולוצלאווק במהירות רבה. אני זוכר את אמי אומרת "תשאירו את האורות דולקים. השכנים לא צריכים לראות שעזבנו." אחת ושתיים, מזוודה קטנה, כרית, תצלום אהוב ו"הבה נזוז". עמדנו לתפוס את הרכבת הראשונה ללודז' בדרכנו לצ'כוסלובקיה, כי שמענו שמשם יש נקודה ממנה קל להיכנס לאוסטריה הכבושה.

בלודז' הייתה קהילה יהודית גדולה בהרבה מזו שבוולוצלאווק. כחייל פולני "משוחרר למחצה", יכולתי לשאת נשק. הנשק והמדים גרמו לכך שאזכה לקורטוב של כבוד מהרשויות המקומיות בלודז', שהיו עסוקות ביותר בתהליך עצום של השבת אזרחים. לפי הסכם ילטה הייתה פולין מחויבת להסגיר לסובייטים את כל האוקראינים והרוסים הלבנים, ובתמורה יהיה הגבול הפולני החדש בנהר האודר. הודות לחזותי הצבאית, הצלחנו לעלות על רכבת שטסה דרך עיירה נטושה אחת אחרי השנייה לאורך אזור הגבול הצ'כוסלובקי החדש. כשעברנו דרך העיירה וולדברך שמע אבי שראש העיר של אחת העיירות הנטושות האלו, עיירה בשם קודווה זדרודז', מחפש אנשים

לצורך אכלוסה מחדש. זה התאים לנו מאוד מאחר וקדווה זדרדז' הייתה קרובה מאוד לגבול הצ'כי.

שוב, הודות לזיקתי הצבאית, הורי ואחי יכלו ליסוע בנוחות יחסית במסע הרכבת המאובק הזה. היה להם קרון פרטי בעוד אני עומד על המשמר בפתחו ומודיע לכל פקיד ששאל: "הם בני הלאום הפולני המוחזרים למולדתם" ומנופף בתעודת מעבר מרשימה שהכנתי מראש. כפקיד בפיקוד האספקה הצבאית, היה זה מתפקידי למלא את טפסי הרכש ולתת אותם למפקדי לחתימה וחותמת רשמית. עם הזמן, גילינו שזה קל יותר לתת למפקד לחתום ולהחתים את הטפסים מראש, בטרם מולאו. אחר כך הייתי לוקח טופס חתום, ממלא אותו לפי הצורך ושולח אותו. לכן, היה זה קל עבורי להכניס תעודת מסע ריקה אל תוך ערימת הטפסים שנתתי למפקדי לחתימה מראש. ברגע שהטופס היה חתום, מילאתי את הפרטים (השקריים) לפיהם אני חייל משוחרר זמנית הרשאי לחזור לביתו בפולין. המסמכים ציינו שאיני בשירות פעיל עד הגיעי לגיל 21, אז יגייסו אותי שוב. ידעתי שכשאהיה בן 21, כבר לא אהיה על אדמת פולין.

הירידה מהרכבת בקודווה זדרודז' הייתה חוויה מוזרה, ממש מעולם אחר. העיירה כולה הייתה ריקה מאנשים. פרות התהלכו לאורך הרחוב הראשי ללא הפרעה. התושבים הגרמנים המקוריים של העיירה נשלחו כולם אל מעבר לנהר האודר כדי לפנות מקום לפולנים החוזרים, שרובם שולחו מבתיהם המסורתיים כדי לפנות מקום לאוקראינים המוחזרים. קיוינו שנוכל להיעלם בתוך כל הערבוביה האנושית הזאת של אחרי המלחמה.

באוחזי במסמכי השחרור הזמני שלי ובכובעי המשולש ההדור, הובלתי את אבי וכמה אחרים לדלת משרדו של ראש העיר. ראש העיר היה מנהל שמונה על ידי הצבא לפקח על תהליך ההשבה. הוא קיבל את פנינו בחמימות וחיש מהר הקצה לכולנו בתים חדשים. משפחות רבות אפילו קיבלו פרה או שתיים. בנוסף לנוכחות הצבאית,

הייתה בעיירה גם משטרה מקומית. היה קל להבחין בין השוטרים לבין החיילים, שכן הם לבשו מדי משטרה כחולים וכובעים מרובעים עם שולי מתכת. מייד דאגנו להציג את עצמנו בפני מפקד השטרה, שבמקרה היה גם אחראי על המקום בו התעניינו ביותר – הלא הוא מעבר הגבול. כפי שהיה כתוב בשלט על הדלת שלו, הוא היה ראש משטרת הגבולות.

הקבוצה שלנו, שמנתה שישה עשר יהודים צעירים, התמקמה חיש קל במגורים החדשים. בזמן שהקמנו את משק הבית שלנו, התמקדנו כל הזמן בשאלה אחת: "איך מגיעים אל האיש הזה, מפקד משטרת הגבולות?" "איך משכנעים אותו לתת לנו לחצות את הגבול לצ'כוסלובקיה?" השאלות האלו הטרידו אותנו בלי סוף, עד שיום אחד עלתה בדעתי התשובה. הצעד הראשון יהיה לאסוף כמה שיותר "לוקשען" (מילולית: אטריות) כדי שיהיה לנו שוחד מכובד. "לוקשען" היה המונח בו השתמשו להתייחסות לדולרים אמריקאים ישנים בהם השתמשו לפני הופעת הדולרים הירוקים. לוקשען היו אחד המטבעות הקשים שעדיין היה להם ערך בכלכלה האירופאית הקיאוטית של אחרי המלחמה. הצוות שלנו הצליח לאסוף שלל די מכובד של לוקשען, אך התעוררה בעיה. כמו שכולם ידעו, לא נותנים לוקשען לגוי כי פעולה שכזו תעורר יותר מדי שאלות. "איפה השגתם את הכסף הזה? אתם סוחרים בסחורות מוברחות? אתם מעורבים בריגול?" וכן הלאה. אם מישהו רוצה לשחד פקיד פולני, עליו להשיג זלוטי (המטבע הפולני). המשימה הראשונה שלנו הייתה, אם כן, לשלוח מישהו אמין מהחבורה חזרה לעיר הגדולה וולדברזך כדי להמיר את הלוקשען בזלוטי. מאחר ואני נראיתי הכי מכובד ורשמי במדי הפולניים, בחרו בי לבצע את המשימה. המסע ארך שעות ספורות בלבד וכשחזרתי, כיסי חישבו להתפקע ממעל מאה מטבעות זלוטי מזהב.

הכסף היה מרשים וברור היה שהוא יתן למפקד השטרה חומר למחשבה, אך היה צורך בעוד. היינו זקוקים לגיבוי. ביקשנו

ממנו לאפשר לנו לגנוב את הגבול, אותו גבול שהוא היה אחראי על שמירתו. מה אם הוא אדם ישר ביותר ולא ניתן לפיתוי כלכלי? הרי הובאנו לקודווה זדרודז' כדי לאכלס אותה. נתנו לנו דיור בחינם, רהיטים ונכסים נוספים כדי לסייע לנו להתיישב במקום. איך זה יראה אם מפקד המשטרה יעזור למתיישבים החדשים האלו לחצות את הגבול בגניבה? היה פה עניין של כבוד ושל עיקרון. שוחד כספי עלול לא לעבוד. למרבה המזל, מצאנו את הגיבוי לו נזקקנו בדמות הנרתיק שעל מותני. התכנית הייתה פשוטה: ניגש כולנו יחד למפקד המשטרה, וננסה לדבר איתו בהיגיון. אם הוא יסכים להצעתנו, מה טוב, אך אם לא, נראה לו את הרובה ונציע לו הצעה טובה יותר – הצעה שאי אפשר לסרב לה.

למחרת בשלוש לפנות בוקר התאספה כל הקבוצה ליד דלתו הקדמית של מפקד המשטרה. מאחר והתבקשתי להיות הדובר, נקשתי בחוזקה על הדלת עד שהמושל המנומנם הופיע, מבולבל למראה כולנו בעודו לובש חולצה.

"מה הולך כאן?" הוא שאל.

"אנחנו יודעים שאתה יכול להעביר אותנו את הגבול." הסברתי בשלווה. "אנחנו רוצים לחצות את הגבול ואנחנו רוצים לעשות זאת עכשיו."

הצבעתי אל עבר משאית הדודז' הקטנה שלו, שחנתה לפני תחנת המשטרה. "כולנו יכולים להיכנס לתוך הרכב שלך." הוא התבונן לתוך עיני בהניעו את ראשו מצד לצד בניסיון להחליט אם אנחנו שיכורים. ברגע שהוא החליט שאנחנו רציניים, הוא סימן לאבי ולי להיכנס. "עכשיו אמרו לי שוב", הוא אמר כשנכנסנו, "מה אתם רוצים?"

"אנחנו רוצים לחצות את הגבול לצ'כוסלובקיה. יש לך שתי אפשרויות." בנקודה זו שלפתי את שקית הבד עם מטבעות הזלוטי. "אתה יכול לתת לנו לחצות ולקחת את הזלוטי, או", וכאן הנחתי את ידי על האקדח שבנרתיק שעל מותני, "שאנחנו לוקחים אותך איתנו

והכסף נשאר אצלנו. בכל מקרה, אנו חוצים את הגבול הלילה."
למרות שהוא שמר על שתיקה מוחלטת בחושבו על בחירתו, ראיתי שהוא נדהם מהחוצפה הגדולה הזו. בהביטו ברצפה, לא הוציא מפקד המשטרה מילה מפיו בלוקחו את מעילו ביד אחת ואת שקית המטבעות בשנייה.

שניים מאיתנו ישבו בקבינה של המשאית בעוד האחרים עומדים מאחור בתא המטען למשך עשר דקות הנסיעה אל מעבר הגבול. כשהגענו, קפץ המפקד מהמשאית ושרק שריקה חדה במשרוקיתו. שני שומרי גבול, כל אחד עם כלב רועים גרמני, באו בריצה מהירה ביותר. המפקד סימן להם לפתוח את שער התיל ולתת לנו לעבור. אחד אחד קפצנו מהמשאית, ואוחזים בחוזקה בתיקים שלנו, מיהרנו דרך המעבר ובמורד הגבעה אך תוך האפלה הצ'כית. התכופפנו בינות לשיחים וחיכינו לזריחה של מה שיהיה באמת יום חדש עבור כולנו. עזבנו את פולין – האדמה שהייתה תחת כפות רגלינו למשך דורות רבים–ללא מבט לאחור. הרגשתי שאדמה זו ספגה מספיק דם מדמה של משפחתי – היא לא זקוקה, וגם לא מגיע לה – לקבל את דמעותינו.

פרק ה' | מעקור ללוחם ארגון

כמה מאיתנו ניסו לישון בינות לשיחים בציפיה לשמש שתעלה ב"שטח ההפקר" הזה, אך אני נשארתי ערני בשביל כל מי שעלול לגלות אותנו. אבוי! באור הבוקר נעשתה נוכחותנו גלויה מדי ותיכף ומייד ניגשה אלינו נציגות של משטרת הגבולות הצ'כית. מה עכשיו? תהיתי. איך יקבלו הצ'כים את הקבוצה הזו של פליטים מצטופפים, ללא מסמכים וללא כסף, המנסים להתגנב אל מעבר לגבול שלהם? היינו מופתעים למדי מתגובתם. באותו זמן – בחודשים הראשונים שלאחר המלחמה – צ'כוסלובקיה טרם נכנסה תחת ההשפעה הסובייטית. האומה, אחת האומות הראשונות שנפלו טרף לתוקפנות הנאצית, עדיין הייתה בשלב של אושר משמחת השחרור מעריצות. הצ'כים קיבלו את פנינו בחום. גילינו שהממשלה האמריקאית מימנה את הסוכנות היהודית בתכנית לפיהשילמו לצ'כים 10$ עבור כל איש, אישה או ילד פליטים שהועברו אליהם לשמירה ולהגנה. מדיניות זו גרמה לגל של יהודים לזרום לתוך צ'כוסלובקיה מכל המדינות הבלטיות המזרחיות. בהיותנו על הגל הזה, קיבלנו מזון ושמיכות וכיוונו אותנו אל משאיות ממתינות שיעדן מחנות העקורים של בעלות הברית שנוסדו זה לא מכבר.

תחנתנו הראשונה הייתה ברטיסלבה, שם בילינו את הלילה, ומשם עלינו למחרת בבוקר על רכבת לאוסטריה. הרכבות היו קרונות משא, ובהחלט הרגשנו כמו מטען אנושי שמועבר לרוחב אזור הכיבוש הרוסי בדרך לוינה. הורו לנו לא לדבר פולנית, גרמנית, יידיש או כל שפה פרט ליוונית בעוברנו באזור הרוסי. הסוכנות היהודית, שארגנה את המעבר, תיארה את הקבוצה שלנו כקבוצת יוונים המושבים למולדתם. נאמר לנו להיפטר מכל חפץ אישי, תמונות, מסמכים

וכדומה שעלולים, במקרה של חיפוש, לקשור אותנו לפולין או לאזור סלאבי אחר. צייתנו, ומאחר ולא דיברנו יוונית כלל, ישבנו אילמים באפלת קרון המשא המרעיש. כל דבר שהיה קשור לחיינו הקודמים נלקח מאיתנו. אפילו שפת האם שלנו נעקרה מפינו. נולדנו מחדש לחיים חדשים דרך מטמורפוזה בעלת שלבי התפתחות ברורים. השלב הראשן – שלב הזחל – היה, כנראה, הקשה ביותר, כאשר הצטרפנו להגירה העצומה של יהודים עקורים שלאחרי המלחמה ונקראנו בכינוי הפשוט "פליט".

במשך השנים הבאות עברה משפחתנו ממחנה עקורים אחד לשני במאבק להתמודד עם האתגר של הישרדות יומיומית בסביבות מאוד לא טבעיות. מוינה שיבצו אותנו במחנה שנקרא סנט מריין בתחום הכיבוש הבריטי, ולאחר למעלה משנה בסנט מריין הועברנו למחנה בבראונאו אם אין – מקום הולדתו של אדולף היטלר. המחנה האחרון שלנו, אבלסברג, היה באזור האמריקאי.

בסנט מריין גוייסתי על ידי אונרוו"א (סוכנות האום לסעד והצלה) ועבדתי בחלוקת מזון, ביגוד, כלי מיטה ואספקה רפואית לפליטים החדשים. עבודה זו אפשרה לי לדאוג למשפחתי לכמה דברים נוספים, כך ששמחתי לעשותה. תפקידי היה לחלק את הקופונים בהם היה צורך כדי לקבל חבילות CARE (Cooperative for American Remittance to Europe) ששוגרו למחנה. נעשיתי די מיומן בתעלולי חבילות CARE בדואר האוסטרי. הצלחתי לסדר את הדברים כך שהדברים הטובים ביותר תמיד עברו דרכי והגיעו לידי משפחתי.

אבי התידד עם ראש מבצע האונרוו"א בסנט מריין, משה פרידלר. פרידלר היגר מפולין לבריטניה לפני המלחמה, שם הצטרף לצבא הבריטי והיה עכשיו, תחת חסות וועד החלוקה הג'וינט, אחראי על הצלת כמה ניצולים יהודים שהוא יכול היה להציל. מאוחר יותר, הוא היגר לארצות הברית, שם כיהן כמנהל הבונדס הישראליים בבאפלו, ניו יורק.

ניסינו ליצור מחדש משהו מהתרבות היהודית של טרם המלחמה בתוך המחנות העלובים. זכורני כיצד ניצול מוורשה ייסד תיאטרון יהודי רשמי במחנה סנט מריין. בעיניו השחורות העמוקות ובראשו הקרח הגדול, היה מנהל התיאטרון דמות מרשימה בלקטו כישרונות טריים מבין הפליטים שבאו זה לא מכבר. התיאטרון היה מקום נפלא לפגוש נשים צעירות, שנהרו לשם בניסיון להכניס קצת נורמליות לחייהן המשובשים. האווירה החברתית בסנט מריין הייתה חמה. נהגנו ללוות את בנות זוגנו לערבי שירה בציבור של שירי עם יהודיים ורוסיים או לערבי ריקודים – שכולם אורגנו על ידי מנהלת המחנה.

המגורים שלנו היו בסך הכל מחנה צבאי עם מזרני קש שהסריחו מדי.די.טי. למרות ששיכנו אותנו במחנה צבאי רגיל, לא הייתה הפרדה בין גברים ונשים ומשפחות הורשו להישאר ביחד. כדי ליצור מעט פרטיות, תלו שמיכות וסדינים בין מיטות הקומותיים וכך יצרו פינות משפחתיות קטנות. התנאים לא היו טובים כמו אלו שבביתנו הקטן בוולוצלאווק, אבל היינו ביחד, וחוץ מזה, זה היה רק זמני. במחנה היה חדר רחצה מרכזי אליו הלכו הנשים והגברים במשמרות. את אמי ניתן היה למצוא לעתים קרובות במטבח המרכזי, משגיחה שהאוכל יוכן לפי כללי הכשרות.

רבים מהעצירים שרדו את מחנות ההשמדה הנוראיים ביותר של היטלר כמו מטהאוזן וטרזיינשטט, ומהם למדנו על אופייה האמיתי ועל היקפה של השואה. באותו זמן שוכנעתי לבסוף שהמשפחה שהשארנו מאחור בברוטשין ב-1941 נרצחה כולה יחד עם שאר יהודי השטטל שלנו. בעוד שרכשתי הבנה בתהליך ההשמדה הנאצי בביקורי במחנה הריכוז מידאנק, המחשבה שהסיוט הזה בלע את האנשים שהכרתי ואהבתי לא חדרה למוחי במלואה. היה זה באמצעות קריאת ספר שהתחלתי לאפשר לאמת לחדור למוחי. העשן של טרבלינקה (Dymy Treblinka) היה ספר דק שנכתב על ידי אחת הניצולות הפולניות המעטות, מרים קופרהנד, בו היא

מתארת בפרוטרוט את תהליכי ההמתה בגז ושריפת הגופות. היא אפילו מתארת איך התפטרו מהאפר. קראתי את הספר קורע הלב הזה בפולנית בה נכתב ושוכנעתי שהזוועות האלו היו גם מנת חלקה של משפחתי.

בעוד שאחי הצעיר ניסה לאסוף את שרידי לימודיו שנקטעו על ידי המלחמה, אני כבר הייתי מבוגר מדי לכך. ככלות הכל, כבר הייתי חייל בשל ומנוסה ולא הייתה לי שום כוונה לשבת בכיתה תחת השגחתה של מורה. לא היה לי כל רצון להמשיך ללמוד או לרכוש מקצוע. התמקדתי בלהסתדר. ניצלתי את כשרונות הזיוף שלי ואת יכולתי להיחשב לא יהודי לתועלת כלכלית מקסימלית. השתמשתי בדרכונים מזויפים וכפולים כדי לחצות את האזור הרוסי ולהיכנס לוינה, שם יכולתי לעשות עסקים רציניים.

היו לי שני דרכונים. הראשון, האמיתי, ציין שנולדתי בפולין בעוד שהשני ציין שנולדתי בגרץ, אוסטריה. פרט לכך, היו שני הדרכונים זהים. באמצעות הדרכון של גרץ, אותו השגתי בצינורות המקובלים פשוט על ידי כך ששיקרתי בקשר למקום הולדתי, יכולתי להשיג את ויזת המעבר הנחוצה לכניסה לוינה. הכלכלה המחתרתית מלאת החיים של וינה משכה אותי אל שערי העיר. ידעתי שברגע שאהיה שם אוכל לעסוק בכל מיני סוגים של מסחר בשוק השחור – כסף, מזון, קוסמטיקה או כל מוצר נחשק אחר. ברם, נסיעותי לוינה נעצרו מסיבה פשוטה ביותר: פחד. פחד מלהיתפס על ידי הרוסים.

כפי שהסברתי, כדי ליסוע לוינה היה עלי לחצות את האזור הרוסי באוסטריה ברכבת. זה היה, כפי שמדגים מקרה אחד, החלק המסוכן ביותר בנסיעה. כמו בכל פעם, עצרה הרכבת בכניסה לאזור הרוסי ושומרי גבול חמושים עברו מנוסע לנוסע ובדקו כל מסמך מעבר. Ausweiss! , "הציגו את הניירות" הם פקדו בגרמנית במבטא רוסי. כשהשומרים התקרבו אלי, כל אחד חמוש ברובה קלצ'ניקוב גדול ושחור, התאמצתי ככל יכולתי להיראות ולהתנהג כמו אזרח אוסטרי אמיתי. היה לי תרמיל ולבשתי את הכובע האוסטרי המסורתי

עם הנוצה הירוקה ואת הגרביים המסורתיות. שמרתי על שתיקה כדי שמבטאי הפולני לא יסגיר אותי. הגרמנית שלי הייתה טובה למדי, אך לא שלטתי בניב האוסטרי, שכלל צלילים גרוניים עמוקים רבים יותר. מילה אחת שהייתי אומר בפני פקיד אוסטרי דובר גרמנית אמיתי הייתה חושפת אותי ולבטח היו מתחילים לבדוק את תקינות מסמכי.

כשהשומר הראשון הסתכל בויזה שלי, הוא ציין שהיא חדשה לגמרי ובתוקף לשנה שלמה. "הנוד הזה יתגלגל אצלנו הרבה זמן", הוא אמר לחברו ברוסית, לא מודע לכך שאני מבין את דבריו. "אצטרך לבדוק את הטיפוס הזה הרבה פעמים", הוא התלונן. אני הייתי מבועת מפני שברור היה שנכנסתי לכוונת הבוחנת של השומרים הללו. ברור היה שאתקל בהם שוב כאשר אסע הלוך ושוב לוינה, ובמוקדם או במאוחר אחשף. ידעתי שברגע שהם יגלו שאיני אוסטרי אלא פולני מתחזה, אני גמור. הם יאסרו אותי וישלחו אותי חזרה לפולין ומן הסתם לגולאג. התחלתי להזיע והתפללתי בדממה שלא אצטרך לדבר. די היה בצליל הרוסית בפי השומרים הרוסים ובתחושת נשימתם על צווארי לגרום לעמוד השדרה שלי לרעוד ולמעי להפוך למים.

לשמחתי, תפילותי נענו ושני השומרים החזירו לי את הניירות ללא אומר ודברים. סיפרתי לאבי על התקרית וכעסו התפרץ. "מדוע אתה מסתכן כך?" הוא התחנן. "אתה רוצה לגמור חזרה בפולין אחרי שהיה לנו כל כך קשה לצאת משם? יכלו לאסור אותך ולשלוח אותך לסיביר! עליך להבטיח לי שלעולם לא תעבור שוב באזור הרוסי. ברור?" הסכמתי ללא כל הסתייגות ואחרי שלושה ביקורים בלבד בוינה הסתיימה הקריירה שלי בתור משווק בינלאומי בשוק השחור, לפחות לעת עתה.

בעוד שכולנו, בני משפחתי וחברינו העקורים, חשנו מידת מה של הכרת תודה על כך ששרדנו את מרחץ הדמים הנורא ביותר בהיסטוריה היהודית, היינו, למרות זאת, ממוקדים כל הזמן בעתיד.

בעודנו נמקים בסנט מריין במשך למעלה משנה, סבבו שיחותינו האישיות סביב נושא אחד בלבד: הגירה. אך הגירה לאן? זו הייתה השאלה. עבור יהודי אירופאי ב–1946 הייתה כניסה לפלשתינה כמעט בלתי אפשרית. במקום לפתוח את שערי פלשתינה לרווחה בפני מאות אלפי ניצולי השואה חסרי הבית, טרק הממשל המנדטורי הבריטי בפלשתינה את השערים ואפשר רק ל1500 יהודים מדי שנה להיכנס לאזור שלורד בלפור קבע חמישים שנה מוקדם יותר כמולדת היהודית. שמענו על העליה המחתרתית שכונתה "בריחה" או "עליה ב'" שהתבצעה על ידי ההגנה והסוכנות היהודית. אך עליה ב' התנהלה במגרש של הצעירים ולא התאימה למשפחה שכללה נער צעיר ואדם מבוגר הסובל מאמפיזמה. חוץ מזה, הזיקה של משפחתי לז'בוטינסקי ולתנועה הרוויזיוניסטית הימנית מנעה מאיתנו להיות מועמדים מתאימים לבריחה השמאלנית. ברוב המקרים נסבו שיחותינו על הגירה למדינת הזהב, אמריקה. אם לא לארצות הברית, אז לקנדה ואם לא לקנדה, אז לדרום אפריקה או לאוסטרליה. מדינות דוברות אנגלית אלו נתפסו כמבצרי החירות המדינית וההזדמנויות הכלכליות – דברים להם שאפנו ביותר.

ברוב המקרים כללו שיחות הגירה אלו את חברו של אבי ומתאם אונרוו"א משה פרידלר, שנהג לנעוץ מבטים בטאטו מבעד למשקפי הקרן שלו כשטאטו מצהיר: "אם אסע לאמריקה, אני רוצה להגיע למקום שיש בו ארבע עונות בשנה, בדיוק כמו בפולין." פרידלר הנהן בהסכמה ואמר לאבי לחכות רגע. הוא חזר עם מפה של ארצות הברית אותה פרש על השולחן בפינת האוכל. הוא הניח אצבע באיזשהו מקום בקנזס ואמר: "תראה, ברנרד. זה מרכז המדינה. כאן הצפון וכאן הדרום". הוא הצביע על כל אזור בדברו. "זה החוף המזרחי והחלק הזה הוא החוף המערבי. אתה רוצה ארבע עונות? לך לצפון", הוא אמר ואצבעו הגיעה למינסוטה. ואכן, במיניאפוליס, במקום בו הונחה האצבע, עתידה הייתה משפחתנו להתיישב בסופו

של עניין. אך היה זה שם, במחנה של סנט מריין, שגילינו לראשונה את מינסוטה.

שמחנו מאוד כשהגיע הזמן לעזוב את סנט מריין ולעבור לבית־המחנה הבא שלנו בבראונאו אם אין, עדיין באזור הבריטי. פרט לכך שהמקום היה ידוע לשמצה בתור מקום הולדתו של היטלר, הייתה בראונאו גם המקום בו ייצרו הגרמנים את מטוסי הקרב שלהם בזמן המלחמה. המטוסים נבנו בבונקרים תת קרקעיים ענקיים. המגורים שלנו היו נוחים יותר בבראונאו מאחר ובמקום מחנה צבאי שהוסב למגורים שיכנו אותנו בדירות של ממש בהן התגוררו העובדים בבניית המטוסים. אבל עדיין לא היינו במקום בו רצינו להיות. על מנת להוציא את הגירתנו לאמריקה אל הפועל, היה חשוב לנו להיות תחת שליטה אמריקנית. לאחר כמה חודשים בבראונאו, הצליח אבי לשנות את מיקומנו לאבלסברג, פרבר של העיירה לינץ, באזור האמריקאי.

תנאי המגורים שלנו באבלסברג היו עליית מדרגה נוספת. נתנו לנו דיור בבית קומות גבוה מלבנים. לכל יחידת דיור היה אזור בישול קטן ואת המקלחת והשירותים המשותפים חלקנו עם כל דיירי הקומה. הבניינים נבנו על ידי הצבא הגרמני לצורך מגורי קצינים.

היה זה באבלסברג שהתחלתי להיות מעורב בארגון הצבאי הלאומי (אצ"ל). האצ"ל היה הזרוע הצבאית של התנועה הציונית הרוויזיוניסטית שנוסדה על ידי זאב ז'בוטינסקי בשנות השלושים. מטרתו של האצ"ל הייתה להחזיר את הריבונות היהודית אל כל השטח המתואר בתנ"ך כארץ ישראל. הם היו מחויבים לגאולת הארץ משני עברי הירדן מבריטים ומערבים כאחד. הדעות הלאומניות של האצ"ל היו שונות מאלו של מבנה הכוח המרכזי הסוציאליסטי שנודע בכינוי הסוכנות היהודית בראשותו של דוד בן גוריון. לאחר 1943 היה מנהיג הארגון החייל הפולני הנלהב מנחם בגין, שדחק בכולנו לזכור שדמם של דוד המלך ושל המכבים זורם בעורקינו. בתור חבר בתנועת הנוער של בגין, בית"ר, עוד בפולין, הייתי מועמד

מושלם לגיוס לשורות הארגון. ברם, הצטרפותי למחתרת היהודית לא נבעה מהאידיאולוגיה הפוליטית שלי, אלא ממערכת יחסים רומנטית שניהלתי עם בחורה צעירה ומושכת בשם אשכנזי.

חברתי התגוררה בזלצבורג, אוסטריה והייתי נוסע לעתים קרובות מאבלסברג לזלצבורג כדי לבקרה. היחסים בינינו נעשו יותר ויותר רציניים, אך בכל פעם שדחקתי בה להתקדם לשלב הבא היא התנגדה. לבסוף, היא גילתה את הסיבה: לא הייתי המחזר היחיד שלה. היה לי יריב והיא טענה שהיא אוהבת אותו באותה מידה שהיא אוהבת אותי. "מי הוא?" שאלתי בזהירות.

"שמו דוד שפיגל", היא התוודתה.

"דוד שפיגל!", קראתי, מבוהורודזני בפולין?" הכרתי דוד שפיגל שאביו היגר לפלשתינה בשנות השלושים. האב, ציוני אידיאליסט ונלהב, היה הבעלים של עסק מצליח למילוי בקבוקי סודה, אותו מכר ויצא לפלשתינה כדי להתחיל בחיים חדשים. כוונתו הייתה להתבסס בפלשתינה ואז להביא לשם את משפחתו. ברם, אשתו החליטה לא לחכות לשובו ונסעה לארגנטינה עם בתם הקטנה, פאולה. היא הותירה את דוד ואחיו מאחור. בינתיים, גילה אביו של דוד שהחיים תחת המשטר הסוציאליסטי השמאלני, ששלח אותו למחצבת אבנים והעסיק אותו בסלילת יסודות כבישים מחצץ, היו בלתי נסבלים. למרבה הצער, חזר האב המאוכזב מהחלום הציוני לברוטשין זמן קצר לפני פרוץ המלחמה ונספה יחד עם אחיו של דוד. לימים למדתי כיצד הצליח דוד לברוח מברוטשין לפני שהרוסים הגיעו ולצאת לכיוון מערב. היתכן שהוא הגיע לכאן, לאוסטריה? היתכן שמדובר באותו דוד שפיגל? התשובה הייתה חיובית, וברור שהיה עלי לפגוש אותו. הרי היינו בני אותה ארץ, שנינו שרדנו את המלחמה איכשהו וכעת נראה ששנינו מאוהבים באותה בחורה.

ביקשתי מחברתי לארגן פגישה בינינו תיכף ומייד, אך היא הסבירה שהדבר אינו פשוט כלל וכלל. שפיגל היה מנהיג במחתרת היהודית בזלצבורג. הוא חי במחתרת ולא נתן אמון באיש. האם

אסכים לקצת התנהגות חשאית על מנת לפגוש אותו? "כמובן", השבתי, נרגש מה מהקנוניה.

חברתי נתנה לי את הכתובת ואת זמן הפגישה המדויק. הייתי קצת מתוח כשהקשתי על הדלת. בחור מוזר למראה פתח את הדלת והכניס אותי פנימה לאחר שבדק שאיני נושא נשק. השוער ליווה אותי אל תוך חדר פנימי חשוך מאוד, שם הורה לי לשבת. איש גבוה יצא מבין הצללים, ולמרות האור העמום, הצלחתי בקלות לזהות את הגבות העבותות המיוחדות והפנים הרזות שאמרו לי שזהו אותו דוד שפיגל שהכרתי בעבר בברוטשין. הוא לא זיהה אותי, שכן הייתי כבן עשר בפגישתנו האחרונה, אך הוא זכר את סבי ואת יתר בני משפחתי. הוא נזכר שמשפחתנו הייתה פעילה בבית"ר וציין שהוא רואה באבי בן ברית וחבר לדרך של ז'בוטינסקי. שמתי לב שעורו היה חיוור ובצקי כתוצאה מכך שהוא לא נחשף לאור יום. דיברנו קצת על זמנים עברו ולמעשה לא הגענו כלל לנושא היריבות הרומנטית שבינינו. יכולתי לראות שתשוקתו האמיתית לא הייתה העלמה אשכנזי אלא דרכו הציונית השורשית המיליטנטית. סיפרתי לו אודות הרקע הצבאי שלי בבריגדה הפולנית בזמן המלחמה ושפיגל לא בזבז זמן בניסיון לגייס אותי לשורות האצ"ל.

"אנו זקוקים לאנשים כמוך עכשיו יותר מאי פעם", הוא הצהיר, "עליך לחזור לאבלסברג ולגייס למטרתנו כמה בני ציון נאמנים שאתה יכול. עתידו של העם היהודי מונח על כף המאזניים, מרק. אם לא ניקח את העניינים בידינו אנו, הבריטים יסיימו את מה שהנאצים התחילו. ואם נשאיר את העבודה לסוציאליסטים, נגמור כסוג של מיעוט דתי בפלשתינה הערבית. ההיסטוריה היהודית נכתבת מדי יום. אנו זקוקים לאנשים כמוך שיהיו חלק ממנה."

האמת היא שלא הייתי זקוק לשיחת הדרבון הזו. הרעיון קנה אותי מייד ואמרתי לשפיגל שהוא יכול לסמוך עלי שאטפל בגיוס באבלסברג, ושמאחר ואני חייל מיומן, אוכל להביא תועלת גם בדרכים אחרות. במהלך החודשים הקרובים הבאתי את שפיגל

לאבלסברג וניהלתי כמה מפגשי גיוס סודיים. שפיגל היה נואם יעיל ומשכנע. מילותיו הנרגשות וסגנון המנהיגות הכריזמטי שלו גרמו לכך ששורותינו התמלאו במהירות רבה. אך זמן קצר לאחר מכן הוא נעלם באופן מיסתורי ללא השאר זכר. שנים מאוחר יותר שמעתי שהוא נהרג ושתומכים שמאלניים של בן גוריון היו חשודים בביצוע הפשע.

מחנה אבלסברג היה ממוקם מעל מערכת מסובכת של מערות קבורה ומנהרות סודיות שחיברו בין חלקי המחנה. התעלות נחפרו על ידי הגרמנים כדי להיות מקלט ולאפשר גישה בזמן הפצצות אוויריות. בעוד שהכוח האמריקאי הכובש היה מודע לקיומן של המנהרות, הם ידעו רק על מחצית מהן. קבוצת הארגון שלנו הצליחה לגלות מערכת מנהרות נוספת שהייתה ממוקמת מתחת לראשונה, ובעזרת המנהרות ההלו יכולנו לנוע ללא ידיעת רשויות הצבא האמריקאי. תוך זמן קצר ביותר הפכנו לארגון מחתרתי מהשורה הראשונה בכל מובן אפשרי.

מטה הארגון באירופה היה ממוקם בפריז והיה חיוני לשמור איתו על קשר תמידי. למרות שהבריטים לא ראו זאת בעין יפה, יכול היה הארגון לפעול בחופשיות באווירה הפתוחה מאוד ששררה בצרפת המשוחררת של אחרי המלחמה. מחנה אבלסברג היה מאורגן כרשת תאים במבנה של פירמידה. כל תא כלל חמישה סוכנים וכל אחד מחמשת הסוכנים היה שייך לתא אחר. כך, הכיר כל סוכן מקסימום שמונה סוכנים אחרים. אם משהו קרה, לא איבדה הרשת יותר משני תאים.

בהתחלה קיבלנו את הפקודות שלנו דרך נציג הארגון מפלשתינה בשם יהושע הכהן. הכהן, שלימים היה שגריר ישראל בקוסטה ריקה, היה מבקר במחנה אחת לכמה חודשים ונפגש עם התאים השונים. לאחר שהצלחנו להשיג מכשיר רדיו בגלים קצרים שאפשר לפריז להתקשר ישירות לאבלסברג, כבר לא היה צורך בביקוריו של הכהן במחנה. מאותו זמן ואילך היו המשימות שלנו מגיעות דרך הרדיו.

למרות שהפעולות האנטי־בריטיות של הארגון היו בלתי חוקיות בעליל ונשמרו בסוד, הרי שהייתה לקבוצה שלנו גם חזות חיצונית. עם הזמן הפכה הקבוצה שלנו קולנית למדי וגלויה לעין בעניינים היומיומיים של המחנה. למרות שזהותנו כחברי הארגון הוסתרה זה מזה, הצלחתי די מהר להסיק מי משלנו ומי לא. רשמית, היינו מאורגנים תחת הדגל הרוויזיוניסטי. אך כולם ידעו שאם בחור צעיר קרא לעצמו רוויזיוניסט, סביר מאוד להניח שהוא גם היה ארגונצ'יק נסתר. אחי הצ'ה היה נאמן מאוד למטרתנו אך בגלל גילו הצעיר באותה עת לא ניתן היה לגייס אותו לשורותינו. למרות זאת, העסקנו נערים בגיל זה בפעילויות שוליות כמו חלוקת עלונים, תליית מודעות וכדומה. כפי שאני זוכר זאת, היה הצ'ה מחלק העלונים החרוץ והשקדן ביותר במחנה.

הקבוצה שלנו ייצגה את הגרעין הקשה של הרשת באבלסברג. המנהיגים שלחו אלינו מדריכי לוחמת גרילה מפלשתינה, שלימדו אותנו לירות ולמצוא את דרכנו ביער בלילה. המדריכים האלו אומנו על ידי הבריטים, והרבה ממה שהם למדו הועבר לנו. נתנו לנו רובים מעץ ובילינו שעות ביערות באימוני ת"ס ובתרגולת בכלי נשק קצרים. למדנו להכיר רובים, אקדחים, רובים מסוג קרבין ואת כל סוג הארטילריה. למדנו גם על מוקשים ומרעומים והתאמנו בחשאי כמעט מדי לילה. ההכשרה הצבאית שלי בבריגדה הפולנית נוצלה היטב באותה תקופה. למשל, לימדתי את האחרים לקרוא מפות וכיצד לנקות ולשמור על כלי הנשק שלהם. אף פעם לא הצלחנו לבצע תמרונים של ממש מפני שהרעש והירי היו מזעיקים את הרשויות, אך למרות זאת הפכה הקבוצה תוך זמן קצר לכוח לוחם מושחז המוכן לעמוד מול כל אויב, יהא זה אנגלי או ערבי.

המכשול הגדול ביותר באותם זמנים לא היה המחסור באימון צבאי בקרב האנשים – התלהבותם הטבעית גברה על בעיה זו תוך זמן קצר. לא, האויב הגדול ביותר שלנו היה עתיק כמגדל בבל. לא היה לנו את הנכס הבסיסי ביותר של כל כוח לוחם, הלא הוא שפה

משותפת. שורותינו כללו יוונים, פולנים, רוסים, הונגרים, ליטאים ורבים שדיברו רק יידיש. המדריכים שלנו דיברו עברית והמפקחים האמריקאים דיברו רק אנגלית. מאחר והתכוונו להשתמש בתוצאות האימונים הצבאיים בפלשתינה בזמן כלשהו, סברו שרצוי שהפקודות ינתנו בעברית בלבד. זה נשמע טוב על הנייר, אך בפועל המשיכה יידיש להיות השפה המובנת ביותר בקרב יהודים אירופאים.

בנוסף לאימונים שגרמו לנו להיות כוח פארה־צבאי לוחם וקשוח, הייתה העדיפות הראשונה שלנו השגת נשק בכל דרך שהיא. קנינו רובים, גנבנו רובים וייצרנו רובים מכל חומר שהיה לנו בסביבה. אני זוכר כיצד קברנו מאות רובים ארוזים בשמן מכונות בתוך מיכלים ארוכים מאלומיניום ביערות הסמוכים לאבלסברג. בטוחני שלא כולם הוצאו משם ונשלחו לפלשתינה ושאם אגיע לשם היום ואתחיל לחפור, לבטח אמצא רבים מהם קבורים בתוך האדמה.

הדוגמא הבאה ממחישה את סוג לוחמת הגרילה בה עסקנו באותו זמן. הייתה זו, ככל הנראה, הפעולה המפורסמת יותר שלנו, ומטרתה הייתה ליידע את הבריטים שהמחתרת הציונית חיה ובועטת באוסטריה. רצינו לשגר להם מסר שיבהיר שכל עוד הם מתעקשים להמשיך בכיבוש פלשתינה, הם יעמדו חזור ועמוד בפני התנגדות בכל מקום בעולם. הורו לנו לפוצץ רכבת בריטית שהסיעה חיילים דרך אוסטריה. הפקודות אמרו בפירוש שעלינו לשאוף לכך שיהיו כמה שפחות נפגעים. לא היינו טרוריסטים רצחניים חסרי מוסר למרות שזה היה מה שהבריטים אמרו עלינו. היינו לוחמי חופש ששאפו לשחרר את מולדתם העתיקה מכובש עריץ. ראינו את עצמנו כקנאים, כמכבים, ואם יהיה צורך, כקדושי מצדה.

המטרה שלנו הייתה רכבת חיילים שנעה בין האזור הבריטי לאזור האמריקאי. כאשר הרכבת חצתה את האלפים האוסטריים, היא נסעה בין שיפוע תלול של הר מצד אחד ותהום מסוכנת מצד שני. תפקידי היה ללמוד את תוואי הרכבת ולאסוף מידע אודות הזמן והמקום הטובים ביותר לביצוע הפיצוץ. הסיבה שאני נבחרתי

למשימת הסיור נבעה מכך שיכולתי בקלות להיחשב לאוסטרי אמיתי. עורי הבהיר ושערי הג'ינג'י־בלונדיני יחד עם הגרמנית הכמעט מושלמת שלי הפכו אותי לסוכן החשאי האידיאלי – במיוחד כשלבשתי את המכנסיים, הז'קט הירוק וכובע הנוצה האוסטריים המסורתיים. באמצעות כמה מפות, בחרנו קטע של מסילה בין שני אתרי נופש אלפיניים עם מעיינות חמים – באד גאסטין ובאד הוף גאסטין. סברנו שתלילות ההר הייתה מינימלית במקום זה ושעובדה זו תעזור לנו למנוע נפגעים. ברם, היה זה תפקידי לסרוק את האזור בפרוטרוט ולבחור את המקום המדויק בו נטמין את המטען חבלה. מטרתנו הייתה שהמטען חבלה יוריד את הרכבת מהמסילה וישליך אותה אל צלע ההר. לא רצינו שהרכבת תיפול לגיא ותגרום לנפגעים לא רצויים. לא הייתה לנו כל שאיפה להרוג מישהו – רצינו רק להפחיד את הבריטים פחד מוות. החלטתי שאם נפעיל את המטען חבלה כאשר הרכבת נוסעת דרומה בעיקול מסוים, יהיה לנו סיכוי מקסימלי למנוע נפגעים.

במשך שישה שבועות לפני תאריך היעד, ביצעתי ריגול מדוקדק ואספתי נתונים חיוניים לשימוש המדריכים שלנו בתכנון הלוגיסטיקה הטקטית של המשימה. שמתי לב למקומן של תחנות הרכבת, לתנועת האנשים בתחנות המשטרה, ללוח הזמנים של פרישת כוחות החיילים וכדומה. התחפשתי לתייר אוסטרי בחופשה וביקרתי במעיינות החמים, שם צילמתי בשפע את הנוף ההררי הנפלא. התחפושת שלי אפשרה לי לחזור ולהיכנס לאתרים אותם הצטרכתי לבדוק – במיוחד לתחנות הרכבת, בהן עצרו אותי לעתים קרובות וביקשו ממני להציג את מסמכי. היה עלי להיות זהיר ביותר. חלק גדול מפעולות הבילוש שלי נעשה בגניבה כדי לא לעורר את חשדן של הרשויות. אם הם יראו את פני לעתים קרובות מדי, הם יחקרו את פעילותי. לבסוף, לאחר שבועות של סיורים סודיים, היה הכל מוכן. חזרתי לאבלסברג, מרחק כמה שעות נסיעה ברכבת, והצגתי את הדיווח האחרון שלי למפקדי. הפיקוד העליון בחר שניים

מאנשינו להתלוות לשני מומחי חומרי הנפץ המנוסים שהובאו מפריז. באמצע יוני 1947 יצא צוות הקומנדו בן ארבעת האנשים מצויד, בנוסף לחומרי נפץ, במפות, תצלומים ומידע נוסף שאספתי כדי לבצע את משימת החבלה הנועזת הזו.

מטען החבלה מוקם בזהירות במקום המיועד על המסילה ופתיל חובר לקופסת בוכנה סטנדרטית שהייתה במרחק של כ–200 מטר. המטען התפוצץ בדיוק ברגע המתוכנן ואילץ את הרכבת לרדת מהמסילה אל תוך ההר, כמתוכנן. אילו היו מניחים את הפצצה בצידה השני של המסילה, הרכבת הייתה מתהפכת לכיוון השני וצונחת אל התהום. אך מאחר ומטרתנו הייתה "לנער אותם" ולא הרג, הרי ששלב זה של המשימה הוכתר בהצלחה מלאה. הגירסה שלנו של "מעשי איבה הומאניים", כלומר כאלו המכוונים רק נגד מטרות צבאיות ולעולם לא נגד אזרחים, הביאה לתוצאה של אפס הרוגים ולפציעות קלות בלבד, והמסר עבר בצורה ברורה ובהירה. סבורני שהסיבה לכך היא פעולות מסוג זה – הפיכת הנוכחות הצבאית הבריטית למטרה שוב ושוב בכל פינה של האימפריה הבריטית – הן שגרמו לכך שסוף סוף, בנובמבר 1947, הסתיים המנדט הבריטי בפלשתינה באופן מוחלט.

לרוע המזל, המבצע לא היה הצלחה מושלמת. לאחר הפיצוץ התפזרו ארבעת חברי הצוות וברחו כדי להימלט בבודדת. אחד מחברי הצוות מאבלסברג, בחור צעיר בלונדיני ומרשים אותו כינינו "בן יהודה", ברח לכיוון הלא נכון ומצא את עצמו רץ ישירות אל תחנת המשטרה בבאד הוף גאסטין. הג'נדרמריה האוסטרית איתרה אותו עד מהרה ואחד מהם ירה בו ופגע בירכו. חברנו נפל לארץ פצוע, ונעצר במהירות על ידי המשטרה האוסטרית. שלושת חברי הצוות האחרים של צוות החבלה הצליחו לברוח ולעולם לא שבו לאבלסברג.

בן יהודה טופל בבית חולים מקומי ואז הושם במעצר במתקן הכליאה המקומי בבאד הוף גסטיין עד למסירתו לידי הצבא הבריטי.

העבירו אותו לבית כלא תת קרקעי במטה הכיבוש הבריטי האזורי בווילך, אוסטריה, ליד הגבול עם צ'כיה ואיטליה.

לכידתו של אחד מאיתנו הציבה מטרה חדשה וחייבה תכנית חדשה על מנת לשחרר את בן יהודה בכוח, לפני שהבריטים ישפטו אותו ויגזרו את דינו. זה לקח כמעט שישה חודשים, אך לבסוף נשלחתי שוב לצאת בגניבה ולבצע ריגול חשאי של בית הכלא וסביבתו. ווילך הייתה ועודנה אתר סקי אלפיני פופולרי ולכן לקחתי זוג מחליקיים שנשאתי על כתפי במהלך סיורי התכופים ליד המטה הבריטי. אף פעם לא עשיתי סקי, אך שיחקתי תפקיד של אוסטרי צעיר חובב סקי בהצלחה משכנעת. מה שתרם להצלחת הכיסוי היה הדרכון המזויף שהוזכר לעיל בו צוינה העובדה השקרית שנולדתי בגרץ, אוסטריה. החזקתי את שני הדרכונים, המזויף והאמיתי בו צוין שנולדתי בפולין, בכיסים הפנימיים העליונים של מעילי – אחד בכל צד, כך שכל אחד מהם היה זמין להצגה לפי הנסיבות.

ביליתי את הימים הראשונים בווילך בביקור באתרי תיירות, בשוק המקומי ובלימוד מבנה העיר ותכונותיה המיוחדות. מצאתי נקודת תצפית בבית קפה בדיוק מול המטה הבריטי האדמיניסטרטיבי, משם יכולתי לצפות בתנועת כלי הרכב ובמספר החיילים במקום בשעות השונות. היה עלי להתבונן היטב בפניו של כל חייל בריטי שנכנס ויצא על מנת לוודא שלא ארשום את אותו חייל פעמיים במחברתי הקטנה. את רוב הנתונים למדתי בעל פה למקרה שיעצרו אותי. נהגתי לרשום רק מספרים ופרטים תמימים לכאורה כמו שמות רחובות וכדומה. החזאי סייע לעבודתי. באותה שנה היה בווילך גל קור קיצוני. היה קר מכדי לעשות סקי ולכן השעות שביליתי בבית הקפה, מתחמם בעזרת אינסוף ספלי קפה, לא עוררו כל חשד. התחלתי לחפש "שיקסה" (אישה גויה) בה אוכל להשתמש כבת לוויה כדי להגביר את אמינות הכיסוי שלי. בערבים חזרתי לחדרי הקטן בפנסיון, שהכיל מיטה, גיגית וכד מים על שולחן פינתי קטן.

ביומי השלישי בווילך התעוררתי מהלמות חזקה על הדלת. "פתח מייד! זו המשטרה החשאית" נשמעה צעקה מבחוץ. פתחתי את הדלת ואפשרתי לשלושה קציני המשטרה בלבוש אזרחי להיכנס לחדרי הצפוף. המחשבה הראשונה שלי נסבה אל שני הדרכונים – אחד בכיס השמאלי ואחד בכיס הימני של מעילי, שהונח על גבו של הכסא היחיד בחדר. אם השוטרים האלו יערכו חיפוש בחדר וימצאו את שניהם, הרי שגורלי נחתם.

"Ausweiss!" נשמעה הפקודה להצגת המסמכים מהשוטר שעמד בראש השלושה. עורי קפא מפחד בעוד מוחי דוהר במאמץ להרוויח קצת זמן. לא היה לי שום רצון להוציא את אחד הדרכונים, שמא השוטרים יראו את השני בקלות. ביקשתי מהם לחכות רגע עד שאתלבש. בזמן שלבשתי את המכנסיים שאל המפקד: "מה מעשיך כאן?"

"אני תייר שעושה קצת סקי". ברגע שאמרתי את המילים האלה הגיתי במהירות תכנית שעם קצת מזל תוכל למנוע את חשיפתי. הלכתי את הכד והגיגית וניסיתי לצקת מעט מים. ידעתי שהכד ריק מאחר והיה כה קר בלילה שעבר עד שנמנעתי מלצאת אל הברז שהיה ממוקם בתוך חדר אמבטיה קטן. למרות זאת, העמדתי פני מופתע ושאלתי את המפקד אם אוכל לצאת ולמלא את הכד. הוא הסכים, אך שלח את אחד מאנשיו ללוותני כדי שלא אנסה לברוח. לבשתי מהר את המעיל, תפסתי את הכד והלכתי במרץ לעבר חדר האמבטיה כשהשוטר צמוד אלי. פתחתי את דלת חדר האמבטיה לרווחה כדי שהשוטר יראה שאין דרך אחרת לצאת ממנו ושכל מה שיש בו זה כיור, ברז ופח אשפה. החדרון היה יכול להכיל אדם אחד בלבד אז נכנסתי ונתתי לציר הקפיצי לסגור את הדלת מאחורי. בעשר השניות שלקח לי למלא את הכד, שלפתי מהר את דרכוני האמיתי ותחבתי אותו לתוך פח האשפה. ברגע שחזרתי עם הכד המלא ביקש המפקד בתוקף, שבהעדרי ערך חיפוש בכל חפצי,

את דרכוני. הפעם לא היה בי כל פחד. פתחתי את מעילי לרווחה, שלפתי את הדרכון המזויף ונתתי אותו לשוטר בחיוך.

לאחר שהוא בדק את דרכוני שאל אותי המפקד: "מדוע בחרת במלון הזה?"

"איני יודע", השבתי בכנות. "הוא נראה נקי והמחיר התאים לי. למה אתה שואל?" הוא הסביר שמשלחת של דיפלומטים רוסים מגיעה לווילך במשימה כלכלית והזמינו להם חדרים במלון הזול הזה. מטעמי ביטחון, תחקרה המשטרה כל אורח במקום תחקור שגרתי כדי לוודא שאין ביניהם טיפוסים חשודים. יכולתי לראות שהמפקד מנסה להחליט אם אני טיפוס חשוד או לא. משהו הפריע לו. הרגשתי בזה.

"בדרכון שלך כתוב שנולדת בגרץ, מר הייסטן", הוא ציין, "אך אינך מדבר כמו מישהו מגרץ?"

שמץ המבטא הזר שלי הסגיר אותי ועורר שאלה במוחו של השוטר. "קדימה", הוא פקד, "אתה בא איתנו."

ישבנו סביב שולחן בתחנת המשטרה בווילך, והמפקד הציע לי סיגריה. דבר זה הגביר את פחדי שכן בסרטים זה מה שהשוטרים עושים בדיוק לפני שהם בועטים בך בשיניים.

"אז אם נולדת בגרץ, איך זה שהגרמנית שלך כל כך עילגת?" הוא שאל בהדגשה.

"זה בגלל שלקחו את משפחתי למטהאוזן", שיקרתי. "אמי ואבי נהרגו שם ואני נאלצתי לחיות ארבע שנים במחנה ריכוז לנערים. חוששני שאף פעם לא התאפשר לי ללכת לבית הספר וללמוד גרמנית כמו שצריך."

"הבנתי", אמר המפקד בשלווה למרות שעיניו הביעו הפתעה מכך שאני יהודי. "זה מאוד מצער, אך חוששני שעלי לאמת את דבריך. בינתיים, עלינו לערוך חיפוש מקיף על גופך ובחפציך. אנא שתף פעולה באופן מלא עם סמל מולר." הורו לי להתפשט ואז ערך

סמל מולר חיפוש מדוקדק בכל חללי גופי. איני יודע איזו סחורה מוברחת הם חיפשו, אך הם לא מצאו דבר עלי או בתוכי.

בעוד החיפוש מתבצע, חייג המפקד בטלפון העתיק שלו בניסיון להתקשר לתחנת המשטרה בגרץ כדי לאמת את דברי. גם זה גרם לי התקף של זיעה עצבנית. נתתי להם את הדרכון המזויף מפני שידעתי שאם הם יגלו שאני פולני זה רק יגביר את חשדם אך לא ציפיתי לכך שיבדקו אותו וינסו לאמת את מקום הולדתי. ברור היה שברגע שהם יצליחו ליצור קשר עם רשויות המשטרה בגרץ, הם יגלו בקלות שאף אדם עם שם כמו שלי לא נולד שם בתאריך המצוין בדרכון. איחשף כזיוף ולבטח אעצר.

האל חייך אלי שוב וארגן את כוחות הטבע כך שיסייעו לי בשעת הצורך. בעוד שהיה קר מאוד בווילך, היה אפילו עוד יותר קר בגרץ, שם הייתה סופת שלגים. הכבישים נחסמו ולכן אפילו תחנת המשטרה הייתה סגורה. לא היה איש בתחנה כדי להרים את הטלפון במשך נסיונותיו החוזרים ונשנים של הקפטן בווילך להתקשר על מנת לאמת את זהותי. לאחר שעות רבות של פעילות חסרת תוחלת זו, התייאש סוף סוף המפקד והחזיר לי את הדרכון. הוא אמר לי שאני יכול ללכת ואף לרגע קל לא חשד שאני נמצא במשימת ריגול חשאית נגד הבריטים. אני מאמין שהסיפור שלי אודות מטהאוזן נגע לליבו והוא אשר גרם להתנהגותו זו. באווירה הכללית של אחרי המלחמה נזהרו הגרמנים והאוסטרים והסתירו את רגשותיהם האנטישמיים. כוחות הכיבוש של בנות הברית עדיין עסקו במרץ בחיפוש אחר חשודים בפשעי מלחמה ובטוחני שקצין משטרה זה לא רצה להיראות כאדם שמטריד ניצול שואה יהודי לחינם. שיקולים אלו, לצד העובדה שנעשה יותר ויותר קר בתחנת המשטרה, הניעו את המפקד לשחרר אותי ולשלוח אותי לדרכי.

חזרתי מייד לחדרון האמבטיה בפנסיון ולקחתי את דרכוני האמיתי מפח האשפה. כמה שאוכל לצאת מווילך יותר מהר, כך יוטב. אספתי את המידע שהתבקשתי לאסוף, לקחתי את חפצי

ועליתי על הרכבת הבאה לאבלסברג. מפקדי ניתחו את המידע שהבאתי והסיקו בצדק שבית הכלא בו היה עצור בן יהודה היה מבוצר מדי מכדי לתקוף. הוחלט שמסוכן מדי להתקיף את המתקן הבריטי ושסביר להניח שזה יעלה בחיי מספר גדול של אנשים. בנוסף, המרד נגד הבריטים כבר הסתיים למעשה, שכן כבר הודיעו שדגל בריטניה יפסיק להתנופף מעל פלשתינה במאי, כך שכבר לא הייתה כל סיבה לחשוש שבן יהודה הכלוא יחשוף מידע רגיש אודות פעילותנו. לכן נמק בן יהודה בכלא הבריטי למשך כמעט שנה. באותו זמן כבר נוסדה מדינת ישראל והשלטון הבריטי בפלשתינה אכן בא אל קיצו. עובדות אלו הקלו על חומרת פשעו של בן יהודה והפכו אותו לכמעט שנוי במחלוקת. העובדה שאף חייל לא נהרג ושרק מעטים נפצעו קל בהתקפה על "הרכבת לבאד גאסטין" סייעה לו ובסופו של עניין שחררו הבריטים את בן יהודה והוא הגיע לארץ ישראל, שם היה קצין בצה"ל עד לפרישתו.

בששת החודשים לפני הכרזת העצמאות של ישראל גבר זרם המהגרים הבלתי חוקיים לשם באופן דרמטי. כפי שהוסבר, חיל החלוץ של מאמץ ההגירה היה ה"בריחה" והיא כונתה "עליה ב'". הבריחה הייתה זרוע של הסוכנות היהודית בראשותו של דוד בן גוריון ומבחינה פוליטית היא שיקפה את הדעות הסוציאליסטיות של ההנהגה השמאלנית. כפי שיתואר בפרק הבא, הסוכנות היהודית נועדה להיות הסיעה השלטת של המדינה היהודית החדשה. בתור אדם שתמיד נתן את דעתו לתוצאות הפוליטיות של מעשיו, ציווה בן גוריון שרק אלו האוהדים את ההשקפה הפוליטית השמאלנית יועברו לישראל של טרם הכרזת העצמאות. פירושו של דבר היה שאף חבר בית"ר, אף רוויזיוניסט, אף ז'בוטינסקאי ואף חבר אצ"ל לא יקבל זכות מעבר מהבריחה . בן גוריון רצה להגביל את מספרם של אלו שסביר להניח שיצטרפו לאופוזיציה הפוליטית שלו עם הגיעם לארץ, למרות שהמדינה היהודית הצעירה נזקקה לכמה שיותר יהודים – בלא קשר לזיקתם הפוליטית – כדי להילחם באיום

המוחץ של האויב הערבי המאוחד. העובדה שבן גוריון מנע מאיתנו את ההזדמנות להילחם עבור המדינה היהודית הרתיחה אותנו וגרמה להנהגתנו לתכנן תכניות כמו משלוח האלטלנה (ראה פרק הבא) וכמו המשימה הבאה.

באביב 1948 תכנן הפיקוד העליון שלנו מתקפה נועזת על מעבר ברמר, שם הקימה ההגנה אתר סודי לחציית הגבול ליד אינסברוק באזור הכיבוש הצרפתי. ההגנה הבריחה מספר גדול של יהודים דרך המעבר הזה מעבר לגבול לתוך איטליה, משם היה קל להעביר את הפליטים את הים התיכון לתוך פלשתינה. מטרתנו הייתה להפקיע את מטה ההגנה לזמן מספיק כדי להעביר קבוצה של פליטים בית"רים (ימניים) ולהביא אותם אל המסלול המחתרתי שהגיע לפלשתינה דרך איטליה. פשוט רצינו לתגבר את כוחותינו במלחמת המספרים שבן גוריון ניהל נגדנו.

היה צורך בקבוצה גדולה כדי להפקיע את השליטה בנקודת המעבר מידי ההגנה. לא יכולנו להסתמך רק על קבוצת קומנדו קטנה – היה צורך בפלוגת חיילים. אספו פלוגה של כשלושים צעירים, כולל אותי, מאבלסברג וממחנות עקורים סמוכים ואימנו אותנו למשימה. בתאריך המיועד עלינו על הרכבת לאינסברוק ומשם המשכנו דרך מעבר ברמר לכיוון מעבר הגבול. מטרתנו הייתה להשתלט על המתחם ולהרחיק את כל מי שנפגוש שם למשך הזמן הדרוש להעביר את אנשינו את הגבול – דבר שסברנו שיארך מספר ימים. הארגון ריכז את הפליטים שביקשנו להעביר לפלשתינה באינסברוק , שם הם היו אמורים להמתין עד שנסיים את המשימה. רבים מאיתנו, כולל אותי, נשאו נשק בזמן ההתקפה על המתחם. על כל אחד מאיתנו הוטלה משימה ספציפית. תפקידי היה לאתר מנהיג מרכזי של הבריחה שהיה ידוע שהייתה לו מצלמה. הייתי אמור להשתלט עליו, לשים אותו במעצר בית למשך המשימה ולהחרים את המצלמה כדי למנוע צילום מפליל שלנו במשך הפשיטה.

נכנסנו למתחם בקלות בשעות בין הערביים המוקדמות. פילסתי את דרכי לדלת ביתו של בעל המצלמה, שזוהה באמצעות מידע מודיעיני מצוין שהיה בידינו. פרצתי את הדלת, כיוונתי אליו את הרובה וציוויתי עליו להרים את ידיו. ראיתי שהוא זה עתה התעורר והוא ציית לפקודותי במצב של ערנות למחצה. פקדתי עליו לתת לי את כל כספו והוא ציית ללא היסוס. אחר כך ביקשתי את המצלמה. הוא מצא אותה ונתן לי אותה בחוסר רצון מסוים . לאחר שלקחתי את הכסף והמצלמה פקדתי עליו לשבת ולהתאזר בסבלנות מאחר והוא עומד להיות האסיר שלי בחדר הזה למשך מספר ימים בזמן שאנו, הארגון, נבצע את פעילות הברחת הגבול שלנו. הרובה שלי היה מכוון אליו והתחלתי להציג את עצמי כאשר נשמעה ירייה קרובה. כמה דקות אחר כך הציץ אחד מחברי הצוות שלנו ואמר שאחד מחברי ההגנה נורה על ידי אחד משלנו. הוא האיץ בי להסתלק מהמקום תיכף ומייד. מאוחר יותר נודע לי שחבר ארגון צעיר ממחנה עקורים אחר – בחור פולני חמום מח שהיה פרטיזן בתנועת ההתנגדות בזמן המלחמה – הוא זה שירה את הכדור כאשר היעד שלו, אחד ממארגני הבריחה מפלשתינה , גילה התנגדות. הירייה פגעה בקרבן בגרון והרגה אותו על המקום.

לאור הירי, הוחלט להפסיק את המשימה בו במקום. הפליטים הושארו מאחור באינסברוק ואנחנו עלינו על המשאית שלנו וברחנו במהירות. ההחלטה לברוח הייתה תגובה לפאניקה שאחזה בנו באותו רגע. יש להניח שאילו היינו יחידה צבאית מיוחדת היינו משלימים את המשימה למרות ההרג המצער, אך היינו רחוקים מכך. היינו אוסף מגוון של קנאים בלתי מאומנים שבאו מארצות שונות, דיברו שפות שונות וחיו בפחד ובמצב של בריחה מתמדת במשך למעלה מעשר שנים. כאשר התחיל להיות חם, יצאנו כולנו מהמטבח, ובמהירות.

הצופרים התחילו לפעול תוך כדי מנוסת שלושים חברי הקבוצה מהמתחם. שמענו את הצופרים של ניידות המשטרה הצרפתית הנעות לכיווננו כאשר טסנו במורד הכביש במהירות שיא. היה לנו

יתרון התחלתי קטן מאחר והשוטרים עצרו במחנה כדי לקבל מידע אודות הירי לפני שהם החלו במרדף. המשאית שלנו, שהייתה עמוסה בשלושים איש, התקשתה ליסוע בכבישי ההרים הצרים. שלא במפתיע, התהפכנו כאשר הנהג, שלקח את הסיבוב קצת מהר מדי, נתקל בסוללה. למרות שאני לא נפגעתי, כמה מחברי כן נפגעו בהתהפכות. המנהיג שלנו, שהוכר רק בשם בוזיק ושהיה פרטיזן יהודי גיבור שהנהיג את ההתנגדות ברוסיה בזמן המלחמה, החל לצעוק פקודות בעודנו רצים ממקום התאונה.

"רוצו!" הוא צעק. "כל אחד לעצמו, אבל קודם תביאו את הפצועים לכביש." בוזיק הצליח לשכנע כמה עוברי אורח שעצרו כדי להסתכל על התאונה להסיע את הפצועים חזרה לאינסברוק. אשר לי, התחלתי לטפס על ההר בשיא המהירות. חמישה אחרים בחרו באותו כיוון, אך לא נשארנו יחד.

לפני שיצאתי למשימה היה ברור לי שיהיו שאלות על היעדרותי מאבלסברג. היה עלי לשוות להיעלמותי בת חמשת הימים אופי נורמלי ושגרתי. לכן, כמו רבים מחברי, לא יצאתי למשימה לבוש במדי קומנדו אלא לבוש כג'נטלמן בחליפת המשי הטובה ביותר שלי, כך שאף אדם שיראה אותי יוצא מהמחנה או חוזר אליו לא יחשוד שהייתי מעורב בפעולת גרילה. אבל עכשיו, ברוצי בין השיחים והדרדרים של צלע ההר התלולה, חששתי שהחליפה תיקרע לגזרים. החלטתי לפשוט את הז'קט וללבוש אותו הפוך. האמת היא שהביטנה של הז'קט התגלתה כהסוואה יותר טובה שאפשרה לי להסתתר ביתר קלות. דבר זה היה חשוב מפני שראיתי שורה של שמונה ז'נדרמים (שוטרים) מטפסים על ההר ומחפשים אנשים מהקבוצה שלנו. ראיתי שהם מצליחים למצוא אותנו אחד אחד, וידעתי שהם יגיעו גם אלי תוך זמן קצר ביותר. החלטתי להסתמך על הידע הצבאי שלי ולנסות להסוות את עצמי בצורה הטובה ביותר שאני יכול. קיפלתי את גופי לכדור קטן, כיסיתי את עצמי בעלים ובענפים וישבתי דומם. מאחר וראשי היה מאחורי הענפים,

לא יכולתי לראות את השוטרים, אך שמעתי את צעדיהם העולים במעלה ההר, ממש רומסים את השיחים בעודם צועקים זה לזה בצרפתית. כשהם התקרבו, עצרתי את נשימתי והתפללתי בדממה. קצין אחד הגיע למרחק כשבעה מטר ממני וכנראה שהביט בדיוק במקום מחבואי. למזלי, ההסוואה עבדה. לאחר שהקבוצה טיפסה יותר גבוה לא יכולתי לדעת היכן הם ואם הם יחזרו באותה דרך בה עלו. לכן נשארתי במחבוא שלי עד רדת החשיכה בלי להזיז שריר והשתנתי במקום מושבי כאשר הצטרכתי לעשות זאת.

לבסוף הרמתי את ראשי, הצצתי באור הירח והחלטתי שאני כבר לא בסכנה. מיהרתי לרדת לכביש הראשי ופניתי אל עבר האורות הרחוקים של מה שידעתי שהוא תחנת רכבת. הפכתי את הז'קט ולבשתי אותו. כשהגעתי לתחנה ראיתי את המנהל מחזיק בפנס שלו.

"סליחה", קראתי לו, "אתה יכול לעזור לי להגיע לאינסברוק?" כשהתקרבתי אליו, ראיתי שהוא איש המפסקים ושהיה ברור שהוא קלט שאני לא נראה טוב במיוחד אחרי חווית הבריחה הקשה שעברה עלי. הוא הזמין אותי לביתו הסמוך והסכמתי. כאשר הוא שאל מי אני, עניתי שאני איש עסקים מלינץ ושעלי להגיע לאינסברוק. כאשר הוא שאל על מבטאי הסברתי לו שהורי נרצחו במטהאוזן ושהייתי עצור בידי הנאצים בזמן המלחמה. היה ברור שהוא לא שמע על הירי שהיה מוקדם יותר בגבול ולא דיבר על כך. היה ברור גם שהוא חש אהדה לניצול השואה הצעיר שנקלע לביתו. הוא נתן לי אוכל ואפשר לי לישון כמה שעות לפני הגעת הרכבת הראשונה לאינסברוק בחמש בבוקר. עליתי על הרכבת בעזרתו וגיליתי שכעשרים מחברי הקבוצה שלנו כבר בתוכה. נאספנו באינסברוק, ושם שישה מאיתנו, שרצו לחזור לאבלסברג, עלו על הרכבת ללינץ. ברכבת פנו אלינו אנשים רבים – יהודים כולם – ושאלו אם שמענו על הירי ליד אינסברוק ואם היינו מעורבים במה שקרה שם. כמובן שלא אמרנו דבר מפני שדנו בנושא קודם לכן והחלטנו שאם מישהו יעשה משהו נגד אחד

מחברי הקבוצה כל הקבוצה כאחד תזרוק את הסקרן מהרכבת.

בינתיים כבר שמעו באבלסברג שהארגון ירה למוות באיש בריחה יהודי. רוב אוכלוסיית המחנה אהדה את השמאל והחדשות התפשטו כאש בשדה קוצים. תושבי המחנה ניגשו לאבי ותבעו לדעת היכן אני. לא סיפרתי לו אנא פני מועדות כאשר יצאתי, אך כמו כולם הוא הניח בצדק שהיה לי חלק באירוע. כאשר חזרתי לאבלסברג היה המקום מוצף באבל על מותו של איש הבריחה. שוב ושוב ניגשו אלי תושבי מחנה חשדנים וביקשו ממני להסביר את היעדרי. בגלל לבושי, הצלחתי להתחמק ולאמר להם שהייתי בזלצבורג לצורך עסקים, ואפילו הצלחתי להעמיד פנים שלא היה לי מושג על מה שקרה באינסברוק. ברם, הייתה לי הרגשה שרוב האנשים, כולל אבי שגרם לי להבין שהוא מניח שהייתי מעורב בעניין, לא האמינו לי. אני יודע שהוא כאב את הריגתו של יהודי על ידי יהודי אך חשתי שהוא היה גאה במאמצי להביא לא־סוציאליסטים לפלשתינה בכל דרך אפשרית.

הפצועים מתאונת המשאית הגיעו לבית חולים באינסברוק, שם טופלו ולאחר מכן נאסרו על ידי הצרפתים. אף אחד מהם לא הואשם ברצח והם שוחררו לאחר כמה חודשים. מאחר והרשויות הצרפתיות ראו באירוע אירוע בין קבוצתי – מקרה של יהודי קיצוני אחד שיורה באחר – הם לא התייחסו לעניין ברצינות רבה מדי.

כמה חודשים מאוחר יותר, כאשר הגעתי לפלשתינה, נתקלתי בבחור שאסרתי והחזקתי בשבי למשך זמן קצר בפשיטה באינסברוק. הוא ישב באוטובוס שעליתי עליו ושנינו זיהינו זה את זה מייד. ברכנו זה את זה בחטף ואני ציפיתי שהוא יפנה אלי וידרוש לקבל את מצלמתו בחזרה, אך הוא לא עשה כך. הוא המשיך בנסיעתו בשקט וירד לאחר כמה תחנות ומאז לא ראיתיו.

סיפור הגירתי מלאת האירועים לארץ ישראל מסופר בפרק הבא. כפי שתקראו, הגעתי לישראל ימים ספורים לאחר הולדת המדינה החדשה והייתי עד לסדרת אירועים טראגית שכמעט הצליחה לקרוע את ארצי לשניים.

פרק ו' | על סיפון האלטלנה

ב-29 בנובמבר 1947 הגיעה השמועה לאבלסברג שהאו"ם הצביע על חלוקת פלשתינה למדינה יהודית ומדינה ערבית ושהמנדט הבריטי השנוא יסתיים בעוד שישה חודשים. תחושת הניצחון נמהלה בחשש עקב הצורך לעצב מדינה יהודית חדשה המוקפת ב-22 מליון ערבים חמושים שרוצים לחסל אותנו לפני שניתן יהיה להכריז על מדינה כזו. ההנהגה שלנו הבינה שכדי לשרוד יש לשים את ההבדלים המפלגתיים בצד. ימין, שמאל, דתי, חילוני – זה לא משנה. היה צורך בכל יהודי שיכול לאחוז ברובה כדי להגן על האומה החדשה מפני ים של אויבים. הצורך בארגוני מחתרת פארה־צבאיים נעלם ולמראית עין הצטרף הארגון ללח"י (לוחמי חירות ישראל – ארגון מחתרתי יהודי מיליטנטי), להגנה ולפלמ"ח ביצירת צה"ל (צבא הגנה לישראל). ב-14 במאי 1948 הורד הדגל הבריטי ב"יישוב" (ההתישבות בפלשתינה) וכצפוי, מדינת ישראל הצעירה הוטלה תיכף ומיד לתוך המלחמה הראשונה שלה, הלא היא מלחמת העצמאות. הצעת החלוקה שנקבעה על ידי האו"ם ושזכתה להסכמת בריטניה וישראל נדחתה בתוקף על ידי כל המדינות הערביות במזרח התיכון. הם ראו בנסיגת הבריטים הזדמנות פז בלתי חוזרת לסלק את השליטה המערבית מהאזור. הליגה הערבית תחת הנהגתו של אל־חוסייני הכריזה על ג'יהאד (מלחמת קודש) כדי לטהר את פלשתינה מכל היהודים. הם סברו, בטעות, שהיהודים יהוו כוח לחימה חלש בהרבה מחיילי האימפריה הבריטית החזקה לשעבר ושהיה קל לנצח את היהודים. מה שהם לא לקחו בחשבון זה שהיהודים, שנצרפו בכור ההיתוך של השואה, ילחמו עכשיו כאילו שחייהם תלויים במלחמה זו, מה שהיה נכון. ככל שנחשפו זוועות

מחנות הריכוז וההשמדה, כך הבין העולם של אחרי המלחמה כמה רחוק יהיו אויבינו מוכנים ללכת כדי לטהר את העולם מיהודים. עבור היהודים שנלחמו בישראל הייתה הברירה בין ניצחון לבין אושוויץ. מציאות חדשה זו לצד השאיפה עזה להראות שהיהודים אינן מוכנים יותר ללכת כצאן לטבח סיפקו את הנחישות שהצליחה לייסד את המולדת היהודית החדשה.

הפקודה לנוע יצאה ממטה הארגון בפריז והתפשטה בכל אירופה. הורו לנו לאסוף את כל האנשים והחומר ולהתייצב בצרפת כדי שנועבר מיד למדינת ישראל החדשה. מיהרנו בהתלהבות להצטרף למלחמה בעוד ישראל נלחמת על עצם קיומה. היה זה הרגע עבורו התאמנו במשך השנתיים האחרונות. הורי לא עמדו בדרכי. הם הביעו גאווה שקטה על כך שיש להם בן שעומד להיות חייל של המדינה היהודית החדשה. כמובן שהיה קשה להיפרד, במיוחד לאחי הקטן שמאוד רצה להצטרף אלי אך לא היה יכול לעשות זאת עקב גילו הצעיר. הוא גם הבין שעליו להישאר לטפל בטאטו, שבריאותו המשיכה להתדרדר. זוכר אני את פניו של הצ'ה חיוורות מקנאה בשעת פרידתנו הסופית.

מלא נחישות, עליתי על הרכבת שהניעה אותי ועוד כעשרים וחמישה מחברי דרך שוויצריה, לאורך גרמניה הכבושה בידי כוחות הברית אל תוך צרפת. היינו אופטימיים ובטוחים בעצמנו בנוגע למשימה שעמדה לפנינו – לבנות אומה חדשה בפלשתינה. אשר לי, דרכי הייתה ברורה. לא הייתה לי כל כוונה לשוב לאירופה או לעבור לאמריקה. בהשקפה האידיאליסטית של גיל הנעורים היה היעוד שלנו כרוך לחלוטין בזה של ציון, והנה אנו סוף סוף בדרכנו לשם. היינו מלאי נחישות אך לא חמומי מח או פנאטים בכל מובן שהוא. לא היו הנפות דגלים או שירת המנונים. לאחר כמה שנים של קיום מחתרתי למדנו, אנו חברי האצ"ל, להתנהג בדיסקרטיות. נוהג זה הודגש חזור והדגש על ידי מנהיגנו בוזיק (ראה פרק קודם).

כאשר הרכבת התקרבה לגבול הצרפתי בשטרסבורג היא נעצרה בדיוק לפני חציית נהר הריין. קציני הארגון עלו לרכבת והורידו אותנו למשאיות עם לוחיות רישוי אמריקאיות שהמתינו לנו. בוזיק הורה לנו לשכב על קרקעית תא המטען של המשאיות הצבאיות המכוסות בברזנט. מסתבר שמשמר הגבול הצרפתי עדיין חיפש מה שהם קראו טרוריסטים של הארגון המנסים להיכנס לצרפת ולא יכולנו להסתכן בכך שיזהו אותנו בקרונות הרכבת החשופים. כאשר חיילי משמר הגבול האמריקאי ראו שאנו מתקרבים לגשר, הם נופפו לנו לעבור ללא כל היסוס. ברגע שכל המשאיות היו על גשר הגבול הארוך, עצרה השיירה. אנשי הארגון הופיעו חיש קל והחלו להחליף את לוחיות הזיהוי של המשאיות ואת שאר סימני הזיהוי מאמריקנים לצרפתים. הפעולה ארכה דקות ספורות בלבד אך עד שהגענו לצד הצרפתי של מעבר הגבול כבר הפכנו לצבא צרפתי ושוב נופפו לנו חיילי משמר הגבול לעבור ללא כל עיכוב. ברגע שגמרנו לחצות המשאיות רוקנו והוכנו לקבוצה הבאה. מסענו נמשך בטנדרים של הובלה שנלקחו השד יודע מהיכן. כך, מחופשים לרהיטים, עשתה קבוצתנו את דרכה דרך חבל אלזס הצרפתי הכפרי בדרך לפריז.

כשהגענו לפריז הורידו אותנו מהמשאיות והצטרפנו למאות צעירים אחרים שנאספו על ידי הארגון מכל פינות אירופה. אלפים רבים מאיתנו שוכנו במחנה קטן בחורשה מחוץ לעיר, שם קיבלנו אוכל ובגדים נקיים. מפקדי הארגון החלו מייד לבדוק אותנו כדי לראות מי מאיתנו מתאימים ביותר להיות חיילים. אמרו לנו שמי שמתאים יהיה בין הראשונים לצאת למה שנקרא עכשיו ישראל, אך מסיבות ביטחוניות לא אמרו לנו מתי וכיצד נעזוב. על בסיס ניסיוני בבריגדה הפולנית ופעילותי במחתרת הארגון באבלסברג נבחרתי למסע. המנהיג שלנו, בוזיק, לא נבחר בגלל גילו ובגלל מצבו הבריאותי הירוד שנבע מפציעותיו הקשות בקרב.

רבות נכתב על האירוע של אלטלנה שהתרחש באותם ימים ראשונים של עצמאות ישראלית. רוב התיאורים משקפים דעות של

מפלגה פוליטית והם מגלים יותר על המספר מאשר על האירוע השנוי במחלוקת הזה בפרק מצער זה של ההיסטוריה הישראלית. התיאור שלי מסתמך ברובו על זכרונותי מהיותי על סיפון האלטלנה וכן על שיחות אישיות עם רבים מהמנהיגים שהיו מעורבים בעניין, כולל מנחם בגין, יגאל ידין, יחיאל קדישאי ואחרים. כמו כן, קראתי רבים מהתיאורים שנכתבו על ידי חוקרים ועדי ראיה והשתמשתי במידע זה בתיאור שלהלן. יש להבין שלא נכחתי פיסית ברבים מהאירועים המתוארים בסיפור־מחדש זה של עניין האלטלנה. אני מסתמך על האמת והדייקנות של אלו שאני מכבד את תיאורם את המאורעות ואת דעותיהם. בשום פנים ואופן לא הייתי אחד ממקבלי ההחלטות או בעל סמכות כלשהי. הייתי ניצול שואה בן עשרים ואחת שנקלע למצב היסטורי וטרגי שהבנתי במלואו רק שנים רבות מאוחר יותר. למרות זאת, אני טוען שנוכחותי והשתתפותי על סיפון האלטלנה מעניקות לי יכולת מעל הממוצע לראות את האמת באפיזודה שנויה במחלוקת זו בהיסטוריה הישראלית.

סדר האירועים שהביא להפלגתי על האלטלנה נפתח בהחלטת האו"ם לחלק את פלשתינה בכ"ט בנובמבר 1947. כתוצאה מכך, חברי הארגון שהבריטים הגלו לקניה ולאריתריאה יכלו עתה לנוע בחופשיות. רובם הגיעו לצרפת, שם שכנו הנהגת הארגון ומטהו. תחת הנהגתם של שמואל כ"ץ, אליהו לנקין ואחרים פתח הארגון במבצע נמרץ לתעל אנשים וחומר לפלשתינה בהכנה למלחמה הבלתי נמנעת עם הערבים שתפרוץ ברגע שהבריטים יעזבו. הייתה למבצע הזה אג'נדה נוספת – פוליטית. היה ברור שהממשלה של המדינה היהודית החדשה תעוצב בדמות בן גוריון והסוציאליסטים השמאלניים. אם ברצונו של הימין להוות איזשהו כוח פוליטי במדינה הדמוקרטית החדשה, יהיה לו צורך נואש ליהודים המאמינים בדרכו על מנת לאזן את אלפי תומכיו של בן גוריון שהובילו לישראל על ידי הבריחה במשך השנים. לכן פשטה הקריאה ברחבי אירופה לצעירים וצעירות המוכנים להילחם עבור המולדת היהודית החדשה

– ומוכנים גם להצביע עבור ממשלה לא־סוציאליסטית עם תום הקרבות – לעלות לארץ. כתוצאה מכך, מצאנו את עצמנו במחנה מחוץ לפריז שהיה מלא באנשים מסוג זה בדיוק.

לאחר שבוע במחנה ליד פריז הורו לאלו מאיתנו שנבחרו לשרת – בערך כאלף צעירים וצעירות – לשוב למשאיות ההובלה, שהעבירו אותנו קודם דרך פריז במורד השנז אליזה ומשם למרסיי בדרום צרפת. השיירה הייתה ארוכה ורבות מהמשאיות נשאו בנוסף לאנשים תיבות נשק ותחמושת. רוב כלי הנשק נאספו על ידי יחידות הארגון כמו זו שלנו במשך השנתיים האחרונות ואחרים נרכשו מהצרפתים. למעשה, השיירה כולה הייתה תחת פיקוח הצבא הצרפתי שסייע לעתים קרובות במזון ובטיפול בצרכינו הבסיסיים. בעיקר בגלל הידידות האישית בין בן גוריון ושרל דה־גול, היוותה צרפת בעלת ברית חיונית למדינת ישראל הצעירה וסיפקה עזרה כלכלית וצבאית, לה הזדקקה המדינה הצעירה באופן נואש בשנות העצמאות הראשונות.

כשהגענו למרסיי, הורידו אותנו מהמשאיות ושיכנו אותנו בבתים דמויי מחנה צבאי למשך הלילה. למחרת בבוקר כינסו אותנו ואמרו לנו שאוניה בשם אלטלנה הגיעה עבורנו והיא תעביר אותנו, יחד עם הנשק והתחמושת, לתל אביב, שם נצטרף לכוחות צבא ההגנה לישראל שזה מקרוב נוסד. ברם, לא נפליג ממרסיי אלא מהנמל הקרוב של פורט־דה־בוק, כמה קילומטרים דרומה משם. הטנדרים העבירו אותנו לרציף בפונט־דה־בוק ומייד התחלנו במלאכת הטענת ארגזי התחמושת על ספינת המשא בת 4,500 הטונות.

חלק זה של המבצע נעשה תחת אמצעי ביטחון קפדניים, דבר שאילץ אותנו לעבוד בעיקר בלילה בחשאי. למרות שהרשויות הצרפתיות לא היוו בעיה, היה עלינו להימנע ממשיכת תשומת ליבם של הסוכנים ממצרים וממדינות ערביות אחרות שאכלסו את ה"צומת" הבינלאומית הזאת. האוניה לא נשאה דגלים או סימני זיהוי אחרים, ואנו הוזהרנו שלא לדבר עם איש לפני שנעלה עליה.

למרות כל האמצעים שננקטו, החלה השמועה לדלוף. כתבה קטנה שהופיעה בעיתון צרפתי דיווחה על שמועות אודות כלי שיט המפליג מצרפת כדי להביא אנשים ונשק לישראל. בטוחני שחשיפה זו היא ששכנעה את שמואל כ"ץ שלא ניתן להתעכב עוד ושהגיע הזמן לצאת לדרך. הנהגת הארגון בישראל ומנחם בגין עצמו אישרו את המשימה אך טרם נתנו אור ירוק להפלגה. בגין אמנם ציפה להיות זה שיורה על תחילת ההפלגה, אך שמואל כ"ץ פעל באופן חד צדדי ואישר את ההפלגה לבדו.

האלטלנה (באיטלקית: נדנדה) נקראה על שם כינויו של ז'בוטינסקי בתקופת עבודתו כעיתונאי באיטליה. ספינת המשא נבנתה במקור כנחתת מסוג LST 138 עבור הצבא האמריקני בזמן מלחמת העולם השנייה. היא נקנתה על ידי אברשה סטווסקי ואחרים בכסף שנאסף בעיקר בארצות הברית מתומכי הרוויזיוניסטים, כגון הסופר בן הכט ופיטר ברגסון. היא שימשה להברחת פליטים לפלשתינה מטעם עליה ב' במשך מספר שנים, תמיד במסווה של אוניית סוחר. בתחילה הייתה הספינה אמורה להפליג ב-15 במאי תחת הדגל של המדינה היהודית החדשה שההכרזה על הקמתה הייתה אמורה להתקיים יום לפני כן, עם עזיבת הבריטים, אך רכישת הנשק ועניינים ארגוניים נוספים ארכו מעבר לצפוי. סיבה נוספת לעיכוב הייתה שהסוורים בפורט־דה־בוק החליטו לשבות לאחר שאחד מארגזי הנשק נפל ונשבר ותוכנו נחשף. למרות המכשולים השונים, הייתה האלטלנה מוכנה להפלגה

ב-10 ביוני עם הלוחמים ומטען של נשק שנאסף על ידי הארגון. היה זה ויכוח על הקצאת הנשק הזה שהוביל את הספינה לטרגדיה. בין הזמן שהנשק נאסף לזמן הטענתו על האלטלנה חדל הארגון להתקיים מבחינה רשמית.

ב-1 ביוני נחתם הסכם הממזג את הארגון, הלח"י וההגנה לצבא ההגנה לישראל החדש. ההסכם נחתם על ידי בגין בעט של זאב ז'בוטינסקי. מאחר וההסכם לא כלל את ירושלים, היחידות שלחמו

שם שמרו על זהותן המקורית ועל סולם הפיקוד שלהן. אחד הסעיפים בהסכם קבע שעל הארגון לחדול מפעילות עצמאית של רכישת נשק. השאלה אם ההסכם הזה מוחל גם על האלטלנה הייתה נושא לויכוח מפני שב-1 ביוני המטען שעליה, שכלל 5,000 רובים, 250 מקלעי ברן, 5 מיליון כדורים 50 תותחי בזוקה, 5 טנקים טרקטורים אחדים ועוד כבר נרכשו והיו בדרך למרסיי.

עליתי על האלטלנה בדיוק לפני השקיעה ב-10 ביוני יחד עם עוד 900 צעירים וצעירות יהודים נלהבים. לא יכולנו שלא לחוש תחושת גאווה יהודית על כך שאנו חלק ממשלחת היסטורית זו. הרגשנו שאנו גדולים מהחיים והיינו מלאי התרגשות מעומעמת אך מורגשת בלבבות כאשר ספינות הגרר הקטנות סייעו לאוניה שלנו לצאת בחשאי מהנמל בשעת בין הערביים. אני זוכר כיצד הבטתי כלפי מטה מהסיפון בעוד האוניה הפליגה אט אט בדרכה לים הפתוח וראיתי סירה קטנה שטה לצידנו עם הדגל הישראלי הכחול-לבן החדש מונף על התורן. אדם שזיהיתי כאלי טבין, ראש המודיעין הבינלאומי של הארגון, נופף לנו בהתלהבות וצעק לנו ברכת דרך צלחה. בתקופה זו היה טבין אחראי על תיאום כל מאמצי הרכש של הארגון. לפני הכרזת העצמאות של מדינת ישראל היה הוא המוח מאחורי המבצעים נגד האינטרסים הבריטיים באירופה והוא זה אשר תכנן את הפיצוץ בשגרירות הבריטית ברומא ב-1946. לראות את אחד מבכירי המנהיגים שלנו נפרד מאיתנו כשהדגל הישראלי היפיפה מתנופף ברוח מאחוריו הוא אחד הרגעים מתחילת ההפלגה של האלטלנה שאני עדיין נוצר בליבי. הבטתי סביבי בקבוצה בלתי מתקבלת על הדעת זו של פטריוטים ישראלים חדשים ששרו את "התקווה" בעוד השמש השוקעת צובעת את פניהם בגוונים של זהב. היינו פסולת אדם, הקורבנות המושפלים של מרחץ הדמים הגדול ביותר באירופה, וכעת אנו חיילים במסע בן דורות לשחרר את מולדתנו האהובה. החדווה וההתרגשות היו מוחשיים.

מפקדנו היה אליהו לנקין, חבר מכובד בפיקוד העליון של האצ"ל. הוא הסביר לנו שקרבות פרצו בארץ שכעת נקראת ישראל ושזקוקים לכולנו נואשות כדי לסייע במאבק ההיסטורי. ברם, לא ידענו שב-11 ביוני, היום בו הרמנו עוגן, נכנסה לתוקף הפסקת אש בין ישראל לירדן שהושגה באמצעות האו"ם ושהייתה אמורה להיות בתוקף עד ה-8 ביולי. האו"ם הטיל על כלי שיט בריטיים לפטרל בים התיכון על מנת למנוע משני הצדדים של הקונפליקט לשלוח לאזור משלוחי חיילים ונשק מטעם שני הצדדים של הקונפליקט. ההפלגה שלנו נשמרה בסוד. בזמן שההפוגה נכנסה לתוקף כבר היינו באמצע חציית הים התיכון. מברקים המודיעים על ההפלגה לא נשלחו לארץ מפחד שהממשלה הישראלית החדשה תורה לנו להישאר במקומנו. נודע לנו רק מאוחר יותר שמנהיג הארגון, מנחם בגין, הודיע לבן גוריון על ההפלגה מספר שבועות מראש. למרות תנאי הסכם צה"ל של ה-1 ביוני, הכיר בן גוריון בצורך החיוני בכלי הנשק האלו ונתן לבגין אישור להמשיך בהפלגה כפי שתוכנן.

באותו זמן, כאשר המצור הימי הבריטי הוחל תחת תנאי ההפוגה שהוכרזה על ידי האו"ם, החליט בגין, שהופתע מכך שהאלטלנה הפליגה ללא אישורו הישיר, שיהיה זה נבון לדחות את הגעתה, ולכן שלח מברק לאוניה עם הוראות להישאר בלב ים ולחכות לפקודות נוספות. שמואל כ"ץ קיבל מברק דומה, אך בעוד שכ"ץ קיבל את המברק בפריז בבוקר שלאחר ההפלגה, אנחנו לא קיבלנו אותו. כפי שידע כל מי שהיה על סיפון האוניה, הפלגנו בדממת אלחוט. דבר זה לא נבע משיקולי ביטחון אלא מאיכותו הירודה של המקלט, שפעל באופן לא סדיר במקרה הטוב. לאורך כל ההפלגה ניסו בגין והאלחוטנית שלו, ציפורה קסל־לוי, להשיג אותנו באלחוט ולהורות לנו להימנע מלהגיע לתל אביב. לאחר שהשידורים המוצפנים לא זכו לתגובה, החלה קסל־לוי בשידורים קוליים וחזרה שוב ושוב על המילים "אל תגיעו. חכו להוראות", אך ללא הועיל. בעוד שרבים חשו שהגעתנו לנמל תל אביב ב-20 ביוני הייתה פעולת מרי, הרי שלא

כך היה הדבר. היא נבעה מתקשורת לקויה ובלבול שנוצרו כתוצאה ממכשיר האלחוט הפגום. לו היינו מקבלים את המסר של בגין המורה לנו להתעכב, היו מנהיגינו ממלאים אחר ההוראה כלשונה ללא כל היסוס. הייתה לנו די אספקה והים היה רגוע. פשוט לא קיבלנו את ההוראה והמשכנו בדרכנו במלוא הקיטור מבלי לדעת על ההפוגה, המצור הימי והמזימות הפוליטיות הפנימיות שהגעתנו תיצור.

כצפוי, שהיה של אלף צעירים מלאי חיים בשטח מצומצם הובילה, מדרך הטבע, למפגשים חברתיים ואפילו רומנטיים. במהלך ההפלגה בים התיכון באותו קיץ התיידדתי עם קבוצת צעירות צרפתיות וידעתי על כמה זוגות כגון יחיאל ובמבי קדישאי, שנפגשו על סיפון האלטלנה וברבות הימים נישאו זה לזו. קפטן האוניה, מונרו פיין, אפילו השיא כמה זוגות כאלו על האוניה במשך ההפלגה.

פיין, אמריקאי משיקגו, היה רב חובל בחיל הים האמריקאי בזמן המלחמה. הוא גויס בניו־יורק וחצה את הים התיכון עם האלטלנה במשך מספר שנים במסווה של אוניית סוחר בעוד שהיא למעשה נשאה פליטים לא חוקיים לפלשתינה.

פיין התנדב להשיט את הספינה במשימה הזאת, אך הביע את ספיקותיו באוזני הפיקוד העליון של הארגון בנוגע לקרקעית הים הלא מוכרת לאורך החוף הישראלי. במצב אידיאלי נזקקה האוניה לתהום תלולה כדי שתוכל לנווט עד היבשה ולהטיל את כבשי הפלדה על החוף. בידי הפיקוד העליון של הארגון לא היו מפות גיאולוגיות ובלעדיהן, הסביר פיין, הוא עלול להסתכן בעליה על החוף שתנקב את הספינה. בעוד שהעגינה על היבשה הדאיגה את פיין, המצור הימי הבריטי לא הדאיג אותו כלל. הוא היה קצין ימיה מנוסה ממלחמת העולם השנייה שהתאמן באוקינוס ההודי באמנות ההתחמקות בלב ים והוא היה משוכנע שיכולת התמרון שלו עולה על זו של כל ספינת סיור בריטית בה אנו עלולים להיתקל. שאלת מקום העגינה הייתה מסובכת גם עקב העובדה שכ"ץ והנהגת הארגון ידעו שלא נוכל לסמוך על עזרת ההגנה בפריקת האוניה.

לבסוף נבחר מקום עגינה בחופי תל אביב, מול רחוב פרישמן, משום שסברו שנוכל להביא לשם בקלות אירגונצ'יקים רבים כדי לעזור לנו עם המטען. הייתה לפיין בעיה גם עם האותות המוצפנים בהם השתמשו לתקשורת חזותית מהרגע בו נראתה היבשה. פיין שינה אותם וביקש משמואל כ"ץ לשגר אותם לישראל דרך האוויר כדי שהם יהיו מוכנים כשנגיע.

למרות שמסע ישיר לישראל ארך רק ארבעה־חמישה ימים, הרי שבגלל מסלול הזיג־זג החמקמק בו הפליג הקברניט נדרשו לנו עשרה ימים מלאים כדי לחצות את הים התיכון לתל אביב. כל עוד היינו בים הפתוח היינו מודעים לאפשרות של התקפה אווירית. קרה מספר פעמים שנשמעה אזעקה ואנו מיהרנו מהסיפון למטה כדי שלא נראה. כל מטען גלוי כוסה במהירות בברזנט כך שמהאוויר נראינו כמו אוניית סוחר רגילה. הוזהרנו שלוחמי חיל האוויר המצרי נהגו לסייר על מנת לגלות אוניות נושאות אספקה בדרכן לישראל ומאחר ולא היה לנו נשק מסוג נ"מ, הייתה הונאה ההגנה היחידה שלנו.

במשך היום השתתפנו בתרגילים צבאיים בפיקוד קצינים שאומנו על ידי הבריטים ובלילות שרנו שירים פטריוטיים והתגבשנו חברתית. כאשר לא צעדנו בסך על הסיפון ישבנו בכיתות מאולתרות ולמדנו עברית מדוברת. שמועות השתוללו שהבי.בי.סי. הודיע לעולם על קיומנו וזה, כמובן, גרם לדאגה שמא נותקף על ידי מפציצים מצריים או שנעצר על ידי הסגר הימי הבריטי. אף אחת משתי האפשרויות לא קרתה. בנוסף לגרעין הקשה של הקבוצה האירופית המחתרתית, היו על האוניה גם צעירים מבלגיה, מקסיקו, קנדה קובה וארצות הברית. כולנו הגענו לכאן עקב מסירותנו לחלום הציוני ולכן, למרות הבדלי לאום ותרבות, נקשרנו זה לזו כאחים ואחיות הודות לפחדינו ושאיפותינו המשותפים.

עד ה-15 ביוני כבר נודע לבגין שאנו מפליגים ישירות לכיוון תל אביב ושיתכן שהבריטים יירטו אותנו. בגין נפגש עם בן גוריון

ומספר חברי ממשלה נוספים וגילה להם שהאוניה הפליגה ללא ידיעתו ושהוא רוצה לדעת כיצד לנהוג. ב-16 ביוני החליט בן גוריון, כפי שכתב ביומנו: אני מאמין שאל לנו לסכן את נמל תל אביב. אין לשלוח אותם חזרה. עליהם לרדת מהאוניה בחוף לא מוכר.

בן גוריון העביר את הסכמתו לעגינת הספינה לבגין באמצעות שר הביטחון, גלילי, והוסיף בקשה שזה יעשה מהר ככל האפשר. אז הורו לנו באלחוט להיכנס לנמל בשיא המהירות. בגין הבריק את הדברים הבאים לאוניה: "מלוא הקיטור קדימה. עכשיו אין בעיות פנימיות." בשלב זה התקשורת שלנו כבר השתפרה ויכולנו לפענח את המסרים בבהירות. בעוד שנציגי הארגון הציעו לכוון את האלטלנה לתל אביב, טענו נציגיו של בן גוריון שזה מסוכן מדי מאחר ויהיה קשה לחמוק ממטילי המצור הבריטים. בגין הסכים ולכן הורו לנו לפנות אל בסיס ההגנה בדיוק צפונית לתל אביב, חוף נטוש בשם כפר ויתקין, שנקרא כך על שם הכפר הקרוב שהיה מרכז של גידול בעלי חיים לצרכי חקלאות ושמפורסם עד עצם היום הזה בריח חריף של גללי פרות וסוסים.

לנקין ומנהיגינו האחרים שמחו לשמוע את החדשות האלו, שכן השלכותיהן בישרו טובות. מבחינה פרקטית, מאחר ומכוונים אותנו ישירות למעוז של ההגנה, הרי שחיילי ההגנה יסייעו לנו בפריקת המטען. המנהיגים המעט־תמימים שלנו גם הבינו מכך שיש פיוס אמיתי בין ההגנה השמאלנית הנשלטת בידי מפא"י והארגון הימני הרוויזיוניסטי. אולי החזון הציוני של מולדת יהודית מאוחדת יקרום עור וגידים. כמובן שכל זה היה לא יותר מאשר חלום באספמיא.

בעוד שהייתה הסכמה על מקום עגינת האלטלנה, היו חילוקי דעות רציניים בדבר חלוקת המטען. בן גוריון הסכים לבקשתו הראשונית של בגין ש-20 אחוזים מהנשק ישלחו לגדודי הארגון הנלחמים בירושלים – יחידות שלא היו תחת שליטתה של הממשלה הזמנית של בן גוריון. ברם, בן גוריון דחה את בקשתו השנייה של בגין, ששאר הנשק יועבר לצה"ל כדי לחמש אותנו, החיילים שזה מקרוב

באו, מאחר והוא פירש את הבקשה כדרישה לחזק "צבא בתוך צבא". לא זו הייתה כוונתו של בגין. למען האמת, הוא ראה בכך שנתגייס לצה"ל עם ציוד מלא עניין של כבוד. גלילי עמד על כך ששאר הנשק ימסר לידי הממשלה הזמנית ללא תנאי. מספרים שבגין ניסה להתווכח עם גלילי באומרו: "אילו האוניה הייתה מגיעה לפני מספר שבועות כפי שתוכנן מלכתחילה, לא היית מסכים שבנינו יכנסו לצבא כשהם לפחות חמושים ומצוידים באופן מלא? הנשק הזה פשוט איחר להגיע. הבנים שלנו כבר בצבא או יהיו בו תוך כמה ימים. הדבר היחיד שיקרה הוא שהם יגויסו עם הציוד המלא שהיינו נותנים להם בכל מקרה. מה רע בכך? מדוע אינך יכול להסכים לכך?"

אך גלילי לא הסכים ודיווח לבן גוריון על חוסר הפשרנות של בגין. גלילי גם הודיע לבגין שמאחר ולא הגיעו להסכמה אודות חלוקת הנשק, הממשלה לא תסייע בפריקת הספינה. בגין ומנהיגי הארגון האחרים מיהרו לאסוף את המשאיות וכוח האדם הדרושים לפריקה. למרות הכישלון בהשגת הסכמת הממשלה לתכנית חלוקת הנשק, נוצרה בכפר ויתקין אווירה של פעילות מטורפת וחגיגה גדולה. סוף סוף הגיעו אל סיומם המוצלח חודשים של מאמץ ועבודה קשה ולא היה זה מאוחר מכדי להטות את הכף בקרבות שיתחדשו ברגע שהפסקת האש הנוכחית תסתיים. עבור בגין, היה זה אירוע היסטורי וגדול. הוא הבין את משמעותה של הפומביות הגלויה והדרמטית של הישג זה של הארגון לאחר שנים של מאבק מחתרתי. עגינת האלטלנה נדמתה כפעולה אחרונה הולמת של הארגון הצבאי הלאומי.

זכורני שבדרכנו דרומה מחיפה לתל אביב לאורך החוף הישראלי ראיתי את המאותתים בדגלים על הפריגטות הישראליות הקרובות, האילת והוודג'וד, המנסים ליצור קשר עם האוניה שלנו. הורו לנו בצופן מורס לא להתקרב לחוף באור יום, לחזור לים ולחכות להוראות. מסתבר שהיה קצת בלבול בפענוח האיתות. פיין השתמש בפרוטוקול האיתות החדש שהוא הורה לכ"ץ לשלוח.

מאחר שהוא השתמש בשיטה זו, לא נקט פיין בשום פעולה והמשיך להפליג קדימה. לספינות הישראליות היה נדמה שהאלטלנה בחרה להתעלם מהוראותיהן. לכן החלו כמה צלפים מסיפון הוודג'וד לירות כדורי רובה אל חרטום האלטלנה. האוניה שלנו השיבה אש, וכיוונה צרורות אש אל הוודג'וד. לבסוף, כדי למנוע הסלמה נוספת, ציית פיין לפקודות והפנה את הספינה חזרה לים. הטלנו עוגן והיינו בחוסר מעש מתוסכל במשך כל אותו יום ארוך. לבסוף, קיבלנו בשעות אחר הצהרים המאוחרות הוראות חדשות לצאת לכיוון נקודת העגינה בכפר ויתקין.

הגענו לכפר ויתקין בערבו של יום ראשון, ה-20 ביוני. הייתה זו הפעם הראשונה בה ראינו את ארץ ישראל, את ציון. הורו לנו לרדת מהספינה בלא לקחת את חפצינו, רק למהר לאורך כבשי הברזל הרחבים אל החוף ומזוודותינו יובאו מאוחר יותר. שם, על החוף, עמד בגין שקיבל את פנינו בזרועות פרושות לרווחה ובהתרגשות רבה. תושבי כפר ויתקין חתרו אל האוניה על רפסודות מאולתרות וסירות משוטים כדי לסייע בירידה מהאוניה. ברם, הם סרבו לאפשר לסירותיהם להעביר נשק מכל סוג שהוא אל החוף. לאחר שירדנו, עייפים ורעבים ומותירים את הנהגת הארגון וצוות האוניה על הסיפון, הקצו לנו מחנה מגורים זמני בכפר ויתקין, שם יכולנו לישון כמה שעות.

למחרת בבוקר החלו מתנדבים מכפר הדייגים הסמוך, מכמורת, לפרוק את מטען האוניה. בזמן פריקת הנשק בכפר ויתקין הודיע בן גוריון בתל אביב לכנסת החדשה שנוסדה זה לא מכבר ושהתכנסה בתיאטרון שהופקע שהאלטלנה הגיעה, ותבע שבגין יכנע וימסור את כל הנשק. למרות האור הירוק שהוא עצמו נתן מוקדם יותר, התלהם בן גוריון כאילו חלקו על סמכותו כראש הממשלה. "עלינו להחליט אם לתת לבגין כוח או לצוות עליו לחדול מפעילותו הנפרדת. אם הוא יסרב, נפתח באש! אם לא, עלינו להחליט לשלוח את הצבא שלנו."

למרות שהוא הכחיש זאת מאוחר יותר, אישר בן גוריון בהתחלה את עגינת האלטלנה בהתחלה. אופורטוניסטי כתמיד וזועם על בקשתו של בגין להקצות את הנשק לאנשיו תחילה, השתמש בן גוריון בתקרית כאמצעי לגבש את סמכותו הוא ולערער את האמון ביריבו הפוליטי, או אף גרוע מכך. עגינת האלטלנה לא היוותה בשום פנים ואופן ניסיון מצד הארגון או מצד הימין הישראלי לחתור תחת סמכותה של הממשלה החדשה. היא נבעה בעיקר מתקשורת אלחוט לקויה. בן גוריון, שפעל על פי עצותיהם של יועציו הפוליטיים שיעצו לו לאפיין את המצב כהתקוממות הדורשת תגובה צבאית, נקט במה שכנראה הייתה ההחלטה המוטעית ביותר מבין החלטות אומללות רבות שהיו לו. בעוד שיש הרואים באירוע של האלטלנה מאבק כוחות בשאלה מי יאחז במושכות המדינה שזה מקרוב נוצרה, אני איני רואה זאת כך. לא הייתה לבגין ולכוחות הארגון בהם הייתי חבר כל כוונה לתפוס בכוח שליטה על הצבא או על הממשלה הישראלית החדשה. אני מאמין, כפי שרמז בן גוריון מאוחר יותר בחייו, שהמצב הוצג לפניו בצורה לא נכונה כ"פוטש" פוטנציאלי ושהוא השתמש בכך כתירוץ לגבש את מנהיגותו על פני זו של יריבו הפוליטי.

הרטוריקה המתלהמת של בן גוריון הניעה את הכנסת והיא קיבלה החלטה להעניק לצבא סמכות לגבור על הארגון ולהחרים את הספינה ואת מטענה אם יהיה בכך צורך. ביצוע ההחלטה הוטל על חטיבת אלכסנדרוני בפיקודו של דן אבן (אפשטיין), שהקיף את אזור כפר ליתקין למחרת. דן אבן הציב בפני בגין אולטימטום בזו הלשון:

"בשם ממשלת ישראל, בסמכותי להחרים את הנשק והציוד הצבאי שהגיעו לחוף הישראלי בתחום שיפוטי. הוטל עלי לתבוע ממך למסור לי את הנשק... עליך לבצע פקודה זו מייד. אם תסרב לציית לפקודה אשתמש בכל האמצעים העומדים לרשותי על מנת לבצעה... ברצוני להודיע לך שכל האזור מוקף ביחידות צבאיות

חמושות ובכלי רכב משוריינים ושכל הדרכים נחסמו... העולים הבלתי חמושים יורשו ליסוע למחנות כפי שתכננת. יש לך עשר דקות להשיב לי."

בגין ראה באולטימטום, ובמיוחד בדרישה לתשובה תוך עשר דקות, דבר מעליב ובלתי מציאותי ולכן סירב להשיב, וכל ניסיונות התיווך עלו בתוהו. העובדה שבגין לא השיב היוותה מכה ליוקרתו של אבן וההתנגשות הייתה בלתי נמנעת. החלה לחימה, ומאחר שבגין הורה שהפליטים על גבי האלטלנה לא ישיבו אש, היו כמה נפגעים. הצבא פתח במתקפה מכל הצדדים עם מגוון כלי נשק, כולל רובים, מכונות יריה ומרגמות. חברי הארגון לא היו חמושים. בגין הורה לאנשים להתפזר בעוד הוא, לנקין וכמה אחרים רצו לסירת מנוע שחיכתה על החוף ויצאו לכיוון האלטלנה.

על האוניה, נבהל רב החובל פיין מהירי שבא מכיוון החוף. הוא חשש שזו מתקפה ערבית נבזית ומיד הפעיל את מנועי הספינה כדי להשיטה ללב ים. באותו זמן הוא ראה את בגין עם עוד כשלושים איש ממהרים לכיוונו על גבי סירת המנוע. כאשר האוניה הסתובבה ופנתה לכיוון הים היה צידה הימני מופנה לכיוון שתי הפריגטות הישראליות שבחנו אותה בשבע עיניים. לפתע פתחו שתיהן באש ממכונות יריה כבדות על האלטלנה. לא מוכן וחסר יכולת להשיב אש, שם פיין לב לכך שהתותחנים מכוונים את כלי הנשק שלהם אל סירת המנוע של בגין. הוא מיהר למקם את האלטלנה בין סירת המנוע לפריגטות כדי להוות מחסום הגנתי. האש פסקה ברגע שבגין וצוותו היו מחוץ לטווח הירי. ברגע שבגין ואנשיו עלו על האוניה, קיבלה האלטלנה פקודה מאחת הפריגטות לפנות מייד לכיוון תל אביב. פיין ציית לפקודה ופנה לכיוון דרום כששתי הפריגטות צמודות בעקבותיו.

כדי למנוע שפיכות דמים נוספת יזמו תושבי כפר ויתקין משא ומתן בין יעקב מרידור (סגנו של בגין) ודן אבן, שהסתיים בהפסקת אש כללית והעברת כלי הנשק, שנפרקו בחלקם אל החוף, למפקד צה"ל במקום.

בינתיים, מיהרה האלטלנה הנושאת את מטענה היקר של נשק ומנהיגות הארגון הבכירה ביותר להפליג לכיוון חופי תל אביב תחת משמר של שתי פריגטות מסוג קורוויר. בדיוק לפני ההגעה לתל אביב שלחה אחת הפריגטות שדר לאלטלנה שתפליג אחריה ללב הים ותתרחק מהחוף. בגין, שהתייעץ עם מנהיגי הארגון האחרים ועם רב החובל פיין, החליט בתבונה להתעלם מפקודה מבשרת רע זו והמשיך בנתיבו לכיוון נקודת העגינה בחוף רחוב פרישמן. מאחר והוא לא הכיר את קרקעית הים במקום זה, עלה הקברניט פיין בטעות על שרטון ולא היה יכול להתקדם אל החוף או לחזור ללב ים.

בתחילה היה בגין אופטימי ביחס לחזרה לתל אביב. פריקת הנשק בכפר ויתקין הייתה אורכת שבוע בהתחשב בכוח האדם שהיה שם. בגין קיווה בטיפשות שבתל אביב ניתן יהיה לקיים דו־שיח עם הממשלה הזמנית בהנהגתו של בן גוריון ולפרוק שם את שאר הנשק בשלום בעזרת כוח אדם מצה"ל. אך לא כך היו פני הדברים. בן גוריון פקד על יגאל ידין (הרמטכ"ל) לרכז כוחות גדולים על החוף בתל אביב ולכבוש את האוניה בכוח. שנים מאוחר יותר הודה בפני יגאל ידין שלמרות העובדה שהוא נצטווה לעשות זאת על ידי בן גוריון, הוא מעולם לא חתם על הפקודות שהסמיכו את הפעולות שנעשו לאחר מכן. בהגיבו רק להנחיות בעל פה של בן גוריון שנמסרו על ידי עוזרו יצחק שדה, הוטל על יצחק רבין הצעיר לבצע אותן. תחת פיקודו של רבין כוונו תותחי הארטילריה אל הספינה, ובשעה ארבע אחר הצהריים החלה ההפגזה. נראה כאילו המדינה היהודית שנולדה זה לא מכבר – התגלמותה של תקוות וחלומות של דורות רבים מספור של מנושלים – התקיימה למשך חודש אחד בלבד לפני שהיא צללה לתהום של מלחמת אחים.

בתוך כל המהומה ובטווח ראיה מנמל תל אביב הייתה האלטלנה תקועה על שרטון ללא יכולת להתקרב לקו החוף או לחזור ללב ים. אני מאמין שלולא עלתה האוניה השרטון היה ניתן בקלות למנוע את האירועים שקרו אחר כך. לו האוניה לא הייתה על השרטון היא

הייתה יכולה להפליג לתוך נמל תל אביב ולפרוק את הנשק הנותר לפני שכוחות צה"ל היו מגיעים ותופסים עמדות. לחליפין, הייתה האוניה יכולה לתמרן לנקודה אחרת בחוף. גם אילו לא היה לה די זמן להימנע ממטר האש שהופנה אליה, היה יכול רב החובל פיין, לו רק לא היה תקוע על השרטון, לכוון את האוניה חזרה ללב ים בקלות ולהיות מחוץ לטווח הירי וללא פגע. מכל מקום, במצב הדברים הקיים היוותה האלטלנה מטרה נייחת והתגלמות המרי נגד הסדר הפוליטי והצבאי החדש. תוך זמן קצר הרגישה האוניה את חמת זעמו הפרנואידי של בן גוריון.

הפגז השלישי שנורה מהחוף נחת על האוניה והצליח לפגוע בצידה ולהצית את חרטומה. היה חשש כבד שהאש תתפשט לתאי המטען, שם אוכסנו חומרי הנפץ, והקברניט פיין הורה לכל מי שהיה על הסיפון לנטוש את הספינה. אנשים קפצו למים בעוד חבריהם יוצאים לקראתם מהחוף על גבי רפסודות. למרות שרב החובל פיין הניף את דגל הכניעה הלבן, נמשכה ההפגזה ללא הרף. בגין, שהיה על סיפון האוניה, הסכים בגבורה לנטוש אותה רק לאחר שאחרון הפצועים יפונה. פיין פקד על בגין העקשן לנטוש את הספינה וכמעט השתמש בכוח כדי לגרום לו לעלות על סירת משוטים קטנה שהייתה קשורה לצד החרטום שלא פנה לחוף ולירי. בגין שכב על קרקעית הסירה בעוד האחרים מכסים אותו בברזנט. מסתבר שהיו כאלו שסברו שבגין עצמו היה מטרת ההתקפה הזאת. ברגע שהסירה הגיעה לחוף ובגין יצא חדלו באחת כל ההפגזות והירי שכוונו אל האלטלנה.

מפוני הספינה נאלצו לעשות את דרכם אל החוף על גבי סירות משוטים קטנות בעודם חשופים לירי של גדודי צה"ל שעל החוף, וזאת למרות העובדה שהם היו אחים יהודים בלתי חמושים ורבים הניפו דגלי כניעה לבנים. ברגע שראו את בגין יוצא מסירת המשוטים ומגיע לחוף בבטחה ניתנה ההוראה וכל הירי פסק. הניצולים שלא

נפגעו לא עוכבו עם הגיעם לחוף ואיש לא הטריד אותם כאשר הם נלקחו למפקדת הארגון.

בינתיים, בכפר ויתקין, היינו בעיצומה של חניכה לצבא הישראלי כאשר שמענו שמישהו יורה על האלטלנה בנמל תל אביב. חטפנו אופניים, אופנועים, עגלות וכל דבר שיוכל להביא אותנו לנמל ברחוב פרישמן במהירות, שם חזינו באוניתנו העולה באש ובלהבות המאכלות אותה. בכל אשר פנינו שרר תוהו ובוהו עצום. תחת פיקודו של רבין תפסו חיילי ההגנה לשעבר עמדות לאורך החוף וירקו אש אוטומטית אל הניצולים הבלתי חמושים ששחו במים. הירי נמשך עד שראינו את בגין יוצא מסירת המשוטים הקטנה בה הסתתר כדי להימלט מהספינה.

אני זוכר שראיתי את אברשה סטווסקי מנסה לעזור לניצולים לרדת מהסירות אל החוף בניסיון לחמוק מהירי מכלי הנשק האוטומטיים. סטווסקי היה מפקד בארגון שהיה גבר ענק: כתפיים בולטות, ידיים כבדות, גבות עבותות וחיוך תמידי. הוא היה דמות מרשימה וראוותנית והיה ידוע שהוא תמיד נושא אקדח בנרתיק כתף. הוא היה אחד משלושת האנשים האחראיים לגיוס הכספים לרכישתה של האלטלנה. קראו לו סטווסקי, המושיע, עקב פעלו בהברחת יהודים אל מחוץ לאירופה בשנות הארבעים המוקדמות. סטווסקי נעצר בפלשתינה בתחילת שנות השלושים בקשר לפרשת ארלוזורוב ואז האשימו אותו, שלא בצדק, ברצח. סטווסקי זוכה, ורק לאחרונה התברר שארלוזורב היה בעצם קרבן של מזימה נאצית. כפי שהתגלה ביומנו, התברר ששר ההסברה הנאצי, יוסף גבלס, שאשתו, מרתה, הייתה בקשר רומנטי עם ארלוזורוב לפני נישואיה איתו כאשר הן מרתה והן ארלוזורוב התגוררו בברלין. גבלס שלח סוכנים של המסדר הקתולי העתיק הידוע כאבירים הטמפלרים, שהחזיקו במספר מנזרים בירושלים, להתנקש בחיי יריבו היהודי, שהתגורר אז בפלשתינה. באמצעות עבדיו הנרצעים הצליח גבלס

לא רק להעלים כל עדות לכך שאשתו הייתה אי פעם בקשר אינטימי עם יהודי אלא גם להפיל את האשמה בפשע על סטווסקי.

לאחר שכמעו ונלה על פשע שלא ביצע, ולאחר לוחמה רבת שנים בכוחות ההתנגדות המחתרתיים במשך השואה, נורה אברשה סטווסקי בברכו על ידי חיילי צה"ל יהודים ונלקח לבית חולים סמוך לקבלת טיפול. אני הייתי מעורב במאמץ להביאו לבית חולים: עמדתי איתו ולחצתי על חוסם העורקים בעודו גוסס על מדרגות הכניסה לבית החולים בזמן שאחרים רצו פנימה לארגן את אשפוזו. ברם, לא קיבלו אותו בבית החולים. נאמר לי שהם לא יכולים או לא רוצים לאפשר לסטווסקי להיכנס לבית חולים באותו רגע. בזמן שהוא חיכה לטיפול על המדרגות רוויות הדם של בית החולים פיתח סטווסקי זיהום בדם ונכנס למצב של הלם. מסיבה כלשהי, הוא לא זכה לתשומת לב מיידית וכך מת באופן טרגי הגיבור היהודי הגדול והמעונה הזה בעודנו עומדים שם חסרי אונים. מכל החרפה והקלון הכרוכים בעניין האלטלנה, היה מותו הטרגי והמיותר של סטווסקי הדבר הנתעב ביותר.

במשך שנים רבות האשים רב החובל פיין את עצמו על אובדן האלטלנה, למרות העובדה שהוא צפה מראש את הסכנות והזהיר את ההנהגה בנוגע לעגינה במים שטרם מופו. הוא הרגיש שאילו רק יכול היה להימנע מלעלות על השרטון, היה ניתן לחלץ את האוניה ומטענה ולהציל חיים של אנשים רבים. משא האשמה עינה את פיין במשך שנים, ולבסוף דחף את האיש האמלל לחוסר שפיות.

משא האשמה הציק גם לאיש המוכר היום כפרופסור הלל דלסקי. נפל בחלקו של דלסקי, שהיה אז חייל הגנה מדרום אפריקה שהיה בישראל רק חודשיים, להיות זה שירה את פגז הארטילריה שהצליח להשמיד את האלטלנה. כיום אומר דלסקי שהוא היסס לבצע את הפקודה, אך בסופו של עניין הוא חש שלא הייתה לו ברירה אלא לעשות כפי שצווה. היום הוא מתקשה להאמין שהוא

ירה ביהודים בצורה כה מופקרת. הוא נושא את תחושת האשמה על פעולתו עד עצם היום הזה.

בעוד פיין ודלסקי נשאו את צלקות תחושת האשמה שלהם על חלקם באירועי האלטלנה, הרי שהדמות המרכזית שנשאה במרבית האחריות לאסון מעולם לא הביעה כל חרטה. ההיפך הוא הנכון. דוד בן גוריון זכור כמי שנשא את מה שנקרא נאום "התותח הקדוש" בפני מועצת המדינה ב-21 ביוני. "יבורך התותח שהפגיז את האוניה הזו" הוא הכריז בהתייחס לתותח של דלסקי ולאוניה של פיין.

האלטלנה ,עם חרטומה השרוף ושלדה המפוחם, נשארה על השרטון בנמל תל אביב למשך שנים כתזכורת קשה לסכסוך ההרסני. בזמן כלשהו פאר מישהו בגרפיטי את החרטום החלוד: "חרות – זה יהיה גם גורלך", ביחס למפלגה הפוליטית הימנית שבאה לאחר הרוויזיוניסטים ושעם הזמן הפכה למפלגת הליכוד של היום. בסופו של עניין הורה בן גוריון לגרור את שלד הספינה, שנהפכה למפגע חזותי, ללב ים ולהטביעה.

בעוד שביטאתי את דעתי שאירועי ה-20 ביוני 1948 בחופי תל אביב היו תוצאה חסרת מזל של סדרת פשלות וקצרים בתקשורת, הרי שלא כל מי שמצוי בנבכי הפרשה מסכים עם השקפה נדיבה זו. אדם דגול כשמואל כ"ץ מאמין אמונה איתנה שהאירועים הטרגיים שארעו סביב האלטלנה מצביעים על מניע מרושע. כ"ץ האמין שהמטרה באותו יום לא הייתה האלטלנה אלא מנחם בגין עצמו, שכן הוא היווה איום ממשי על שליטתו של בן גוריון בממשלה הישראלית. בנתחו את האירוע, העלה כ"ץ כמה נקודות פרובוקטיביות שנראה שכולן תומכות בטיעון זה.

1.מדוע אישר בן גוריון את משימתה של האלטלנה ואחר כך שמר זאת בסוד ממשלתו וממועצת העם? מדוע הכחיש זאת מאוחר יותר?

2.מדוע באמת הוסטה האלטלנה לכפר ויתקין, מעוז של ההגנה מחוץ לעיני הציבור?

3.מדוע הבטיח גלילי בהתחלה לשלוח משאיות של ההגנה לכפר ויתקין כדי לסייע בפריקת הנשק ושלח במקום זה את דן אבן עם אולטימטום כדי להחרים את הנשק – משהו שברור שיגרום לתגובה מבגין שתביא לקרב?

4.מדוע השתמש בן גוריון ברטוריקה מחרחרת ריב בפני הכנסת כאשר הודיע להם שהאלטלנה עומדת להגיע, ועיוות ביודעין את העובדות כך שיראה שהמדינה עומדת בפני פלישה של חברי ארגון פנאטיים הנחושים לתפוס את השלטון?

5.מדוע ירו הפריגטות מסוג קורוויר על סירת המנוע כאשר ניסה בגין להימלט מהמלחמה בחוף ולעלות על האלטלנה? מדוע פסק הירי ברגע שהוא היה מחוץ לטווח האש?

6.מדוע נעשה ניסיון ללוות את האלטלנה בעוד בגין על סיפונה ללב ים ומחוץ לטווח ראיה של עדים מהחוף?

7.מדוע ניתנה הפקודה לירות על האלטלנה בכוח אש שיגרום להשמדתה ולהקריב אגב אורחא ביודעין הר של תחמושת חיונית?

8.מדוע ניתנה הפקודה בחוף תל אביב לחדול לירות ברגע שבגין נראה על ידי אנשים שהיו על החוף?

לדברי כ"ץ, התשובה לכל השאלות הללו אחת היא. בן גוריון ארגן או החריף ביודעין מצב שהעמיד את בגין בתפקיד מנהיג של התקוממות המבריח מלוא האוניה אנשים ונשק שישמשו להפלת הממשלה החדשה. בן גוריון שאף לנצל את ההזדמנות ובכך להעלים את בגין במסווה של דיכוי מרד והצלת המדינה החדשה ממלחמת אחים ישירה. כמובן שאיש מאיתנו לא יכול לגלות את הסיבות האמיתיות שהובילו את בן גוריון לתת את הפקודות לירות על האלטלנה. סבורני שיתכן שכ"ץ צודק בהשערתו שבן גוריון רצה לראות במותו של בגין. בן גוריון נתפס על ידי רבים בראש ובראשונה בולשביק, והריגת מתנגדים שרצו כוח, בין אם כך היו הדברים ובין אם היו הם פרי הדמיון, הייתה מסורת בולשביקית מבוססת היטב.

לא הייתה זו רק האלטלנה שעלתה בעשן באותו יום בעמדי על החוף מתבונן בלהבות שכילו את כלי השיט ביש המזל שלנו. היו אלו גם מושגי האידיאליסטים אודות מדינה ציונית מאוחדת – החזון הנאיבי של פליט אודות מולדת יהודית זבת חלב ודבש מרגע שנגמור להתמודד עם אויבינו. אך לא היו אלו הבריטים או הערבים שירו על האלטלנה והשמידו אותה. היו אלו יהודים. באותו יום עצוב החילותי להבין מה שיובהר לי הבהר היטב בשנים שיבואו – שעבור אלו שאינם לצד מבנה הכוח הפוליטי הסוציאליסטי של הרוב, יהיו החיים מאוד קשים במדינה החדשה הזאת. בעמדי בשקט ובעילום שם בינות לקהל הצופים שהתאסף במקום, לא יכולתי להבין את אשר רואות עיני. איכשהו הביא העשן שזרם מהאוניה שדינה נחרץ דימויים של טרבלינקה מהספר שקראתי על הנושא. האם זו הארץ בה התכוונתי להתיישב ושעבורה נאבקתי במשך שנים? מקום בו יהודים מתנהגים כך ליהודים עימם יש להם חילוקי דעות פוליטיים? זה היה סיוט, ומצאתי את עצמי משותק מחוסר אמונה. באותו זמן היה זה הרגע המטריד ביותר שחוויתי מעודי וזכר התסכול והיאוש שאחזו בי נותר עמי מאותו יום ואילך.

הקרב על האלטלנה גבה תשעה עשר קרבנות – כולם יהודים שנהרגו על ידי יהודים. שישה עשר מלוחמי הארגון נהרגו בעימות, שישה באזור כפר ויתקין ועשרה על חוף תל אביב. שלושה חיילי צה"ל נהרגו, שניים בכפר ויתקין ואחד בתל אביב. לאחר הפגזת האלטלנה נאספו למעלה מ-200 חברי הקבוצה שלנו על פי הוראותיו של בן גוריון. רובם שוחררו שבועות מספר מאוחר יותר, פרט לחמישה מפקדים בכירים (משה חסון, אליהו לנקין, יעקב מרידור, בצלאל עמיצור והלל קוק) שנכלאו למשך למעלה מחודשיים. הם שוחררו לבסוף ב-27 באוגוסט 1948 הודות ללחץ ציבורי, לאחר שהובהר למעלה מכל ספק שלא היו לארגון כל שאיפות להפיל את ממשלת בן גוריון.

רבים רואים באירועי האלטלנה עדות לחוסר יכולתה האינהרנטי של ישראל למשול בעצמה בלי להתדרדר לחיכוכים אזרחיים. אני רואה זאת באופן שונה. אילו השדר מבגין המורה לנו לא להגיע לאזור היה מגיע אלינו בזמן, הכל היה נמנע. אלמלא עגנה הספינה בנמל תל אביב היה נמנע אובדן של חיים וציוד רבים. הייתה זו באמת קומדיה טרגית של טעויות. סידרת תקריות ותקלות באווירה הטעונה מאד של אותם ימים היא שהעניקה לבן גוריון את ההזדמנות לחזק את שליטתו המוחלטת על המדינה שזה עתה נוסדה.

שנים לאחר מכן, בערב מלחמת ששת הימים ביוני 1967, אחרי שבן גוריון פרש מפעילות פוליטית וחי חיי פרישה בשדה בוקר, השתתף מנחם בגין, שבשלב זה כבר הצטרף לממשלת האיחוד הלאומי, למשלחת שביקרה את המנהיג הישיש וביקשה ממנו לחזור וליטול על עצמו בשנית את ראשות הממשלה. בן גוריון סרב, אך לאחר הפגישה אמר שלו הכיר את בגין כפי שהוא מכיר אותו היום, היו פני ההיסטוריה שונים במידה רבה. משפט זה היה הדבר הכי קרוב להתנצלות שיצא מפיו של בן גוריון על פעולותיו בעניין האלטלנה.

פרק ז' | בצה"ל

רבים מאיתנו לא מיהרו להצטרף ליחידות הצבאיות שלנו לאחר שחזינו בגורלה של האלטלנה. מי רוצה להיות חלק מצבא כזה – צבא שמתקיף את אוניות האספקה שלו עצמו המביאות נשק ואנשים חיוניים? פשוט הסתובבנו ברחובות תל אביב למשך מספר ימים ונסינו להבין את מה שקרה. היינו במצב של כמעט הלם.

לבסוף התגלגלנו, אני וחברי מחוסרי הבית, למגורים באוהלים בפרדס תפוזים כפרי למשך מספר שבועות, הרהרנו בגורלנו ודנו בו ימים שלמים. שמרנו על מעמדנו החופשי, ולכן לא קיבלנו מהצבא כל פיצוי או סיוע. טרם שוחררנו, אך מבחינה כלכלית היינו אדונים לעצמנו. אחדים מאיתנו דיברו על חזרה לאירופה, אך לי זה לא התאים. לא הפעם. הייתי חייל מיומן ומאומן שבא לישראל כדי להילחם באויב והייתי נחוש בדעתי לעשות זאת. חוץ מזה, למי היו אמצעים ליסוע חזרה לאירופה? לבסוף מאסנו בתנאי החיים הפרימיטיביים ורובנו החלטנו לחזור ליחידותינו. חלק מפליטי האלטלנה נקלטו בחטיבת אלכסנדרוני בכפר ויתקין מיד אחרי העגינה והייתה זו פלוגה זו, ששכנה במחנה גיוס בתל אביב, בה התייצבנו חברי ואני בסופו של עניין, כשהחלטנו לחזור לשירות פעיל.

באותו זמן כבר הסתיימה הפסקת האש הראשונה שהושגה בסיוע האו"ם. למעשה, היוותה הפסקת האש הזדמנות לאויבינו להתחמש מחדש. בעוד שהמצור הימי מנע משלוחי נשק לאזור, לא היה כל מצור על נמלי צור ואלכסנדריה, לשם המשיכו להגיע משלוחי נשק עצומים במשך כל מה שנקרא ההפוגה. נשלחנו לקרב מיידית, ללא כל אימונים. אחת ממשימותי הראשונות לאחר שגויסתי לצבא הישראלי היה ליצור בעצמי את הדיסקית הצבאית שלי. נתנו

לי לוחית אלומיניום קטנה, חתיכת חוט וכמה כלי עבודה ונאמר לי לחרוט את שמי ומספרי האישי על הלוחית. חרטתי בזהירות "הייסטן" בעברית ואז את המספר "94721". כיום, כשאני מספר על כך למשרתים בצה"ל, הם משתאים למספרי האישי בן חמש הספרות, שכן היום מורכבים המספרים האישיים משמונה ספרות ונספרים בעשרות מיליונים.

בתוך כוחות הצבא נודענו, חברי ואני, כמח"ל (מתנדבי חוץ לארץ). כמח"לניקים לא היינו כפופים לאותם חוקי שחרור להם הוכפפו חיילים שנולדו בארץ. שמרנו על דרכוני מולדתנו והיינו רשאים לחזור הביתה לאחר השירות אם חפצנו בכך. למעשה עמדו בפנינו שלוש אפשרויות: בסוף השירות יכולנו לבחור להישאר בצבא, להשתחרר, להיות אזרחים ולהישאר בישראל או לשוב לארץ מולדתנו. פירושו של להיות מח"לניק היה שהייתה לנו תעודת ביטוח. אם המצב יעשה לא נעים, יכול היה המח"לניק לארוז ולעזוב בלי עניין גדול. למען האמת, בישראל של אותה תקופה היה קשה להבחין מי בצבא ומי לא, שכן חיילים ואזרחים כאחד התלבשו בצורה דומה מאוד. כולם לבשו מכנסי חאקי קצרים, גרבו גרבי ברך וחבשו כובע טמבל. הכובעים הללו דמו לכובע מלחים עם שוליים מגולגלים כלפי מטה. בהתחלה נתנו לנו, המגויסים שבאו מחו"ל, כובעים דומים לאלו של חיילי הלגיון הצרפתי, עם צעיף שחור מאחורה להגנה מפני השמש. ברם, עם הזמן הומרו כובעים אלו בכובעי הטמבל הנוחים יותר, שעדיין נלבשים כיום.

כל המח"לניקים שוכנו באוהלים לאורך החוף למשך כמה ימים כדי לחכות לשילוח לחזית. משפחתי שיגרה לי מסרים באמצעות אנשים שהגיעו מחו"ל והחדשות לא היו טובות. מצבו הרפואי של אבי המשיך להתדרדר. זכורני שקיבלתי מכתב מאחי המתאר כמה התקשה טאטו לנשום, לישון ולבצע פעולה כלשהי. הרופא הורה לו להישאר נייח ולא ללכת לאף מקום. הוא לא הורשה ללכת לחנות בפינת הרחוב, שלא לדבר על נסיעה כל הדרך לאמריקה, דבר

שהוא חלם לעשות. טאטו חש, בצדק, שהטיפול הרפואי שהוא יקבל באמריקה יהיה טוב בהרבה, אך הבאתו לשם הפכה לעניין קשה ביותר ממובן אחד.

למרבה האירוניה, הוצבתי בחטיבת אלכסנדרוני, שהייתה אחת משש חטיבות החי"ר המקוריות שצה"ל לקח מההגנה עם היווסדו. החטיבה פעלה לאורך שפלת החוף צפונית לתל אביב והייתה זו היחידה שהתקיפה את האלטלנה בחופי כפר ויתקין בפיקודו של דן אבן. החטיבה נקראה בשם זה על שם נחל אלכסנדר שזורם לים התיכון דרומית לחדרה. אריאל שרון הצעיר פיקד באותו זמן על יחידת העילית של החטיבה, יחידה 101. הוצבנו ליד כפר קטן בשם כפר יונה בבסיס בשם מחנה יהודה לא רחוק מנתניה.

מיקומנו בכפר יונה היה בדיוק מאחורי החזית וכל הזמן נשלחנו לתעלות שצפו על מישורי טול כרם. מדרך הטבע הייתה האספקה מצומצמת. נדרשנו למצוא בן זוג ולחלוק עמו הכל, כולל רובים. במקרה הטוב היו לנו עשרה רובים צ'כיים על כל עשרים חיילים. כדי שיחליפו אותו, היה על החייל היורה בחזית לרוץ חזרה לתעלות ולהעביר את רובהו לחייל הבא, שהיה נוטל את הקרבין ורץ חזרה לעמדת החייל הראשון. לאחר מספר שבועות של קרבות קשים, הסכימו הצדדים להפסקת אש שניה בחסות האו"ם, והצבא השתמש בהזדמנות זו להעביר לנו אימונים בסיסיים בכפר יונה. למדנו כיצד להשתמש ברימונים, איך לפרק ולנקות את הנשק ולקלל בעברית, ואט אט הפכנו מאספסוף מרושל לכוח לוחם מאורגן יותר.

באותו זמן התפרצה אצלי שוב מחלת המלריה, בה נדבקתי בעבר ברוסיה. כפי שקורה לעתים קרובות בחודשי הקיץ, היה לי חום גבוה וראיתי כפול בעיני הימנית האסטיגמטית. בתחילת ספטמבר נשלחתי לבית חולים צבאי. ב-18 בספטמבר, בשוכבי במיטתי בבית החולים, קראתי בעיתון על ההתנקשות בחייו של הרוזן פולקה ברנדוט בירושלים. ברנדוט היה דיפלומט שוודי שעמד בראש הצלב האדום השוודי במהלך מלחמת העולם השניה. הוא שירת כמתווך

מטעם האו"ם והיה אחראי לשתי הפסקות האש – זו של יוני וזו של יולי. הוא היה באמצע ניסיון לשאת ולתת על סיום הלחימה בירושלים כאשר נרצח על ידי חברי הלח"י, כלומר כנופיית שטרן. הלח"י ראה בברנדוט סוכן בריטי, חבר של הנאצים ואיום על מטרתם ליצור מדינת ישראל עצמאית בשתי גדות הירדן. מעשה זה הביא לתגובה חריפה ביותר מצד ממשלת בן גוריון והביאה למעצרם של חברי לח"י רבים, ובסופו של עניין, להפסקת קיומו של הארגון.

באותו לילה, בעודי מתהפך על משכבי בהזיות הנובעות מחום גבוה, התחלתי לדבר בקול והזכרתי שוב ושוב את שמו של הרוזן ברנדוט בתוך דברי המבולבלים וחסרי המשמעות. במקרה שכב במיטה הסמוכה אחד מהסגנים התל אביביים של ראש המשטרה שהחלים ממחלה כלשהי. דברי המתלהמים העירו אותו והוא קרא לאחות, שנתנה לי עוד קצת סולפה, אך לא לפני שקצין המשטרה הורה לה להקשיב ולזכור על מה אני מתלהם. לאחר כמה ימים השתחררתי מבית החולים בריא לחלוטין, וזמן קצר לאחר מכן קיבלתי זימון ממשטרת תל אביב. הם רצו לחקור אותי ועשו זאת בחדר חקירות צפוף. השאלות נורו בצרורות.

"האם היית חבר בארגון?"

"כן."

"האם הגעת לישראל על סיפון האלטלנה?"

"כן."

"האם אתה חבר בכנופיית שטרן?"

"לא."

"מה ידוע לך על הירי בשליח האו"ם ברנדוט?"

"רק מה שקראתי בעיתון."

"ובכן, יש בידינו מידע שאתה יודע יותר מזה. מדוע דיברת על ברנדוט בשנתך?"

"היה לי חום גבוה והיו לי הזיות. בדיוק קראתי על רצח ברנדוט ויתכן שחשבתי על כך. באמת שלא היה לי מושג מה אני אומר באותו זמן."

החוקר, אדם מבוגר עם תווי פנים חזקים, חשב על כך לרגע. התחלתי לדבר. "תראה, נכון שהייתי בארגון באירופה, אבל עכשיו אני בצה"ל. אף פעם לא הייתי אדם חשוב. תמיד הייתי איש פשוט. לך לשאול אודותי. אף פעם לא הייתי מעורב בתכנון מעשה כלשהו. פשוט עשיתי את עבודתי." מסתבר שסיפורי שכנע אותם שכן הם שחררו אותי וסגרו את התיק.

בנוסף למלריה, הייתה בעיה נוספת שהציקה לי בצבא, הלא היא ראייתי הלקויה, שבסופו של דבר הביאה לשחרורי. אמנם לא ידעתי זאת, אבל היה לי צורך רציני במשקפיים. לכן לא יכולתי לירות כמו כולם עם כוונת מוצמדת לעיני הימנית. מאחר והיה לי אסטיגמציה חריפה בעיני הימנית, דבר שגרם לעיני השמאלית להיות חזקה יותר, הצמדתי תמיד את הכוונת לעיני השמאלית כדי לכוון. חברי החיילים שאלו חזור ושאול על האופן המוזר בו נשאתי את הרובה, אך כל השאלות נדמו למראה קליעותי המדויקות במטרה במטווח.

לאחר תום ההפוגה, נשלחנו צפונה לגבול עם סוריה להילחם עם צבאו של גנרל קאוקג'י הנודע לשמצה. תפקידנו היה להחליף את החיילים בחפירות. אחד מחברנו החיילים, חייל בשם מזרחי, סבל מסוג של עיוורון לילה הידוע בשם עיוורון העופות. אני זוכר שחזרתי לתעלה בלילה גשום אחד ומצאתי את מזרחי שוכב על סוללת שקי העפר וישן על משמרתו. ניערתי אותו ונזפתי בו בקשיחות.

"אתה אמור לשמור!" צעקתי, "בגללך כולנו עלולים להיהרג!"

"זה לא משנה", הוא הסביר, "ממילא איני יכול לראות דבר בלילה. אין בי כל תועלת בתור שומר בלילה בין אם אני ער ובין אם אני ישן." זמן קצר לאחר מכן שוחרר מזרחי מתפקידו והוצב בעורף. כתוצאה מכך נדרשנו, שאר חיילי החי"ר, לשמור יותר שעות. לזמן קצר הפכו המשמרות בנות ארבע השעות למשמרות בנות שמונה שעות.

מפקדנו בטול כרם היה צבר ג'ינג'י קשוח עם שפם גדול. היה לו מנהג משונה לקפוץ מהג'יפ שלו לפני שזה עצר ולתת לו להמשיך

ליסוע בלעדיו עד שהלה עצר לבד. מפקדנו היה אמן המלכוד וההסוואה. הוא לימד אותנו כיצד להראות שכוחותינו חמושים טוב יותר מכפי שהם באמת. בתרגיל שהוא שאל מהפלד־מרשל הבריטי מונטגומרי במערכתו המפורסמת נגד רומל בדרום אפריקה הוא הורה לנו לקחת מספר חביות ברזל ולהניח אותן על הצד. חצי עמוד טלפון מעץ הונח על כל חבית וכוסה באיזושהי הסוואה. מהאוויר נראו פיתיונות אלו כתותחים, במיוחד כאשר קישטנו את מצגת השווא הזאת בארגזי תחמושת ריקים ליד כל "תותח". הארגזים היו ריקים, אך נשאנו אותם בזוגות כאילו שהם מלאים וכבדים בתקווה שהאויב ישים לב להצגה. במשך הפסקת האש טסו מטוסי ריגול ירדניים מעל עמדותינו מדי יום וצילמו אותנו מהאוויר. ידענו שהתחבולה הצליחה כאשר הגיע למחנה עיתון עם תצלום של "התותחים" עם הכותרת: "ירדן מאשימה את ישראל בהפרת הפסקת האש. ירדן טוענת שהישראלים מחזקים את עמדותיהם בארטילריה חדשה".

תרגיל מטעה אחר התבצע באמצעות משאיות שסופקו לנו על ידי האוסטרלים. על מנת לשכנע את האויב שכוחותינו גדולים מכפי שהיו באמת, החליט מפקדנו לבצע מה שנקרא תנועת כוחות סודית. הוא הורה לכל נהגי שבע עשרה המשאיות להתקרב לגבול הירדני בחשכת הלילה כשאורות המשאיות כבויים. ברגע שהגיעו לגבול, היה עליהם להדליק את האורות וליסוע לאורך הכביש המוביל למחנה שלנו בטווח הראייה של האויב. ברגע שהמשאית התרחקה מהגבול, כיבה הנהג את האורות, חזר בשקט לסוף הטור ושוב נסע לאורך הכביש באורות דולקים. כל עוד המשאית הראשונה הגיעה לסוף הטור לפני שהמשאית האחרונה הגיעה לגבול, נוצרה אשליה של זרם רציף של משאיות. למחרת קלטנו שידורים מרדיו רבת עמון שהודיע שישראל שוב מפרה את ההפוגה בכך שהיא פורסת אלפי חיילים חדשים ליד חזית טול כרם. הצלחנו לגרום לשבע עשרה משאיות להיראות כמו 170 משאיות. למרות שלא ירינו ולו כדור

אחד, הצליחו מנהיגינו הצבאיים להחדיר פחד בלב אויבינו באמצעות תכסיסים נבונים ויעילים מסוג זה.

ברם, לפעמים היה צורך בפעולה ישירה. במשך ההפוגה העסיקו החיילים משני צידי הגבול את עצמם במנוחה, ישיבה בבתי קפה ופשוט בציפיה. המפקד זימן אותי ועוד שבעה טוראים משולחנות בית הקפה ופקד עלינו לבצע משימת ביון חיונית. המפקד הודיע לנו שהמודיעין הישראלי זקוק ל"לשון" ושהוטל עלינו להשיג כזו. היה עלינו למצוא ולחטוף חייל ירדני ולהביאו חי למחנה לצורך תשאול. היחידה שלנו יצאה לדרכה מיד. חצינו את הגבול בזחילה על גחונותינו כדי שלא להיתפס בגדרות. התגנבנו לתוך טול כרם ומיד נתקלנו בקבוצת חיילים ירדני שעשו בדיוק את מה שעשינו אנו כמה שעות לפני כן – יושבים ומפטפטים בבית קפה על אחת המדרכות. הבחנתי בברנש אחד שנראה כמנהיג וכרגוע ביותר שהתנדנד קדימה ואחורה על רגלי הכסא האחוריות. הראיתי אותו לחברי ואמרתי להם שברנש זה הוא הלשון שאנו רוצים. הסתתרנו על האדמה מבלי שניראה עד שהבחור קם ופנה לכיוון השירותים. "ניתן לו לסיים ואז נחטוף אותו", אמרתי.

כאשר הטרף שלנו יצא מהשירותים, הצמיד אחד מאיתנו רובה לראשו בעוד אחר כורך לולאת חבל סביב צווארו. קשרנו את עיניו וחסמנו את פיו בסמרטוט. בן הערובה שלנו לא נאבק בנו, אך פחדו ניכר לעין והוא החל לרעוד ולבכות. כל ניסיון התנגדות מצידו זכה לתגובה של הידוק החבל סביב צווארו, דבר שהפסיק את זרם האוויר לריאותיו. ברגע שהוא נרגע, שחררנו מעט את החבל והוא יכול היה לנשום.

לקח לנו כמעט שלוש שעות לחזור לבסיס עם השלל בזחילה דרך פרדס תפוזים בעודנו גוררים את השבוי שלנו בחבל שסביב צווארו. מסתבר שנודע לירדנים על המשימה שלנו, שכן שמענו ירי מהצד שלהם, אך אז כבר היינו מחוץ לטווח הירי ומחוץ לטווח הסכנה. ברגע שהגענו למחנה, הסרנו את הבד מעיניו של השבוי והוא הביט

סביבו והבין מיד היכן הוא נמצא. הוא נעץ בי מבטים דוממים למשך מספר רגעים בעודו אומד את שובהו. הוא ביקש מים ומזון, אותם ארגנתי עבורו. תוך דקות הגיע למקום ג'יפ, עיני השבוי כוסו שוב והוא נלקח במהירות למפקדה לצורך תשאול. משימתנו הסתיימה וחשנו שביעות רצון בעודנו חוזרים למגורינו על מנת לנוח. הבאנו את מה שהתבקשנו להביא ומילאנו את המשימה באופן מושלם. למרות זאת, הייתי מוטרד למדי ממבטו הנוקב של השבוי, שגרם לי להרגיש אי נוחות.

חיש מהר נשכחה התקרית מזכרוני, עד לכמה חודשים מאוחר יותר כשעברתי אימון נוסף בכפר יונה. עמדתי בתור לאוכל ושוחחתי עם אחד מחברי החיילים, יהודי מצרי בשם אברהם. לפתע ניגש אלי אחד הערבים שעבדו באוהל ששימש חדר אוכל וחיבק אותי בחוזקה. השתחררתי מהחיבוק כדי לראות מי המחבק וגיליתי שזה לא אחר מאשר אותו חייל ירדני שחטפתי לפני כמה חודשים, אלא שעכשיו הוא לבש בגדים אזרחיים וסינר במקום מדים. מובן שנלחצתי והתחלתי לקרוא לעזרה עד שהבנתי מה הוא אומר בעברית המקוטעת שלו: "תודה. תודה רבה, אדוני." כאשר השתחררתי מלפיתתו, הוא החל לדבר בהתרגשות בערבית בעודו נוטל את ידי ולוחץ אותה במרץ. אברהם תרגם את דבריו ואז גיליתי שהוא מודה לי על החטיפה שהצילה את חייו. לאחר שחקרו אותו, הוא סופח ליחידה הזאת ועכשיו הוא מועסק כמנקה שולחנות בחדר האוכל. הוא אמר שלנקות שולחנות בצבא הישראלי טוב עשרת מונים מלהיות חייל בצבא הירדני. הוא רצה להתגורר בישראל בתום המלחמה ושלח להביא את משפחתו לכאן. הוא טען שאין לו כל רצון לשוב לירדן. סיפרתי לחברי את סיפור החטיפה ועל יסורי הנפש מהם סבלתי בעקבותיה. כמובן שהתוצאה ביטלה כל תחושה מסוג זה, במיוחד לאור העובדה שבן הערובה לשעבר המשיך להודות לי בנדיבות על כך שחטפתי אותו בכל פעם שנכנסתי לחדר האוכל.

לאחר כמעט שנה בחפירות, התחלנו ליהנות מקצת בידור ומנוחה והרשו לנו לצאת מדי פעם לחופשות קצרות. הייתי באמצע יום החופשה הראשון שלי בחצור, אתר נופש בגליל לא הרחק מהגולן, כאשר שמעתי את ירי התותחים, ומיד נקראתי חזרה לשירות יחד עם אחרים מפלוגתי כדי לחזור לתעלות על מנת להילחם בסורים. תעלות אלו היו בעיקר תעלות תצפית לאורך הרכס ההררי. בילינו את רוב זמננו בתצפית על הגבול מבעד למשקפות על מנת לגלות התקדמות של חיילי אויב. בסימן הראשון לאיזושהי תכונה מצד הסורים היה עלינו לשגר זיקוקי אזהרה כדי להזהיר את החיילים. במשך השבוע בו הוצבתי בתפקיד תצפיתן לא ראינו כל תנועה צבאית ולא נדרשתי לשגר אף זיקוק, אבל כן סבלנו כמות לא מבוטלת של הפגזות סוריות , ופגזי תותחי הוביצר עפו מעל ראשינו בעודנו משתופפים בתוך התעלות.

זמן לא רב לאחר מכן, בחודש אוקטובר, פלשו המצרים לישראל מדרום והחלו להתקדם לאורך הנגב לכיוון תל אביב. ברם, הם כותרו חיש מהר על ידי כוחות ישראלים במקום שנודע בשם כיס פאלוג'ה. אנו הוצבנו בחטיבה שנלחמה בבריגדיר־גנרל הסודני טאבה ביי ושקצין המבצעים שלה היה רב סרן גמאל עבד־אל נאצר, שחייליה היו במצור עם קווי אספקה מנותקים במה שנודע מאוחר יותר כמערכה הדרומית. ירינו במתקני האויב שעל החוף ובכך מנענו מאספקה להגיע לעזה ולמג'דל דרך הים, ובקיצור, ניצחנו ניצחון מוחץ זמן קצר לפני עוד הפסקת אש בזמן שיחידה מיוחדת של החטיבה הנצורה הטביעה מול חופי עזה את אונית הדגל של הצי המצרי, האוניה אמיר פארוק.

לא הייתי היחיד מבני משפחת הייסטן שנלחם עבור ישראל בחזית הדרומית. אחד מדודני השלישיים, ז'ק הייסטן, אותו הכרתי אך מעולם לא פגשתי, שירת כחבלן בפלוגה שהגנה על מושב יד מרדכי. יחד עם הוריו אפרים ובטי וסבו מוישה (בן דוד של סבי) – כולם ציונים נלהבים – עלה ז'ק לארץ מוינה, שם היה למשפחה

מחסן עצים גדול לפני מלחמת העולם השניה. כעת גברו המצרים על יחידתו של ז'ק והוא נלקח בשבי יחד עם עוד חמישה חיילים. ז'ק נשאר בשבי במשך שנה וחצי. כל אותו זמן שמעו בני משפחתו סיפורים שמילאו אותם חלחלה. השמועה הייתה שמאחר וז'ק היה חבלן, הכריחו אותו שוביו המצרים לגלות את מקום המוקשים שהוא הטמין, ובזמן שעשה זאת התפוצץ אחד המוקשים וקטע את שתי רגליו. למרבה המזל, התבררו כל השמועות כלא נכונות. ב-1950 היה משא ומתן לחילופי שבויים בין ישראל למלך המצרי פארוק. בן דודי ז'ק וחמשת החיילים האחרים הוחלפו בנאצר וחייליו. יתכן שהמלך פארוק התחרט על חילופי השבויים הללו שנתיים מאוחר יותר כאשר משטרו הופל על ידי נאצר והקצינים החופשיים שהוא ארגן בזמן היותו כלוא בישראל.

לאחר המלחמה עזב ז'ק את הארץ והתיישב בארצות הברית. כיום הוא מתגורר בבוסטון והוא הבעלים של בוטיק אופטיקה. למרבה הצער, קרה למשפחה אסון. אחיו של ז'ק נהרג בתאונת אופנוע בגרמניה בשנות ה-70. אסון נוסף היכה במשפחה מאוחר יותר כאשר אחיו השני של ז'ק, אריה, יחד עם בנו, נהגו לרוחב ארצות הברית מביתם בסן־חוזה, קליפורניה כדי לבוא לחתונתה של בתו של ז'ק בבוסטון ושני הגברים נהרגו בתאונת דרכים מחרידה בכביש המהיר.

רוב הלחימה בסיני התרחשה בשעות הלילה. נהגנו לבקר בחזית מדי ערב בשעת השקיעה ולירות כמה סיבובים לכיוון האויב. הם השיבו בסיבובי האש המתחייבים, וכך נוצרה מלחמת התשה ממושכת. מדי בוקר חזרה המחלקה לבסיס והחיילים ניסו לישון. איני זוכר אף אבידה בצד שלנו בתקופה זו, אך כמה חיילים נפצעו, כולל אותי.

בערב קריר אחד נחת פגז אחד קצת קרוב מדי אלי ונכנסו לי כמה רסיסים לזרוע ולצד. חבשתי את עצמי בגאזה ופלסתר וחיכיתי עד שאוכל ללכת למרפאה הצבאית למחרת בבוקר, שם הוציאו את

חתיכות המתכת ותפרו אותי. אני מניח שבצבא ארצות הברית הייתי מקבל את אות הלב הסגול במקרה כזה, אך בישראל הייתה פציעה כזו דבר כל כך שגרתי שאפילו לא התייחסו אליה.

תוך זמן קצר למדתי את סוד הצלחתנו בצבא הישראלי, ומידע זה מילא אותי בביטחון לו נזקקתי על מנת להמשיך. הסוד היה שלמרות העובדה שמספר חיילי האויב היה גבוה מזה שלנו ביחס של שמונה או עשרה לאחד, עדיין היה לנו יתרון. היתרון שלנו התבסס על העיקרון של "אין ברירה". החיילים שלנו למדו את הלקח של העבר הקרוב. ידענו שהחלופה היחידה לניצחון היא אושוויץ. למעשה, נודע לי מאוחר יותר שנאצר הערץ מאוד את היטלר ושהמופתי הראשי של ירושלים, חאג' אמין אל־חוסייני שמונה על ידי הבריטים, היה חבר קרוב של היטלר וביקר בברלין לעתים קרובות במהלך מלחמת העולם השניה. ב-28 בנובמבר 1948 ציטטו את המופתי, שאמר "הערבים היו הידידים הטבעיים של גרמניה מפני שהיו להם אותם אויבים שהיו לגרמניה... היהודים". למרבה המזל, הערבים לא נלחמו כמו הגרמנים הנערצים עליהם. כל מה שנדרש כדי ששיירה מצרית תפנה לאחור ותברח או תיכנע היה בקבוק תבערה אחד שהושלך כדי לנטרל טנק בעמדה קדמית. ברגע שהבנתי שאני חלק מכוח לחימה חדור מוטיבציה הנלחם עם אויב פחות או יותר פחדן, נעלם כל פחד ממלחמה שהיה עלול להיות לי.

היוצא מן הכלל היחיד להעדר להט הלחימה בכוחות הערבים היה אצל החיילים הירדנים, שנודעו בתור הלגיון הירדני ושאומנו על ידי סר ג'ון בגון גלב, שכונה גלב פאשה. למרות העובדה שהוא לא היה גדול במיוחד, היה הלגיון הירדני אחד מכוחות הלחימה החזקים והיעילים ביותר שעמדו מולנו, עובדה שתקפה עד עצם היום הזה.

באמצע 1949 הייתה לי הזדמנות להגשים חלום שלא היה רק חלום חיי אלא גם חלומם של יהודי הגולה במשך אלף תשע מאות שנה. הודות למשהו שנקרא "דרך בורמה" יכולתי לבקר בעיר הקדושה ירושלים. לפי התנאים של הצעת החלוקה של האו"ם אמורה הייתה

ירושלים להיות עיר עצמאית בשלטון עצמי. כמובן שרעיון נאיבי זה לא התקבל על ידי אף אחד מהצדדים מרגע שהבריטים עזבו והחלה הלוחמה בין היהודים לערבים. ירושלים – כולל הרובע היהודי העתיק בתוככי העיר העתיקה, בה התגוררו 70,000 יהודים מכותרים – הפכה עיר במצור. החיילים שהגנו על הרובע היהודי היו חיילי הארגון, שטרם התמזגו עם חיילי צה"ל. הירדנים כיתרו והחזיקו במרבית חלקי העיר. הם הצליחו לנתק את כל קווי האספקה הרגילים על פני ההרים בואכה ירושלים. יומיים לפני הכרזת העצמאות של מדינת ישראל הותקפה שיירה של צוות רפואי ואספקה שנסעה לירושלים בכביש הראשי, וכל שבעים ושניים הרופאים והאחיות נרצחו באכזריות.

על מנת להגיע לירושלים בביטחון, בנו הישראלים, תחת הנהגתו של הקולונל היהודי־אמריקני מיקי מרכוס, כביש עקלתון מתפתל שהקיף אחדות משבע הגבעות ולא היה קרוב למתקנים הירדנים. "דרך בורמה" החדשה, שנקראה כך על שם הכביש ההררי שסללו הסינים בשנות ה-30 של המאה העשרים ונבנתה מחדש על ידי בעלות הברית תחת פיקודו של גנרל סטילוול במלחמת העולם השניה, חיברה בביטחה את ירושלים ותל אביב. הכביש איפשר לכוחות הישראלים לפרוץ את המצור הערבי ב-8 ביוני 1948, ימים ספורים לפני הפסקת האש שנכפתה על ידי האו"ם.

שמעתי סיפורים אודות הכביש הזה וחיכיתי בקוצר רוח להשתמש בו. ארבעה מאיתנו קיבלו חופשה בת יומיים וג'יפ, הרכבנו מכונת יריה על מכסה המנוע ונסענו במעברי ההרים הצרים במה שהיה העליה הראשונה שלי. רוחבו של הכביש בעל הנתיב האחד הספיק לכלי רכב אחד בלבד. במקום בו היה העיקול כזה שלא ניתן היה לראות ממנו את התנועה הבאה ממול, נבנתה נקודת עצירה בצד כך שאם כלי רכב נסע ממש ממול היה ניתן לעצור בצד ברגע האחרון.

נסענו ליד מנזר לטרון, שהפך בזמן הלחימה למבצר אסטרטגי. הגענו לירושלים באחת מהפסקות האש, כך שלא הייתי עד לירי

או להפגזות, אך אותות המצור ניכרו בכל מקום. כמובן שיכולתי לבקר רק באותו חלק של העיר שהיה בידי היהודים. הכותל המערבי לא יהיה נגיש ליהודים עד לשנת 1967. תוך כדי הליכה בסמטאות הקטנות ובראותי את דוכני השוק הנטושים עצרתי לדבר עם זרים גמורים. כולם היו חולמנים ומבולבלים. לא נראה שהם תפסו על מה ולמה כל המלחמה הזו והם הזכירו לי את ניצולי מחנות ההשמדה המבולבלים שראיתי. אנשים אלו חיו בעיר הזאת מדורי דורות, ועכשיו יש ירי ואין מזון טרי או מים נקיים. חילקתי את האוכל שהבאתי עמי והתחלתי להפיץ את החדשות הטובות: "באתי בדרך בורמה. היא פתוחה ובטוחה ובקרוב יביאו לכם מזון ואספקה."

רציתי לראות את מלון המלך דוד שהיה מטה הפיקוד העליון הבריטי בשנות המנדט. באותה עת הוא היה בשלבי בניה מחדש לאחר שלוחמי החופש של הארגון פוצצו אותו. בדיוק ממול היה בניין ימק"א.

למרות העוני והעליבות הקשה שסבבו אותי, הייתי מוצף ברגשות. מאז ילדותי המוקדמת דיברנו על ירושלים מדי יום. התהלכתי באותם רחובות צרים בהם פסעו גיבורי ילדותי, דוד המלך ושלמה המלך. הרגשתי גאווה עמוקה ותחושת הגשמה בנגעי באבנים העתיקות החצובות בגסות שזהרו באור מוזהב באור המתעמעם, והן נגעו בי. חזרתי בדרך בורמה באותו ערב, מלא בתחושה מחודשת של מקומי בהיסטוריה היהודית. למרבה הצער נפלה העיר כולה בידי הירדנים, ששלטו בה במשך תשע עשרה השנים הבאות–בדיוק מחוץ למטחווי ידם של היהודים. דרך בורמה נפתחה מחדש אחרי הניצחון ב-1967 והיא עדיין קיימת היום, אם כי היא אינה בשימוש נרחב.

שוחררתי מצה"ל ב-1950, ומתוך האפשרויות שעמדו בפני כמח"לניק, בחרתי להישאר בישראל ולהיות אזרח ישראלי. אפילו היה לי העונג להצביע בעד יריביו של בן גוריון בבחירות הבאות.

פרק ח' | זמנים קשים בארץ הקודש

השנה הקרובה עתידה להיות אחת השנים הקשות ביותר בחיי. כחייל שזה עתה שוחרר, מצאתי את עצמי במצב לא נוח. מחד, השתוקקתי להתחיל את חיי החדשים במדינת ישראל החופשית ולהגשים שאיפה שאבותי יכלו רק לחלום עליה. מאידך, בגלל זיקתי הפוליטית ראו בי אדם מנודה והתייחסו אלי ככזה. בן גוריון הצליח לגבש את מבנה הכוח של מפא"י בכזו עוצמה שחדרה לכל האספקטים של החיים התרבותיים והכלכליים כאחד. כאשר חיפשתי עבודה הולמת, נתקלתי באותה שאלה בכל מקום:

"באיזו מפלגה אתה? יש לך תעודת חבר של מפלגת העבודה?" וכאשר השבתי בכנות שאין לי תעודה כזו מאחר ואני חבר במפלגת חירות הציונית, נטרקה הדלת בפני.

למרות שהייתה זו נחמה פורתא בלבד, לא הייתי לבד בניסיון להתגבר על המכשולים הפוליטיים השיטתיים האלו. הסתובבנו בנמלים, באולמות ובשבילים כאנשים עם אות קין. למרות שהארגון חדל להתקיים, עדיין ראו בנו ארגונצ'יקים. ראו בנו רדיקלים ימניים מהנמצאים חוץ לזרם המרכזי של תנועת העבודה, שאחזה חזק במושכות הממשל והעסקים. בלי חברות במפלגה – חברות במפלגת מפא"י – ניתן היה למצוא רק תעסוקה בזויה, אם בכלל. מובטל וחסר כל וללא תמיכה משפחתית כלשהי, הסתובבתי בתל אביב כמו נווד מובטל. כשהיו לי 50 אגורות, ישנתי במלון גברים זול, וכשלא היו לי –מה שהיה המצב הנפוץ יותר – ישנתי על החוף. כשיכולתי, עבדתי בתור פועל יומי והרווחתי רק די לכלכלתי, וזה כשהתמזל מזלי. לפעמים מצאתי עבודה בקטיף, בדומה למהגר בארצות הברית, אך

בכל פעם שניסיתי למצוא עבודה ראויה וקבועה, הרחיקו אותי ופסלו אותי בגלל נטיותי הפוליטיות.

מזמן לזמן הייתי מבקר אצל אח של אבי, הרמן גלר, שהגיע לפלשתינה לפני המלחמה והיה הבעלים של חנות מכולת קטנה. הרמן ואבי היו הבעלים של מעדניה בדורטמונד, גרמניה בשנות ה-30 (ראה פרק 1), ועכשיו הקים דוד הרמן חנות ברחוב בן יהודה, קרוב למקום מגוריו של בן גוריון. זה לא היה מקרי. הרמן פגש את המנהיג היהודי בגרמניה בשנות ה-30 כאשר הלה גייס כספים עבור התנועה הציונית / סוציאליסטית. בן גוריון נהג לישון בביתו של הרמן, וכתוצאה מכך התידדו אשתו של בן גוריון, פולה, ואשתו של הרמן. למרות שבשלב זה התפוגגו אשליותיו של הרמן ביחס לידידו הוותיק, הידידות בין שתי הנשים נמשכה. פולה בן גוריון לא הייתה גברת ראשונה מנוסה במיוחד – היא הייתה אישה די פשוטה ומעשית. לכן, כשהיא הבינה שהיא נשואה לראש מדינה ושעליה להיות נוכחת במסיבות מפוארות ולהתחכך עם מכובדים מארצות זרות היא הרגישה, בדרך הטבע, שלא במקומה הטבעי. בכל פעם שהיה אירוע חברתי חשוב הייתה אשתו של ראש הממשלה הישראלי רצה לשכנתה ושואלת זוג גרביוני משי כדי ללבוש באירוע. הבית בו התגוררו דוד ופולה בן גוריון הוא היום אתר היסטורי ומוזיאון. אינני יודע אם גרביוני המשי של דודתי מוצגים שם.. אבל יתכן שכן.

דוד הרמן תמיד האכיל אותי ונתן לי מקום לינה ואפילו ניסה למצוא לי עבודה קבועה. הוא ידע שאני חשמלאי מנוסה והצליח למצוא לי עבודה אצל קבלן חשמל מקומי. בתחילה עבדתי באתר בניה של דירות חדשות בהתקנת חוטי חשמל. מסיבות תועלתיות, היו סוגרים את הקירות לפני שהחיווט והאינסטלציה הותקנו. כל תעלות החשמל וצינורות המים היו מחוץ לקירות במקום בתוכם. פירושו של דבר היה שכאשר החוטים היו צריכים לעבור ממקום אחד למשנהו היה צורך לחצוב חור בקיר החדש. זה היה תפקידי: לחצוב חורים עם פטיש ואזמל כל היום. ידי ופרקי אצבעותי התנפחו והתמלאו

בצלקות כתוצאה מכך. הלכתי לדבר עם המנהל כדי לבקש העברה לתפקיד אחר על מנת לאפשר לידי להחלים. השאלה הראשונה שלו התייחסה לזיקה המפלגתית שלי. ברגע שהוא ראה שאין לי פנקס חבר, הוא פיטר אותי במקום וכך הסתיים העניין.

מישהו הציע שאלך לעבוד עבור חברת הטלפונים הממשלתית במכירת מודעות לדפי זהב. מסתבר שזה היה אתגר לא פשוט מאחר ובאותו זמן מנה כל ספר הטלפונים הדקיק ארבעה עשר עמודים בלבד. שוב, ברגע שהתגלה שאיני חבר הסתדרות, הראו לי את הדרך החוצה.

עבודתי הבאה הייתה גם היא באתר בניה. קרוב משפחה שלח אותי לחברה שייצרה מגורונים עבור העולים החדשים. מדי יום הגיעה משאית לאתר ופרקה מטען של קרשים. תפקידי היה לעמוד מתחת למשאית ולתפוס את הקרשים, להעמיסם על כתפי ולשאתם פנימה כדי שיחברו אותם ליחידות דיור זולות. גבי הפך אדום וכואב ממטר הקרשים התמידי לאורך כל היום. מה שהיה יותר גרוע הוא שהבעלים היה סוג של גנב. אני זוכר איך רצתי לחוף לאחר העבודה ומצאתי אותו נח במלון. "באתי לקבל משכורת. הרגע סיימתי עשר שעות עבודה ואשמח לקבל את שכרי", אמרתי בנימוס. הוא חיטט בכיסיו והצליח למצוא כמה לירות ישראליות, אותן נתן לי. יכולתי להבין מגישתו שהוא אינו רגיל לעובדים המחפשים אחריו ודורשים תשלום. ואכן, לאחר יומיים שוחררתי מתפקידי כסוחב קרשים ונתנו לי מכתב פיטורין. אני מניח שלאחר חוויה זו ניתן בהחלט לקרוא לי "מוסמך עצים".

לעתים ניסו הורי, שהיו מודעים למצבי דרך מכתבי, לשלוח לי כמה דולרים באמצעות עולים שעלו לישראל ממחנות העקורים, אך אפילו זו הייתה כבעיה כאשר אחד השליחים הללו התגלה כמהמר מקצועי ולא הוא ולא הכסף הגיעו אלי.

המצב המשיך להתדרדר במשך ששת השבועות הבאים ומצבי הפך גרוע יותר מיום יום. למרות שהיה לי מעגל חברים חם ותומך,

הייתי זקוק ליותר מאשר תמיכה רגשית כדי לשרוד. מה שקרה אחר כך היה דבר שניפץ לחלוטין כל חלום שהיה עשוי להיות לי ביחס לממשלתו של בן גוריון לאחר שריפת האלטלנה.

לעולם לא אשכח את ההלם שאחז בי כאשר הייתי עד להרס המועדון החברתי של יוצאי הארגון. המועדון, שהיה ממוקם בכיכר מוגרבי בתל אביב, היה מקום ביתי בו יכלו הלוחמים לשעבר של הארגון להתאסף וליהנות מבירה, כריך חינם וחברה. ציפורה, אשתו של ראש הפיקוד העליון של הארגון, יעקב מרידור, עבדה שם כמלצרית וחילקה חיוכים וחטיפים ל"בחורים". למרבה האירוניה, אביה של ציפורה היה ראש התנועה הבונדיסטית (אוהדי הסוציאליזם) הגדולה ביותר באירופה. המועדון היה מקום של ידידות וחברות, אך בראשו הפרנואידי של בן גוריון הוא היה לא יותר מאשר קן של גייס חמישי בו יושבים כל היום וקושרים קשר כדי לבצע הפיכה צבאית נגדו. כמה חודשים לאחר שחרורי מהצבא חתם בן גוריון על הוראה להביא דחפורים באמצע הלילה, ועם עלות השחר היה המקום לעיי חורבות. כל פעם שאני רואה בחדשות שכוחות ישראליים הורסים בתים ומבנים של ערבים בשטחים אני נזכר שהראשונים לחוש את ההרס שגורמים הדחפורים היו אחים יהודים.

בסופו של דבר החלטתי שאין לי ולאחרים כמותי עתיד במדינה הסוציאליסטית החדשה ישראל. גידלו אותי באמונה בסחר חופשי וביוזמה פרטית. מיום היוולדי הייתי אויב מושבע של הבולשביזם. שילוב בין שתי האידיאולוגיות האלה היה בלתי אפשרי והביא אותי למצב של יאוש עמוק. לאחר ששמעתי שוב על המשך ההידרדרות במצבו הבריאותי של אבי, החלטתי לחזור לאבלסברג. חזרתי למטה הצבאי ואמרתי להם ששיניתי את דעתי ושעכשיו אני רוצה לוותר על דרכוני הישראלי ולחזור לאירופה. הם נתנו לי תעודת שחרור קבועה וכמה דולרים, והפנו אותי לחיפה. כשעזבתי, נשבעתי לעצמי שלעולם לא אשוב לישראל כל עוד בן גוריון בחיים.

פרק ט' | השיבה הביתה?

בחיפה עליתי על האוניה הראשונה שהפליגה לאיטליה. ירדתי בונציה ומשם עליתי על רכבת לוינה. החזרה לאבלסברג באותו חורף של שנת 1950 הייתה רחוקה מהמחזה המאושר והחגיגי שדמיינתי לעצמי. לא חזרתי בראש מורם כמנצח ציוני אלא פחות או יותר ככישלון – מובס על ידי הנסיבות וסובל ממה שניתן להגדיר כדיכאון פוסט־טראומתי. פתאום קלטתי את מחירה האמיתי של המלחמה. שכבתי במיטתי מדי לילה, לא מצליח להירדם ורואה רק שחור מכאן והלאה. הייתי רק בן עשרים ושלוש אך הרגשתי שחיי כבר נגמרו.

כולם רצו לדעת מה קורה בישראל. השאלות זרמו ללא הרף בבתי הקפה, בקרנות הרחוב – בכל מקום. רוב השואלים המתינו כדי לקבל אישור מעבר לישראל והם רצו לשמוע ממני למה עליהם לצפות. כמובן שהם גם היו סקרנים מדוע עזבתי את הארץ זבת החלב והדבש כדי לחזור למחנה פליטים כאשר הם כולם מנסים נואשות ליסוע בכיוון ההפוך.

ניסתי להיות כנה בלי לנפץ את חלומותיהם באופן קשה מדי. "מאוד קשה שם עכשיו", אמרתי, "יש מעט מקומות מגורים ואין הרבה אוכל בחנויות. ואם אתם רוצים חלק ממה שיש, כדאי לכם להגיד שאתם מפא"ניקים ושאתם אוהבים את בן גוריון. זו מדינה סוציאליסטית ואם אינכם חברי מפלגה אתם יכולים לגווע ברעב." אדם אחד ניגש אלי ושאל: "מרק, אני חושב לעלות לישראל עם אשתי ושני ילדים. ליסוע או לא?"

"יש לך את הכוח הדרוש? כי תזדקק לו. חם שם ועובדים קשה."

בישראל, הן בצבא והן אחר כך, התרגלתי לשאת נשק. לכן, כשהגעתי לאבלסברג הייתה תחנתי הראשונה אחד הסליקים החבויים ביער, שם הטמנו נשק בתור חברי הארגון במחתרת. חפרתי לוגר גרמני ישן, לקחתי אותו הביתה ושמתי אותו מתחת לכרית. נהגתי לשאת אותו בכיסי, אך איני בטוח מדוע עשיתי זאת. אני חושב שהוא נתן לי תחושה קטנה של ביטחון בעולם שנראה לי בזמנו שברירי ובלתי יציב. יתכן שהוא הזכיר לי את הרובה שנשאתי בהיותי בצבא הפולני בזמן המלחמה. האקדח הישן שהוצאתי מהסליק היה עותק לא מוצלח של לוגר גרמני. נשאתי אותו קשור באופן רופף לחגורתי בכל מקום אליו הלכתי. יש סיפור־סבתא רוסי ידוע האומר: כל רובה, לפחות פעם אחת בחייו, יורה מעצמו." דבר זה היה נכון ביחס ללוגר הרוסי הישן שלי. בעודי מקפץ על מדרגות בוולוצלאבק, שלוש מדרגות בכל קפיצה, גרם הטלטול לאקדח לפלוט כדור שחדר ישר לעקב... של הנעל שלי.

אפילו הזכרונות של ימי בצבא הפולני לא הצליחו לרומם את רוחי. היאוש דחף אותי לנסיגה נוספת ונהגתי להסתובב באבלסברג בלילה ולישון עד מאוחר למחרת. חיי החברה שלי חדלו מלהתקיים עקב ההערכה העצמית המנופצת שלי.

לבסוף גילתה אמי את האקדח. היא התקרבה אלי בהחזיקה אותו ואמרה ביידיש: "מספיק ודי. אתה צריך להפסיק את כל השטויות האלה. תראה את עצמך. מה אתה עושה? מסתובב כל הלילה. מביא לי רובים הביתה." היא לא הותירה מקום לספק: "בבית שלי לא יהיו רובים. תיפטר מזה."

עשיתי כבקשתה והשלכתי את הלוגר לנהר. המעשה סימל נקודת מעבר בחיי. ימי כחייל פולני, כלוחם חופש במחתרת וכחייל חי"ר ישראלי הסתיימו רשמית. הגיע הזמן לנוע מעבר לרומנטיקה ולהתמודד עם החיים בעולם האמיתי. החלטתי שזה מה שאעשה, ואז החלו הדברים להשתנות. התחייבתי לעצמי והבטחתי לעצמי לא

לשאת נשק יותר בשום מצב, ומאותו יום והלאה לא היה בבעלותי כלי נשק כלשהו.

סוף סוף הגיע היום בו קיבלו הורי ואחי את הבשורה לה ציפו – הם הורשו להיכנס לארצות הברית כפליטים. הורו להם להתייצב בנמל ברמנהבן כדי להפליג לניו יורק. גם אני הגשתי בקשה להגר לארצות הברית ורשמתי את קנדה ואת אוסטרליה כאפשרות השניה והאפשרות השלישית. שמחתי שאבי קיבל את האישור ראשון שכן היה לו צורך דחוף בטיפול רפואי הולם. האמפיזמה שלו ניטרלה אותו כל כך עד כי הוא כמעט לא היה יכול לעלות על האוניה. לאחר שנפרדתי ממשפחתי והבטחתי להם שנתראה בקרוב, החלטתי לא להישאר באבלסברג בלעדיהם. הייתה לי אהובה בזלצבורג, אז ארזתי ועברתי לדירה בעיר היפה והרומנטית הזאת.

שני חברי הקרובים ביותר בזלצבורג היו רוסי חסון בשם מישה אהרונסון ופולני נמוך בשם אדי בוקנר. היינו שלושת המוסקטרים, למרות שלעתים זה דמה יותר לשלושת המוקיונים – כשתכננו כל סוג של יוזמה לעשיית כסף שרק עלתה בדעתנו. מכרנו שעונים בקרנות רחוב, מטבעות זהב בפארקים הציבוריים ותכשיטים בבתי הקפה. כל הזמן קונים ומוכרים, סוחרים ונושאים ונותנים, כל זה בניסיון לגרד כמה דולרים. באחת הפעמים השתמשנו בכל הכסף של שלושתינו כדי לקנות מאה עופות מאיכר מקומי. אדי הכיר שוחט ששחט אותם ואחר כך אנחנו הורדנו את הנוצות וניקינו את העופות. כשהכל היה מוכן לקח כל אחד מאיתנו שליש מהעופות ויצאנו למחנות העקורים סביב זלצבורג ולינץ, שם מכרנו את העופות מבית לבית ליהודים הרבים שומרי הכשרות שהתגוררו שם.

על מנת להרוויח, יתכן שסחרנו לפעמים בסחורה גנובה. מעולם לא הזמנו סחורה כזו, וכמובן שמעולם לא גנבנו משהו, אבל האמת היא גם שאף פעם לא שאלנו שאלות בנוגע למקור חלק מהפריטים שקנינו.

בעוד שסחר־מכר בתור מורט עופות אוסטרי היה נחמד למדי, בכל זאת שמחתי כאשר ארבעה חודשים בלבד לאחר שמשפחתי הפליגה לאמריקה הגיעה ידיעה מוועד החלוקה של הג'וינט לפיה גם לי ניתן מקלט ואני רשאי להגר. אך לא לארצות הברית. קיבלתי אישור ליסוע לבחירתי השניה, קנדה. מבחינתי זה היה בסדר גמור. ידעתי שקנדה וארצות הברית הן שכנות וששתיהן מדינות עשירות בהן אוכל להתבסס מחדש. קפצתי על המציאה ומיהרתי לארוז וליסוע לברמנהבן על מנת לעלות על האוניה ס.ס. נלי העומדת להפליג לנמל הליפקס... אי שם בקצה העולם.

נפרדתי מאדי וממישה והבטחתי להם שנשוב וניפגש באמריקה (מה שאכן קרה). הנמל היה מוצף באלפי יהודים, כולם מנסים להגיע לאמריקה. הגעתי לרציף המיועד ללא דולר אחד בכיסי. למרות כל הסחר־מכר בו עסקתי עם שני חברי, בזבזתי את כספי ברגע שהרווחתי אותו, אך כן הייתי מוכן עם סיגריות אמריקאיות, שהיו מטבע עובר לסוחר טוב יותר ממזומנים במשך ההפלגה.

ראיתי את כלי השיט עליו הייתי אמור להפליג וחיש קל התברר מהריח ומהכלובים והמכלאות שמילאו אותה שהשתמשו בה בעבר להעברת בקר. עכשיו היא תעביר יהודים לאמריקה. אני מוכרח להודות שהייתי די מודאג ביחס לעליה על קרון בקר משייט זה, אך התגברתי על פחדי והתחלתי להתיידד עם חברי להפלגה. הייתה שם קבוצה גדולה של פליטים הונגרים וגם כמה חסידים. הדבר שהיה משותף לכולם היה מחלת ים. מהרגע שיצאנו מהנמל החלו רוב הנוסעים לסבול מאי נוחות גדולה כתוצאה מנדנודי הספינה. בעוד שאני אף פעם לא סבלתי ממחלת ים, הרי שהחולי של אנשים כה רבים יצר בעיות גם לאלו שלא סבלו ממחלת ים. לא פשוט היה למצוא תא שירותים ריק שלא היה בשימוש בתור מקום הקאה.

כמה מהמשפחות החסידיות ניגשו אלי על האוניה. מאחר שדיברתי יידיש והכרתי את מנהגי היהודים האורתודוכסים הם חשו בנח בחברתי. כמה מהנשים שאלו אם אוכל לשמור על ילדיהן כדי

שהן תוכלנה לבלות מעט זמן עם בעליהן. הסכמתי, וביליתי מספר ימים בים כמנהיג משחקי ילדים ובהחלפת חיתולים. כשהגיע זמן התשלום היה ברור שאין להם כסף, אך היו להם סיגריות (שרבות מהן נקנו ממני רק מספר ימים קודם לכן). הרווחתי כל כך הרבה קרטונים של סיגריות שלא יכולתי בשום פנים ואופן לעשן את כולן. כאשר הגענו לנמל הליפקס, ירדתי מכבש האוניה לאדמת קנדה נושא את משקלי בסיגריות אמריקאיות.

פרק י' | מונטריאול

הפנורמה של נמל הליפקס נראתה בדיוק כפי שתיארתי לעצמי שתיראה. שמעתי על אליס איילנד בניו יורק, והנחתי שגם נמל זה יהיה מלא מהגרים "המונים צפופים העורגים לנשום בחופשיות", ואכן לא התאכזבתי. ההרגשה הייתה מבעיתה ומשמחת כאחד. התרגשתי מהתקווה להתחיל חיים חדשים – התחלה חדשה של ממש, אך בו זמנית לא היו לי כל אשליות בנוגע למצבי. הייתי נוכרי בארץ זרה ללא כסף, בלי משפחה, ללא עבודה וחסר יכולת לתקשר באף אחת משתי השפות המדוברות בקנדה. מה עכשיו? אנא אפנה קודם? למרבה המזל, כפי שקורה לפעמים, התערב הגורל לטובתי.

פקיד הגירה עמד על תיבה והחל לכוון את הפליטים מהאוניה שלנו. "אלו עם מסמכי נסיעה למונטריאול – פנו ימינה. האחרים – פנו שמאלה." הוא חזר על ההוראה בחמש־שש שפות. פניתי שמאלה והושמתי בהסגר. עד לקביעת מצבי הרפואי והכרזה עלי כאדם בריא קיבלתי אוכל מדי יום ונעלו אותי בלילה. אני עדיין זוכר את האימה שחשתי בלילה הראשון כאשר שמעתי את צליל נעילת הדלת. הרגשנו מטופשים. חצינו אוקיינוס בחיפוש אחר חירות והנה אנו יושבים בבית כלא. מה שנותר לנו לעשות היה לחכות ולהעביר הלאה את הזרם התמידי של השמועות שהסתובבו במרכז ההסגר.

"אם אין לך מסמכים להמשיך הלאה, ישלחו אותך חזרה לאירופה".

"אם הייתה לך חצבת, לא יתנו לך להיכנס."

"אל תגיד להם שהיית במחנות כי הם יסרבו לתת לך להיכנס."

למרבה הצער, היו רבות מהשמועות נכונות.

האכילו אותנו במאכל שלא ראיתי מעודי: לחם לבן. לחם לבן ורך שהיה קל כנוצה ובעל טעם דומה.

קודם אוסרים אותך ואחר כך מאכילים אותך בלחם מקרטון. הביטחון שהיה לי בכך שההחלטה להגר לקנדה היא החלטה טובה הלך והתערער. שיחה עם עציר ממורמר נוסף העלתה במוחי רעיון שנראה היה לי שווה ניסיון.

"אני חושב לדבר עם השומר", הוא אמר. "אולי הוא יוכל למצוא לי עבודה כאן בהליפקס בנמל. אם אעבוד, לא ישלחו אותי חזרה."

דבריו נראו לי הגיוניים. ישר ניגשתי לשומר וביקשתי לשוחח איתו. לא דיברתי צרפתית או אנגלית, אך למרבה המזל, השומר דיבר קצת גרמנית ויכולנו לתקשר.

"מה דעתך להשיג לי עבודה כאן בנמל?" שאלתי בהתלהבות. "אני עובד מסור ואני די חזק." כדי להדגיש זאת, הפשלתי את שרוולי והראיתי לו את שרירי. מסתבר שעשיתי עליו רושם טוב, שכן כמה שעות מאוחר יותר קרא השומר לי מתוך ההמון והורה לי לעלות על משאית קטנה שחנתה ליד המדרכה.

"לך עם הבחורים האלה, מרק. הם יקחו אותך למספנה ויתנו לך עבודה", הוא אמר. שמחתי מאוד וקפצתי על המשאית לאחר שלחצתי את ידו של השומר בהתלהבות.

המשאית נסעה דרך הערפל שבנמל למספנה, שם נאמר לי ולאחרים שהיו איתי לרדת וללבוש מעילי גשם צהובים מבריקים ולנעול מגפי גומי גבוהות. חכו כאן לסירת הדייג, וכשהיא תגיע תתחילו לפרוק את הדגים.

עמדנו בערפל והקשבנו לנקישות הרצופות של המנוע של סירת הדיג שהתקרבה לרציף באיטיות. כל אחד מאיתנו קיבל סל נצרים גדול שהתחבר לגב ברצועות אלסטיות. הצלחתי לסחוב כמעט 45 קילו של דגים טריים ומצחינים לתוך צריף העיבוד שעל הרציף. העבודה הייתה מבחילה ושוברת גב, אך שילמו עבורה חמישים סנט

לשעה, ואני נזקקתי נואשות לכסף. כתוצאה מעבודה זו, נמאס לי מדגים ומאז ועד עתה איני נהנה לאוכלם.

המשמרות היו בנות שתים עשרה שעות, בהן עבדתי ללא הפסקה בסחיבת דגים במשך ששת הימים הבאים. בסוף השבוע הרווחתי שלושים ושישה דולר. היום לא הייתי מוכן לעשות סוג כזה של עבודה גם עבור שלושים ושישה מיליון דולר, אך שלושים ושישה הדולר האלו היו בשבילי עולם ומלואו, שכן הם אפשרו לי לרכוש כרטיס רכבת למונטריאול, ופירושו של דבר היה שיותר איני מסתכן באפשרות של שילוח חזרה לאירופה. הכסף הזה היה הכרטיס שלי לעתיד והייתי אסיר תודה עד מאוד לקבלו.

חיש מהר סיימתי את הקריירה שלי כחמור נושא דגים, ארזתי את חפצי ויצאתי לתחנת הרכבת. השומר שמח על עזיבתי שכן משמעות הדבר הייתה שיהיה יותר מקום לקבוצה הבאה של "ההמונים המצטופפים" שהגיעו למזח מדי יום. כרטיס הרכבת עצמו עלה שמונה עשר דולר, מה שהשאיר לי שמונה עשר דולר לכשאגיע למונטריאול.

לאחר כחמש עשרה שעות ירדתי מהרכבת בתחנת קווין אליזבת' ונדהמתי מיופיו הכנסייתי של המבנה המפואר הזה. עם מזוודה קטנה בידי ושמונה עשר דולר בכיסי יצאתי לרחובות מונטריאול, מוכן לתור אחר מזלי. כמובן שאותה שאלה שעלתה בהליפקס התעוררה גם כאן: "אנא אלך עכשיו?" השמש זרחה והפרחים פרחו בזמן שהסתובבתי בשדרות הרחבות של מונטריאול. "כדאי שאבדוק היכן אבלה את הלילה", חשבתי לעצמי בעוברי ליד כמה ספסלי גינה שנראו נוחים דיים למטרה זו.

בעודי מתבונן במראות העיר, נזכרתי כיצד נהגנו לשבת סביב השולחן באבלסברג ולדבר על חיינו העתידיים באמריקה. נזכרתי שטאטו סיפר לי שיש לו חבר שגר במונטריאול. "אם תתגלגל למונטריאול", הוא יעץ לי, "חפש משפחה ממכרי בשם טרנר." תיכף ומיד חזרתי לתחנת הרכבת כדי לנסות למצוא איזשהו ספר

טלפונים. היה ברור לי שהסיכוי למצוא את המשפחה די קטן מאחר וידעתי רק את שם המשפחה, ושם זה היה שם נפוץ ביותר. תוך כדי הליכה בתוך התחנה המפוארת וניסיון לתכנן את צעדי הבאים, שמעתי שני בחורים מדברים באוקראינית. ניגשתי אליהם ושאלתי אותם באוקראינית אם הם מכירים במקרה משפחה במונטיראול בשם טרנר. הראשון הניע בראשו בשלילה אך השני שאל "האם הם מהגרים?" אמרתי שכן ושלמיטב ידיעתי הם יהודים פולנים.

"יש משפחה כזו ברחוב סנט וייטר", הוא אמר. בוא, אעזור לך למצוא את מספר הטלפון שלהם בספר. בעזרת האוקראיני הגעתי אל מר טרנר וסיפרתי לו מי אני, שאבי מסר לי את שמו ושזה עתה הגעתי למונטריאול. טרנר עמד על כך שאבוא אליו תיכף ומיד והורה לי למצוא נהג מונית מחוץ לתחנה, להכניס אותו לתוך התחנה ולתת לו את הטלפון. עשיתי כדבריו וטרנר נתן לו הוראות בצרפתית ואפילו הציע לשלם עבור המונית.

כשהגעתי לבית משפחת טרנר, הוצגתי לפני המשפחה. מר טרנר היה ג'נטלמן מבוגר ולא נשוי שחי עם משפחתה של בתו, משפחת פרמבה. פגשתי את בתו וחתנו של מר טרנר, שעבד בחנות מכולת במיון תפוחי אדמה למרות היותו בעל השכלה גבוהה ודובר אנגלית מושלמת. משפחת פרמבה הסכימה לקבל אותי כדייר בביתם ובני המשפחה התייחסו אלי יפה בהדריכם אותי בנסיונותי למצוא עבודה במולדתי החדשה.

הסברתי למר פרמבה שאני מתקין ספסלים מנוסה ושעבדתי בכל מיני סוגים של מקומות ממוכנים.

"עם כישורים כאלו, מרק, אמור להיות קל למצוא לך עבודה", הוא אמר, "בוא נבדוק בעיתון." פרמבה התייחס לעובדה שהעמודים הראשונים של העיתון היו מלאים בחדשות על מלחמת קוריאה שפרצה זה לא מכבר, שכתוצאה ממנה עלתה הדרישה לפועלי תעשיה מיומנים במונטריאול. ראינו כתבה על חברה במונטריאול בשם קנדהאייר בע"מ. קנדהאייר נהנתה מצמיחה מהירה בתור חברה

אווירונאוטית שייצרה קו של מטוסי סייבר F-86 , בהם השתמש חיל האוויר האמריקאי. בכתבה נאמר שהחברה תוסיף עשרות מקומות עבודה בחודשים הקרובים, אך לא מסרה שום מידע כיצד ניתן לפנות כדי להתקבל לאחד מאותם מקומות עבודה.

בפסעי הלוך וחזור לאורך השדרה מנסה לפתור את הבעיה הזאת, שמעתי שוב שיחה של שני בחורים שצעדו בדיוק לפני. שפתם נשמעה לי כסרבית או אולי צ'כית, ושמעתי שאחד מהם אומר את המילה "קנדהאייר". הטיתי אוזן לשיחה ומיד הסקתי מחזותם ומהמעט שהצלחתי להבין מהשפה הסלאבית בה דיברו שגם הם, כמוני, רוצים למצוא עבודה בקנדהאייר. הלכתי בעקבותיהם לאורך כמה רחובות וכאשר הם עלו על חשמלית, עליתי עליה גם אני. בשלב מסוים הם ירדו מהחשמלית ועברו לאוטובוס, כשאני, כמובן, בעקבותיהם. בתחנה הסופית ירדנו מהאוטובוס והתקרבנו לקהל של מעל אלף איש שנאספו לפני שער של בית חרושת עם שלט ענקי עליו היה כתוב "קנדהאייר בע"מ".

השהיה בתוך ההמון החזירה אותי לרציף ההגירה בהליפקס. שמעתי אנשים מדברים בגרמנית, פולנית, יידיש, סינית, ספרדית ושפות רבות אחרות. מדי פעם פתח פקיד צעיר את דלתות בית החרושת והכניס פנימה עשרים איש לראיון. השתמשתי בכישורי להתארגן בתוך המון, כישורים שרכשתי בצבא ובאבלסברג, ובאמצעות מרפקי הצלחתי להתמקם ליד דלת הכניסה. תוך זמן קצר נפתחה הדלת והפקיד הכניס קבוצה נוספת. וידאתי שאני אחד מהקבוצה, אך בדיוק ברגע שעמדתי להיכנס התחיל השוער לסגור את הדלת. מייד שמתי את רגלי כך שהיא עצרה את הדלת. השוער, שכנראה התרשם מיוזמתי זו, חייך אלי ונתן לי להיכנס.

כיוונו אותי לכיסא ונתנו לי טופס בקשה דו־צדדי ועיפרון. הטופס היה בשתי שפות: אנגלית וצרפתית, שלרוע המזל, לא ידעתי אף אחת מהן. הצלחתי לפענח את המילים הבסיסיות Name/Nom (שם) והצלחתי למלא את הצד הקדמי של הטופס בקלות יחסית.

ברם, הצד האחורי הכיל שאלות רבות עם תיבות קטנות בהן היה צריך לסמן "וי". צד זה של הטופס היווה אתגר קשה יותר. למשל, אחת השאלות הייתה "האם יש לך כלי עבודה? כן או לא". אילו היה כתוב "מכשירים" במקום "כלי עבודה" הייתי יכול להבין את השאלה. אך לאור המצב, נאלצתי להשאיר את השאלה ללא מענה, כמו שאלות רבות אחרות, ולמסור את הטופס בצורה זו.

לאחר זמן רב קראו, סוף סוף, בשמי והוכנסתי לתוך חדרון בו ישב מראיין מאחורי שולחן ועיין בטופס שלי. הוא ביקש ממני לשבת. הוא נראה כג'נטלמן קנדי־צרפתי מכובד. הוא החל לאמר לי את הדברים המקובלים בצרפתית. בהתחלה הקשבתי בנימוס אך אחר כך אמרתי לו: "Jen as parle pas Francaise, monsieur" (איני דובר צרפתית, אדוני). הוא הביט בי, אמר "או" ומיד החל לחזור על נאום הפתיחה שלו – הפעם באנגלית. שוב הקשבתי ברצינות במשך כמה דקות ואז נאלצתי להשמיע לו שוב את החדשות הרעות: "אני אין מדבר אנגלית, אדוני".

"טוב מה אתה כן מדבר?" הוא העווה את פניו ושאל.

"גרמנית, פולנית, עברית, יידיש ורוסית", השבתי, אך פקיד כוח האדם רק הניע בראשו בשלילה למשמע כל השפות האלו. לבסוף הוא שם לב לכך שהשארתי את השאלה אודות כלי העבודה בטופס ללא מענה. הוא ניסה להסביר לי את משמעות המילה "כלי עבודה" על ידי הרמת כלי עבודה שהיו במקום. כמובן שבחדרון של מחלקת משאבי אנוש היו כלי העבודה המצויים מהדק, שדכן ופותח מכתבים. בשלב זה הייתי בטוח ש"כלי עבודה" פירושו אספקה משרדית. מתוך יאוש, הוא פתח מגירה בשולחנו ושלף אולר קטן שהוא פתח, כיוון אלי ואמר: "הנה. כלי עבודה".

ראיתי סרטי גנגסטרים אמריקאים רבים, דבר שגרם לי להאמין שרוב האנשים נשאו סכינים או רובים לעבודה. תנועותיו של הפקיד גרמו לי להניח שהוא רוצה לדעת אם אני נושא נשק. מיד הרמתי ידיים, הנעתי את ראשי בשלילה ואמרתי: "לא, לא, לא". טפחתי על

כיסי בתנועת חיפוש על עצמי כדי להראות שאיני מסתיר על גופי נשק כלשהו.

המראיין היה משועשע מתגובתי, אך הסיק שיש לנו קצר רציני בתקשורת. הוא קרא לאחד מעמיתיו והורה לו: "קח את הבחור הזה למפעל. יש שם בחור דובר פולנית שיכול להיות לנו לעזר".

במפעל הוצגתי בפני מכונאי רזה שאכן דיבר פולנית. הוא הוציא כמה שרטוטים והסביר לי אודות עבודתו. הבנתי את השרטוטים מיד והחלתי לדון איתו בטכניקות ייצור. הוא השתכנע בכישורי חיש קל ולמעשה אמר: "אתה יודע יותר מדי. האמת היא שכישוריך גבוהים מדי בשביל העבודה הזו." למרות זאת, הוא העביר מסר למשרד הראשי שאני בסדר והתקבלתי לעבודה במהירות. חברי החדש הסביר לי שהחברה אינה מספקת כלי עבודה ושעלי להרכיב ערכה יסודית הכוללת מיקרומטר וכדומה. הוא נתן לי דף עם רשימה של כלי עבודה והורה לי לאסוף את הכלים בבית ולבוא לעבודה למחרת למשמרת השניה. הייתי אמור להרוויח סכום מלכותי של 1.52 דולר לשעה, סכום כמעט בלתי נתפס. הייתי ברקיע השביעי בדרך הביתה, שם סיפרתי למשפחת פרמבה על מזלי הטוב, ואחר כך מיהרתי לרכוש את כלי העבודה הנחוצים.

לצערי, ההתחלה בקנדהאייר לא בישרה טובות. מציאת הדרך מהבית למפעל ללא שני הבחורים הצ'כים שהלכתי בעקבותיהם בפעם הראשונה היוותה בעיה. בנוסף, כשהגעתי לשם גיליתי שכדי להגיע לתחנת העבודה שלי לאחר שהחתמתי את כרטיסי היה עלי לעבור לאורך כל פס הייצור והסדנה. כל הראשים לאורך הדרך הורמו כדי לראות את ה"בשר הטרי" ההולך לתחנת העבודה שלו עם ארגז כלים החדש בידו. התנצלתי בפני מנהל העבודה, בחור הונגרי חסון, והבטחתי לו שלעולם לא אאחר שוב – הבטחה שאכן הצלחתי לקיים. בצורה אופיינית, היו למנהל העבודה רק שלוש מילים לאמר לי: "עבודה מחר בלילה".

לאחר שבוע בעבודה, שמתי לב שעמיתי עומדים בתור ליד רציף ההעמסה ביום שישי אחר הצהריים. ראיתי שמשאית משכורות משוריינת נוסעת לתוך שטח המפעל, וממנה הוציאו מעטפות חומות קטנות שהכילו את משכורתו של כל עובד במזומן. התחנה הבאה הייתה אצל אחד מנציגי האיגוד המקצועי שעמדו בידיים פשוטות כדי לקבל מכל עובד את מס האיגוד בסך שני דולר. טקס זה חזר על עצמו מדי שבוע, אך אף פעם לא התרגלתי אליו. תמיד זעמתי על כך שעלי לתת שני דולר שעבדתי קשה עבורם לאיגוד המקצועי, והצטרפתי לאחרים שקיטרו על יכולתו של האיגוד המקצועי לעשוק אותנו ולא לתת כלום בתמורה.

עבודתי הייתה מאתגרת ותובענית. עבדתי על חלקי מטוסים צבאיים כגון חלקים המשמשים לנחיתה ומיכלי דלק. עסקנו בעיקר בייצור מטוסי הסילון מסוג סייבר F-86 , בהם השתמשו הכוחות האמריקאים בשמי קוריאה. המטוסים השתתפו בקרבות אוויר עם מטוסי מיג-15 של הצפון־קוריאנים שיצאו מבסיסים במנצ'וריה. הן המיגים והן הסייברים היו כלי טיס עם מוטת כנפיים רחבה, מבנה שהתפתח מעבודתם של מהנדסים גרמניים במלחמת העולם השניה. שני סוגי המטוסים פתחו את עידן המטוסים בעלי מוטת הכנפיים הרחבה במקום מטוסי הקרב עם כנפיים מקבילים.

קנדהאייר בע"מ נרכשה על ידי חברת בומברדיר ב-1986. כיום התפתחה חברה זו למחלקת בומברדיר אירוספייס והיא עוסקת בעיקר בייצור מטוסי מנהלים מסוג לירג'ט.

התרגלתי לחיי בעולם החדש במהירות רבה. למדתי הן אנגלית והן צרפתית, אם כי אין ספק שהתקדמותי הואטה עקב העובדה שחברי ואני דיברנו בינינו רק ביידיש ובפולנית. מקרה אחד שכנע אותי בצורך לפתח את כישורי בשפות המדוברות במולדתי החדשה – שיעור חשוב שלמדתי הודות לספוג רחצה.

נכנסתי לחנות שכונתית מפני שנזקקתי לספוג רחצה. חנויות אלו נקראו "חנויות של עשרה סנט" מפני שהן מכרו בעיקר מוצרי בית

זולים (רשת זו, רשת Kresge, הפכה מאוחר יותר לקיי־מרט). ידעתי שספוג נקרא בפולנית "גומבה", מילה שמוצאה מ"גומי" וש"גומי" באנגלית זה rubber, מילה שהכרתי. (למילה rubber באנגלית יש שני פירושים: "גומי" ו"קונדום"). מוכרת צעירה ועליזה קידמה את פני בהיכנסי לחנות.

"אפשר לעזור לך?" שאלה.

"באתי לקנות גומי".

"המילים נעתקו מפי המוכרת. היא הביטה בי באלם ולבסוף מצמצה, הבעת פנים שכבר הכרתי. פירושה היה שהשומע אינו מבין מה אני מנסה לאמר. כמובן שעברתי לשפת סימנים וחיקיתי שוב ושוב תנועת סחיטה בידי הימנית וחזרתי על דברי: "גומי. יש לכם גומי?"

פניה של המוכרת הפכו מוורוד לארגמן והיא פנתה וצעדה במהירות אל מוכר נוסף. ראיתי שהיא מצביעה עלי ואומרת "האיש הזה אומר שהוא רוצה לקנות... אה... גומי". כמה עובדים נוספים הצטרפו אליה, החלו לגחך ואחר כך לצחוק בקול. החבורה חזרה אלי והמוכרת הצביעה מבעד לחלון ואמרה: "יש בית מרקחת מעבר לכביש, אדוני. אתה צריך ללכת לשם אם אתה רוצה לקנות דבר כזה." אבל אני לא הסכמתי לשמוע. ידעתי שזו החנות שמוכרת ספוגי רחצה ולא הייתה לי שום כוונה לצאת בלי ספוג.

"אני רוצה גומי. את יודעת – גומי". כולם הביטו בי כאשר חיקיתי ניגוב של שולחן דמיוני בעזרת ספוג דמיוני. אך כאשר הדגמתי את סחיטת המים מהספוג על ידי סיבוב ידי הקפוצות והמחוברות הלוך ושוב החלו כמה מהנשים לצרוח. לבסוף הגיע מנהל החנות, והלה הבין שאני רוצה משהו מהחנות שאיני יודע לנקוב בשמו. הוא ביקש ממני בתבונה להתלוות אליו לאורך מעברי החנות ולהתבונן במדפים עד שמצאתי את ספוגי הרחצה. חטפתי אחד והרמתי אותו בשמחה.

"לזה קוראים ספוג", הסביר לי המנהל בסבלנות. "בוא ואכתוב לך את המילה." הודיתי לו, שילמתי עבור הספוג, תחבתי את הפתק לכיסי ויצאתי מהחנות נחוש בדעתי להתחיל לשפר את אוצר המילים האנגלי שלי ... לפני שאגרום בטעות למהומה.

במאמצי להיטמע בחברה ולהשיל מעלי את תדמית המהגר, היה עלי גם לשנות את מראי החיצוני. לפעמים גרמה המטמורפוזה הזו לכאב רב מהצפוי. באירופה התגאתי בשערי הארוך, השופע והמתולתל המסורק אל כתפי בסגנון פומפדור. נהגתי לעמוד מול המראה דקות ארוכות, מסדר כל תלתל ושם בדיוק מספיק ברילנטין כדי להגיע לברק המתאים. התייחסתי לעצוב השיער ברצינות רבה. הספר שלי באוסטריה היה, או לפחות טען שהוא היה, הספר של מלך רומניה. כשהתמקמתי במונטריאול שאלתי איפה יש ספר והפנו אותי למספרה שכונתית בשדרת פארק. בפעם הראשונה שהייתי שם נמנמתי בכיסא והתעוררתי מזועזע כדי לגלות שרוב מחלפותי המתולתלים היו על ריצפת המספרה. "אלוהים אדירים! אני קירח! מה עשית?" זעקתי.

"מה עשיתי?" קרא הספר, "עשיתי לך תספורת אמריקאית. אתה באמריקה עכשיו וכולם כאן מסופרים קצר. תסתכל על עצמך במראה. עכשיו אתה נראה כמו אמריקאי אמיתי." ראיתי שהצדק איתו והתנחמתי בכך שאני משיל את עורי האירופאי הישן בעודי רואה חלק ממנו מושלך לפח האשפה.

מרגע שמצאתי עבודה הייתה מטרתי הבאה למצוא חברה נשית. מעגל החברים שלי כלל בעיקר בחורים רווקים כמוני – רבים מהם "בוגרי" מחנות העקורים. בגיל עשרים וארבע ראיתי את עצמי כרווק, אך לא כרווק מושבע. יצאתי עם בחורות פה ושם אך שום מערכת יחסים רצינית לא התפתחה מזה, עד שקיבלתי מכתב מבורך ממשפחתי.

טאטו, ממה ואחי הארט (שמו החדש של הצ'ה) התיישבו במיניאפוליס ועברו את חוויות המהגרים הקלאסיות. אבי היה חולה

מכדי לעבוד, אך למרבה המזל מצא אחי עבודה טובה בחברת התיקים של האחים במיס והיה יכול לפרנס את המשפחה. באחד המכתבים כתב לי הארט אודות צעירה יהודיה בשם אנה רות שהוא סבר שממש תתאים לי. כמה שהוא צדק!

אבי, ברנרד הייסטן, אוסטריה, 1946.

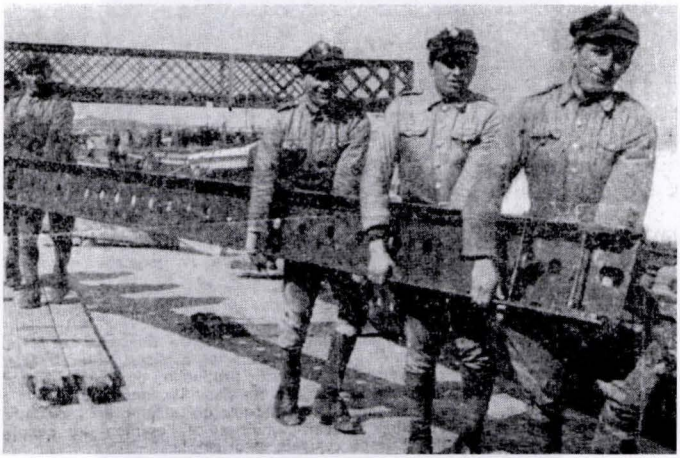
אמי, חנה הייסטן, אוסטריה, 1946.

בגיל 17, ביחידת הגשרים הצפים
של הצבא הפולני, 1944.

בצבא הפולני בוולוצלאבק, 1945.

חיילי הבריגדה הפולנית הראשונה של הגשרים הצפים משקמים גשר מופצץ של מסילת רכבת בוורשה, ינואר, 1945.

הדרכון האוסטרי האמיתי שלי, 1946.

במחנה העקורים באבלסברג, אוסטריה, 1946.

עם חברים במחנה העקורים באבלסברג, אוסטריה. אני יושב רביעי משמאל. 1947.

חברי הארגון בחטיבת אלכסנדרוני ליד טול כרם. כולם היו על האלטלנה.
אני שוכב על הקרקע עם רובה בין רגלי. 1948.

בצה"ל, חיפה, 1949.

הגדוד שלי בצה"ל בביקור בקברו של
יוסף טרומפלדור בגליל, 1949.

מספר / אבא / מחנ
№ 01100
תאריך
רשיון מיוחד ליציאה
הצדון: HASTEN MORDECHAI
מס. אישי
תוקף של תעודה זו יפה רק בצורת הרכוב
מס.
ראש מחלק
אשור תפשטה

רישיון יציאה שהונפק על ידי ממשלת ישראל לחיילים מתנדבים מחו"ל, 1950.

17 JUN 1951
№ 397552
INTERNATIONAL REFUGEE ORGANIZATION
CERTIFICATE OF INDENTITY FOR THE PURPOSE OF IMMIGRATION TO CANADA
CANADA
FAMILY NAME
CHRISTIAN NAMES
MAIDEN NAME (where applicable)
DATE OF BIRTH
SEX
PLACE AND COUNTRY OF BIRTH
NATIONALITY
OCCUPATION
FATHER'S NAME
MOTHER'S MAIDEN NAME
Description of Holder
Children up to 16 years accompanying holder.
NAME
SEX
PLACE AND DATE OF BIRTH
CANADA
-IMMIGRANT-
23MAY1951

האישור שלי להגר לקנדה. הונפק בזלצבורג, אוסטריה במאי 1951.

רווק מקסים במונטריאול, 1952. תמונה שנשלחה לאנה רות באחד ממכתבי.

חתיך במונטריאול, 1951.

עם ארוסתי, אנה רות רובינסון במונטריאול, 1952.

מייטי, אנה רות וג'רום רובינסון, ריצ'מונד, טקסס, 1935.

הוריה של אנה רות, מיני ואד רובינסון בשנות העשרים של המאה הקודמת.

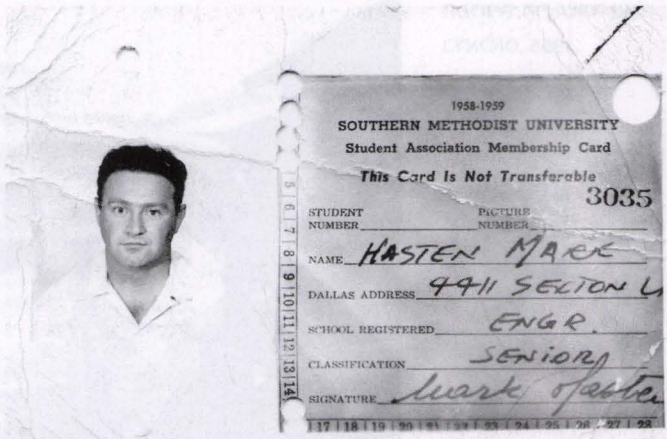
תמונה משפחתית, 1956. אחי הארט, אנה רות ואני (עומדים),
אמי חנה מחזיקה את אדי, אבי ברנרד מחזיק את מייקל.

המכונית הראשונה שלנו בדאלאס, 1955.

תמונה שהודפסה בעיתון 'דאלאס מורנינג סטאר' ב-14 בדצמבר 1958. הודפסה לצד כתבה על כך שקיבלתי הודעה על אזרחות אמריקנית.

1958-1959
SOUTHERN METHODIST UNIVERSITY
Student Association Membership Card
This Card Is Not Transferable
3035
STUDENT NUMBER
PICTURE NUMBER
NAME HASTEN MARK
DALLAS ADDRESS 9911 SELTON L
SCHOOL REGISTERED ENGR.
CLASSIFICATION SENIOR
SIGNATURE Mark Hasten

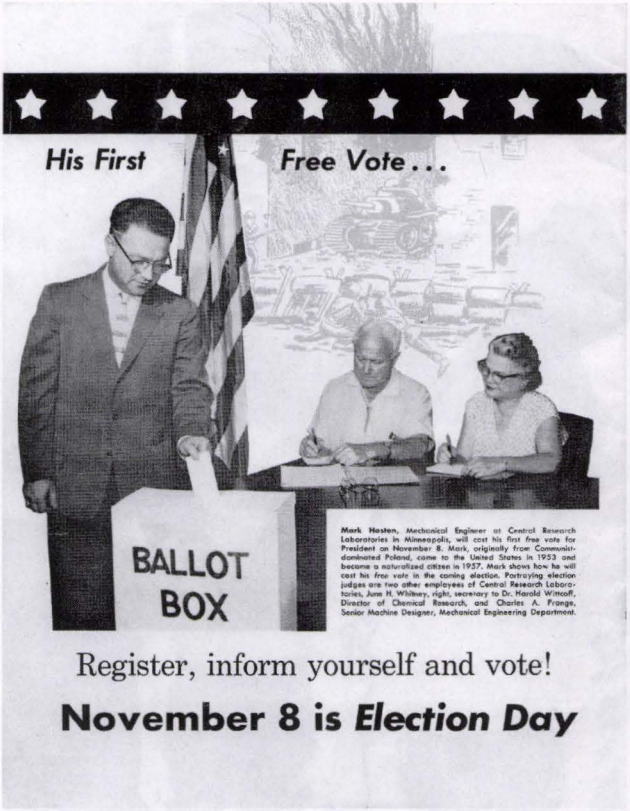
תעודת סטודנט מאוניברסיטת סת'רן מת'דיסט, 1958.

General Mills
Personnel Department
GENERAL MILLS, INC.
Central Research Laboratories
2010 East Hennepin Avenue
Minneapolis 13, Minnesota
APR 13 1959
Mr. Mark Hasten
Southern Methodist University
Dallas
Texas

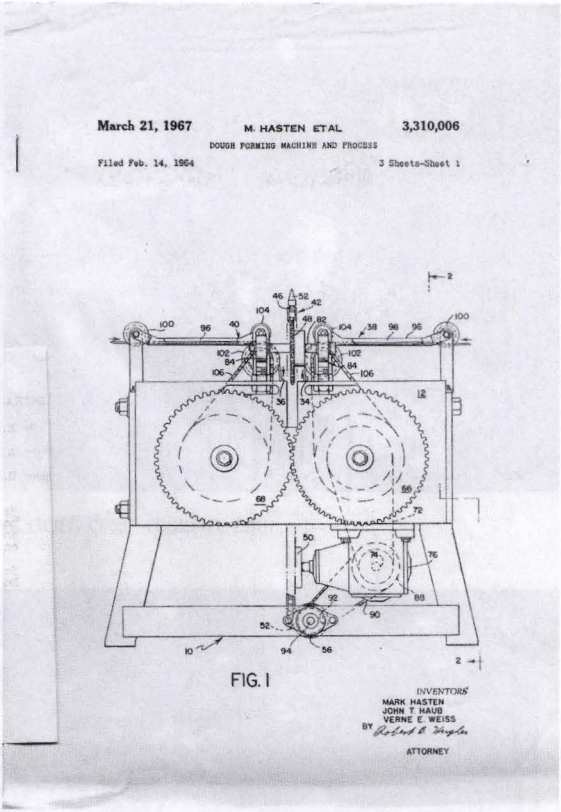
המעטפה שהכילה את המכתב החשוב ביותר שקיבלתי בחיי:
מכתב הקבלה מג'נרל מילס. הוחזר בטעות לשולח. 1959.

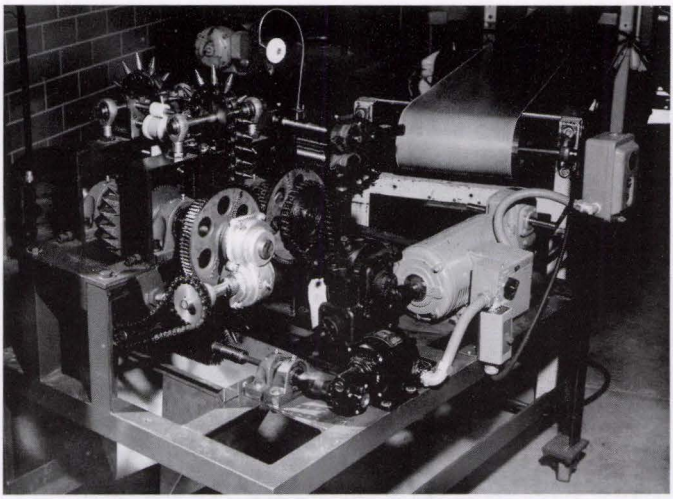
עם אנה רות, מייקל ואדי בטקס סיום לימודי באוניברסיטת
סת'רן מת'ודיסט בדאלאס. אפריל 1959.

אני מוצג בפרסומת להרשמה לבחירות שפורסמה
בביטאון פנימי של ג'נרל מילס ב–1960.

March 21, 1967 M. HASTEN ET AL 3,310,006
DOUGH FORMING MACHINE AND PROCESS
Filed Feb. 14, 1964 3 Sheets-Sheet 1
FIG. 1
INVENTORS
MARK HASTEN
JOHN T. HAUB
VERNE E. WEISS
BY
ATTORNEY

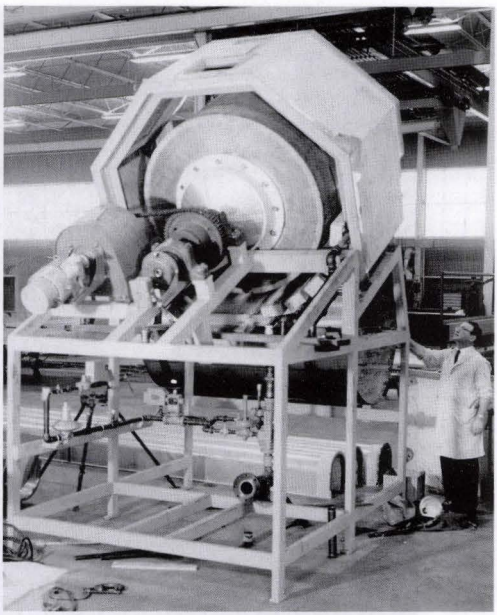
שרטוט של מתקן לעיבוד מזון בו השתמשו לייצור חצוצרות.
הבקשה לפטנט הוגשה ב–14 לפברואר, 1964.

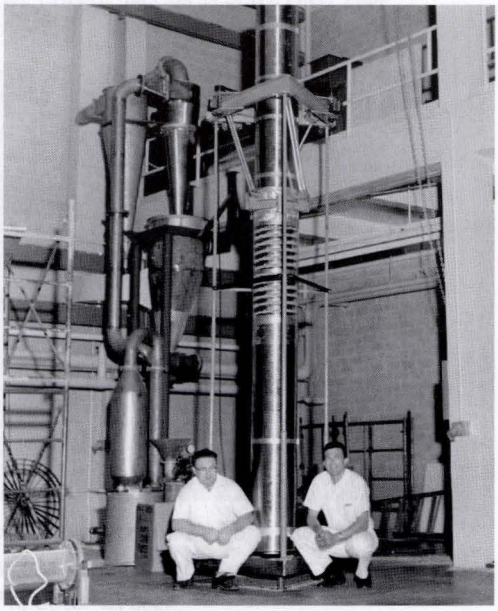
אב טיפוס של מכונה לייצור חצוצרות. 1965.

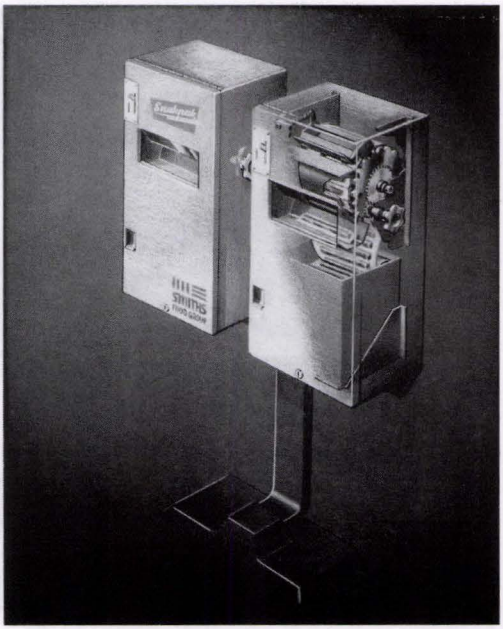
מכונות לייצור חצוצרות. 1965.

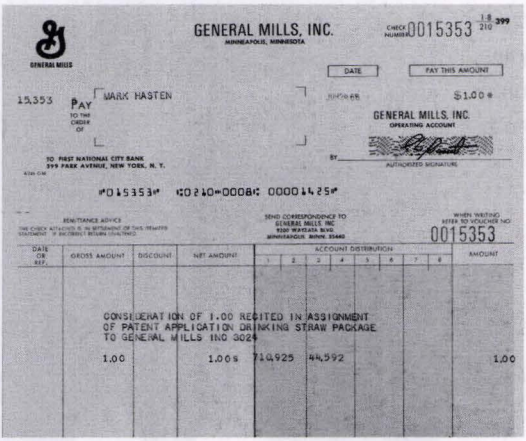
עומד ליד תנור
דייזי בג'נרל
מילס, 1965.

יושב למרגלות
המסוע האנכי
העובד על רטט בו
השתמשו להעלאת
פתיתי דגני בוקר
בג'נרל מילס, 1965.

מתקן הבשר המשומר שלי. פותח בג'נרל מילס, 1965.

GENERAL MILLS, INC.
MINNEAPOLIS, MINNESOTA

CHECK NUMBER 0015353 1-9/210 399

GENERAL MILLS

DATE | PAY THIS AMOUNT

15353 PAY MARK HASTEN $1.00*

TO THE ORDER OF

GENERAL MILLS, INC.
OPERATING ACCOUNT

BY
AUTHORIZED SIGNATURE

TO FIRST NATIONAL CITY BANK
399 PARK AVENUE, NEW YORK, N. Y.

⑈015353⑈ ⑆0210⑆0008⑆ 0000114 25⑈

REMITTANCE ADVICE
THE CHECK ATTACHED IS IN SETTLEMENT OF THIS ITEMIZED STATEMENT. IF INCORRECT, RETURN IMMEDIATELY

SEND CORRESPONDENCE TO
GENERAL MILLS, INC.
9200 WAYZATA BLVD.
MINNEAPOLIS, MINN. 55440

WHEN WRITING REFER TO VOUCHER NO.
0015353

DATE OR REF.	GROSS AMOUNT	DISCOUNT	NET AMOUNT	ACCOUNT DISTRIBUTION 1 2 3 4 5 6 7 8	AMOUNT
CONSIDERATION OF 1.00 RECITED IN ASSIGNMENT OF PATENT APPLICATION DRINKING STRAW PACKAGE TO GENERAL MILLS INC 3029					
	1.00		1.00	710925 44592	1.00

אחת משמונה עשרה המחאות על סך 1$ שקיבלתי מג'נרל מילס עבור העברת הזכויות של אחת מהמצאותי שהיה עליהן פטנט. יוני, 1968.

עיטור הארגון. הוענק לי ב-1966.

משרד הבטחון

בזה ניתנת לך הזכות לענידת
עיטור לוחמי המדינה

ב 09350 *

שם משפחה הסטן

שם פרטי מרדכי

מס' זהות

אדיה סוריג
סגן המנהל הכללי

תאריך

שובר שהונפק על ידי משרד הביטחון המציג
אותי כלוחם במלחמת העצמאות, 1966.

ברית חיילי הארגון הצבאי הלאומי בארץ ישראל

לאה לתעודה ואשור

כי מרדכי הסטן

התגייס(ה) ופעל(ה) בימי המלחמה לשחרור האומה והמולדת

ב אוסטריה ורשאי(ת) לענוד את

אות הכיבוש הגולה

השכ"ו - 1966

אישור הזהות שלי מטעם הארגון המתעד את פעילותי
במחתרת באוסטריה. חתום על ידי אליהו לנקין, מנחם בגין,
אלי טבין ואיתן ליבנה, 1966.

אדי, אנה רות ומייקל בביתנו השני במיניאפוליס, 1960.

אדי, ג'ודי, אנה רות, מוניקה ומייקל בבר מצווה של מייקל, 1968.

עם יוסף בורג, שר הפנים הישראלי, ואמי, חנה הייסטן, 1972.

עם סם רוטבארד וראש ממשלת ישראל גולדה מאיר
במשלחת של הבונדס הישראלי בירושלים, 1974.

מקבל את ברכתו של ראש ממשלת ישראל, מנחם בגין,
בעת קבלת עיטור ז'בוטינסקי. ניו יורק, 1980.

עם סנטור בירץ' ביי במשרדו של ראש הממשלה שנבחר
זה לא מכבר, מנחם בגין. ירושלים, ישראל, 1977.

טקס קבלת פרס בוועידה הדו־שנתית של האיגוד האורתודוכסי. צופים: מנחם בגין (שלישי מימין), הרב רונלד גריי (אחרון מימין) ואנה רות (שלישית משמאל) ואחרים. וושינגטון, 1976.

אני מראה לסנטור בירץ' ביי את מקום עיירת מולדתי.
יד ושם, ירושלים, ישראל, 1977.

עם סנטור בירץ' ביי, אשתו מרוולה ובנו אבן בשדרת חסידי אומות העולם,
יד ושם, ירושלים, ישראל, 1977.

אנה רות, סנטור בירץ' ביי ובתי ג'ודי, 1980.

עומדים משמאל לימין: מוניקה, אדי, שולמית, מייקל, ג'ודי
אני יושב עם אמי, חנה הייסטן ואנה רות. אינדיאנפוליס, 1978.

אמי, חנה הייסטן, עם שני ניניה הגדולים, התאומים דובי ודינה. 1980.

עם שר החוץ הישראלי, משה דיין, אינדיאנפוליס, 1978.

עם אחי הארט וראש ממשלת ישראל יצחק שמיר בניו יורק, 1983.

טקס הנחת אבן פינה באקדמיה העברית, הרחבה, 1986.

טקס הנחת אבן פינה באקדמיה העברית, הרחבה, 1986.

מוניקה, אדי, מייקל וד"ר לנדר צופים בטקס קבלת תואר דוקטור לשם כבוד מטורו קולג', 1996.

עם אחי הארט, גיסתי סימונה ואנה רות בניו יורק, 1996.

נואם בפני כיתת הבוגרים בטורו קולג', 1996.

מייקל עם אמי חנה הייסטן בגיל 100, 1994.

תמונה משפחתית, 1999.

משפחת הייסטן המורחבת בחתונתו של נכדי, דובי עם אשתו טלי,
ירושלים, ישראל, 2000.

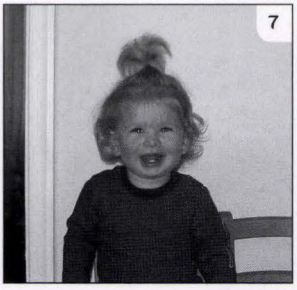

נינים: 1. ארי 2. יעל 3. נעמי 4. ידידיה
5. יהודית 6. חנה 7. פנחס 8. אלכסנדר

עומד לפני שלט דרכים על הכביש המוליך לעיירת הולדתנו,
בוהורודזני, אוקראינה, 2002.

עם אחי הארט לפני באר המים שפעם עמדה החצר האחורית שלנו.
במקום בו היה ביתנו הישן יש כעת סניף של דואר אוקראינה הנראה ברקע.
בוהורודזני, אוקראינה, 2002.

יד לזכר 1900 יהודי בוהורודזני, כולל רבים מבני משפחתנו שנרצחו במטחנת רודולף על ידי חיילי הס.ס. הנאצים ושותפיהם האוקראינים. הוקם באוגוסט, 2002 על ידי מרק והארט הייסטן. איוונו־פרנקובסק (סטניסלבוב לשעבר), אוקראינה.

פרק י"א | סיפורה של אנה רות

אנה רות רובינסון נולדה בטקסס ובילתה את אחת עשרה השנים הראשונות של חייה בריצ'מונד, עיירה קטנה ארבעים וחמישה קילומטר מערבית ליוסטון. היא הייתה בתם השלישית של אד ומיני רובינסון. אחיה, ג'רום, ואחותה, מייטי, היו מבוגרים ממנה בהרבה. אד רובינסון התיישב בטקסס לאחר שהיגר לארצות הברית משטטל בשם חלבוד ברוסיה לפני מלחמת העולם הראשונה. אחרי שהוא הגיע לניו יורק, הצטרף אד לבני משפחתו בטקסס, בני משפחה שנכנסו לארצות הברית דרך נמל גלבסטון בשנים הראשונות של המאה העשרים. באותם ימים, האוכלוסיה היהודית בניו יורק, שכללה בעיקר מהגרים מגרמניה, לא שמחה במיוחד על זרם המהגרים הגובר של ה"אוסטיודן" (יהודים ממזרח אירופה), שהציפו את שערי אמריקה. הם הצליחו לגרום לכך שספינות רבות, שהיו מלאות בעיקר בפליטים יהודים מפולין, יכוונו הלאה מנמל ניו יורק לגלבסטון. זמן קצר לאחר שהגיע הצטרף אד רובינסון לצבא האמריקאי ושרת עם כוחות הסיור שנלחמו בגרמנים בחפירות באירופה. במהלך שירותו נחשף אד לגז חרדל ונשא את תוצאות החשיפה הזו במשך כל חייו. לאחר המלחמה נשא אד אישה והחל להקים משפחה בריצ'מונד הקטנטנה. הוא הקים גלנטריה וחזה בהצלחתה במשך שנות העשרים. בתקופת המיתון שהתחיל ב-1929 הצליח אד לשגשג באמצעות נסיעה לעיירות שכנות וקניית המלאי של חנויות דומות שפשטו רגל זה לא מכבר. לאחר שנפטר מהסחורה הבלתי רצויה במכירת חיסול, הוא העביר את הסחורה האיכותית יותר חזרה לריצ'מונד, שם היא נמכרה. אד ניצל את רווחיו והפך למשקיע מצליח בבורסה, כך שבתחילת שנות השלושים הוא כבר נחשב בעיני שכניו לאדם אמיד.

בנוסעו בעיירה במכונית הפקארד החדשה שלו, נחשב אד לסוחר עם שתי רגליים על הקרקע, שהיה כל דבר פרט לראוותני. אי אפשר היה לבקר את המשפחה על כך שהיא חיה "מעל הפופיק".

בטקסס של תקופת המיתון היה לילד שם פרטי אחד בלבד רק אם הוא נולד מחוץ למסגרת הנישואין. כאשר נולדה תינוקת נוספת ב-1933, קראו לה אד ואשתו מיני בשם חנה רייצ'ל או אנה רות על שם אמו המנוחה של אד. בשנת חייה הראשונה של אנה רות פקדה טרגדיה את המשפחה. אמה של אנה רות חלתה בדלקת ריאות, ומאחר שלא הייתה לה גישה לפניצילין היא נכנעה למחלה והשאירה את אד אלמן בן ארבעים ושתיים עם שלושה ילדים לגדל.

אד רובינסון הצטרך למצוא רעיה ואם לילדיו ובדיוק ברגע הנכון נכנס הגורל לתמונה... גורל בדמות אדם בשם מו שטראוס. מו שטראוס התגורר במיניאפוליס. זמן קצר לאחר פטירת אמה של אנה רות, ביקר מו שטראוס קרובי משפחה בגלבסטון הסמוכה. מו היה נשוי לסופי לבית קולבסקי, ילידת חלבוד. סופי הורתה למו לא לשכוח למסור דרישת שלום חמה לבני משפחת שוויף, שהיגרו לטקסס מחלבוד דרך נמל גלבסטון ונשארו לגור בעיר. בשיחה עם בני משפחת שוויף עלה שמו של המהגר בן אותה הארץ אד רובינסון. מו האזין בעניין כאשר השוויפים תיארו את אובנדנו הטרי של אד, ואז הזכיר את שמה של אחייניתה של אשתו, סיליה רבוטניק לינצ'נר, שבאה גם היא מחלבוד ושהתאלמנה שנה לפני כן. מו הסביר שסיליה בת עשרים ושבע ואם לילד בן ארבע, אהרן.

גלגלי השידוך התחילו להסתובב. מו יצר קשר עם אד רובינסון, ששמח לשמוע את הבשורה. האפשרות לפגוש אישה יהודיה מעיירת הולדתו הקטנטנה (וזו של אשתו המנוחה) נדמתה טובה מכדי להיות אמיתית. מו שב לביתו במיניאפוליס וסיפר לסופי אשתו את הקורות אותו. סופי הסכימה שכדאי שסיליה ואד יפגשו ומיד קישרה בין השניים. אד וסיליה התחילו להתכתב ותוך זמן קצר אורגן ביקור של סיליה ואהרן בטקסס. ב-1935 התמזגו האלמנה הצעירה

ובנה בחמולה המורחבת של רובינסון בטקסס וסיליה הפכה לגברת רובינסון. סיליה נקשרה מייד לבתה החדשה בת השנתיים, אנה רות, ואהרן, שכולם כינו אותו סני, שמח באחותו הקטנה החדשה. למרות שכדי למנוע סיבוכים נשא אהרן את השם סני רובינסון, הוא מעולם לא אומץ רשמית על ידי אד מפני שהמשפחה הביולוגית של אביו, משפחת לינצ'נר, רצתה שהוא ימשיך לשאת את שם המשפחה.

כמובן שאנה רות הייתה צעירה מכדי לזכור דברים ספציפיים מאמה הביולוגית והיא קראה לסיליה "ממה". בשנים מאוחרות יותר השתמשה אנה רות במונח "אמא שניה" בתארה את מערכת יחסיה עם סיליה.

למרות סופות האבק שהבריחו משפחות רבות ממרכז טקסס כדי לחפש את "ענבי הזעם" ודשא ירוק יותר, נאחזה משפחת רובינסון בביתה, בחנותה ובאורח חייה בעקשנות האופיינית למהגרים. נוודים מובטלים שבאו מקרוב אחרי שנסעו ברכבת לרוחב הערבה הגיעו לעתים קרובות לדלת האחורית של הרובינסנים כדי לבקש נדבה. ויני, עובדת משק הבית והמטפלת של משפחת רובינסון, קיבלה הוראה חמורה ממר רובינסון שכל מי שמבקש עזרה בצורה כזו לא יורשה להיכנס לבית אך יש לתת לו ארוחה חמה אותה הוא יוכל לאכול בישיבה במרפסת האחורית. כך, באמצעות דוגמה אישית, חינך אד רובינסון ביעילות את ילדיו לתפיסה היהודית של צדקה, הציווי הקדוש לעזור בנדיבות לנזקקים בלי לפגוע בכבודם ובגאוותם העצמית.

הבית בו גדלה אנה רות היה בהחלט בית יהודי, אך לגמרי לא דתי. להיות דתי בעיירה קטנה בטקסס היה אתגר לא קטן לכל משפחה שהיא בתקופת המיתון. בית הכנסת הקרוב ביותר היה ביוסטון, במרחק של ארבעים וחמישה קילומטר, כך שהיה זה בלתי אפשרי ללכת אליו ברגל בשבתות ובחגים. למרות המכשולים הללו, התאמץ אד לשמור על אותם חלקי המסורת היהודית אותם יכול היה לקיים. מאחר ובתור ילד הוא למד בישיבה בחלבוד, נחשב

אד לבעל הידע הדתי הרב ביותר בקהילה היהודית הקטנטנה של ריצ'מונד. אביו יודל, סבה של אנה רות, היה רב בחלבוד. למעשה, היו שסברו שהסיבה לכך שהמשפחה קיבלה את שם המשפחה בעל הצליל הלא־יהודי רובינסון (הם נקראו פנטל ברוסיה) היה עקב אי הבנה של פקיד ההגירה את המונח "בן הרב".

מדי שנה, בימים הנוראים (ראש השנה ויום כיפור), חבש אד כיפה גדולה וערך את התפילות בחדר גדול מעל למכולת השכונתית, שם העמיד ארון קודש עם ספר תורה. נסיעה שנתית ליוסטון כדי לרכוש מוצרי מזון לפסח היו חלק מחינוכה של אנה רות. למרות שהמשפחה לא יכלה לשמור על דיני הכשרות בקפידה, הם נמנעו מלערבב חלב ובשר בעת הארוחות והיו להם כלים נפרדים לפסח. אביה של אנה רות לימד אותה את השורה הראשונה של "שמע ישראל". שנים לפני כן, כאשר אחיה של אנה רות, ג'רום ומייטי, היו צעירים יותר, שכר אד "מלמד" שהיה מגיע מיוסטון לריצ'מונד פעמיים בשבוע כדי ללמד את הילדים עברית ויהדות בסיסיים. ברם, הדבר לא עלה יפה והמורה עזב עד מהרה מאחר והוא לא הצליח להסתדר עם האופי של "המערב הפרוע" של שני הצעירים. למרות זאת, התמיד אד בנסיונותיו להחדיר ערכים יהודיים חיוביים בלבבות שלושת ילדיו. פעם הוא אמר לאנה רות שעליה להיות נחמדה במיוחד לבת כיתה מסוימת מפני שאמה ילדה אותה לפני שנישאה. כתוצאה מכך, האחרים לא התייחסו אליה יפה ואנה רות קיבלה הוראה להיות נחמדה במיוחד אליה.

סופת חול נוספת שהסתובבה במהירות באותם ימים לא רק בטקסס אלא ברחבי העולם כולו הייתה הרוח הצורמת של האנטישמיות. למרבה ההפתעה, חוותה משפחת רובינסון מעט מאוד שנאת יהודים גלויה. למרות שחברת הילדות הטובה ביותר של אנה רות, נטלי סמית', הייתה יהודיה אף היא, לא היה עולמה של אנה רות מוגבל לתחומי הקהילה היהודית. לפני שרשמו אותה לכיתה א', בילתה אנה רות את רוב זמנה בחברת סידרה של מטפלות

אפרו־אמריקאיות. לעתים קרובות התלוותה אנה רות למטפלותיה למועדוני לילה זולים מקומיים, שם תקשרה עם כמה מהתושבים היותר "צבעוניים" של העיירה. פעם אחת אפילו לקחו את אנה רות (ללא ידיעת הוריה) לטקס התעוררות בפטיסטי־דרומי שהתקיים באוהל. אד ווידא שהילדים יתייחסו בכבוד רב לוויני, מנהלת משק הבית. פעם אחת הוא קנה לבתו בובה אפרו־אמריקאית, ואנה רות קראה לה מיד בשם "ויני הקטנה". לעתים קרובות לקחה ויני את אנה רות לביתה בשעות אחר הצהרים הארוכות, שם טעמה אנה רות את החיים "בצד השני של מסילת הרכבת" (שכונת עוני). שם, בין הקירות מצופי נייר העיתון של ביתה המט ליפול של ויני ב"פרימנטאון" (עיירת המשוחררים), יכלה אנה רות להיווכח כיצד נראה עוני קשה בו נאלצו אחרים לחיות. ביתה הקטן של ויני היה נקי וללא רבב, אך דל ביותר וחסר הרבה מהדברים הנחמדים שאנה רות קיבלה כמובנים מאליהם, כגון מים זורמים ומכשירי חשמל. היו לחוויות פוקחות עיניים אלו השפעה משחררת על אנה רות, והם סייעו לטפח רוח עצמאית וחופשיה חזקה בקרבה של הילדה היהודיה הצעירה.

כשהגיעה אנה רות לגיל שש, חלה אד רובינסון בסרטן הריאות והכליות ובריאותו התדרדרה ביותר. הסיבה למחלתו הייתה, ככל הנראה, החשיפה לגז החרדל בעת הלחימה בצרפת במלחמת העולם הראשונה בצירוף עישון כבד. עקב מצבו, לא היה אד יכול לישון בשכיבה והיה יכול לנוח בבטחה רק בישיבה זקופה. לאחר שנים של סבל נפטר אביה של אנה רות ביוני 1941. אנה רות הייתה הרוסה. היא ביקרה את אביה במהלך השבוע האחרון לאשפוזו וראתה אותו סובל מכאלו כאבים שהוא בקושי יכול היה לדבר איתה. ביום ההלוויה נחשבה אנה רות לצעירה מכדי להשתתף והיא הושארה בהשגחת מטפלת. מייטי וג'רום היו בני עשרה בעת פטירת אביהם ותוך זמן קצר הם יצאו לדרכם העצמאית בהשאירם את אנה

רות תחת השגחתה של "אמה השניה". מייטי נרשמה לאוניברסיטת טקסס וג'רום התגייס לחיל האוויר.

געגועיה של סיליה למשפחתה במיניאפוליס הלכו וגברו, וב-1943 היא לקחה את אנה רות ואת סני, סגרה את הבית בריצ'מונד וחזרה צפונה כדי להצטרף לבני משפחתה במיניאפוליס.

ההסתגלות לחיים בצפון הייתה קשה לאנה רות. השינוי בבית הספר, באקלים ובכל אורח החיים יצר הלם תרבותי בעוצמה של רעידת אדמה בחיי הילדה הטקסנית בת האחת עשרה. בחפשם ביטחון, עברו בני המשפחה הקטנה לגור עם הוריה של סיליה, חנוך וחשקה רבוטניק, ואנה רות פיתחה חיבה עמוקה לסבה וסבתה החדשים במינסוטה – חיבה שהייתה הדדית. למרות שהיו להם נכדים משלהם, אימצו הרבוטניקים את אנה רות אל ליבם ותמיד התנהגו כאילו הייתה זו זכות לקבל אותה אל ביתם. הם קראו לאנה רות "היהלום של המשפחה".

לאחר זמן מה למדה אנה רות להכיר את הבית הישן מימי מלחמת האזרחים והסתגלה למעבר משורשיה הכפריים לשכונתה העירונית השחורה ברובה. לא תמיד היה זה קל. לאחר אובדן אביה, התאחדה הקהילה בריצ'מונד כדי לחבק את הילדה האבלה בדרך שרק תושבי מקום קטן מסוגלים לו. בעיר הגדולה מיניאפוליס לא היה גרעין אכפתיות כזה והילדה העקורה בת האחת עשרה, שהיה לה כה נוח בעיירת הולדתה, מצאה את עצמה במים סוערים למדי, ללא הגה או מצפן. למרות זאת, היא התקרבה לדודיה, דודותיה ובני דודיה החדשים. לאט לאט רכשה אנה רות חברות חדשות כמו איליין כהן והוריה החברותיים. אחיה של סיליה, דוד שפסל, רשם את אנה רות ל"תלמוד תורה" הדתי שהתקיים בשעות אחר הצהרים, שם למדה לקרוא עברית ואת יסודות היהדות.

עם הזמן הסתגלה אנה רות יותר ויותר לחייה החדשים, ובתור בת עשרה היא החלה ליהנות מהחופש שהעניק לה ביתה. למרות שסבה וסבתה היו אכפתיים ואוהבים, הם היו די עסוקים בתפעול

העסק המשפחתי של עופות כשרים. סיליה מצאה עבודה והייתה מחוץ לבית במשך רוב היום והשאירה את אנה רות ואת סני לגדל את עצמם, פחות או יותר.

זמן קצר לאחר תום מלחמת העולם השניה ב-1945, התידדה סיליה עם ניצול שואה מרוסיה הלבנה, לא רחוק מחלבוד. יואל מאיירס נלחם עם הפרטיזנים נגד הנאצים. בעת היותו כלוא בגטו הוא הוכה והושאר בתור מת בתוך ערימת גופות. כשירד החושך זחל יואל ממתחת לערימה והגיע לקצה הגטו, שם לקחו אותו חבריו הפרטיזנים ליער, למקום של ביטחון יחסי. כתוצאה מסבלותיו איבד יואל שלוש אצבעות מידו הימנית. יואל סיפר על זוועות הנאצים מפי עדי ראיה ופתח את עולמה של אנה רות לאירועים הבלתי יאמנו של השואה שזה עתה חיסלה את יהדות אירופה.

כשאנה רות הגיעה לגיל שש עשרה, החליטה סיליה להינשא ליואל, שנקרא כעת ג'ו פרידמן, והמשפחה עברה מהדירה בקומה הראשונה לדירה בקומה השניה בבית המרווח הישן של משפחת רבוטניק. ג'ו לא היה אבא מעולם וקורות חייו גרמו לכך שהוא היה חסר כישורים להיות ממלא מקום אב. למרות שאנה רות ניהלה את משק הבית עבור משפחתה הן בטקסס והן במינסוטה במשך שנים, ראה ג'ו חובה לעצמו לפקח על עבודתה מעתה.

למרות חסרונותיו כאב חורג, תמיד כיבדה אנה רות את ג'ו פרידמן וראתה בו חבר מכובד ונאמן. האיש חסר שלוש האצבעות עבד בבית חרושת לכפפות בשכר מינימום במשך שנים רבות. למרות זאת, הוא הצליח לחיות בצמצום ולצבור חסכונות משמעותיים. שנים מאוחר יותר, בשנות השישים, בשנות חייו האחרונות, הסכים ג'ו להלוות לנו 7,000$ כדי לרכוש את בית הדירות הראשון שלנו במיניאפוליס, ובכך למעשה השיק את עתידה של משפחתנו בתחום הנדל"ן (ראה פרק 14). ההלוואה התבצעה בתקיעת כף, ולמרות שג'ו לא האריך ימים עד שסיימנו לפרוע אותה לחלוטין, החזרנו אותה עם ריבית לאלמנתו סיליה.

בשנות חייה האחרונות של סיליה שאל אותה הרופא כמה ילדים יש לה. סיליה ענתה: "יש לי שניים. אחד שלי ואחת שהיא יותר משלי."

לאחר סיום התיכון הלכה אנה רות בעקבות אחותה ונרשמה לאוניברסיטת טקסס. מייטי סיימה את בית הספר לרוקחות ב-1945 ודחקה באנה רות ללמוד באותו מקום. למרות העובדה שאנה רות חשבה שהקמפוס באוסטין הוא מקום נחמד, היא התגעגעה לביתה ועזבה את אוניברסיטת טקסס אחרי שנה. היא חזרה הביתה ונרשמה לאוניברסיטת מינסוטה במיניאפוליס. היא מצאה עבודה במשרה חלקית ויכלה לשלם לאמה סכום צנוע עבור מגורים ומזון. אחר צהרים אחד, קיבלה אנה רות שיחת טלפון.

"אפשר לדבר עם אנה רות רובינסון בבקשה?" שאל קול גברי בטוח מעבר לקו.

"מדברת", השיבה, "מי מבקש אותה?" היה זה אחי הצעיר הארט.

"שמי הארט, הארט הייסטן ואני גר במרחק כמה רחובות בשדרת פרימונט", הוא המשיך. "אני חושב שאת מכירה את הורי."

"המם... אינני בטוחה. מיהם הוריך?"

"אמי היא חנה והיא באה כל הזמן לשבת עם סבתך." אנה רות לא הייתה בטוחה למי הוא התכוון אך נתנה לו להמשיך.

"אבי הוא ברנרד, אבל קוראים לו בריש והוא חבר טוב של מר מאן. הוא ראה אותך שם פעמים רבות. את יודעת על מי אני מדבר?"

"איני בטוחה, מר הייסטן", היא השיבה. "מה אוכל לעשות למענך?"

"ובכן, אני מתקשר כדי להזמין אותך לביתנו לקפה ועוגה מחר בערב. משפחתי מארחת כמה חברים ואני מקווה שתוכלי להצטרף אלינו."

אנה רות הופתעה מההזמנה המוזרה אך סקרונתה התעוררה ולאחר שוידאה את המען והשעה היעודה, אמרה בפשטות: "אגיע."

הארט קיבל את פניה בפתח, ואנה רות חייכה בחן בהביטה במהגר הפולני הצעיר החתיך והאתלטי.

לאחר אכילת עוגה ושיחת נימוסין, הוזמנה אנה רות לסלון יחד עם הארט והוריו שהחלו להסביר לה את הסיבה האמיתית להזמנה. ברנרד פתח את השיחה בדרכו ההוגנת אך הנטועה במציאות.

"תודה שבאת, אנה רות", הוא אמר. "אני יודע שאת בחורה טובה ממה שסבתך מספרת עלייך לחנה. גם מר מאן אומר שאת בחורה צנועה ומכובדת."

"תודה, מר הייסטן." היא השיבה, מופתעת משהו.

"לכן ביקשתי מהארט להזמינך לכאן היום. את מבינה, יש לנו עוד בן פרט להארט. אח של הארט, מרק, מתגורר במונטריאול, בקנדה. זה לא טוב שהוא שם ואנחנו כאן. אנחנו אפילו לא יכולים לבקר זה את זה. הוא צריך לבוא לגור כאן, באמריקה." אמו של הארט המשיכה בשיחה.

"ניסיתי הכל כדי להכניס אותו לאמריקה", היא הסבירה בהביטה מעבר לשתי כתפיה לפני שהמשיכה. "אפילו כתבתי לסנטור. נכון. כתבתי לסנטור היוברט הוראשיו האמפרי והוא השיב לי."

"אמרי לה מה הסנטור כתב, אמא." אמר הארט.

"טוב. סנטור האמפרי כתב שיש 20,000 פולנים בתור לקבלת ויזת מהגרים ושאם מרק יכנס לתור הזה הוא יצטרך לחכות המון המון זמן." ברנרד המשיך מכאן.

"אבל הוא כתב שאם מרק ינשא לאזרחית אמריקאית אז..." קולו נדם. אנה רות הבינה מיד. היא שמעה על חתונות "גרין קארד" מסוג זה וידעה שכמה מהן אפילו הצליחו ביותר.

"מה אתם רוצים שאעשה?", היא שאלה.

"האם אחי יכול לכתוב אליך?" שאל הארט.

"אני מניחה שכן", אמרה אנה רות בפשטות. היא הבינה באהדה

את מצבה של משפחתי. לאחר ששמעה את סיפורי הזוועה של ג'ו פרידמן אודות אימי השואה, הייתה לה רגישות עצומה ליהודים שסבלו בסיוט הזה. אהדתה גרמה לה להסכים לנסות לעזור למשפחתנו. ליבה פשוט לא מלאה לסרב להם. באותו זמן חשבה אנה רות שלא יצא מזה הרבה... אז למה לא להסכים?

תוך זמן קצר קיבלתי מכתב עם כתובתה של אנה רות, יחד עם תיאור נלהב של הורי שדחקו בי לכתוב אליה תיכף ומיד. הם כתבו לי שהיא ילידת אמריקה ומדברת רק אנגלית וזה היווה בעיה. האנגלית שלי השתפרה, אך היא טרם הגיעה לרמה המתאימה לכתיבת מכתבים לאהובה פוטנציאלית. חיפשתי ומצאתי חבר של חבר שדיבר אנגלית מושלמת. ברם, השפה השניה היחידה שהוא דיבר הייתה גרמנית. למרות שהעדפתי לכתוב בשפת האם שלי, פולנית, ידעתי לקרוא ולכתוב די טוב גם בגרמנית, אז פיתחתי תהליך בן שלושה שלבים. קודם כתבתי בפולנית. אחר כך תרגמתי כל מכתב לגרמנית (לפעמים בעזרת מילון פולני־גרמני) ואז העברתי את המכתב לחברי, שתרגם אותו לאנגלית. לבסוף, העתקתי את האנגלית בכתב ידי לפני ששלחתי את המכתב לאנה רות, שלא הייתה מודעת ללהטוטים הלשוניים שלי והניחה שכתבתי את המכתבים בעצמי. אף פעם לא סיפרתי לאנה רות שקיבלתי עזרה כזאת ואם לאחר שנפגשנו היא הופתעה מכך שכישורי האנגלית בעל פה שלי לא היו באותה רמה של האנגלית הכתובה שלי, היא מעולם לא אמרה זאת.

ההתכתבות נמשכה ארבעה חודשים. כל מכתב הגביר את רמת האינטימיות ואת רצוני לפגוש באנה רות פנים אל פנים. שלחתי לאנה רות תמונה של עצמי שהחמיאה לי והיא שלחה תמונה שלה. דיברנו בטלפון כל פעם שיכולנו להרשות זאת לעצמנו. שיחותינו תמיד הסתיימו באותו אופן.

"אני מצטער שאיני יכול לבוא לבקרך, אנה רות." הייתי אומר. "אז אני מזמין אותך לבוא לבקר אותי כאן. את בחופשת קיץ כרגע, אז הזדרזי. אני מחכה לך."

אנה רות הוחמאה מהזמנותי החוזרות ונשנות אך האמת היא שהיא לא מעוניינת במיוחד לפגוש אותי. היא יצאה עם אחרים באותה תקופה והייתה לי הרגשה שהיא בקשר איתי רק כדי להשביע את רצון הורי ולא מתוך איזשהו רגש שהיה לה כלפי. מאוחר יותר הסבירה לי אנה רות מה גרם לה להיענות, לבסוף, להזמנתי.

משפחתי הפעילה עליה לחץ כבד מדי יום. אמי הייתה עוצרת אותה במסדרון לאחר שביקרה אצל סבתה של אנה רות.

"ובכן, אנה רות'לה, דיברת עם מרק בטלפון היום?"

"כן, גברת הייסטן." היא הייתה משיבה.

"הוא ביקש שתבקרי אותו במונטריאול?"

"הוא תמיד מבקש."

"אז נו, מדוע אינך נוסעת כבר? הוא מותק של בחור ומאוד חתיך."

גם אבי ואחי היטו שכם במסע יחסי הציבור למעני ובסופו של עניין אנה רות נכנעה. היא חשה שזו הדרך היחידה להוריד את משפחת הייסטן מעליה ושברגע שהיא תחזור ממונטריאול הם ירדו מהעניין ובכך יסתיים הסיפור.

התאריך נקבע וכרטיס הרכבת נקנה. קבעתי עם אנה רות שאפגוש אותה במעלה המדרגות הנעות שהעלו את הנוסעים מהרציף התחתון לתחנה. לעולם לא אשכח את המראה הראשון של אנה רות בשר ודם. איני רוצה לאמר "אהבה ממבט ראשון" אך כן אמרתי לעצמי מיד ש"זאת הבחורה לה אנשא."

ניסיתי להיות הטיפוס החזק והשתקן – בסגנון גארי קופר – אך פשוט לא יכולתי לשלוט בעצבנותי וברעידתי. מאוחר יותר גיליתי שהיא חשבה שאני סובל מאיזשהו סוג של הלם קרב ארוך טווח ושהיא פשוט הייתה מנומסת מכדי לציין את העובדה שאני רועד כעלה נידף. סיפרתי לאנה רות שלקחתי שבועיים חופש ממשמרת הלילה שלי בקנדהאייר כדי לבלות איתה ולהראות לה את מונטריאול.

"כך יהיה לנו זמן להכיר זה את זו", הסברתי. סידרתי לאנה רות מקום לינה בבית פרטי של זוג מבוגר, משפחת פולק, וביליתי את הימים הקרובים בניסיון להרשים אותה כמה שיותר. רציתי להרשים אותה באופיי הנדיב בלי שאראה פזרן יתר על המידה. נסענו במוניות במקום בחשמלית וראינו את המראות המדהימים של העיר האירופאית ביותר בצפון אמריקה. מדי ערב הלכנו למסעדה טובה ותמיד הבאתי לה פרחים או בושם. שיטת חיזור זו לבטח נראית כיום מאוד מיושנת, אך באותם זמנים היא נחשבה הולמת ואני מוכרח לאמר שהיא גם הייתה יעילה בהעברת המסר.

לצורכי הגינות, שימשו הזוג פולק מלווים לכל אורך השבועיים. גברת פולק הייתה בסביבה בכל פעם שישבנו בסלון ביתה בערב ושוחחנו. לעתים קרובות הצטרף אלינו הזוג פולק לארוחות והם ווידאו שלעולם לא נישאר לבד זה בחברת זו. באותם זמנים נחשבה דרך זו הדרך ההולמת לשמור על כבודה של בחורה מבית טוב באותם זמנים, ולמרות רצוני לחבק את אנה רות בזרועותי ולכסות אותה בנשיקות, שמרתי על מרחק הולם והייתי ג'נטלמן למופת.

אנה רות הפכה לאטרקציה בקרב חברי הרווקים. בחורה יהודיה ילידת ארצות הברית שבאה כל הדרך ממינסוטה כדי להסתובב עם פולני "ירוק"... את זה הם היו חייבים לראות. לכן לעתים קרובות נשרכו אחרינו כמה מחברי בטיולינו.

נראה היה שאנה רות חשה מאוד בנוח בקרב חבורת ידידי האירופאים. במשפחתה, הן הביולוגית והן המאמצת, היה לכולם מבטא זר, כך שהיא לא התנהגה בהתנשאות או בפטרונות, כפי שנהגו לעתים קרובות יהודים שנולדו באמריקה. התרשמתי מעצמאותה של אנה רות ומאופייה המשוחרר. לא נראה שהיא הייתה מוגבלת על ידי מוסכמות ולחץ חברתי. היא לא נרתעה מלהיראות בחברת בחור מבוגר בן עשרים וחמש עם מבטא מזרח־אירופאי כבד.

אי אפשר לאמר שהשבועיים האלו היו רומנטיקה סוחפת, אך כאשר יום נמוג לתוך יום במהירות הולכת וגוברת, נעשיתי יותר ויותר

מדוכדך למחשבה על וויתור על חברתה של הבחורה המקסימה הזו. משיחותינו הארוכות למדתי שחייה של אנה רות לא היו טובים כפי שיכלו להיות. היא אף פעם לא חשה בנוח במגוריה תחת אותה קורת גג עם אביה החורג הנוכחי ואני קיוויתי שהיא תקבל בברכה את ההזדמנות לעבור משם.

במילים פשוטות, לא רציתי שהיא תעזוב. הבעתי את רגשותי הכנים באוזני אנה רות באופן הכי משכנע שיכולתי.

"אנה רות, איני רוצה שתחזרי למיניאפוליס." אמרתי. "אני רוצה שתישארי כאן איתי."

"מה אתה מציע, מרק?" היא שאלה.

"אני אומר שנתחתן. בואי לא נחכה. נתחתן עכשיו. מה דעתך?"

"אוי, מרק, אני פשוט לא יודעת", היא אמרה ברגש.

"תראי, אנה רות, אני במצב די טוב כאן במונטריאול. יהיה לנו טוב כאן. חוץ מזה, מה יש לך שם שקשה לך לוותר עליו? את יודעת שתהיי יותר מאושרת כאן איתי מאשר אם תחזרי ותגורי עם אמך ובעלה, נכון?" היה לי טיעון מנצח.

"אבל מה עם הוריך, מרק?" היא שאלה. "הם שלחו אותי לכאן כדי לפגוש אותך ולהביא אותך למיניאפוליס. כולם במשפחה שלי חושבים שאתה רק מנצל אותי כדי לקבל אשרת כניסה וגרין קארד לארצות הברית."

"כבר אמרתי לך", אמרתי בסבלנות, "לא חשוב לי לעבור לארצות הברית. טוב לי כאן. הדבר היחיד שחסר בחיי כאן זו את. כאשר נינשא, יהיה לי את כל מה שאני צריך. מי צריך גרין קארד בכלל?"

שכנעתי את אנה רות שאני רוצה להינשא לה כי אני אוהב אותה – מה שבהחלט היה נכון. לא רציתי להינשא לה כדי לשמח את הורי או כדי להשתמש בה ככרטיס כניסה לאמריקה. מצידה, ראתה בי אנה רות תקווה לעתיד טוב יותר ולכן נענתה להצעת

הנישואין שלי ואנו נישאנו ברגע שהאישור של אמה החתום על ידי נוטריון והמאשר את הסכמתה לנישואי בתה הקטינה הגיע. לקחנו את המסמך, לבשנו את בגדינו הטובים ביותר והלכנו לבית המשפט בעיר בתחתית-במונטריאול. שנינו הנחנו שנוכל להינשא בנישואין אזרחיים באמצעות שופט שלום או נושא משרה דומה. גילינו שמאחר ובקנדה אין הפרדה בין דת ומדינה, חוקי הנישואין שונים מאלו שבארצות הברית. נאמר לנו שיש צורך באיש דת בעל סמכות מהממשלה כדי לבצע את הטקס ולחתום על תעודת הנישואין. חזרנו לשכונה, שם קיבלו חברי את פנינו ושמו לב לפנינו העגומות והקודרות. כאשר הסברנו להם את המצב, אמר אחד החבר'ה: "מה עם תחנת הנישואין ההיא בשדרת פרימונט?" הוא צדק. מיהרנו לבית התפילה, ושם נאמר לנו שכן, יש רב שיכול להשיא אותנו אך יש צורך בשני עדים שעליהם להיות נשואים בעצמם. דרישה זו היוותה בעיה מסוימת, שכן כל חברי היו רווקים.

"איפה אני מוצא עדים?" שאלתי את הרב אחרי שהסברתי לו את העדר החברים הנשואים שלי.

"לך לפארק ודבר עם הזקנים שיושבים על הספסלים", הוא יעץ לי. "מבקשים מהם למלא את התפקיד הזה לעתים קרובות והם ידעו מה לעשות."

עשיתי כפי שנאמר לי. לקחתי מונית לפארק וניגשתי לאדם מבוגר שישב לבד על ספסל ופיצח גרעינים שחורים.

"מה דעתך להיות עד בחתונתי כדי שכלתי ואני נוכל להינשא היום?", שאלתי בנימוס.

"כמה?" הוא ענה בגסות.

"ובכן, אשלם לך את מחיר המונית ועוד כמה דולרים", הצעתי, "אך עליך להיות נשוי."

"אני נשוי ועוד איך", הוא הבטיח, ונופף את אצבעו ענודת הטבעת בפני.

"מה איתו?" שאלתי בהצביעי על יושב ספסל אחר, "האם הוא נשוי?"

"כמובן." ענה האיש ותחב את הגרעינים לכיסו. "בפארק הזה כל הנשים וכל הגברים נשואים, רק לא זה לזו."

חזרנו במהירות לבית החרושת לנישואין עם שני העדים שלנו, מוכנים לעמוד תחת החופה הבלויה ולקיים את הטקס. הרב־להשכרה מזג יין בזהירות מבקבוק לגביע קידוש מכסף והניח אותו על שולחן שהיה מוצב לפניו. הוא ביצע את טקס הנישואין, שבשלב מסוים דורש מהרב לברך על היין ולתת לכלה ואחר כך לחתן לטעום מהיין. הוא עשה זאת ואחר כך הניח את הכוס בחזרה על השולחן. הרב המשיך את הטקס, שהסתיים ב"פיצוץ" כאשר ניפצתי ברגלי על מנורה שרופה עטופה במפית בד. לאחר ברכות מפי העדים יושבי הספסלים, ראינו את הרב מחזיר את החופה ושופך בחריצות את היין שנותר חזרה לתוך הבקבוק – מוכן לשימוש בטקס הנישואין הבא. אנה רות פרצה בצחוק למראה הפעולה הרבנית החסכנית הזאת, ועד עצם היום הזה היא תוהה כמה שפתיים אחרות נגעו ביין ששתינו ביום נישואינו.

היינו צעירים ומאושרים עד כדי אקסטזה, למרות שלאף אחד מאיתנו לא היה מושג מה צופן העתיד. למרות תקופת החיזור המואצת שלנו ונישואינו המהירים, מסתבר שהייתה בינינו התאמה טובה. חיינו כזוג היו יוצאים מן הכלל לפי כל קנה מידה, ובשנת 2002 חגגנו, אנה רות ואני, את יום הנישואין החמישים שלנו בחברת ילדינו, נכדינו והנין שלנו.

פרק י"ב | המעבר למינסוטה

ירח הדבש שלנו בהרים יפי הנוף הסמוכים היה בלתי נשכח משתי סיבות. ראשית, שהינו באכסניה כפרית שהייתה מלאה בתושבי ניו יורק בחופשה שרבים מהם בגלל מבטאי סברו מהם בטעות שאני צרפתי־קנדי בגלל מבטאי הזר. שנית, כמעט שהגענו למצב של שטיפת כלים במטבח מפני שכספי אזל. לפני שפגשתי את אנה רות, הצלחתי לשים בצד כ-800$ מתוך שכרי השבועי. התכוונתי להשתמש בכסף זה לרכישת מכונית, אך לאחר שנפגשנו החלטתי שעדיף לי להשתמש בכסף כדי להרשים את אנה רות בכנותי ובמסירותי. לרוע המזל, לאחר ירח הדבש בן היומיים נדרשנו לשלם עבור השהות באכסניה וכיסי היו ריקים לגמרי. לאנה רות, רבת תושיה כתמיד, עדין היו שלושים דולר משלה. כסף זה (בנוסף למחיר כרטיסי הרכבת שהחזרנו וזוכינו עבורם) אפשרו לנו להימנע מהבושה שבלהיות מנקי שולחנות בחדר האוכל של המלון בירח הדבש שלנו.

כמה ימים לאחר החזרה למונטריאול קיבלתי מכתב מהשגרירות האמריקאים בו נכתב שהודות לחוק מק'קרן החדש, אושרה בקשת הויזה שלי לארצות הברית שהוגשה עוד באוסטריה, כך שלמרות מה שהסנטור האמפרי כתב להורי, הייתי יכול להיכנס לארצות הברית בכל מקרה, גם לולא החלטתי להינשא לבחורה אמריקאית. עכשיו היה לי הלוקסוס של לבחור בין שתי אפשרויות לאיחוד מחדש עם משפחתי בארצות הברית, אך עמדתי בפני בעיה קשה: הייתי מאוד מאושר בחיי במונטריאול. הייתה בעיר קהילה יהודית תוססת שהתרכזה בקבוצת רחובות שיצאו משדרת פארק. רחובות אלו נקראו כולם על שם קדושים נוצרים (רחוב סנט ברנרד, רחוב

סנט פיטר, רחוב סנט פראנסיס וכו') אך היו מאוכלסים כולם בבתים יהודיים, בתי כנסת, חנויות בשר כשר וחנויות כלי כתיבה מיושנות עם ברז גזוז מכרום מבריק. איני זוכר שחוויתי ולו שמץ אנטישמיות בשנה וחצי בהן התגוררתי במונטריאול. הייתה לי עבודה טובה בשכר של 1.60$ לשעה ובאמת נהניתי מעבודתי. יכולתי להרשות לעצמי חייט טוב שהלביש אותי לפי צו האופנה בחליפות התפורות לפי מידתי. שכרנו דירה נוחה, נהנינו מקבוצת חברים גדולה ביותר ועכשיו הייתי נשוי לנערה היהודיה הנפלאה ביותר בעולם. הרגשתי שהתגברתי על הסיטגמה של המהגר וכבר אין עלי את אות הפליט. היו לי את כל הדברים הטובים שהחיים יכולים להעניק – דברים שיכולתי רק לחלום עליהם במחנות העקורים ובמשך השנים הקשות והרעבות בישראל. לכן, במקום לשמח אותי, גרמה לי הידיעה משגרירות ארצות הברית רק חרדה וייסורים. האם עלי ליסוע או להישאר? שוב הייתי בצומת קשה – אך הפעם לא הייתי לבד.

אנה רות הבינה היטב את מצבי. היא התיידדה במהירות עם חברי, כולם בני הקהילה היהודית של המהגרים במונטריאול, וגם הם כולם אהבו את אנה רות והעריצו אותה. היא תמיד הצליחה ליישם את תבונתה המיושבת ואת שכלה הבריא בכל בעיה בפניה עמדנו. אני זוכר כיצד שוחחנו על עתידנו כשטיילנו מדי בוקר לאורך שדרת פארק מתחת להר רויאל המלכותי.

"אני יודעת עד כמה אתה קרוב לכל חבריך כאן במונטריאול, מרק", היא יעצה לי,"ובאמת יהיה קשה מאוד להיפרד מהם ולעבור לארצות הברית, אך זכור דבר אחד: אתה שונה מהם. יש לך אמא, אבא ואח. כמה מהם יכולים לאמר על עצמם דבר כזה?"

היא צדקה. הייתי ייחודי בחבורה מפני שהייתה לי משפחה. המשפחות של כל האחרים נספו בשואה. היה זה הצורך האנושי הבסיסי בקשר משפחתי שהפך את חבורתנו לכה קרובה ואינטימית. כן. כל אחד ואחד מאיתנו היה לבד בעולם, אך אני הייתי היחיד שקיבל מכתבים מהבית. הבדל זה נעשה ניכר במיוחד אחרי שפגשתי את

אנה רות. איש מחברי לא הראה זאת, אך יכולתי לחוש שכולם קנאו בי מעומק ליבם. יכולתי לשמוע את מחשבותיהם: "ההייסטן הזה הוא כה בר מזל. לו רק הייתה לי משפחה באמריקה שתשלח לי אישה אמריקאית צעירה ויפה."

כמובן שאנה רות צדקה. הבנתי שלא אוכל להתעלם מהעובדה שאלת המזל חייכה אלי ואפשרה לי לקבל משהו שאיש מחברי לא יוכל לקבל שוב לעולם – אהבה של משפחה. לא משפחה חליפית אלא משפחה אמיתית עם אם, אב ואח – עצם מעצמי ובשר מבשרי. אהיה אידיוט אם אשליך משהו בעל ערך כה רב על ידי מגורים במקום מרוחק כשביכולתי להצטרף אל משפחתי. בנוסף לזה, אנה רות רצתה להמשיך בלימודיה ולקבל את תעודת הבי. איי. שלה מאוניברסיטת מינסוטה.

"אה, ויש עוד משהו, מרק", היא אמרה בחצי חיוך.

"מה?" שאלתי.

"הולך להיות לנו תינוק ואני חושבת שכדאי שהוא יוולד בארצות הברית, לא?"

"לא ידעתי מה לאמר. המילים נעתקו מפי. אחרי כמה נשיקות ולאחר ששלוותי שבה אלי, אמרתי את אשר על ליבי.

"את כל כך צודקת, יקירתי. אנחנו חייבים להיות במיניאפוליס כדי להעניק להורי את הנכד הראשון שלהם... שנולד בארצות הברית." הורי הקריבו וסבלו כה רבות כדי להחזיק את אחי ואותי בחיים במשך המלחמה שהרגשתי שפעולה כזו תהיה הדבר המשמעותי ביותר שאוכל לעשות על מנת להביע את הערכתי על כל מה שהם עשו בשבילי. תיכף ומי התחלנו לתכנן את המעבר למינסוטה.

בינתיים, מצאנו דירה מקסימה בה הקמנו את ביתנו הראשון. הכרתי זוג נשוי מבוגר יותר שהיו ציפורי חורף. הייתה להם דירה מעל חנות בגדי נשים ברחוב סנט ברנרד אך הם התגוררו בה רק בחודשי הקיץ. הם נהגו לבלות את כל החורף בפלורידה ולהשכיר את דירתם בתקופה זו. אנה רות ואני בילינו את החורף הראשון שלנו כזוג נשוי

בדירה נוחה ומסודרת זו, אך כאשר הגיע האביב עדין לא היינו מוכנים לעבור לארצות הברית. הזוג המבוגר חזר למונטריאול ואנו הסברנו להם את מצבנו. הם אמרו שמאחר ואנו זוג כל כך נחמד ומאחר שיש די מקום, למה שלא נישאר ונתגורר ביחד. מאחר ופירוש הדבר היה הפחתה בשכר הדירה, הסכמנו תיכף ומיד.

הכל הלך חלק עד שיום אחד חזרתי מהעבודה ומצאתי את אנה רות יושבת על סף הדלת החיצונית ומחכה לי. ראיתי שהיא נסערת ופחדתי שמשהו השתבש בהריון.

"מה קרה יקירתי?" שאלתי.

"אני לא חוזרת לשם." היא ענתה בקול רועד בהצביעה על דירתנו.

"למה? מה קרה?"

"זה האיש המלוכלך הזה", היא אמרה בהתייחסה לבעל הבית שלנו, "אני אפילו לא מסוגלת לספר לך מה הוא עשה." לבסוף, אחרי שאחזתי בידה זמן מה, הצלחתי לגרום לה לספר לי את העובדות. אנה רות הייתה בחדר השינה שלנו והתפשטה כדי ללכת לישון כאשר היא שמעה רחש מחוץ לדלת. היא פתחה את הדלת לרווחה במהירות וגילתה את בעל הבית כורע על ברכיו. ברור היה שהוא הציץ במעשיה מבעד לחור המנעול. הוא קם וניסה להסביר את מעשיו. הוא אמר לאנה רות שהוא נמשך אליה ושמאחר ואשתו מבוגרת מדי, הוא נאלץ לחפש את קרבתן של נשים צעירות יותר כמו אנה רות. הוא החל להתקרב אליה, וכשהיא נסוגה, הוא החל לרדוף אחריה ברחבי הדירה. בסוף היא ברחה החוצה וישבה על המדרגות במשך שעות בציפיה לחזרתי הביתה.

הייתי המום, אך ידעתי מה עלי לעשות. רצתי למעלה, ארזתי את כל חפצינו לתוך שתי מזוודות ואמרתי לאנה רות: "בואי נלך. אנחנו לא חוזרים לכאן יותר." מאוחר יותר נודע לנו שהברנש הזה היה מציצן ידוע. תפסו אותו עוקב אחרי לקוחות ממין נקבה בתאי

ההלבשה של הבוטיק שלו ושל אשתו בזמן שהללו מדדו שמלות חדשות.

אז עכשיו היינו חסרי בית – נדדנו ברחובות ה"קדושים" של הרובע היהודי של מונטריאול, נושאים את כל רכושנו עלי אדמות – שוב פליטים. על לוח המודעות של מאפיה קטנה ראינו מודעה האומרת "חדר להשכרה". מיהרנו לשם וראינו חדר שינה קטנטן. נאמר לנו שנוכל להשתמש בשירותים ובחדר האמבטיה למשך עשרים דקות החל מ-6:10 בבוקר ועשרים דקות ב-6:10 אחר הצהרים וכן שנוכל להשתמש במבער הגז היחיד במטבח בשעות בישול שנאכפו בקפידה. למרות שהמשטר היה נוקשה יותר ממה שרצינו, שכר הדירה היה נמוך ויכולנו לעזוב בכל עת ללא תשלום קנס. "ניקח את זה." אמרתי לבעלת הבית, לאחר שווידאתי שאין בסביבה בעל בית שצריך לדאוג בגינו.

התגוררנו בחדר השכור זמן קצר בלבד עד שהיינו מוכנים ליסוע דרומה ולהיפרד ממונטריאול. נסענו ברכבת לווינדזור, קנדה, משם הפלגנו במעבורת לדטרויט, מישיגן. דודים ודודות רבים של אנה רות מצד אמה התגוררו בדטרויט והם ארחו אותנו למשך כמה ימים עד שעלינו על הרכבת למיניאפוליס.

לאחר מפגש משפחתי חם, התחלנו להתמקם ולהתיישב במטרופולין הדרומית הזו. התגוררנו עם הורי ואחי הארט בביתם בשדרת פרימונט. המשפחה שלי השיגה מיטה זוגית נוספת ומזרן בחנות יד שניה, והם ניתנו לנו. המיטה הייתה כה שקועה באמצע עד כי שנינו נאלצנו לישון במרכזה. גם לולא היינו קרובים קודם, היה מצב זה לבטח מקרב אותנו.

באותו זמן טיפס הארט במעלה הסולם בחברת האריזה של במיס והציע לי עזרה במציאת עבודה שם. התקבלתי לעבודה והושמתי בפס ייצור בפאתי מיניאפוליס, הרחק ממטה החברה, שם עבד הארט. כאשר הכסף התחיל לטפטף, יכולנו להרשות לעצמנו דירה משלנו וכמה חודשים לפני הלידה עברנו ליחידת דיור אחת

בבית בן ארבע דירות. דירתנו הקטנה שכנה בשדרת המבולדט, ליד שדרת פלימות', במורד הרחוב מבית רבוטניק, שם התגוררה משפחתה המורחבת של אנה רות.

מעמדו של אבי בקהילה היהודית המקומית היה איתן ויציב והוא הגדיר את הרב גינזברג כחברו הטוב ביותר. טאטו עמד על כך שנחגוג את נישואינו במיניאפוליס שכן איש מבני המשפחה או מחבריו הרבים לא נכח בטקס הנישואין שלנו במונטריאול. לא התנגדתי לרעיון אך שאלתי מי ישלם עבור הסעודה היקרה הזו. "אל תדאג", אמר לי טאטו, "תעשה את המסיבה. הכסף יהיה." הוא ניגש לאמה של אנה רות, שנחשבה אישה אמידה הודות לירושה שירשה מאביה של אנה רות. ברם, סיליה הייתה ידועה כחסכנית ביותר ולגרום לה להסכים לממן חלק מהאירוע היה פעולת שווק עילאית מצד אבי. למרות שיש להניח היו כאלו שהופתעו מהריונה המתקדם של הכלה, הייתה מסיבת החתונה אירוע חגיגי ובסוף כולם קיבלו את המגיע להם, כמו שטאטו אמר שיהיה.

בננו הבכור, לו קראנו אדוארד (שלמה עייזיק) על שם אביה של אנה רות, נולד ב-14 באוקטובר 1953. ביתנו הקטן היה מלא מקיר לקיר בעשרות אורחים שבאו לחגוג עמנו את טקס ברית המילה. המילה עצמה בוצעה על ידי דודה של אנה רות, הדוד שפסל. הרב שפסל רוברטס (הגירסה האמריקאית של "רבוטניק") היה המוהל הבכיר ביותר בקהילה, ועד מותו בשנת 2003 הוא סייע לארבעה דורות של תינוקות יהודיים להיכנס לבריתו של אברהם אבינו.

ב-1953 יצאה המדינה ממלחמת קוריאה ושוק העבודה שוב הוצף בחיילים ששבו הביתה ושרובם רצו את עבודתם שמלפני המלחמה או שזכו ליחס מועדף כאשר ניסו להתקבל למשרות חדשות. דבר זה היה נכון גם בבמיס, ועובדים רבים שהתקבלו זה לא מכבר פוטרו כדי לפנות מקום לחיילים הוותיקים. אני הייתי אחד מהם.

לא הצטערתי יותר מדי על אובדן מקום העבודה שלי מאחר והרגשתי שאיני משתלב בצוות בבמיס. אני זוכר כיצד מיד לאחר קבלת המשכורת בימי שישי פנו חברי לעבודה – רובם פולנים ואוקראינים – למסבאה הקרובה ביותר כדי להשקיע את כספם ברכש נוזלי. מעולם לא נמשכתי לאורח חיים כזה וכאשר גיליתי פתק וורוד בתוך מעטפת התשלום, חשתי תחושת הקלה אמיתית.

כמה ימים לאחר פיטורי הגיע ג'רום, אחיה של אנה רות, מטקסס למיניאפוליס. ג'רום בדיוק שוחרר מחיל האוויר ובא העירה במיוחד כדי להכיר אותי. לאחר שלמדנו להכיר זה את זה, סיפרתי לו שאני מובטל ושאני מחפש משהו טוב יותר מעבודה בפס ייצור. ג'רום יעץ לי לחפש עבודה בדאלאס או ביוסטון, שם התגוררה רוב המשפחה מצד אביה של אנה רות. הוא יעזור לי להכיר את כל הדודים ובני הדודים ויסייע לי בסבב החיפושים. טקסס אינה ארץ זבת חלב ודבש, הוא אמר, אך לדעתו יש שם שפע של אפשרויות. זה נשמע כמו רעיון טוב. תמיד רציתי להכיר את מייטי, אחותה של אנה רות, שהייתה נשואה לרופא, בן פיש, ולפגוש את קרובי המשפחה הרבים מהמשפחה הטקסנית המקורית עליהם שמעתי כה רבות.

זמן קצר לפני כן קיבלה אנה רות $10,000 כחלק מירושתה מנכסי אביה. השתמשתי בחלק מכסף זה כדי להחליף את המכונית הישנה שלי בשברולט חדשה משנת 1953 בזמן שתכננו את מסענו חוצה המדינה. מיד לאחר הפסח עשינו את יציאת המצרים הפרטית שלנו ממינסוטה לארץ המובטחת טקסס עם אנה רות ואדי הקטן במושב האחורי כשג'רום ואני מתחלקים בנהיגה.

פרק י"ג | הנסיעה לטקסס

הגענו לדאלאס לאחר מסע רצוף ומפרך למדי, מצאנו חדר במלון דרכים זול אך נקי והתחלנו בסבב הצגת התינוק והבעל החדשים של אנה רות בפני קרוביה הטקסנים המרובים. אני חושב שהתינוק עשה רושם יותר טוב ממני...

טקסס הרשימה אותי מאוד. ראיתי בה את ביתי העתידי. ההזדמנויות ריחפו באוויר ושכנו בכל פינה. בחור נבון כמוני לבטח יוכל להסתדר כאן – עמוק בליבה של טקסס. לאחר כמה ימים של הצגתי בפני קרובים, התחלתי לחפש עבודה במרץ.

לאחר שקראתי את מודעות הדרושים והלכתי לכמה ראיונות, מצאתי הצעת עבודה טובה בתחום שלי. סוכנות מכירה של קאדילק ואולדסמוביל בדאלאס בשם "הכוכב הבודד" הציעה לי עבודה במחלקת ההכנה. באותם ימים נדרשה עבודה רבה על מכונית אחרי שהיא יצאה ממפעל הייצור ולפני שהיא הייתה מוכנה למסירה ללקוח. השכר היה טוב ויכולתי לנצל את כישורי המכאניים. התלבטתי אם לקבל את העבודה או לא ואמרתי למנהל שאני רוצה כמה ימים לחשוב על כך. ביליתי את הימים הבאים באזור הסוכנות ובחנתי את מהות העבודה ושוחחתי עם המכונאים האחרים בצוות. הכרתי מכונאי צעיר ומבריק בשם קאהן, שהציג אותי בפני חברו לעבודה ולעסקים. קאהן אמר לי ששותפו היה מהנדס התכנון הראשי של חברת המכונית פקארד. פאקארד הפסיקה לייצר מכוניות ב-1949 והמהנדס הזה עבר לעבוד בסוכנות קאדילק. חברת פאקארד הייתה החלוצה בתחום מיזוג אוויר במכוניות והציעה תכונה זאת כתכונת לוקסוס ללקוחות מאז 1938. ב"כוכב הבודד" פגש המהנדס מפאקארד את קאהן והם תכננו להקים ביחד חברה

חדשה שתייצר מזגני אוויר בייצור המוני שניתן יהיה להרכיבם בכל מכונית לאחר בנייתה. הם סיפרו לי על תכניתם ואמרו לי שבכוונתם לעזוב את "הכוכב הבודד" ולהקים את החברה שלהם ברגע שיהיה להם די הון התחלתי. הם הראו לי את השרטוטים של ציוד הייצור החדש שייצר מזגני אוויר שניתן יהיה להרכיבם לאחר הבנייה בכל סוג מכונית מכל שנת ייצור. בחנתי את השרטוטים וראיתי שהם מתוכננים היטב ומבוססים.

ככל שחשבתי על זה יותר מצאה התכנית יותר ויותר חן בעיני. אם הם באמת יכולים לייצר מזגני אוויר לרכב במחיר שווה לכל נפש, הם יצליחו במידה בל תאומן במכירתם הן לבעלי מכוניות והן לתעשיית הרכב בדטרויט. בראותם את התלהבותי ובהכירם בכשרונותי, הציעו לי שני היזמים אפשרות להצטרף אליהם ברגע שיקימו את החברה שלהם, לה תכננו לקרוא פריג'יקינג, אך קודם היה עלי לקבל את העבודה ב"כוכב הבודד", שם אעבוד עד שיגיע הזמן בו נוכל לעזוב.

בינתיים הגיע הזמן לארוז ולחזור למינסוטה כדי להביא את חפצינו. סיפרתי לאנה רות על שיחתי עם קאהן ועל הצעת העבודה ב"כוכב הבודד". קיבלתי החלטה.

"אנה רות," אמרתי, "אנחנו לא חוזרים. המקום שלנו הוא כאן בטקסס." היא הופתעה אך לא ניסתה להניא אותי מהחלטתי. הלימודים שלה לא היוו גורם מעכב מאחר והיא הקפיאה אותם לאחר לידתו של אדי. כמובן שהשכל הישר שלה נכנס לפעולה והיא החלה לשאול שאלות מעשיות.

"טוב, בסדר, מרק, אך מה עם הוריך? הם לא יכעסו אם תיקח מהם את נכדם היחיד?"

"אני אטפל בזה." הרגעתי אותה. "אסע חזרה למיניאפוליס לבדי ואת תתגוררי זמן מה אצל מייטי ובן בגיינסוויל. אסביר להורי את הכל. אני גם אטפל בחפצים שלנו. מה שלא אצליח למכור, אביא איתי במכונית. את תראי, אני איישר את כל ההדורים."

וכך עשיתי. נהגתי חזרה למיניאפוליס, אספתי את כל חפצינו ומכרתי אותם בבתי עבוט מקומיים. סיפרתי למשפחתי שאנו עוברים לגור בטקסס. למרות שהם לא שמחו על הפרידה מנכדם היחיד, הם לא ניסו לעמוד בדרכי. אמי הייתה מרוצה מכך שאני נשוי ובעל משפחה מיושב בדעתו וחי בארצות הברית. היא לא נראתה מוטרדת מדי מכך שאני עובר למערב הפרוע. לאחר כמה שבועות של קשירת קצוות, חזרתי לטקסס עם מכונית עמוסה בחפצים אישיים ובשטיח חדש ושואב אבק של קירבי שקניתי לאנה רות, שנקשרו לגג השברולט. הודעתי לסוכנות "הכוכב הבודד" של קאדילק שאני מעוניין במשרת המכונאי ולכן מיהרתי לשוב כדי שאגיע בזמן ליום העבודה הראשון שלי.

בזמן שהייתי עסוק בקשירת קצוות במיניאפוליס עסקה אנה רות בפתיחת דלתות בטקסס. היא לקחה איתה את אדי הקטן והתחילה לחפש דירה בסביבות דאלאס. אנה רות דאגה, בצדק, מכך שנשתמש בכספי הירושה לחיים השוטפים ושלא ישאר לנו כל נכס. לכן, בזמן שהייתי במיניאפוליס היא החלה לחפש נכס דלא ניידי. די מהר היא מצאה בית צנוע בשטח של 900 רגל מרובע על שטח גדול ויפה עם מקום חניה מקורה למכונית אחת. היא הראתה לי אותו ברגע שחזרתי ואנו הגשנו הצעת מחיר וסגרנו את העסקה ב-7,000$. התשלום הראשון על הבית היה 1,400$ ותשלומי המשכנתא היו 50$ לחודש. ברם, לא יכולנו להיכנס לבית מיד ונאלצנו לחכות עד שהדיירים שהתגוררו בו יפנו אותו. בתקופה זו התגוררנו אצל המחותנים של מייטי, היימן ורוזי פיש, שגרו באוק קליף, פרבר של דאלאס, שם הייתה להם חנות מכולת גדולה ומצליחה.

לאחר כמה שבועות יכולנו לצאת מבית משפחת פיש ולעבור למעוננו החדש. הוא לא היה משהו מי יודע מה במונחים של היום, אך עבורנו הוא באמת היווה את "גן העדן האבוד". היום מכילה שכונה זו בתים יקרים, אך באותם ימים היא הורכבה מרצף של מגרשים ריקים עם בתים טרומיים שנבנו עבור משוחררי הצבא פה

ושם. לא היה לנו שום ריהוט אז שמנו בבית כמה ארגזים וקופסאות מעץ, את השטיח החדש וחדר שינה ופינת אוכל שקנינו מ"מצילי הרכוש – הרכבת", חנות מקומית שמכרה סחורה בהנחה וריהוט עם פגמים קלים שנפלו, כביכול, מקרונות הרכבת. אפילו התקנו טלפון מטבעות מדגם ביתי והיה עלינו להכניס אליו מטבע של חמישה סנט כדי לקבל צליל חיוג.

אחרי שהתמקמנו במעוננו החדש, התחלתי לעבוד ב"כוכב הבודד", ובתוך כמה שבועות נוצרה ההזדמנות והצטרפתי לשני מקימי חברת מיזוג האוויר לרכב פריג'ינג. הם השיגו הון סיכון ממשקיע עשיר מדאלאס, בן למשפחת סמואלס. העבודה הייתה מעניינת אך השכר לא היה גבוה. החברה הייתה בחיתוליה ולא היה לה כסף רב. די מהר הבנתי שאני בסך הכל שכיר ושלא משנה כמה קשה אעבוד וכמה תצליח החברה, ללא חלק בבעלות על החברה אשאר מה שאני – מכונאי שעובד לפי שעות. הייתה לפריג'ינג הצלחה מסוימת כמוכרת מזגני אוויר לרכב שניתן להרכיבם לאחר הקניה, אך כאשר דטרויט החלה לכלול אופציה של הרכבת מזגן במכוניות מתוצרתה, התחילה פריג'ינג להתמקד במערכות קירור ניידות. כיום חברת פריג'ינג מהווה חלק מארגון קאריר ומספקת יחידות קירור למיליוני משאיות וקרונות רכבת ברחבי העולם.

לאחר זמן לא רב התחלתי לחפש הזדמנויות אחרות. הזדמנויות של בעלות. החיפוש הוביל אותי לקהילת טיילר, טקסס, שם שמעתי שחנות חומרי בניין קטנה עומדת למכירה. ביקרתי במקום וראיתי שיש לו סיכוי להצליח עם ניהול נכון. הצעתי למוכר 50 סנט על כל דולר של המלאי שאקבל ושאקח על עצמי את חוזה החכירה. הבעלים סרב להצעתי וחזר עם הצעה משלו, עליה חשבתי כשישבנו סביב שולחן המטבח של בן ומייטי ודנו בו.

"זאת חנות קטנה ונחמדה," אמרה אנה רות, "ואני יודעת שמרק ינהל אותה בצורה מצוינת."

"אם אוכל לקנות אותה במחיר הנכון," הוספתי, "אך אם אשלם יותר מדי אצטרך ללוות כסף ואז ילכו כל הרווחים לתשלום הלוואה."

"אשפר לשאול אותך משהו מרק?" שאלה מייטי.

"כמובן," השבתי. מייטי הייתה מבוגרת מאנה רות ושנינו החשבנו את דעתה. היא הייתה אישה נבונה ביותר ונדיבה בחלוקת עצות שהיו תמיד שקולות.

"אתה באמת רוצה שילדיך יבלו את חייהם מאחורי דלפק של חנות לחומר בניין?" היא שאלה ברצינות רבה. "אתה יודע שכך בילינו אנה רות, ג'רום ואני את שנות ילדותנו. כל ימינו ולילותינו עברו עלינו בשירות לקוחות. היינו הילדים היהודים היחידים שעבדו בחנות. אני חושבת שאתה רוצה משהו יותר טוב עבור הילדים שלך, לא?"

כמובן שהצדק היה איתה. נתתי להזדמנות של החנות לחומרי בניין לחלוף. אנה רות ואני הסקנו די מהר שהיה משהו לו נזקקנו מאוד כדי להגיע להצלחה כלכלית. אחד מאיתנו היה צריך ללמוד או לרכוש הכשרה מקצועית. ללא תואר, לעולם לא אהיה יותר מאשר פועל פשוט. בדומה, אנה רות לעולם לא תוכל למצוא עבודה בהוראה אם היא לא תסיים את לימודיה. לאחר שבילינו זמן מה עם מייטי ובן, שהיה רופא מצליח ביותר, קלטתי עד מהרה את היתרונות הגדולים שהיו לאזרחים משכילים באמריקה.

כשהיינו במיניאפוליס, לפני שעברנו לטקסס, דיברנו אנה רות ואני מדי פעם על המשך לימודינו, אבל עכשיו זכה תיקון פגם זה לעדיפות עליונה ודיברנו על הנושא כמעט מדי יום.

"אחד מאיתנו חייב ללמוד אם אנחנו רוצים להתפרנס בכבוד אי פעם," הביעה אנה רות את דעתה, "וזה לא יכול להיות אני כי אני עסוקה כל היום עם התינוק, מה שמשאיר אותך."

"למה אני?" מחיתי. "אני בקושי מדבר אנגלית ויש לי השכלה של חמש שנות לימוד בלבד. איך אצליח להתקבל לקולג'?"

"טוב זה לא יכול להיות אני, יקירי, מאחר וקיבלתי היום חדשות מהרופא." הפעם הייתי מוכן לבאות. עם חסידה בדרך עם תינוק נוסף, הבנתי שאנה רות אינה עומדת להיות המפרנסת הראשית של המשפחה. כספי הירושה היו נפלאים, אך הם יגמרו בסופו של עניין. הדבר הטוב ביותר לעשות עם הכסף הוא להשקיע אותו, לא בעסקים אלא בעצמנו. נשתמש בכסף למחיה בזמן שאני אלמד לתואר במוסד להשכלה גבוהה, תואר בו אשתמש כדי לפרנס את משפחתי במשך כל ימי. הבעיה היחידה הייתה איך להשיג תואר כזה.

פרק י"ד | בדרך לקולג'

אנה רות קראה כתבה עיתון המקומי על תכנית משולבת ללימודי הנדסה באוניברסיטה הסמוכה, אוניברסיטת סאת'רן מת'ודיסט, שאפשרה לסטודנט ללמוד במשך חודשיים ולעבוד במשך חודשיים לסירוגין. בצורה זו יכול היה הסטודנט לקבל תואר מהנדס בעודו עובד ומרוויח מספיק כדי לפרנס את עצמו ולשלם שכר לימוד. זה נשמע כמו משהו שמתאים לנו בדיוק. שכר לימוד וספרי לימוד לבדם עלו $1,000 לשנה וסכום זה היה מכלה את חסכונותינו הנותרים אלא אם אמצא דרך להמשיך להרוויח כסף בזמן לימודי.

הבעיה הייתה שלא הייתה לי אפילו תעודת גמר של בית ספר תיכון. דבר זה הפך את ההרשמה לכל קולג' שהוא לכמעט לבלתי אפשרית.

"כתוב במאמר שיש באוניברסיטה גם תכנית GED ", אמרה אנה רות. "זו תכנית שמעניקה למבוגרים תעודת גמר המקבילה לתעודת גמר תיכונית. אולי אתקשר אליהם?" הסכמתי, ואנה רות הכניסה מטבע בן חמישה סנט לטלפון. האוניברסיטה הבטיחה לשלוח ערכות הרשמה הן לתכנית ה-GED והן לתואר המהנדס המשלב עבודה.

כאשר הגיעו הערכות, קראנו אותם אנה רות ואני בשבע עיניים.

"תכנית ה-GED נראית די טובה," אמרה אנה רות. "תוכל ללמוד בערבים ולקבל את תעודת הגמר בתוך שנתיים."

"זה יותר מדי זמן יקירתי," השבתי. "איני רוצה לחכות שנתיים לפני שאתחיל. למה שלא ארשם ישירות לתכנית המהנדסים של האוניברסיטה ואוותר על לימודי התיכון?"

"זה יהיה קשה אבל אני מניחה ששווה לנסות," אמרה אנה רות. "אתקשר אליהם ונראה אם הם יסכימו לקבוע לנו פגישה." וזה בדיוק מה שהיא עשתה.

לאחר כמה ימים ישבנו אנה רות ואני, יחד עם אדי הקטן, במשרדו של דיקן הסטודנטים בבית הספר להנדסה תעשייתית של האוניברסיטה. הדיקן, פרופסור שומכר, היה אדם מרשים שאיבד זרוע במלחמת העולם השנייה. הדיקן הרים את עיניו מטופס ההרשמה שלי ודיבר אל שנינו גלויות.

"תודה על התעניינותך בבית ספרנו, מר הייסטן, אך איני יכול לעשות הרבה עבורך ללא תעודת גמר תיכונית."

"יש מישהו בכיר יותר איתו נוכל לדבר?" שאלה אנה רות.

"ובכן, כן," הוא הודה. "תוכלו לגשת לדיקן פלק. הוא ראש בית הספר להנדסה של האוניברסיטה." אנה רות הצליחה איכשהו לקבוע לנו פגישה ותוך כמה שעות ישבנו שוב לפני שולחן, הפעם במשרדו של הדיקן פלק.

"מר הייסטן, איני רואה כל אפשרות לרשום אותך לאוניברסיטה. ראשית, אף פעם לא למדת בבית ספר תיכון. שנית, לא עשית בחינות כניסה." הוא הפסיק בזמן שאנה רות עזרה לי להבין את דבריו על ידי תרגומם מאנגלית ליידיש ולעברית.

"ושלישית," המשיך פלק, "לא תוכל להביא את אשתך לכיתה כדי לתרגם עבורך את ההרצאות. ולבסוף, ציינת שתזדקק לסיוע כלכלי כדי לשלם את שכר הלימוד. אינני בטוח שאתה זכאי למלגה, ואם לא תקבל מלגה מאיפה תשיג את הכסף?" הדיקן הניע בראשו לשלילה ואמר:"אלו מכשולים מרתיעים ביותר, מר הייסטן."

אנה רות תרגמה את המסר השלילי הזה ואני הגבתי לכל אחת מההתנגדויות שהוא העלה.

"יש לך עסק עם פולני עקשן ביותר," אמרה אנה רות וחייכה חיוך מלא תקווה, אך זה לא עזר. פלק לחץ על כפתור האינטרקום

כדי לזמן את מזכירתו. כשהיא הגיעה הוא אמר: "אנא לווי אותם החוצה. צר לי."

כשעברנו דרך חדר ההמתנה שוחחנו אנה רות ואני על צעדינו הבאים. מזכירתו של פלק, אישה מבוגרת ולא נשואה, שמעה אותנו וכנראה שעוררנו את רחמיה. היא ניגשה אלינו ואמרה בשקט.

"תראו, אתם נראים כמו אנשים נחמדים. תחזרו בעוד כמה ימים ליום ההיערכות של בית הספר להנדסה. אני אדאג לכך שתהיה ערכת הרשמה עבורכם." הודינו לה מקרב לב ויצאנו מהבניין בתחושת תקווה.

הגעתי לקמפוס ביום המיועד וניגשתי לאולם ההרצאות המרכזי של בית הספר להנדסה, שם התקיים יום ההיערכות. מצאתי את הערכה שלי וכשהגעתי לפתח האולם ראיתי דמות מוכרת. הדיקן פלק עמד ממש בפתח האולם. הוא זיהה אותי מייד.

"מה אתה עושה כאן?" הוא שאל. אני פשוט עמדתי במקום והסתכלתי עליו. לא יכולתי לתחוב את רגלי לדלת כפי שעשיתי בקנדהאייר כי לא הייתה שם דלת – רק פתח. לבסוף פלטתי: "באתי ליום ההיערכות," והרמתי את הערכה עם שמי כדי שהוא יוכל לראותה.

הדיקן פלק הרהר לרגע ופניו עטו מבע של תדהמה. לבסוף... ובאופן מפתיע... הוא פשוט הפנה אלי את גבו והלך לדרכו בלי לאמר מילה. "ובכן," חשבתי, הוא לא אמר 'כן' והוא לא אמר 'לא'. אני מניח שפירוש הדבר הוא שאני יכול להיכנס." וכך בדיוק עשיתי. מדוע לא מנע ממני פלק להיכנס לאולם? אינני בטוח, אך אני חושב שזה היה בגלל מזכירתו. היא שמעה את שיחתנו בחדר ההמתנה בה אמרה אנה רות שלמרות שזה יהיה קשה מאוד, נוכל לשלם את התשלום השנתי של שכר הלימוד בסך $800. כנראה שמסר זה של יכולת כלכלית גרם לפלק להתגבר על ספקותיו בנוגע לקבלתי ברגע שהתברר לו שאני יכול לשלם את הדרוש.

התיישבתי בקדמת האולם בינות ל-450 הסטודנטים האחרים שהתקבלו לבית הספר להנדסה. פרופסור ג'ק הרקי תאר לנו את המבנה הכללי של בית הספר ופירט את תכנית השילוב בין הלימודים והעבודה.

בסוף דבריו הוא אמר: "הביטו ימינה ושמאלה. מתוך שלושתכם, רק אחד יסיים את התכנית." עשיתי כדבריו. התבוננתי בצעיר שלשמאלי, הצבעתי עליו ואמרתי: "אתה" ועשיתי אותו דבר עם האדם שלימיני. ואכן, פרופסור הרקי צדק בתחזיתו. מתוך 450 הסטודנטים שנכנסו לאולם ההרצאות באותו בוקר סיימו רק 153 את התכנית, ואני הייתי נחוש בדעתי להיות אחד מהם.

חמש השנים הבאות היו תקופה של לימודים ומאבק קשים עבור אנה רות ועבורי. תכנית השילוב של לימודים ועבודה החלה רק בשנת הלימודים השלישית. במשך שתי שנות הלימודים הראשונות היה עלי להיות סטודנט במשרה מלאה וללמוד תכנית לימודים מלאה. בשנת הלימודים הראשונה, לקחתי תשע עשרה נקודות זכות – עומס לימודים כמעט בלתי אפשרי. לא הצלחתי להכניס למערכת השעות שלי קורס באנגלית, שהיה חיוני עבורי, עד השנה השלישית. לא יכולתי להמשיך לעבוד בפריג'קינג ועבדתי בכל מיני עבודות מזדמנות כדי שנוכל איכשהו להתקיים. הייתי מתדלק, נער משלוחים במכולת ועבדתי בכל מיני עבודות שאפשרו לי ללמוד בזמן העבודה. העבודה במכולת הייתה המשתלמת ביותר מאחר וביני ובין מנהל החנות התפתחו יחסים טובים. מדי ערב, אחרי שהוא סגר את החנות, הוא היה נותן לי קצת כסף ומבקש ממני ללכת לחנות המשקאות הקרובה ולקנות לו חמישית וויסקי. כמובן שמילאתי את בקשתו ואז צפיתי בבוס שלי שותה את כל הבקבוק בבת אחת. די מהר הבנתי שהוא נזקק לשירותי כשליח מפני שהמוכרים בחנות המשקאות, שהיו מודעים לאלכוהוליזם המשתולל שלו, הפסיקו למכור לו משקאות שנים קודם לכן. הסכמתי להיות השליח שלו הביאה לעליה של 25 סנט לשכר של 1.25$ לשעה.

בקולג' למדתי פיסיקה, טריגונומטריה, כימיה, ביולוגיה ואלגברה, אותה לימד ד"ר פול מינטון – מרצה דינאמי וכריזמטי במיוחד. בשנתי החמישית באוניברסיטה ניסה ד"ר מינטון ברצינות לגייס אותי לסגל האוניברסיטה ורצה שאצטרף למחלקה שלו. אמרתי לו שאיני מעוניין במיוחד להיות מורה ושפרט לכך, האנגלית שלי אינה טובה מספיק. בגלל כל שיעורי המתמטיקה והמדע שלמדתי, הצלחתי להכניס את שיעורי האנגלית למערכת שלי רק בשנה השלישית.

חוסר הידע שלי באנגלית גרם לי לכמה בעיות רציניות. אחת מהן כמעט גרמה לכך שנכשלתי בשיעור האלגברה של ד" ר מינטון. באמצע דצמבר, כאשר הסמסטר התקרב לסיומו, ביקש ממני ד"ר מינטון להישאר כדי לשוחח איתו אחרי השיעור.

"מר הייסטן", הוא התחיל, "איני יודע איך נוהגים המורים האחרים שלך אך אני מחשב את הציון הסופי שלך בקורס כך: רבע מהציון הוא ממוצע הבחנים השבועיים, רבע נוסף הוא תוצאת המבחנים ורבע הוא תוצאת מבחן הסיום." הנהנתי שאני מבין. "כתלמיד טוב במתמטיקה, אתה לבטח מבחין שחסר רבע מהציון... וכאן הבעיה. רבע מהציון הסופי שלך מבוסס על שיעורי הבית ונכון לעכשיו לא הגשת ולו תרגיל אחד." הייתי בהלם.

"אפילו אם תקבל את הציון הגבוה ביותר בכל אחד משאר המרכיבים," הוא הסביר, יהיה לך ציון מקסימלי של 75 (C).

"על מה אתה מדבר?" שאלתי בתדהמה. "אילו שיעורי בית?"

"אתה זוכר מה אני כותב על הלוח מד יום בדיוק לפני הצלצול?" הוא שאל. עניתי שלעתים קרובות תהיתי מדוע הוא ניגש ללוח וכותב את האותיות 'עמ' בצירוף מספר ומתחת עוד 'עמ' עם עוד מספר.

"'עמ' זה עמוד והמספר מציין את מספר השאלה בספר האלגברה." הוא המשיך, "הסברתי ביום הראשון של הקורס שאתן תרגיל בסוף כל שיעור ושעליכם לפתור אותו בבית ולהגיש אותו למחרת. אני מבין שלא הבנת את ההוראה הזאת."

"אתה צודק," אמרתי. "לא ידעתי על כך ואני מתנצל. אנא הרשה לי לשאול, פרופסור, האם זה מאוחר מדי? האוכל להשלים את שיעורי הבית?" מינטון אמר שהוא יאפשר לי להגיש את כל התרגילים בתנאי שאעשה זאת לפני סוף הסמסטר בעוד כמה שבועות.

חזרתי הביתה ובישרתי לאנה רות את החדשות והיא קיבלה אותן בשלווה.

"נו, טוב, אתה רוצה להיכשל?" היא שאלה. "ומה עם כל שכר הלימוד ששילמת?"

"ברור שלא," מחיתי. "למה שאכשל? אלגברה זה המקצוע הטוב ביותר שלי. מגיע לי מאה. פשוט אצטרך לעשות שיעורי בית של שלושה חודשים בשבועיים, ובנוסף, אצטרך להתחיל לעשות את שיעורי הבית היומיים מעתה והלאה."

"טוב, אם אתה מתעקש לעשות זאת, אעזור לך." היא הציעה. "אתה תוריד כמה שעות עבודה ואני אחזור לשמור על ילדים. זה רק חמישים סנט לשעה אבל כל סנט עוזר."

אנה רות התחילה לשמור על שלושה ילדים במשך היום כאשר הוריהם עבדו וטיפלה בזוג קשישים בערבים. בסיועה של אנה רות, נשארתי ער עד שעה מאוחרת מדי לילה ופתרתי כמה תרגילים שיכולתי עד שנרדמתי או שהבוקר הגיע. הצלחתי למסור את כל התרגילים ורובם היו נכונים, מה שאפשר לי לעבור את הקורס ולהמשיך בלימודי. חוויה זו – ניתן לקרוא לה טקס חניכה – לימדה אותי מה פירוש להיות סטודנט וכיצד זה יהיה מעתה והלאה.

נהיה גם יותר ויותר קשה לשרוד מבחינה כלכלית. לפעמים נאלצה אנה רות להתקשר לבעל המשכנתא שלנו, איש עסקים יהודי הגון ביותר, ולאמר לו שאין לנו כסף החודש כדי לשלם לו את התשלום החודשי של $50. הוא גילה הבנה ואמר לה לשלוח את הכסף בחודש הבא, אחרי שהוא הוסיף קנס של שני דולר.

כאשר נגמרו כספי הירושה, ורק סכום מזערי נכנס לבית, היינו

קרובים במידה מסוכנת לקו העוני. כל פעם שראיתי שרוחה של אנה רות נופלת תחת עול הקשיים הכלכליים הייתי מנסה לרומם את רוחה באומרי משהו כמו:

"אנחנו לא עניים. אנחנו עשירים. יש לנו בית יפיפה, מכונית נהדרת וטיפול רפואי חינם אצל בן. כל עוד יש אוכל במקרר, אנחנו עשירים!" הצהרתי בהתרסה. אפילו עשיתי כמה נסיונות להפחית את הסכום שהופנה לרכישת מזון באמצעות כמה תעלולים. שמעתי ששחקני הכדורגל של האוניברסיטה מקבלים ארוחות חינם מהאוניברסיטה. הייתי בטוח שאם אהיה חבר בנבחרת, אצליח לקבל די אוכל עבור עצמי ולהביא קצת למשפחתי. נפגשתי עם המאמן פורסט גרג, אמרתי לו שאני שחקן כדורגל מנוסה, וניסיתי לשכנע אותו שאהיה בועט מעולה (למרות שלא הייתי בטוח מה זה בדיוק בועט). המאמן פורסט הסביר לי שאסור לתלמידי שנה א' לשחק בקבוצת הכדורגל של האוניברסיטה, אך הוא יתן לי לנסות להתקבל לנבחרת הצעירים. למרות שההעזה שלי הצליחה להביא אותי למבחני הקבלה, מסתבר שלא היו לי את הכישורים הדרושים לשחק כדורגל בנבחרת של קולג' באמצע שנות החמישים של המאה הקודמת, ולא התקבלתי לנבחרת.

ברם, כשהייתי באזור מגרש האימונים הצלחתי להתיידד עם אחד הטבחים השחורים שניהל את חדר האוכל של הנבחרת. הוא התמחה בתבשיל אותו כינה "עוף קאדילק". איני בטוח מה מקור השם פרט לכך שהעוף טוגן בכמות שמן אותה ניתן למצוא בארכובה של מכונית קאדילק מסוג קופ־דה־וויל. המשפחה שלנו טרם התחילה לשמור כשרות, וניתן היה לראותני בערבים רבים הולך הביתה וסוחב דלי של שאריות עוף קאדילק לארוחת הערב המשפחתית שלנו.

במהלך כל שנות הלימודים שלי, במיוחד בשנים הראשונות, סייעה לי אנה רות בעזרה חיונית שעשתה את כל ההבדל שבעולם. יכולתי להבין אנגלית מדוברת טוב יותר משיכולתי להבין אנגלית כתובה, ולכן אנה רות הקריאה לי את שיעורי הבית שלי. היא הדפיסה

את התרגילים על מכונת כתיבה בת מאה מתוצרת רויאל שהייתה פריט אספנות, וסייעה לי להבין את השפה בשאלות מורכבות במתמטיקה ופיסיקה. בלעדיה, ברור לי שהייתי נמנה עם שני שליש הסטודנטים שלא הצליחו לסיים את התואר. אני יודע שלפעמים היה לה מאוד קשה להמשיך לעזור לי. אני זוכר שלקראת סוף ההריון של בנינו השני, מייקל, אשפז אותה גיסה, בן פיש, בבית חולם בגיינסוויל לצורך השגחה. מדי לילה, לאחר הלימודים באוניברסיטה, נסעתי מדאלאס לגיינסוויל כדי להיות איתה. נתקעתי בשאלה מסובכת באלגברה ובחוסר רצון הערתי את אנה רות בסביבות חצות כדי שתעזור לי. למרות שהיא הייתה בחודש התשיעי להריונה, היא לקחה כוס קפה וקראה את השאלה.

למה שלא תנסה x בריבוע שווה b בריבוע חלקי c בריבוע?" היא שאלה תוך כדי פיהוק, וחזרה למיטה. למחרת מסרתי את התרגיל והייתי הסטודנט היחיד בכיתה של ד"ר מינטון שפתר אותו בהצלחה. כל חיי אהיה חייב לאנה רות על מסירותה וההקדשה הבלתי מעורערת שלה לעתידנו.

בסיועה של אנה רות הצלחתי לשרוד את שתי השנים הראשונות באוניברסיטה והייתי סוף סוף מוכן להשתתף בתכנית המשולבת. למדתי במשך חודשיים ואז עבדתי במשך חודשיים וחוזר חלילה. עבדתי בעבודה הנדסית בכמה חברות גדולות. אחת המשרות הטובות יותר הייתה בבית הזיקוק אטלנטיק (שמאוחר יותר הפך לחלק מאטלנטיק ריצ'פילד). תפקידי היה להכין שרטוטים הנדסיים של שדות הנפט הטקסניים הרבים שלהם כולל מגדלי הקידוח, הצנרת וכדומה. לבסוף התאפשר לי להירשם לקורס אנגלית והופתעתי מכמות ההנאה שהוא הסב לי. את עבודת הגמר שלי בקורס הזה הגשתי בסיועה של אנה רות בנושא יצירותיו של מרק טווין. הכרתי את יצירותיו של מרק טווין מאחר ובתור נער קראתי רבות מהן בתרגום לפולנית. קיבלתי מאה יחד עם הערה מחמיאה ביותר מהפרופסור, האומרת שהוא מעולם לא ראה עבודה כזו

מסטודנט שנה שלישית שלא גדל בארצות הברית. מאחר והאנגלית שלי השתפרה באופן דרמטי, הרגשתי מספיק בטוח בעצמי כדי לבקש אזרחות אמריקאית. נשבעתי בגאווה אמונים לארצות הברית וקיבלתי אזרחות בדצמבר 1958.

בשנת הלימודים האחרונה שלי מצאה אנה רות עבודה בטקסס אינסטרומנטס, שם עבדה בערך שנה. בננו השני, מייקל, נולד בשנת הלימודים הראשונה שלי והיה עכשיו ילד שובב בן שנתיים. על מנת לעמוד בתשלומי שכר הלימוד, נאלצנו להיכנס לחובות. לקחתי הלוואת סטודנט וכן לוויתי $500 מכל אחד מדודיה של אנה רות ביוסטון. אני גאה לאמר שכל סנט שלוויתי הוחזר למלווה, אך אני אפילו יותר גאה לציין שהצלחתי לקבל את תואר המהנדס ב-1959 ושציוני היו השמיניים בגובהם בכיתה של 153 סטודנטים. לא זו בלבד שאוניברסיטת סאת'רן מתודיסט הותירה בי את חותמה, אלא שגם אני הצלחתי להותיר את חותמי בקמפוס. בתור פרויקט גמר, תכננתי מערכת מיזוג אוויר תיאורטית חדשה עבור אולם דאלאס, אולם ההרצאות הישן ביותר בקמפוס. שמעתי ששנים לאחר שסיימתי את לימודי מצאו את תכניותי ויישמו אותן בזמן ששדרגו את מערכות החימום והקירור של הבניין.

כעת, כשלימודי היו לקראת סיום, בחנו מחדש בקפידה את המצב הכלכלי של משפחתנו. למרות שהיו בטקסס שפע אפשרויות תעסוקה למהנדס מורשה, הרי שככל שהמשפחה גדלה כך חפצנו יותר ויותר לחזור למיניאפוליס, ולא מסיבות כלכליות בלבד. אמה של אנה רות הזדקנה, וכמוה גם הורי. אבי כתב שמצב בריאותו הולך ומתדרדר ושהוא באמת רוצה לבלות את הזמן שנותר לו עם נכדיו. אני האמנתי שאוכל למצוא עבודה בשכר גבוה יותר בצפון. ציידי כשרונות פנו אלי בשנת הלימודים האחרונה שלי והציעו לי הצעת עבודה מפתה במעבדות הסילון וההנעה של ארצות הברית בתכנית הטיל רדסטון. דחיתי הצעה זו והצעות דומות מאחר ולא היה לי כל רצון לעבוד בעבודה שדרשה סיווג בטחוני מהממשלה. בשלב זה

לא רציתי כל קשר עם הצבא, ולכן נמנעתי מלהיענות לכל הצעת עבודה שעלולה להיות קשורה לצבא.

בחופשת הסמסטר האחרונה שלי, באפריל, נסעתי למיניאפוליס כדי לחפש עבודה ברצינות. התחלתי להתדפק על דלתות ברגע שהגעתי, והמקום הראשון אליו ניגשתי היה המעסיק הגדול ביותר בעיר, חברת 3M והאניוול אינסטרומנטס. הפעם, עם תואר מהנדס בשלבי סיום באמתחתי, קיבלו אותי בסבר פנים יפות בהרבה ממה שהיה כאשר נאלצתי לתחוב את רגלי לדלת בקנדהאייר עשר שנים לפני כן. יתכן אפילו שהייתי קצת יותר מדי שחצן.

אני זוכר שבתהליך הראיונות בהאניוול הוכנסתי לחדרון קטן ונתנו לי חמש עשרה דקות לענות על שאלון שבודק פרופיל פסיכולוגי. פקידת משאבי האנוש הצעירה והנחמדה שמה שעון עצר של מטבח על השולחן וכיוונה אותו כך שיצלצל אחרי רבע שעה. שאלות הרב־ברירה כללו חקירות טיפשיות בנוגע למבנה הנפש והחיים האישיים שלי. היו שם שאלות אינטימיות בנוגע להרגלי הרחצה והשירותים שלי, העדפותי המיניות ושאלות אחרות שפשוט נראו לי מוזרות ומטופשות. החלטתי שבאמת שאין לי את הזמן או את הרצון למשחקים מסוג זה. ביקשתי לראות את ראש מחלקת משאבי אנוש.

"כן? רצית לדבר איתי? סיימת את המבחן?" הוא שאל בהיכנסו לחדרון.

"לא. לא סיימתי. האמת היא שהייתי רוצה לפגוש את המשוגע שחיבר את המבחן הזה," אמרתי.

"אני מבין שיש לך בעיה עם המבחן?" הוא שאל.

"בהחלט כן, ואין לי עניין לבזבז את זמני על תרגיל מגוחך כזה," עניתי בכנות. "אם אתה רוצה לתת לי מבחן שיאמוד את כישורי כמהנדס, זה בסדר גמור, אך המבחן הזה הוא שטות גמורה ואיני מתכוון לעשותו. אם יש לך עבודה עבורי, תן לי אותה, ואם לא... רוב תודות."

"זה בסך הכל חלק מתהליך הסינון השגרתי שלנו," אמר המנהל בטון מתנצל במקצת, "חוששני שכולנו עושים אותו."

"ובכן, אני לא עושה אותו." הצהרתי ועמדתי, מוכן ללכת.

מסרתי את מבחני הבלתי גמור ויצאתי מהבניין. לכן, הייתי די מופתע כשקיבלתי בדואר הצעת עבודה מהאניוול כמה שבועות לאחר מכן. אני מניח שהם הסכימו שכישורי כמהנדס מעניינים יותר מהפרופיל הפסיכולוגי שלי. מי יודע? אולי הם התרשמו מהחוצפה שלי.

לא השבתי מיד להצעת העבודה של האניוול מפני שעדיין חיכיתי לתשובה מהחברה המועדפת עלי, ג'נרל מילס. עברתי את תהליך המיון במחלקת המחקר והפיתוח שלהם והיא הרשימה אותי מאוד. זה נראה כמו המקום המושלם לשימוש בכישורי המהנדס החדשים שלי. מחלקת המחקר והפיתוח בג'נרל מילס הייתה מאוד מתקדמת והיא גם הייתה בבירור מקום שמעודד מקוריות וחדשנות. מסתבר שגם אני עשיתי רושם טוב על ג'נרל מילס, שכן לפני שעזבתי קיבלתי הצעת עבודה בעל פה מד"ר פול, מנהל מחלקת משאבי אנוש, בשכר של 500$ לחודש. ד"ר פול אמר לי שתוך כמה ימים אקבל בדואר הצעה בכתב עם כל הפרטים. נתתי לו את כתובתי בדאלאס והבטחתי להשיב לו ברגע שאקבל את המכתב.

חזרתי הביתה לדאלאס במצב רוח מרומם כדי לסיים את השבועות האחרונים שלי בקולג'. סיפרתי לאנה רות את החדשות הטובות בדבר הצעת העבודה בג'נרל מילס והיא שמחה ותמכה בי. באותו זמן עבדתי כמתאם פעילויות בקמפוס בבניין אגודת הסטודנטים. הייתי דמות מוכרת בקמפוס, ובמבט לאחור, אותם ימים אחרונים של הקולג' נמנים על הימים הנפלאים ביותר בחיי. למרבה האירוניה, מקום עבודתי היה חדר ליד חדר הדואר בו מיינו את כל הדואר שהגיע עבור הסטודנטים, ולעתים קרובות עזרתי לאישה המבוגרת שניהלה את חדר הדואר למיין את הדואר הנכנס.

מדי יום, כשחזרתי הביתה מהלימודים או מהעבודה, שאלתי את אנה רות אם הגיע מכתב מג'נרל מילס. כך זה נמשך שבועות על גבי שבועות. לבסוף, בעידודה של אנה רות, התקשרתי לד"ר פול ושאלתי אותו בנוגע להצעת העבודה.

"אני כל כך שמח שהתקשרת," אמר ד"ר פול. "חשבנו שאיבדנו אותך. המכתב ששלחנו לך הוחזר על ידי האוניברסיטה עם החותמת 'אין סטודנט כזה באוניברסיטת סאת'רן מתודיסט'."

לא יכולתי להאמין לדבריו. התברר שד"ר פול נתן את כתובתי למזכירתו והורה לה לשלוח אלי מכתב הצעת עבודה סטנדרטי. היא איבדה את כתובתי וכתבה על המעטפה: 'לכבוד מרק הייסטן, אצל בניין אגודת הסטודנטים, אוניברסיטת סאת'רן מתודיסט, דאלאס, טקסס'. במקום להגיע לביתי הגיע המכתב לאגודת הסטודנטים, חדר ליד המשרד בו עבדתי מדי יום! לרוע המזל, הייתה שגיאת הדפסה ברשימת הסטודנטים באותה שנה וכל הסטודנטים בתכנית המשולבת של בית הספר להנדסה הושמטו ממנה בטעות. מאחר ושמי לא נמצא, החתימה הפקידה את המעטפה בחותמת 'אין סטודנט כזה' והחזירה את המכתב החשוב ביותר בחיי לשולח. למרבה האירוניה, עורכת רשימת הסטודנטים באותה שנה, וזו שהייתה אחראית לכך ששמי נשמט מהרשימה, הייתה במקרה בת דודה של אנה רות, אנט רובינסון. קנטרתי אותה בנושא זה מאז והלאה.

לאחר שכל ההדורים יושרו, קיבלנו את ההצעה של ג'נרל מילס וכתבתי להם שאוכל להתחיל לעבוד ברגע שאקבל את התואר, בחודש יוני. ביום טקס הסיום היינו ארוזים ומוכנים לצאת לדרך. מכרנו את הבית ב-9,000$, מה שנתן לנו רווח נטו של 2,000$. עיסקת נדל"ן ראשונה זאת שלנו הותירה בי רושם עמוק. השקענו רק 1,400$ (התשלום הראשון ששילמנו) ואחרי חמש שנים קיבלנו חזרה 2,000$. זו הייתה תשואה של 8.5% בשנה בתקופה בה תכניות

חיסכון הניבו תשואה של 2% בלבד. הבנו שנדל"ן הוא בהחלט תחום שכדאי להתעניין בו.

וכך, כפי שכבר עשינו בעבר בפולין, בקזחסטאן, באוסטריה, במונטריאול ובמיניאפוליס, וכפי שנעשה שוב בעתיד, ארזנו את חלומותינו ויצאנו לחפש חיים טובים יותר בהמשך הדרך.

פרק ט"ו | התאווה לנכסים

לפני שעזבנו את טקסס הצלחתי למכור את מכונית השברולט האהובה שלי עם המנוע בעל ששת הצילינדרים משנת 1953 לחבר ללימודים שנולד בקוריאה. ארבעתנו – אנה רות, אדי, מייקל ואני – טסנו למינסוטה, שם יכולתי, תוך זמן קצר, לרכוש מכונית אחרת. באותו זמן התגוררו הארט והורי בשדרת ניוטון. אנה רות ואני החלטנו לשכור בית בקרבת מקום, בו נגור עד שנמצא את הבית שמתאים לנו בדיוק. הדירה ששכרנו הייתה בית ישן וגדול מעץ, בו התגוררנו בשנה הראשונה לחזרתנו למיניאפוליס.

כאשר חיפשנו את בית הקבע שנרכוש, עמדו שיקולי החינוך בעדיפות העליונה. רצינו מקום שיאפשר לילדים ללכת ברגל הן לבית הספר הממלכתי בבוקר והן לבית הספר היהודי אחר הצהרים. באותו זמן טרם הוקם בית ספר יהודי ללימודי בוקר ותכנית ה"תלמוד תורה" במיניאפוליס שהתקיימה אחרי שעות הלימודים נחשבה לאחת התכניות הטובות מסוגה בארצות הברית כולה.

הסתובבתי בשכונות הרלוונטיות כדי למצוא בתים העומדים למכירה. עברתי מדלת לדלת ושאלתי את בעלי הבתים אם הם מעוניינים למכור את בתיהם. הגעתי לבית לבנים בן שתי קומות ברחוב ראסל שנראה מתאים. עמדתי על הסף, נקשתי בדלת והצגתי את עצמי בפני האישה שפתחה את הדלת, גברת לנדי. התחלנו לשוחח והיא סיפרה לי שבעלה המנוח היה הבעלים של משחטה גדולה (לא כשרה). היא אמרה שכעת בניה מנהלים את המשחטה ושאלה כיצד ידעתי שהיא רוצה למכור את הבית.

"לא ידעתי, גברת לנדי," עניתי בכנות. "אני פשוט אוהב את מראהו של הבית ואת מיקומו... והייתה לי תחושה שיתכן שהוא עומד למכירה."

כשהגברת לנדי הראתה לי את פנים הבית, ראיתי שהוא אפילו יותר יפה מבפנים מאשר מבחוץ. היה בבית סלון פורמלי גדול וחצי אמבטיה בקומה המרכזית. הצעתי לה 11,200$ על המקום. היא קיבלה את הצעתי והסכימה לקבל 2,000$ כתשלום ראשון. את שאר הכסף לקחתי כמשכנתא מבנק מקומי.

התגוררנו בבית ברחוב ראסל בשנתיים הבאות, בהן מצבנו הכלכלי התחיל להשתפר ומשפחתנו התרחבה. בתנו, מוניקה, נולדה אז והובאה לבית זה מבית החולים, ובשנת 1961 היה זה המקום בו ארחנו לראשונה את אחי הארט ואשתו החדשה סימונה. למרבה הצער, המשפחה גם קטנה באחד באותן שנים. לאחר מאבק אמיץ באפיזמה במשך רוב שנות בגרותו, נכנע לבסוף אבי, ברנרד, למחלה.

עזבנו את הבית ברחוב ראסל באותו אופן בו הגענו אליו. יום אחד, בתחילת 1964, נקש מישהו בדלת. הנוקש הציג את עצמו כיזם נדל"ן והסביר שלפני זמן לא רב הוא תכנן בית עבור לקוח באזור הנקרא גולדן וואלי. הלקוח לא הצליח לעמוד בתשלומים עבור הבית והוא, היזם, נאלץ לעקל אותו. הוא היה הבעלים של הבית אך לא רצה להתגורר בו. ברם, הבית שלנו מצא חן בעיניו מאותן סיבות שמשכו אותי אל הבית כמה שנים לפני כן. הוא רצה לדעת אם אני מעוניין להחליף בתים: ביתי הישן תמורת ביתו החדש. סקרנותי התעוררה ואמרתי לו שאשמח ליסוע לפרברים ולראות את ביתו. באותה תקופה עברו משפחות יהודיות רבות לפרברים והיה שירות אוטובוסים שהסיע את הילדים לבית הספר העברי אחר הצהרים.

בחנתי את הבית וראיתי שמבחוץ הוא מאוד מוזנח, עם עשבים שוטים שהגיעו עד למותני. ברם, פנים הבית היה סיפור אחר. גיליתי בית חווה מפואר עם שלושה חדרי שינה ומרתף ענקי, והחלטתי

לשקול את ההחלפה ברצינות. למרות שבהתחלה לא רצתה אנה רות לעזוב את השכונה בה התגוררנו, היא הסכימה לבסוף שאזור הפרברים מתאים יותר לילדינו הגדלים ונתנה לבית החדש את ברכתה. הצלחתי לבצע את ההחלפה ללא כל הוצאה מכיסי. למרות שהבית החדש היה שווה הרבה יותר מביתנו הישן ($19,000), הצלחתי לסגור עיסקה בה שילמתי את המשכנתא על הבית הישן, העברתי את הבעלות עליו ליזם ולקחתי הלוואה לטווח ארוך יותר מאותו מלווה. השינוי הכלכלי היחיד היה עליה קטנה בתשלום החודשי של המשכנתא. התרשמותי מהאפשרויות הבלתי רגילות להרוויח כסף בתחום הנדל"ן הלכה וגברה. באמצעות מינוף נכון, יכולנו להתחיל בהשקעה של $1,400 ב-1954 ולאחר עשר שנים להיות הבעלים של בית בשווי $19,000 בלי להשקיע אגורה נוספת. החלטתי שאני צריך ללמוד יותר אודות התחום המדהים הזה של נדל"ן והתחלתי לקרוא ולדבר עם כל מי שיכולתי על מנת ללמד את עצמי כיצד להרוויח כסף מנדל"ן. אני זוכר שב-1967 שוחחתי עם אחי הארט על חלומותי. הארט עבר לאינדיאנפוליס, לשם העבירה אותו החברה בה עבד, חברת במיס, כדי לנהל את אחד ממפעלי הייצור הגדולים שלה.

"אם פעם אהיה הבעלים של בניין בן שמונה יחידות דיור, אהיה האדם העשיר ביותר בעולם," אמרתי להארט בהתייחסי ליחידת דיור רב־משפחתית שיכולה להכיל שמונה משפחות תחת אותה קורת גג. זמן לא רב לאחר שיחה זו התחיל החלום שלי לקרום עור וגידים. שמעתי על קבלן שבנה שני בתי דירות סמוכים בני שתים עשרה יחידות דיור כל אחד בפרבר של מיניאפוליס בשם פרידלי. כל דירה הייתה בשטח של 900 רגל מרובע עם שני חדרי שינה. הדירות היו ממוקמות ליד אחת היציאות מהכביש המהיר שחיבר בין שתי מדינות, והן עמדו ריקות מאחר והבעלים לא מצא דיירים שהיו מעוניינים לגור בהן. לאחר שבדקתי את השטח, החלטתי להציע

לבעלים הצעת קניה. לאחר משא ומתן, הסכמנו על מחיר של 2,000$ לכל יחידת דיור או 48,000$ עבור כולן.

נזקקתי להון כדי לממן את הפרויקט, אז התחלתי להתרוצץ. ראשית, עשיתי הערכה מחדש של הבית שלנו ושמחתי לגלות שערכו עלה מ-19 ל-27 אלף דולר בארבע השנים הקצרות שהתגוררנו בו. מיד לקחתי משכנתא נוספת מבנק גולדן וואלי, שיחד עם עוד קצת ערבויות (טבעת יהלום שאנה רות ירשה, שלוש תעודות בונדס מישראל בסך 500$ כל אחת וכל דבר ערך נוסף שהצלחתי להניח עליו את ידי) הצלחתי לאסוף 9,000$. פניתי למשפחתי ולוויתי עוד 7,000$ מאביה החורג של אנה רות, ג'ו פרידמן. המוכר קיבל את 16,000 הדולר שהיו לי ביד והסכים לקבל שטר חוב עבור 32,000$ הנותרים, אך הוא התנה זאת בכך ששטר החוב ישולם תוך שנה. במילים אחרות, אצטרך לשלם לו שניים עשר תשלומים חודשיים שאחריהם, אם לא אוכל לשלם את היתרה, הוא יוכל לעקל את רכושי ואני אפסיד את כל מה שיש לי.

לקחתי עורך דין, צ'ק רובינשטיין, שנכח במעמד החתימה על ההסכם וכסס ציפורנים בראותו אותי חותם – בניגוד לעצתו – על הסכם קניה שהוא היה בטוח שימיט עלי חורבן. גם אנה רות הייתה מאוד מודאגת מכך שאני מהמר עם כל מה שיש לנו על הפיל הלבן הזה.

"אתה בטוח שאצה יודע מה אתה עושה, מרק?" היא שאלה במעמד החתימה.

"ועוד איך. האיש הזה לא יודע איזה אוצר יש לו," אמרתי בהתייחסי למוכר.

"אני יודעת איזה אוצר יש לו," היא השיבה. "יש לו את כל מה שהיה לנו ואת כל מה שיהיה לנו בשנה הקרובה. ומה יש לנו? בית דירות גדול וריק לצד כביש ראשי שאף אחד לא רוצה לגור בו."

"תראי, אנה רות," הסברתי. "יחידות הדיור האלו הן חדשות לגמרי ונוכל להשכיר אותן בסכום גבוה – ברגע שאנשים ישמעו

עליהן. אם נצליח לאכלס אפילו שבעים וחמישה אחוז מהדירות יהפוך המקום למכרה זהב. זה רק דורש קצת עבודה."

ואכן, התחלנו לעבוד תיכף ומיד. העסקתי מנהל נכס שיגור בחינם באחת הדירות תמורת שירותיו. הוא היה בחור חרוץ מוויסקונסין עם משפחה גדולה. הוא אמר לי שהוא ישמח לעבוד אצלי תמורת מגורים ללא שכר דירה, אך הוא זקוק לדירה בעלת שלושה חדרי שינה. נאלצתי להרשות לו להוסיף חדר שינה. הסכמתי לתנאיו, והמשימה הראשונה שלו הייתה להפוך את דירתו מדירה בעלת שני חדרי שינה לדירה בעלת שלושה חדרי שינה. הוא אהב מאוד את הרעיון והתחיל לעבוד בהתלהבות על חיבור חדר שינה לדירתו מדירת שני חדרי השינה הסמוכה.

בשלב הבא, ראיתי שבערך עשרים וחמש אלף מכוניות חולפות על פני בית הדירות שלנו מדי יום בנוסען בכביש המהיר הסמוך. למה שלא אתלה שלט שיציע לנהגים לבוא ולראות את הדירות (דבר שהיה אפשרי לפני מסע התעמולה של 'ייפוי אמריקה' של רעיית הנשיא לייזיבירד ג'ונסון יצא לדרך)? החלטתי להכין שלט בעצמי, אך לא שלט רגיל. השלט הזה יהיה באורך של חמישה וחצי מטר ובגובה של שלושה מטר. הלכתי למשווק עצים ורכשתי לוחות דיקט, תבניות של אותיות, צבע ומברשות. הבאתי את כל הציוד למרתף שלנו והתחלתי לעבוד על השלט. הרכבתי את כולו כשגיליתי שלמרבה המבוכה, השלט היה גדול מדי ולא הייתה אפשרות להוציא אותו מבעד לדלת המרתף. הודות לעובדה שהיה לי תואר בהנדסה מכאנית, הבנתי במהירות כיצד לפרק את השלט ולהרכיב אותו מחדש ברגע שהוא יהיה בחוץ. ברם מסתבר שכל מאמצי השיווק שלי – כולל שלט החוצות הענק – לא היו נחוצים כלל ועיקר.

תוך חודשיים הצליח מנהל בניין החרוץ שלי למלא את כל הדירות בדיירים... אפילו לפני שהייתה לי הזדמנות לתלות את המגה־שלט הכמעט גמור שלי. הוא הבין שכדי להבטיח את מקום

עבודתו על הרכוש להניב רווחים. הוא היה גם חכם דיו כדי להבין שברגע שהבניינים יהיו כמעט מלאים, תפקידו הראשי, מציאת דיירים, יעשה קל ביותר. הוא הלך לכנסיות סמוכות ודיבר עם חברי הקהילות וכן תלה מודעות. הוא ביקר במפעלים בסביבה ושכנע את העובדים שמגורים בסמוך למקום העבודה יחסכו להם כסף. הוא הדפיס פליירים של קידום מכירות ותלה אותם בכל מקום. במילים אחרות, הוא חרש את המדרכות במרץ יומם ולילה והביא לי עשרים חוזי שכירות חתומים בזמן שיא. אשר ל"אמא של כל שלטי החוצות", הוא לא ראה אור יום וחזר למרתף שלי. מאוחר יותר השתמשנו בדיקט לכמה שיפוצים בבית.

אחת האטרקציות שיכולנו להציע לדיירים פוטנציאליים היה מכונות כביסה וייבוש בכל בניין. לא היה לי די כסף לקנות ציוד כזה אז חכרתי אותו. תושבי הדירות נדרשו לשלם 25 סנט עבור כל כביסה. מדי שבוע הלכנו אנה רות ואני למכונות הכביסה ורוקנו את תא המטבעות. בערב, בבית, ישבנו ליד שולחן המטבח וספרנו את המטבעות של עשרים וחמישה הסנטים ובזהירות הכנסנו ארבעים מהן לעטיפות הנייר הגליליות שקיבלנו מהבנק. תמיד היו די מטבעות כדי למלא מספיק גלילים של $10 כדי לשלם את דמי החכירה של המכונות, ותמיד גם נשאר משהו בצד.

מרגע שכל הדירות אוכלסו, הספיק תזרים המזומנים שלנו לתשלומי המשכנתא והחשבונות ואף להותיר קצת רווח. המצב הזה היה יכול להיות אידיאלי אלמלא התשלום הגדול שהיה עלינו לשלם בסוף השנה. אם לא אצליח למצוא מימון חדש לפרויקט ולהשיג תשלום ראשון הולם, נאבד את כל מה שהשקענו עד כה אם בעל שטר החוב יחליט לעקל את רכושנו. מאיפה נשיג את הסכום הדרוש? אנה רות ואני התפללנו לתשובה ותפילותינו התקבלו. ניצלנו באמצעות "אצבע אלוהים", למרות ש'מוזרות דרכי האל'.

באביב 1966 חלפו סופות טורנדו הרסניות בפרילדי. הבניין שלנו ניזוק קשה. נזק רב נגרם לגגות של שני הבניינים וחלק של

קיר חיצוני התמוטט חלקית. למרבה המזל, הסופות לא אילצו איש מהדיירים לחפש מקום מגורים חדש. פניתי לחברת הביטוח שלנו, ולאחר קצת מיקוח, הסכמנו על הסכום המלכותי של $39,000. הבנתי שאוכל לחסוך כסף אם אעשה חלק גדול מהתיקונים בעצמי. תיקנתי לבד את הקירות החיצוניים – חיברתי את ציפוי הלבנים לשלד העץ של הבניין. יחד עם אנה רות, שסחבה את הלבנים, ועם שני פועלים מהשמורה האינדיאנית הסמוכה, הצלחתי לסיים את העבודה בחודשי הקיץ. אף פעם לא אהבתי לעבוד בגובה רב, ולכן לימדתי את הפועלים כיצד להניח רעפים בצורה נכונה ופיקחתי עליהם כאשר הם תיקנו את הגגות. הלימוד התבצע על הקרקע באמצעות לוחות דיקט שהונחו על הדשא. ברגע שהשתכנעתי שהם הבינו את העבודה, הם עלו לגג של הקומה השניה וחיברו את הרעפים במסמרים.

הצלחתי לעשות את רוב העבודה במשך החופשה השנתית שלי מג'נרל מילס. בנוסף לעבודה עצמה, השקעתי בערך $10,000 בחומרים ובתשלום משכורות לפועלים, מה שהשאיר לי $29,000 מכספי הביטוח. למעשה, שילמתי את הסכום הזה לעצמי עבור העבודה שביצעתי במקום לשלם אותו לצד שלישי – לנגרים ולקבלני גגות אחרים. הכסף הזה היה ברכת שמים – ממש "מציאה" – שאיפשרה לי להשיג שתי מטרות חשובות.

ראשית, יכולתי לשלם את 18,000 הדולר הנותרים עבור בתי הדירות, ולמעשה השקתי את הקריירה שלי בתור יזם נדל"ן. שנית, באוקטובר של אותה שנה יכולתי להשקיע את מה שנותר מכספי הביטוח, $10,000 בתור שותף סמוי של אחי הארט שאסף כסף כדי לקנות מוסד סיעודי באינדיאנפוליס. הן עסקי הנדל"ן והן עסקי הסיעוד שגשגו, ושניהם יכולים לקבוע את מקורם ברוחות העזות שנשבו במינסוטה באביב של 1965.

ככל שחלף הזמן נעשיתי יותר ויותר מוכר בתחום עסקי הנדל"ן המקומיים, וכתוצאה מכך פנו אלי יזמים אחרים בנוגע לפרויקטים

חדשים. אחד כזה – יהודי שפגשתי באירוע חברתי – סיפר לי על שטח קרקע לא בנוי על סף כביש ראשי שעמד למכירה במחיר סביר. השטח היה ממוקם בהצטלבות של כביש 100 וכביש בין־מדינתי 495, בסוף שדרת פראנס ויכלה, לדברי היזם, להכיל בנוחות קהילה של מאה דירות גן חדשות. ביקרתי באתר וראיתי שהוא אכן במקום אידיאלי. הקמנו שותפות, כל אחד מאיתנו השקיע $500 ואז ניהלנו משא ומתן על מחיר הרכישה עם הבעלים שהיה יליד איטליה. ברגע שהיה לנו חוזה מכר, היה עלינו להשיג מימון. תהליך זה ארך מספר חודשים ובמשך הזמן הזה קרה דבר מוזר: ערך הקרקע התחיל לעלות בצורה דרמטית. חיש מהר הבנו שנוכל להרוויח בקלות ובמהירות אם נוציא את השטח למכירה ברגע שהיא תהיה בבעלותנו. בזמן ההוא התקשיתי להשיג מימון. כבר הייתי ממונף כולי והבנקים לא חשבו שהגדלת עול חובותי תהיה דבר נבון. כאשר סיפרתי זאת לשותפי, הוא קפץ על המציאה מיד והציע לקנות את חלקי בשותפות ב-$5,000, ואני הסכמתי. למרות ששותפי עשה עיסקה טובה יותר, אני הפכתי $500 ל-$5,000 תוך כמה חודשים.

המקרה הזה היווה תמריץ נוסף לתאוותי להשקיע בנדל"ן. נראה שבתחום זה היו אפשרויות מדהימות, בלתי ניתנות להשוואה לאלו שבתחומים אחרים. בנוסף, התחלתי להבין לאשורו את תחום ההשקעה בנדל"ן. המפתח להבנת תחום הנדל"ן בשוק חופשי נמצא כולו בחוקי ההיצע והביקוש. קרקע היא מצרך שנהנה מהיצע מוגבל (אלוקים לא עושה עוד קרקע – טוני סופרנו) ומביקוש אינסופי. המפתח להבנת ההשקעה בנדל"ן הוא להבין את הדינמיקה של הביקוש. והמפתח להצלחה גדולה בתחום ההשקעה בנדל"ן הוא לדעת כיצד להרוויח מהביקוש הזה באמצעות סבלנות ותזמון נכון.

פרק ט"ז | בייקונינים (BAC-O's), חצוצרות וקשיות הניתנות לכיפוף

כפי שכבר ציינתי, עבדתי בג'נרל מילס כמהנדס פיתוח בשכר התחלתי של 500$ לחודש. תפקידי העיקרי היה לתכנן ולייצר ציוד המבוסס על פטנטים הנמצא בשימוש בייצור מוצרי מזון. הייתי מעורב רק ביצירת מכונות שלא ניתן להשיגם ממקורות אחרים. למשל, לא הייתי מעורב בנושא ציוד אריזה מאחר וניתן היה להשיג ציוד כזה בקלות מגוף המוכר אותו. לעומת זאת, המכונה שייצרה את דגני הבוקר של צ'יריוס הייתה יחידה מסוגה, ולכן היה צריך לבנות אותה במפעל. במילים אחרות, הייתי מעורב רק בתחום המחקר ולא בתחום הפיתוח. המחלקה שלנו קיבלה ממומחי השיווק של החברה מפרטים של מוצר חדש והתבקשה לתכנן ציוד חדש שייצר את המוצר החדש ביעילות. אם התכניות אושרו, התבקשנו לייצר אב טיפוס לפני מסירת המפרט לצוות הפיתוח, שהיה מייצר את הציוד עצמו. הסיפור הבא מדגים את התהליך.

מחלקת השיווק הבחינה בכך שיש דרישה גוברת לסוג חדש של מוצר מזון: עוף מבושל. בשר עוף היה זול ונראה היה לאנשי השיווק שהנוחיות שבחוסר הצורך לבשל את העוף לפני ההגשה תמשוך צרכנים עסוקים. הוקם צוות מחקר שכלל מהנדס כימיה, מהנדס עיבוד ואותי, המהנדס המכני. הצוות שלנו החליט שהכי יעיל לשווק את המוצר בקופסאות שימורים והחל לתכנן את תהליך פס הייצור שייצר את המוצר בדרגת היעילות המקסימלית.

האתגר בפניו עמדנו היה כיצד להוציא את העצמות מהעוף במהירות וביעילות. פתרון חלק זה של הבעיה הוטל עלי וחשבתי על מספר דרכים עד שהדרך הנכונה עלתה בדעתי. הכרתי את שיטת הייצור של התותח המנפח בו השתמשו לייצור צ'יריוס, דגני הבוקר

המובילים שלנו, וזה נתן לי רעיון לפתרון בעיית העוף. כדי לייצר צ'יריוס, נשלח בצק שיבולת שועל אפוי למכונת בישול ייחודית מסוג ג'יימס, שם הוא עבר בתבנית היוצרת צורות, נחתך ויובש לכדורים נפרדים. לאחר מכן הוטענו הכדורים בקנה של מכונה דמוית תותח, שם הם חוממו והופעל עליהם לחץ. הלחות בכדורים התפשטה במהירות ויצרה אפקט של "ירי", וכך ניפחה את הכדורים לצורת הטבעת המוכרת של צ'יריוס. "למה שלא נפעיל את אותה טכנולוגיה על העוף?" חשבתי לעצמי. נזכרתי בכוח העצום שהיה לציוד התקנת העמודים בסוללת הנהר שהופעל על ידי אלכוהול בו השתמשה יחידת הצליחה בה שירתתי במלחמת העולם השניה (ראה פרק 5) והגיתי פתרון שנראה היה לי שיעבוד.

התיאוריה שלי הייתה שאם נוכל להכניס עוף למתקן אטום ונפעיל עליו חום ולחץ קיטור, הכל יתפרק בקלות. יתרה מזאת, העוף ללא העצמות יצא מהמתקן כשהוא כבר מבושל. כדי לבדוק את השערתי, בניתי אב טיפוס ניסיוני קטן שיכיל עוף אחד. המתקן כלל כלוב תיל סביב גליל אטום. הגליל עם העוף בתוכו חומם עד שהלחץ הגיע לדרגה קבועה מראש. בשלב זה "ירה" התותח את העוף מבעד לפתח הגליל ובשר העוף ניתק מהעצמות ונצמד לתיל שהקיף את הגליל. תחתית הכלוב נפתחה אל מסוע שהוביל את הבשר והעצמות, שהופרדו זה מזה, אל אגף השימורים. האב טיפוס שבניתי עבד בצורה מושלמת, אך למרבה הצער, עדיין היה צריך לסלק את העצמות ידנית, וזו הייתה הבעיה שעל פתרונה שקדתי כאשר ג'נרל מילס ביטלו את הפרויקט. אילו היינו מצליחים, הייתי מוציא פטנט על "תותח העוף" ומוסר את הספציפיקציות לצוות פיתוח, שהיה בונה את הציוד שיאפשר שימוש בטכנולוגיה חדשה זו לייצור המוני של בשר עוף משומר נטול עצמות. אך לאור הנסיבות, אזרחי העולם לא נהנו מיתרונותיו של מתקן מעיכת העוף שלי. ברם, רבות מהמצאותי האחרות כן יושמו על ידי ג'נרל מילס ורבות מהן עדיין נמצאות בשימוש בייצור מוצרי מזון מוכרים כגון בייקונינים,

חצוצרות וקשיות הניתנות לכיפוף. הצלחתי הגדולה הראשונה (והלא מפתיעה, כשמדובר במהנדס יהודי נמרץ) היא אופן ייצור קותלי חזיר שאפילו הרב המחמיר ביותר בעולם יכול ליהנות מהם.

באמצע שנות השישים של המאה העשרים התחילה התעשיה האמריקנית לגלות את נפלאותיו של המוצר המגוון והלא יקר, פולי סויה. למרות שהשתמשו בסויה לייצור פלסטיק ומוצרים תעשיתיים אחרים, ורק אנשים מהמזרח הרחוק צרכו אותו כמזון. ג'נרל מילס רצתה להשתמש בירק עתיר חלבונים זה כדי ליצור מוצרי מזון חדשים ופנתה אל מחלקת המחקר כדי שזו תעלה רעיונות בנוגע לאופן הייצור של מוצרי מזון המבוססים על סויה. אני הייתי חלק מהצוות שעסק בנושא זה, והראו לי כיצד בישול הופך את פולי הסויה למעין משחה כבדה דמוית דיבשה. התבקשתי לחשוב על דרך להפיכת משחה זו למוצרים דמויי בשר. אחת התכונות של משחת הסויה היא שהיא שומרת על כל טעם שמוסיפים לה בקלות ולזמן רב. לכן, מתן טעם דמוי בשר לסויה היה דבר קל יחסית, שהיה כרוך רק במציאת תערובת התבלינים ונותני הטעם הנכונים כדי לתת לסויה את הטעם של סוג הבשר אותו רוצים לחקות. ברם, האתגר הגדול יותר היה להפוך את המשחה למשהו בעל סיבים ומרקם הדומים לאלו של בשר. כך יהיה למוצר המוגמר לא רק טעם של בשר, אלא שאכילתו תתן תחושה שזהו בשר ממש.

לאחר שחשבתי על הבעיה במשך זמן מה, עלה במוחי רעיון. הייתי צריך לייצר סיב מלאכותי. "ובכן", שאלתי את עצמי, "טיפה עוד יש סיבים מלאכותיים? ברור. באריגים." חשתי לספריה כדי ללמוד אודות ייצור ניילון, ריון ואריגים סינטטיים אחרים וגיליתי שרובם מיוצרים באמצעות משהו הנקרא ספינרט. ספינרט הוא קוביית הוצאה עם חורים קטנים ביותר. כאשר דוחפים את חומר הגלם דרך הספינרט, הוא יוצא בצורת גדילים דקיקים. ראש הקופסה מסתובב בקצב קבוע וכך מגלגל את הגדילים לחוט סיבי חזק שניתן לארגו לגרביים ולבגדים אחרים. החלטתי ליישם את הטכנולוגיה הזו

למשחת הדיבשה שלי ברגע שאוכל להניח את ידי על ספינרט.

בניתי את האב טיפוס בעזרת ספינרט שהשגנו ממפעל לייצור ניילון. ברם, לפני שמשחת הסויה הוכנסה לספינרט היה עליה לשרות באמבט כימיקלים על מנת לטהר אותה מכל תוצרי הלוואי. אב הטיפוס הצליח במלוא מאת האחוזים. משחת הסויה הפכה לגדילים סיביים חסרי טעם דמויי חבל בקוטר של כחצי אינץ' המוכנים לתוספת טעם ולעיבוד נוסף.

כדי להעניק לסויה טעם של קותלי חזיר, הם הושרו באמבט טעמים שהורכב מנוזל שהרכיבו מהנדסי הכימיה. הבעיה הייתה שחוטי הסויה היו בעלי כושר ספיגה קטן למדי והטעם לא חדר מעבר למעטפת, אז המצאתי מתקן אמולסיה שהעביר את החוטים דרך החריצים של כל מיני גלגלי שיניים כך שהטעם חדר לכל החוטים באופן שווה. השלב הבא היה למעוך את החוטים עם הטעם ליריעות דקות ושטוחות שנחתכו לקוביות קטנות. כאשר הן התייבשו, דמו הקוביות הקטנות לפירורים של קותלי חזיר, ומה שיותר חשוב, טעמם ומרקמם היו כשל קותל חזיר אמיתי. בונוס נוסף היה שהמוצר היה מאה אחוז כשר (הערה: ב-1966 השגתי אישית הכשר לבייקונינים מהרב רוזנברג מהאיגוד האורתודוכסי בניו יורק, הגוף האמריקאי המוביל במתן תעודות כשרות). כיום מיוצרים הבייקונינים על ידי חטיבת בטי קרוקר של ג'נרל מילס והם מהווים את התוספת מספר אחת לסלט בעולם כולו.

תרמתי תרומה מכרעת גם בייצור מוצר מאפה פורץ דרך, קמח־קסם. בסוף שנות החמישים הציגה ג'נרל מילס גישה חדשה לאפיה בהצהירה שאין יותר צורך לנפות את קמח מדליית הזהב שלהם. ניפוי הקמח נבע מהצורך באחידות בכמויות במתכונים שונים על מנת להבטיח מאפים מוצלחים. המחקר של ג'נרל מילס הראה שאין צורך לנפות את קמח מדליית הזהב, ושתוצאות עקביות מתקבלות על ידי הכנסת כוס המדידה לקמח ויישורו.

ב-1963 הייתי חלק מהצוות שפיתח את קמח־הקסם מדליית זהב אינסטנט. היה זה קמח מהפכני לכל מטרה בצורה חדשנית של גרגירים. הוא יוצר באמצעות תהליך של צבירת חלקיקי קמח קטנים כדי ליצור מוצר אחיד יותר לשימוש מיידי. התהליך היה כרוך בהעברת בועות מים דרך קמח רגיל. כאשר הבועות התפוצצו, הקמח נרטב ואני התבקשתי לתכנן מכונה שתייבש אותו. שום כימיקל לא הוסף לקמח בתהליך העיבוד ותכונות האפיה של הקמח לכל מטרה לא השתנו. היה לקמח־קסם את אותו ערך תזונתי שהיה לכל קמח מועשר אחר והוא יוצר מתערובת חיטה שנבחרה במיוחד כדי שהוא יתאים לכל סוגי האפיה. שימושו העיקרי של קמח־קסם היה להכנת רטבים ותבלינים נוזליים ללא גושים מפני שהקמח התערבב מיד, ואפילו בנוזלים קרים מאוד. הוא נשפך בקלות וכוס המדידה הכילה בדיוק אותה כמות בכל פעם בגלל האחידות המבוקרת של הקמח. כמו כן, היה קמח־קסם נטול אבק.

חטיבת המחקר של ג'נרל מילס פעלה בסדנה משלה, שם תוכנן ויוצר הציוד שתכננו. אהבתי מאוד לשהות שם, שכן המקום החזיר אותי לימי כמכונאי ואפילו הזכיר לי את ימי ילדותי בבית החרושת לחומצה גופרתית באלגה. בדיוק כמו באלגה, היה עלינו לייצר בעצמנו חלק גדול מהציוד בו השתמשנו יום יום. באלגה זה היה מפני שלא היה ניתן להשיג ציוד כלשהו, ואילו כאן זה קרה בגלל אופיו הייחודי והקנייני של הציוד. בג'נרל מילס בהחלט עמדו לרשותנו יועצי ייצור מהשורה הראשונה, כגון דון קרייגהד. דון היה נציג ייצור של מפעלים שסיפקו חלקי מכונות. הוא מכר לי כונני הילוכים, מתקני סרוו, מנועים, שלשלאות וחלקים אחרים שהיה בהם צורך ביצירת הציוד החדש. דון היה בעל ידע נרחב ומשפחותינו התידדו במהרה. בפרויקט הבא שעסקתי בו, שהיה הפרויקט המאתגר ביותר בקריירה שלי בג'נרל מילס, הסתמכתי במידה רבה על הציוד והמומחיות של דון.

יום אחד, באמצע 1965, אכלתי ארוחת צהרים עם כמה מחברי לעבודה בקפיטריה של החברה בגולדן וואלי, לשם עברה חברת

ג'נרל מילס ממיניאפוליס לזמן קצר לפני כן. הארוחה הסתיימה בקינוח המיוחד לאותו יום: גביעי גלידה. שוחחנו על תכניותיה של החברה להיכנס לתחום החטיפים, שנשלט באותו זמן על ידי צ'יפס תפוחי אדמה, צ'יפס תירס וכמה מוצרי פופ־קורן. באותו זמן התמקדה החברה במוצרים המבוססים על תירס. כולנו הסכמנו שיהיה לג'נרל מילס קשה לחדור לזירת צ'יפס התירס ללא מוצר ייחודי או חדשני. יציאה לשוק עם עוד מוצר צ'יפס תירס דומה לזה של אחרים לא יקדם אותנו בהרבה. הקשבתי לשיחה בעודי מסיים לאכול את גביע הגלידה שלי. מסיבה כלשהי – אולי בגלל תסביך הניקיון שלי – מעולם לא אכלתי את קצהו התחתון של הגביע, מקום שבא במגע עם אצבעותי. תמיד השלכתי לפח את האינץ' התחתון של הגביע במקום לאכול אותו. שיחקתי בקצה הגביע באצבעותי בזמן שהאחרים סיפרו על תשוקתם להגות חטיף מקורי לחלוטין. בדחף של רגע הטלתי את קצה גביע הגלידה על שולחן האוכל.

"הנה, חבר," הצהרתי בפנותי למהנדס המוצר הראשי, "הנה החטיף החדש שלך. אם אתם יכולים לתכנן אותו, אני אצור את המכונה שתוכל לייצר אותו." אמרתי את דברי בבדיחות למחצה תוך כדי קימה כדי לחזור לעבודה, אך מסתבר שהאחרים החליטו לקחת את דברי ברצינות. שישה ימים לאחר מכן נכנס מהנדס המוצר למשרדי והניח על שולחני שישה גביעי גלידה קטנטנים מתירס. הייתי המום והתרשמתי מאוד. הם לקחו את הערת האגב שלי והפכו אותו למוצר שיעשה מהפיכה בתעשיית המזון תוך זמן קצר ביותר.

"הם נראים נהדר," הערתי. "איני חושב שיש דבר כזה בשוק."

"הכל מבוסס על תירס," אמר מהנדס המוצר. "אתה יכול ליצור מכונה שתשגר כאלה?"

"אני חושב שכן, אבל אני לא יכול להתחיל פרויקט בעצמי. אני צריך לקבל אישור מלמעלה."

"אמרת שאם אנחנו נתכנן את המוצר, אתה תבנה את המכונה. אל תדאג לאישורים, פשוט תתחיל. כבר הראיתי את האב טיפוס של

המוצר לכל מיני אנשים ומחלקת השיווק מחכה בקוצר רוח למוצר אותו יוכלו לבחון בשוק. קבל זאת כאור הירוק שלך, מרק."

מהנדסי המוצר אמרו לי שהם רוצים מכונה שתוכל לעבד בין טון לטון וחצי מוצרי תירס בשעה. חזרתי לשולחן השרטוט והתחלתי לעבוד מיד, בניסיון לחשוב כיצד לכל הרוחות אבנה מכונה שתייצר כמות כזו של גביעי גלידה קטנטנים מדי שעה סביב השעון. אני והפה הגדול שלי!

למרבה המזל, היה לי באותו זמן בוס חכם ותומך ביותר. טאק טושיה, מהנדס יפני־אמריקאי מבריק, היה לא רק המפקח שלי אלא גם המדריך שלי, יועצי הרוחני וחבר טוב. במאמץ להדק את הקשרים בינינו הזמנתי פעם את טאק ומשפחתו לארוחת ערב בביתנו. באותו זמן היו לנו שלושה ילדים בבית, כולם מתחת לגיל עשר. ילדי לא הצליחו להסיר את עיניהם מטאק וממשפחתו לאורך כל הארוחה, דבר שאני בטוח שגרם להם אי נוחות מרובה. לבסוף, שאל אחד הבנים: "אבא, למה הם נראים אחרת? הם לא יהודים?" היה ברור שילדי מעולם לא פגשו אנשים מהמזרח הרחוק לפני כן ומובן שהם היו סקרנים – בדיוק כפי שהיו ילדיו של טאק אילו היינו ביפן והמצב היה הפוך. ברם, הערתו של אדי הקטן שברה את הקרח וכולנו צחקנו ובילינו ערב מהנה ביותר.

טאק היה נלהב ביותר ביחס לפרויקט גביעי הגלידה והורה לי לעבוד אך ורק עליו עד שאגמור לתכנן את הציוד הנדרש. האתגר שביצירת הספציפיקציות המקוריות לציוד שייצר את המוצר הנדרש במהירות וביעילות השתלט על מחשבותי ביום ובלילה במשך השבועות הבאים. בזמן ארוחת הערב המשפחתית הייתי משרטט חלקי מכונות על מפיות נייר. האתגר היה להמציא משהו שיעשה מה שאף מכונה לפניו לא עשתה. לבסוף, עם קצת השראה והרבה זיעה, התחיל תהליך הייצור להתבהר במוחי.

אני אתכנן מתקן בישול חדש לחלוטין – מין סיר לחץ בעל פעולה רצופה שיבשל את הבצק באופן אחיד באמצעות לחץ קיטור.

הבעיה הייתה כיצד להכניס את הבצק לסיר ולהוציאו ממנו בלי לאבד לחץ ובלי צורך לכבות את מקור החימום אף פעם. תכננתי תא עגול ענק עליו הורכבו שני שסתומים המסתובבים בכיוונים הפוכים. השסתומים אפשרו את הכנסת קמח התירס ומרכיבים נוספים לסיר ממרזב עילי. כאשר השסתום הראשון המלא בתירס הסתובב, הוא רוקן את תכולתו לתוך סיר הלחץ הקיטורי. לאחר הבישול הוציא השסתום השני את הבצק מהסיר באותה צורה.

המכונה ייצרה גושים קשים של קמח מבושל ששוטח לאחר מכן על יריעות דקות ברוחב 8 אינץ' באמצעות מכבשי "לוח" מיוחדים. שטח הפנים של המכבשים היה משונן והוא הטביע חריצים בצד אחד של יריעות הבצק, דבר שיצר דוגמא של אריגת שתי וערב שהיה חיצוני בלבד, ושמטרתו הייתה לשוות לחטיף מרקם דומה לזה של גביע גלידה. לאחר מכן נחתכו היריעות לרצועות ברוחב אינץ' אחד באמצעות סידרת להבים שהורכבו על מכבש נוסף באופן דומה לזה בו נחתכים גליונות נייר לדפים.

עכשיו הגיע החלק הבעייתי. הרצועות עברו בין שני גלגלי חיתוך מאונכים. על קצהו של כל גלגל כזה הותקן להב משונן שחתך את הרצועות למשולשים. החלק הגאוני בצורת חיתוך כזו הוא שאין בה שום בזבוז. כאשר חותכים משולשים מרצועה שרוחבה זהה לגובה המשולש, נשארת עוד סדרה של משולשים. כך השתמשו בכל מולקולת בצק, ללא כל שאריות.

הכנסתי סרן בין השניים של שני גלגלי החיתוך. סרן הוא חלק הולך וצר אליו מצמידים את המוצר שעליו עובדים בזמן עיבוד המכונה או בעת שימוש במחרטה. במקרה זה תרד חתיכת הבצק המשולשת מגלגל החיתוך ותיצמד לקצה דמוי החרוט של הסרן המסתובב. הסיבוב של הסרן, שנע בניגוד לכיוון הסיבוב של גלגלי החיתוך, גורם למשולש להיסגר סביב עצמו. בסוף נותן הסרן מכה קטנה על מברשת מסתובבת שמשלחת את הגביע שזה עתה יוצר

למסוע. המסוע משגר את הגביעים הקטנים לתא ייבוש ותיבול, ואז הם היו מוכנים לטיגון עמוק, תיבול נוסף ואריזה.

היה זה תהליך מדהים שדרש דייקנות של שעון שוויצרי ועמידות גבוהה ביותר. לאחר שהמכונה נבנתה, היה לה קצב פועם משל עצמה. מבקרים בסדנה, כולל מנהלים של ג'נרל מילס, הוקסמו מצפיה במכונה האלגנטית שהכינה את החטיפים החדשים והטעימים.

החטיפים הללו, שאנשי השיווק קראו להם חצוצרות, עמדו להשפיע השפעה עצומה על תעשיית המזון כולה (לדעתי הם נראו יותר כמו קרני איל קטנות מאשר כמו חצוצרות, אך אני מניח ש"שופרות" לא נתפס כשם מתאים). ב-1966 הושקו החצוצרות ברחבי ארצות הברית יחד עם שני מוצרים שיוצרו בשיטה דומה: משרוקיות ומרגניות, שהיו הצלחה מסחררת. הם יצרו קטגוריה חדשה לחלוטין של חטיפים מנופחים בעלי צורות שונות. לכל אחד משלושת המוצרים היה מרקם, צבע וצורה שונים, וכמובן שנדרשו מכונות שונות לייצור כל חטיף.

לפני השקת המוצרים ערכה ג'נרל מילס מבחני טעימה ושיווק נרחבים בשש ערים. כאשר הבדיקות הסתיימו והמוצרים הוסרו ממדפי החנויות, עמדו הסוחרים בפני זרם מחאה של צרכנים שרצו להמשיך לכרסם את החטיפים הטעימים הללו. צורתם התלת־מימדית גרמה לכך שהחטיפים הללו היו אידיאליים לטבילה במטבלי גבינה וכדומה. בתגובה, נאלצה חברת ג'נרל מילס לפרסם מודעות על פני עמודים שלמים בעיתונים בכל שש הערים, בהן היא התנצלה בפני הצרכנים על כך שהיא לא העריכה נכון את הביקוש הגדול למוצרים החדשים ולא ייצרה כמות מספקת שלהם. המודעה הבטיחה שחצוצרות, משרוקיות ומרגניות יחזרו למדפים תוך זמן קצר ביותר. המודעות הללו היוו פריצת דרך שיווקית בכך שהן זכו לסיקור חדשותי לאומי עם מסר של "ג'נרל מילס מתנצלת על כך שהיא לא ייצרה מספיק

חצוצרות." כאשר המוצרים שווקו ברחבי ארצות הברית, הם הפכו בן רגע לתופעה. ייצור המשרוקיות והמרגניות הופסק כמה שנים מאוחר יותר, אך החצוצרות מהוות את אחד החטיפים הפופולריים ביותר באמריקה עד עצם היום הזה.

האתגר הגדול הבא שעמד בפנינו, שקיבל את השראתו מהצלחת שלישית החטיפים, הפך גם הוא למוצר פורץ דרך שנשאר היחיד בקטגוריה שלו עד עצם היום הזה: צ'יפס תפוחי אדמה מוכנים מראש, המוכרים בשם פרינגלס. כאמור, ג'נרל מילס רצתה מאוד לחדור לשוק המאוד רווחי של צ'יפס תפוחי האדמה, אך עמדה בפני כמה בעיות ייחודיות בהפצת מוצר כזה לכלל האוכלוסייה במדינה. באותו זמן יוצרו ושווקו רוב הצ'יפס מתפוחי אדמה על ידי יצרנים מקומיים, וזאת בגלל חיי המדף הקצרים שלהם. הם הפכו מעופשים תוך יום או יומיים בגלל שהשמן בו הוכנו התפרק והתקלקל. לכן הגיעו רוב הצ'יפס מתפוחי אדמה לחנויות באמצעות נהגים עצמאיים בעלי מסלול חנויות קבוע, שהיו ממלאים תא מטען של משאית בצ'יפס מדי בוקר ומחלקים אותם ללקוחותיהם, ואוספים מהם את מה שלא נמכר יום קודם כדי להזדכות עליו. תהליך זה מקובל בכל מוצרי המכולת המתכלים כגון חלב, לחם, ביצים וכדומה.

ברם, ג'נרל מילס לא עבדה בצורה זו. היא מכרה קרונות וקראוונים מלאים תוצרת לסיטונאים גדולים שמכרו אותה אחר כך לקמעונאים. המוצרים של ג'נרל מילס, כמו אלו של פרוקטור וגמבל ואחרים, היו צריכים להיות מותאמים להפצה רחבת היקף ממרכזי הפצה גדולים. כדי שהפצה כזו תצליח, היה צורך במוצר שיחזיק מעמד וישאר טרי במהלך כל ההובלות, האחסון והטלטולים. כמו כן, היה צורך במוצר שלא נמכר על בסיס החזרת התוצרת שלא נמכרה. כאשר הקמעונאי קנה ארגז של חיטה תפוחה, לדוגמא, היה צריך לתת לו די זמן למכור אותה לפני תאריך התפוגה והתקלקלות המוצר מפני שלא הייתה כל דרך בה הוא יכל להחזיר את המוצר המקולקל ולהזדכות עליו. באותו זמן אף אחד לא מכר צ'יפס תפוחי

אדמה בצורה זו – כמוצר מדף סטנדרטי. מכירה כזו תדרוש חדשנות עצומה והמצאה מחדש של צ'יפס תפוחי האדמה הנערץ עצמו.

נקודת ההתחלה שלנו הייתה לבחון את תהליך הייצור הקיים של הצ'יפס. עמדתי בראש צוות מהנדסים שנשלח לצפות במתקני הייצור של חברת הצ'יפס מורטון בדאלאס. חברת מורטון נוסדה על ידי סי. ג'י. מורטון ונקנתה ידי ג'נרל מילס זה לא מכבר.

למדנו את כל מה שיכולנו אודות ייצור סטנדרטי של צ'יפס תפוחי אדמה והבנו שרק מעט מאוד מכל מה שראינו יהיה שימושי עבורנו. הצ'יפס יוצרו בחברת מורטון כפי שייצרו אותם מזה שנים. מכונה קילפה ופרסה את תפוחי האדמה (בבזבזנות רבה למדי) והפרוסות הדקות הושרו במים ולאחר מכן הוטלו למיכל עם שמן צמחי רותח עד שהם התבשלו. הצ'יפס הוצאו מהמיכל באמצעות סלי רשת מברזל. לאחר מכן הם הומלחו והוכנסו לשקיות נייר אטומות שמולאו אוויר כדי לשמור על הצ'יפס בהובלה. אחת הבעיות בשיטה הזאת הייתה אכזבתו של הצרכן שפתח את השקית בביתו, שחרר את האוויר וגילה שרק מחצית השקית או פחות מכך הייתה מלאה בצ'יפס. ג'נרל מילס האמינה שהצרכנים מעדיפים לקנות אריזות מלאות לגמרי במוצר ושהם לא אוהבים לשלם עבור שקית המלאה ברובה באוויר.

שני האתגרים שעמדו בפנינו ביצירת צ'יפס שמיוצר בייצור המוני היו אחידות והתכלות. גילינו שלתפוחי אדמה ממקומות שונים במדינה יש תכונות מולקולריות שונות, הבאות לידי ביטוי בתכולת העמילן, מידת הלחות, תכולת המינרלים וכדומה. אם אנו רוצים לייצר צ'יפס אחידים, אנו זקוקים לתפוח אדמה אחיד. בעיית האחסון הייתה אפילו עוד יותר קשה. תפוחי אדמה אינם מתאימים לתנאי אחסון סטנדרטיים. לא משנה איזו צורת אחסון תיבחר, יש רק זמן קצר לפני שתפוחי אדמה מתחילים להתפרק ולאבד את ערכם התזונתי. נזקקנו לצורת אחסון בה נוכל לאגור כמויות ענק של תפוחי אדמה באותו אופן בו יכולנו לאחסן תירס, חיטה ודגנים אחרים. הגינו

רעיון של שימוש בתפוחי אדמה משוחזרים מקמח תפוחי אדמה. אם נוכל לשלוט בלחות ובכמות העמילן בקמח, נוכל לשמור על אחידות גבוהה של המוצר. וכמובן שברגע שתפוחי האדמה יהפכו לקמח, נוכל לאחסן אותם לזמן כמעט בלתי מוגבל בתנאי אחסון נכונים.

תחנתנו הבאה הייתה באיידהו, בלב תעשיית גידול תפוחי האדמה. נפגשנו עם מגדל תפוחי אדמה מוביל וביקשנו ממנו לעזור לנו בתכנית ניסיונית לעיבוד מזון. אם הוא יסכים, יקים הצוות שלנו מתקן בשטח שלו שיהפוך את תפוחי האדמה הטריים שלו לקמח תפוחי אדמה שאותו נקנה ממנו לפי נפח. הציוד כלל מתקן ריסוק ומייבש עגול מסתובב, שהפריד את העמילן שבתפוחי האדמה מהתוכן הלח שלהם והפיק קמח תפוחי אדמה משובח בתנאים מבוקרים. תנאים אלו אפשרו לחקלאי לקבוע את מידת הלחות שישנה בכל כמות מדודה של קמח תפוחי אדמה בעוד הקמח ממשיך להתייבש עד להובלתו למעבדה שלנו. כאשר המתקן כולו היה מוכן להפעלה, חזרנו הביתה והתחלנו להזמין קמח תפוחי אדמה בדרגות לחות שונות לצורך הניסויים שלנו. הבאת תפוחי אדמה במקום קמח הייתה משרתת את מטרות הניסויים שלנו אך דבר זה לא התאים לייצור המוני. באמצעות ניסויים קפדניים התגברנו על המכשול שבהבאת תפוחי אדמה מהשדה למפעל הייצור תוך כדי שמירה על טריותם. מטרתנו הבאה הייתה ללמוד כיצד לשחזר את תפוחי האדמה מחדש ממצבם הקמחי ולהפכם לצ'יפס מוכן מראש ובר קיימא.

המחקר שלנו הסיק שעל מנת לייצר צ'יפס אחידים וזהים יש צורך לעצב את הבצק של תפוחי האדמה המשוחזרים. דבר זה העמיד בפנינו כמה בעיות קשות. ראשית, אף פעם לפני כן לא עיצבו צ'יפס מתפוחי אדמה בעת הייצור. כאן יהיה עלינו להמציא את הגלגל מחדש. הסיבה לכך הייתה שכדי לגרום לחומר לעבור דרך מכונת העיצוב, יש צורך לדחוף אותו תחת לחץ, דבר שבוודאות

יתחיל לפרק את המבנה הכימי של תפוחי האדמה. המכונות שתכננו היו צריכות לטפל בבצק תפוחי האדמה בעדינות רבה כדי שלא לפגוע במבנה המולקולרי השברירי שלו. בנוסף, היה על המכונות להעביר את המוצר בכל שלבי תהליך הייצור במהירות וביעילות.

בזמן הבדיקות שערכנו הסתמכנו על צוות של מהנדסים כימיים ומהנדסי מזון שהיו מנתחים את התוצרים ונותנים לנו היזון חוזר בכל פעם. לחות גבוהה מדי. לחות נמוכה מדי. פחות מדי חום. יש ללוש את הבצק ביתר עדינות כדי לא לפרק את המבנה המולקולרי... וכו'. כאשר לאחר סיבובים רבים ומפרכים של ניסוי וטעייה ניתן האישור, היינו מוכנים לעבור לשלב הבא. באותו זמן היה תהליך הייצור כדלהלן: קמח תפוחי האדמה, שהובא מאיידהו, שוחזר באמצעות מים והפך לבצק תפוחי אדמה שנלוש והוצא בעדינות בצורת גליל ארוך בקוטר של כ-2.5 אינץ'. הגליל הועבר דרך מכונה פריסה שפרסה דיסקיות אחידות, עגולות ושטוחות שטוגנו, תובלו ונארזו בשקיות.

שמו של המוצר החדש היה צ'יפוס, וברגע שהוא אושר החל ייצורו תחת המותג בטי קרוקר בכמות מספקת למבחני שוק במספר גדול של ערים. המוצר שווק בקופסת קרטון שבתוכה שקית אלומיניום אטומה, והיו לו כמה טעמים כגון גריל, שמנת ובצל. מעניין לציין שהאיור על גב הקופסאות תאר את תהליך הייצור של הציפוס בפורמט של קומיקס. שף מצויר הוביל את הצרכן דרך שלבי הייצור השונים כדי להראות לצרכן שהוא לא אוכל סתם צ'יפס תפוחי אדמה אלא חטיף מודרני המיוצר בטכנולוגיה מתקדמת. כדי לסייע במכירת המוצר בערים בהן הוא נבדק, נעשה שימוש בפרסומות הטלוויזיה של אותו זמן, שהראו שחקנית בדמות בטי קרוקר המוליכה עקרות בית במטבחה תוך כדי תיאור נפלאות הצ'יפוס.

מבחני השיווק נכשלו משתי סיבות עיקריות. ראשית, לא הצלחנו להאריך מספיק את חיי המדף של המוצר. כדי להימנע ממכירת מוצר מעופש, היה על בעלי המכולות להסיר את המוצר מהמדף לפני שהיה להם זמן למכור אותו. שנית, והרבה יותר חשוב, הצרכנים

לא ראו שום יתרון בצריכת צ'יפס תפוחי אדמה מייצור המוני שנמכרו בקופסאות של דגני בוקר – ולא משנה כמה קריקטורות חמודות ופרסומות בטלוויזיה ניסו לשכנע אותם בכדאיות העניין. העובדה בשטח הייתה שטעמם של הצ'יפוס לא היה טוב יותר מזה של צ'יפס תפוחי אדמה רגילים ומחירם היה זהה. פשוט לא הייתה לצרכני צ'יפס תפוחי האדמה סיבה טובה לשנות את הרגלי החטיפים המסורתיים שלהם. בנוסף, מוצר שיוצר בייצור המוני לא נתפס כטרי באותה מידה שנתפסו צ'יפס תפוחי אדמה סטנדרטיים. היתרון היחיד שהיה לצ'יפוס על פני צ'יפס תפוחי אדמה רגילים היה העובדה שהם היו פחות שבירים כאשר אכלו בעזרתם מטבלים, וזאת הודות למבנה המעט יותר עבה שלהם. המוצר הוצא מהשוק ומעולם לא שווק ברחבי המדינה.

בינתיים התחלנו לעבוד במעבדה כדי לנסות להתגבר על המכשול של חיי המדף הקצרים. נטשנו את שיטת ההוצאה ובמקומה פנינו למכניזם מסוג מכה־ולחיצה שיחתוך את הצ'יפס מיריעת בצק דקה דמויית עור. היריעות נוצרו על ידי לקיחת כדורי בצק תפוחי אדמה והעברתם דרך שני גלגלי קלנדר ענקים. מסתבר שתהליך זה היה הרבה פחות מסוכן משיטת ההוצאה הקודמת, שכן בתהליך זה שמר תפוח האדמה על מבנהו המולקולרי והתפרקותו של המוצר המוכן עוכבה, דבר שהאריך את חיי המדף שלו.

ניסינו לחסוך זמן על ידי הימנעות מבניית ציוד מקורי לחיתוך הצ'יפס. מצאתי חברה באינדיאנה בבעלותו של טום לוגר, אחיו של הסנטור לעתיד ריצ'רד לוגר, שייצר מכונות לחיתוך עוגיות לשימוש בתעשיית המאפים. ניסינו את הציוד שלהם אך הוא פשוט לא ביצע את העבודה באופן שהתאים לצרכים שלנו. לכן, התחלתי בחוסר רצון מסוים לתכנן מכונת חיתוך צ'יפס חדשה שתעבוד במהירות ובדרגת בקרת האיכות לה נזקקנו. כאשר סיימתי, עבדה המכונה כמו שעון שוויצרי, באופן הבא.

רצועות ארוכות ודקות של בצק תפוחי אדמה יצאו אחת אחת מגלגלי הקלנדר למסוע קצר. ניתן היה לשלוט במהירות המסוע באמצעות מנוע־סרוו ששמר על מתח הפנים של יריעות הבצק באופן אחיד ועקבי. בדיוק מעל המסוע היה תוף מסונכרן מכוסה בראשי חיתוך בצורת אליפסות בגודל אינץ' אחד על שני אינץ'. כאשר תוף החיתוך בא במגע עם הבצק, חתך כל ראש חיתוך יחידת צ'יפס אחת שנדבקה לפנים התבנית. הבעיה הייתה כיצד לשחרר את הצ'יפס מראשי החיתוך. בניתי בוכנת פיקות שמוקמה בתוך כל אחד מראשי החיתוך וזו שחררה חתיכת בצק אחת בעדינות בצליל חלש של פיצוץ, ואחר כך את הבאה בתור ושמטה את החתיכות למסוע בדייקנות של שעון. אז הוסעה כל אליפסה להמשך פס הייצור. שאריות הבצק הבלתי חתוכות הועברו למיכל אחסון, שם קופל הבצק מחדש ליריעות שנכנסו שוב למכונה.

ברגע שהמכונה עבדה במלוא הקיטור, היא הייתה פלא של ממש. צפיה במכונה הנושפת, דופקת ומשחררת את האליפסות בקצב מושלם הייתה חוויה סימפונית עילאית – שברור שתחמם את ליבו של כל מהנדס מכני. בנוסף להארכת חיי המדף של הצ'יפס, אפשרה לנו שיטת חיתוך עוגיות זו לייצר צ'יפס דקים בהרבה, דבר שראינו כיתרון.

האתגר הבא שעמד בפנינו היה תהליך הטיגון. בייצור צ'יפס תפוחי אדמה מסורתי מכניסים תפוחי אדמה חתוכים למיכל שמן צמחי רותח. השמן היה מתפרק בסוף כל יום והיה צריך להחליפו בשמן חדש לצורך הטיגון של יום המחרת. שיטה כזו לא תעבוד בתהליך ייצור רצוף כפי שהיה בג'נרל מילס. נזקקנו לשמן שיתאדה כאשר הוא מתפרק ושיוכל להתחדש באמצעות זרם קבוע ורצוף שישמור על כמות השמן במיכל. לאחר בדיקות רבות מצאנו שהשמן המושלם לצרכינו הוא שמן קוקוס. המהנדסים שלנו חישבו כמה שמן קוקוס צריך כדי לעבד כ-14,000 קילו תפוחי אדמה ביום. הם הבינו מהר מאוד שכדי לעמוד בתחזיות שלנו יהיה צורך לרכוש את

כל כמות שמן הקוקוס העולמית מדי שבוע. בעיה זו הובילה לכמה הצעות פתרון דמיוניות משהו, כגון שג'נרל מילס תקנה אי בהוואי ותשתול שם מיליוני עצי דקל מהם יקטפו אגוזי הקוקוס ויוכן מהם השמן הנחוץ ליצירת הצ'יפס. גישה אחרת דגלה שאין להשתמש בשמן קוקוס כלל מאחר ויש בו תכולת כולסטרול גבוהה ביותר. הנושא השנוי במחלוקת ירד מסדר היום מאחר והנהלת ג'נרל מילס החלה לאבד את הרצון ליצור צ'יפס תפוחי אדמה מוכנים מראש.

כאשר הצ'יפס ירדו מפס הייצור והושלכו למיכלי הטיגון, שמתי לב לתופעה מוזרה. בגלל המתיחה של יריעת בצק תפוחי האדמה המקורית בזמן יציאתה מהגלגלים, הייתה כל יחידת צ'יפס מתוחה כמו גומי בזמן החיתוך לאליפסות בתבניות המתקן לחיתוך עוגיות. כאשר הצ'יפס המתוח טוגן, גרם השמן החם ללחות שבצ'יפס להתאדות, וכתוצאה מכך פחתה גמישות המוצר באופן אחיד. שמתי לב לכך שבגלל תכונת ייצור לא מתוכננת זו יצאה כל יחידת צ'יפס ממיכל הטיגון בצורה הפרבולית המעוותת שכולם מזהים היום עם פרינגלס, צורה שמזכירה שוליים של כובע בוקרים של עשרה גלונים.

הרהרתי אודות ההשלכות והערך של תוצאת הייצור המעניינת והבלתי מתוכננת הזו כאשר נודע לנו שג'נרל מילס מכרה את כל תהליך הייצור של צ'יפס תפוחי האדמה וכן את הייצור עצמו לחברת פרוקטור וגמבל. נראה שג'נרל מילס סברה שעקב כל המחלוקת סביב שמן הטיגון הנכון היא בדרך לכישלון נוסף דמוי זה של צ'יפוס. למעשה, ג'נרל מילס לא הייתה מעוניינת כלל לייצר צ'יפס תפוחי אדמה ויצאה מתחום זה לחלוטין. באותו זמן רצתה חברת פרוקטור וגמבל לגוון את מוצריה מעבר לאבקות הכביסה המסורתיות שהיא ייצרה וראתה בצ'יפס תפוחי אדמה בעלי חיי מדף ארוכים הזדמנות פז לפתוח אפיק שיווק חדש. כמה שהם צדקו!

הדבר הראשון שעשתה פרוקטור וגמבל היה לשנות את שם המוצר מצ'יפוס לפרינגלס. איני יודע מה מקור השם פרינגלס, אבל שם זה תפס והיום הוא שם גנרי שחדר לשפה לצד קלינקס, קוקה

קולה וסקוץ' טייפ בפנתיאון של מוצרים מצליחים ביותר שהפכו למותגים. השם צ'יפוס ממשיך להתקיים לדיראון עולם בתור הצ'יפס האהובים ביותר על גיבור הטלוויזיה הומר סימפסון.

לאורך השנים השתמשה פרוקטר וגמבל במגוון שמני טיגון בייצור הפרינגלס, כולל שמן תירס, שמן חריע ושמנים צמחיים. כיום משתמשים בשמן חמניות בלתי רווי מאחר והוא שמן הטיגון הבריא ביותר. פרוקטר וגמבל גם הבינו טוב יותר מאשר ג'נרל מילס את חשיבותם של חיי מדף ארוכים ואריזה הולמת. הם הבינו שהודות לצורה האחידה הייחודית של הפרינגלס, ניתן לערום אותם בערימה. תובנה זו אפשרה לארוז את הפרינגלס במה שנקרא קופסת כדורי טניס. האריזה הקומפקטית והחדשנית גרמה לפרינגלס להשתלב באופן מושלם בצרכי הפצת המזון ממרכזי אחסון גדולים. קופסת פרינגלס אחת הכילה אותה כמות צ'יפס כמו שתי שקיות צ'יפס מסורתיות בנות שמונה אונקיות כל אחת, ותפסה רק עשירית משטח המדף לו נזקקו השקיות – ללא אוויר בפנים. יעילות זו השתלמה ביותר שכן הן בעלי החנויות והן הצרכנים העריכו את הנוחות שבחיסכון במקום של הצ'יפס בערימה שטריותם נשמרת בקופסה אטומה. המוצר של פרוקטר וגמבל יצא לשוק ב-1969 כשהוא מלווה במתקפת פרסום חסרת תקדים ובעל חיי מדף של שישה חודשים. השאר, כמו שאומרים, הוא היסטוריה. כיום פרינגלס הם המוצר הקמעונאי המבוסס על תפוחי אדמה הנמכר ביותר בעולם, הרבה מעל למוצרים מתחרים.

איני מתחרט על תפקידי בפיתוח הצ'יפוס/פרינגלס, אך אני מאמין באמונה שלמה שאילו המשיכה ג'נרל מילס עם המוצר עוד זמן קצר הייתי רואה את התבונה שבערימת הצ'יפס ואריזתם בקופסה. לרוע המזל, תהליך פיתוח המוצר סטה מדרך המלך, שקע בבוץ של וויכוחים טיפשיים על עצי דקל בהוואי ואיבד את התמונה הכוללת. המצאנו דרך חדשה לגמרי לייצור צ'יפס תפוחי אדמה שמחזיקים מעמד זמן רב ונזקקנו רק למעט יותר זמן כדי לקשור

את הקצוות האחרונים. התאכזבתי מכך שלאחר כל הזמן והאנרגיה שהושקעו קצרה חברה אחרת את פירות החדשנות, אך אני מניח שכך מתפורר צ'יפס תפוחי אדמה.

במשך תשע שנות עבודתי בג'נרל מילס הגשתי בקשות רבות לפטנטים וזכיתי ברבות מהן. כמובן שלפי חוזה ההעסקה שלי היו הזכויות המוגנות בפטנטים האלו רכושה של ג'נרל מילס. לכן, למרות העובדה ששמי מופיע על מסמכי הפטנטים של עשרות סוגים של ציוד ייצור, איני יכול לקבל טובת הנאה כלכלית מהמצאותי בתחום ייצור המזון, שכן כל הזכויות שייכות למעסיקי דאז. בדרך כלל יכולנו לקבל פטנט רק על יחידות חומרה ספציפיות. לא ניסינו לקבל פטנט על תהליכי ייצור. היוצא מן הכלל היחיד בתחום זה היה מוצר האחות של החצוצרות המבוסס על תירס, הלא הוא המרגניות. הם נקראו כך מפני שצורתן בעלת ששת עלי הכותרת דמתה לזו של מרגנית. בדומה לחצוצרות, יוצרו המרגניות בשיטת ההוצאה, אך התהליך היה מורכב יותר עקב הצורך לצבוע חלקים שונים של החטיף. היו גם בעיות של אחידות. בגלל צורתו של המוצר, היה לסכין קשה לחתוך חתיכות אחידות מגליל בצק התירס שעבר דרך מכונת ההוצאה. כדי לשפר את האחידות פיתחתי מערכת מחדירת לחות ומייבשת שאפשרה לייצר את החטיפים בדיוק ברמת הלחות הנחוצה להבטחת אחידות אופטימלית. תהליך זה היה כה מורכב וכה ייחודי שהציעו לי להוציא עליו פטנט, דבר שעשיתי. שנים רבות לאחר שעזבתי את ג'נרל מילס הופסק השימוש בפטנט תהליך הייצור שלי כאשר המרגניות הוצאו מהשוק עקב מכירות נמוכות.

אחת ההמצאות היותר מיוחדות שלי, שהומצאה הודות לעבודתי תחת פיקוחו של טאק טושיה, הייתה מסוע רוטט שהתבסס על מה שנקרא מערכת של שתי מאסות. מערכת של שתי מאסות כרוכה בחיבור גלגל תנופה מיוחד החצוי לשני חצאי עיגולים זהים למנוע חשמלי. כאשר שני חצאי גלגל התנופה היו במערך ישר מאוזן, הוא התנהג כרגיל ושלח אנרגיה החוצה בדיוק כמו גלגל התנופה במנוע

רגיל של מכונית. אך כאשר שני חצאי הגלגל היו מחוץ לפאזה באופן מושלם, הפכה זרימת האנרגיה מהכוח הצנטריפוגלי את כיוונה וכוונה פנימה, שם ספגה אותה מסגרת המתכת של המכונה. כאשר הרכבתי את שני גלגלי התנופה המנוגדים על מסגרת מתכת באמצעות קפיץ, גיליתי שניתן להשתמש באנרגיית הרטט היוצאת מהם ולשלוט בתדירותה. הרטט המבוקר שימש להנעת מוצר לאורך סיר או גליל ברזל מנקודה אחת לנקודה שניה כמו בפס ייצור אוטומטי, ללא צורך במסועים או גלגלות מכל סוג שהוא. באמצעות שליטה באנרגיית הרטט שיצר גלגל התנופה החצוי היה ניתן להניע גרגירי תבואה בקלות ובאופן חסכוני לאורך פס הייצור. על מנת להגביר את היעילות החלפתי חלקים מגלגל התנופה במתכת צפופה יותר כגון עופרת. המאסה הנוספת גרמה ליצירת יותר אנרגיית רטט והגבירה את יעילותה של המערכת. למען האמת, המערכת הייתה כה מאוזנת ויעילה עד כי היה ניתן לתלות אותה מהתקרה ללא כל רטט לא רצוי.

קפיצי האלומיניום המקוריים עליהן נתלה מסוע מנוע הרטט הוחלפו מאוחר יותר בקפיצים סיביים מרובדים שיוצרו ב-3M. עקב מקדמי הגמישות הגבוהים יותר של קפיצים אלו, הם החזיקו מעמד פי שלושה זמן מקפיצי האלומיניום הישנים. פסי ייצור עם רטט אפשרו העברת מוצרים בדרכים חדשות – למשל לאורך התקרה – דרכים שלא היו אפשריות בפסי ייצור סטנדרטיים בעלי חגורות וגלגלים. היום נמצאת טכנולוגיית פס הייצור הרוטט המבוסס על שתי מאסות בשימוש נרחב בתעשיית התבואה והמזון לבעלי חיים כמו גם בתהליכי ייצור והרכבה רבים אחרים.

לבסוף, אחד המוצרים היותר מיוחדים והנמצאים בשימוש נרחב שפיתחתי נוצר פחות או יותר במקרה. כחלק מהיוזמות הרבות של ג'נרל מילס להתרחב לתחומים חדשים, החליטה החברה להיכנס לתחום המשקאות. מישהו הגה את הרעיון הגאוני של לשים סירופ שוקולד בקשית שתיה רגילה ולאטום אותה בקצה אחד. הרעיון היה

שהצרכן ישבור את הקצה האטום, יכניס את הקש מלא השוקולד לכוס חלב, יערבב מעט את הנוזל ויקבל כוס שוקו. אני חשבתי שהרעיון אינו מוצלח במיוחד ובדיקת השוק הוכיחה שצדקתי. החדשנות שבמוצר פגה במהרה והצרכנים נשארו עם בלגן דביק וקשית סתומה.

בעוד שרעיון קשית השוקו מת מיתה מוצדקת תוך זמן קצר, לא התייאשה ג'נרל מילס מהמצאה מחדש של קשית השתיה. מישהו הגה את הרעיון של הכנסת קשית לתוך בקבוק משקה מוגז בזמן תהליך הייצור. הבקבוקים בני ששת האונקיות יסגרו בפקק כאשר הקשית כבר בפנים. הצרכנים ייהנו מקשית זמינה שתעלה מהבקבוק כל אימת שהם יפתחו אותו, וכך ימנע מהם חוסר הנוחות שבחיפוש אחר קשית והם יוכלו להתחיל לשתות ללא עיכוב מיותר. הייתה תחושה שצרכנים יקבלו חידוש זה בברכה ושהוא גם יגביר את המכירות. ג'נרל מילס עבדה על פרויקט זה עם חברת המשקאות השלישית בגודלה – סבן אפ, שרצתה מאוד להציע לציבור הצרכנים משהו חדש וייחודי יחד עם קמפיין אונקולה החדש שלה, וכתמיד, גם להבדיל את המוצר שלה מזה של פפסי וקוקה קולה, אך הייתה בעיה קטנה.

אורך הקשית לא היה יכול להיות גדול יותר מאורך הבקבוק. לכן, כאשר הקצה העליון של הקשית יצא מהבקבוק על מנת לאפשר לצרכן לאחוז אותה בשפתיו, לא הגיעה הקשית לתחתית הבקבוק. קשיות שתיה סטנדרטיות היו תמיד קצת יותר ארוכות מהמיכל ממנו הן היו אמורות לשאוב את הנוזל, אך כאן היה זה בלתי אפשרי להכניס קשית באורך שמונה אינץ' לבקבוק באורך שבעה אינץ'. בעמדה בפני מכשול אדיר זה המונע את הגשמת החזון של עולם מלא בקבוקי שתיה קלה עם קשיות בפנים, זימנה הנהלת ג'נרל מילס את המומחים – הם קראו לי ולצוות המחקר ההנדסי כדי להתמודד עם המשבר הזה. הטילו עלינו לפתור את בעיית שתיית שתי הלגימות האחרונות מהבקבוק.

גילינו שרוב קשיות השתיה מיוצרות מנייר מצופה שעווה שיוצרים ממנו גליל. חומר זה לא התאים למה שאני הגיתי. חיפשתי עד שמצאתי יצרן קשיות שתיה מפלסטיק. האמנתי שאוכל לפתור את הבעיה באמצעות קיפול קטע באורך אינץ' אחד של הקשית לצורת אקורדיון ובכך לאפשר לקשית להידחס ולהתקצר מספיק כדי להיכנס לבקבוק. במצב אידיאלי, הקשית תתמתח חזרה בעת פתיחת הבקבוק וכך יתאפשר ללוגם ליהנות מהמשקה עד הטיפה האחרונה. גם אם הלוגם יצטרך למשוך מעט את הקשית על מנת למתוח אותה, הרעיון עדיין הגיוני. השאלה הייתה איך ליצור את קיפולי האקורדיון על הקשית. ערב אחד, כשהייתי לבד במעבדת המחקר, החלטתי לשחק עם הרעיון.

ראשית, לקחתי חתיכת אלומיניום בעובי אינץ' אחד וקדחתי בו חור בקוטר דומה לקוטרה של קשית שתיה. וידאתי שהמקדח בו השתמשתי השאיר סימני חריטה ברורים ומובדלים לאורך כל החור. אחר כך חציתי את גוש האלומיניום תוך ווידוא שהחתך חצה את החור הקדוח בדיוק באמצע. עכשיו הייתה לי תבנית. הנחתי את שני החצאים סביב קשית שתיה וחיממתי אותה באיטיות במשך חמש עשרה דקות. לאחר מכן הוצאתי את הקשית והנחתי לה להתקרר. והנה! יצרתי את קשית השתיה הגמישה מפלסטיק הראשונה בעולם. הצלחתי לדחוס אותה כך שהיא נכנסה בשלמות לבקבוק סבן־אפ של שש אונקיות, והיא נמתחה בדיוק מספיק כדי לאפשר לי לשתות את המשקה עד לטיפה האחרונה בתחתית הבקבוק ללא כל קושי. רציתי לצעוק "אאורקה!, אך במקום זה לקחתי את קשית האקורדיון שלי הביתה והראיתי אותה לאנה רות.

"זה יפה מאוד, מרק," היא אמרה. "כמה אנשים יודעים על זה?"

"אף אחד. הכנתי את זה הערב בעצמי אחרי שכולם עזבו," השבתי. "מחר אראה את זה לאחרים."

"אני לא יודעת, יקירי," היא אמרה. "זה עשוי להיות משהו גדול.

אתה בטוח שאתה רוצה לתת את זה לג'נרל מילס ולהניח להם להתעשר מזה?"

"אני מבין אותך, אבל זה כתוב בחוזה שלי. כל דבר שאני ממציא שייך לג'נרל מילס. כך עובד המחקר. אם אנסה למכור את זה למישהו אחר או לייצר את זה בעצמי והם יגלו זאת, הם יפטרו אותי ויתבעו אותי למשפט. חוששני שאין לי ברירה."

לכן, למחרת חשפתי את יציר מוחי החדש – קשית השתיה מפלסטיק בצורת אקורדיון – וכולם השתגעו. אנשים עמדו בתורים ארוכים כדי ללגום לגימה מבקבוק סבן־אפ עם הקשית המטופשת התקועה בתוכו. לקח לי לכל היותר שעה ליצור את האב טיפוס ואפשר היה לחשוב שמצאתי תרופה למחלת הסרטן. התהליך היה כל כך בסיסי והרעיון כה פשוט וזול עד שהוא לא עלה בדעתם של המוחות המבריקים האחרים במחלקה. בתוך כל ההתרגשות החגיגית מישהו שם לב למשהו חשוב. לא זו בלבד שקשית האקורדיון התכווצה והתמתחה, אלא שבמצב מתוח ניתן היה לכופף אותה. זה היה יתרון שאפילו לא חשבתי עליו. עם קשית פלסטיק גמישה בתוך בקבוק שתיה קלה, לא היה על הלוגם לשים את שפתיו בדיוק מעל צוואר הבקבוק כפי שהוא היה עושה עם קשית ישרה סטנדרטית. בנוסף, באמצעות קשית השתיה הגמישה החדשה, יוכלו אנשים ששוכבים במיטה לשתות את המשקה החביב עליהם בקלות בלי שיצטרכו להתיישב במיטה. ומה בדבר ילדים היושבים ליד דלפק? עכשיו הם לא יצטרכו לשבת על ברכיהם כדי להגיע לקשית. הם יוכלו להישאר יושבים ופשוט לכופף את הקשית כך שתגיע לשפתותיהם. ההמצאה הקטנה והפשוטה הזו הפכה יותר ויותר מושכת מרגע לרגע. כבר דמיינתי הקמת תעשייה שלמה וראיתי את עצמי על שער המגזין "פורצ'ן" תחת הכותרת "מרק הייסטן – מלך הקשית הגמישה". כמובן שהבועה הייתה חייבת להתפוצץ.

ג'נרל מילס החליטה בסופו של עניין שהיא אינה מעוניינת בשותפות עם סבן־אפ ונטשה את כל תכניותיה להיכנס לתחום

השתיה הקלה. החברה ניסתה למכור את רעיון הקשית הגמישה היוצאת מהבקבוק לסבן־אפ אך לא הצליחה בכך מאחר והתגלה שהשארת קשית מפלסטיק בבקבוק שתיה קלה לאורך זמן משפיעה על טעמו של המשקה. כל הפרויקט נעזב וזכויות ההמצאה שלי נמכרו בסופו של עניין לחברת יוניון קרביד כמיקל, שהחלה לייצר קשיות גמישות לצרכנים. מאוחר יותר נמכר המוצר לפרוקטר וגמבל ושווק תחת הסימן המסחרי GLAD. לאחרונה נמכר קו הייצור של GLAD לחברת כלורוקס, שממשיכה להיות החברה העולמית המובילה לייצור קשיות שתיה גמישות.

שנים מאוחר יותר, נודע לי שאדם נוסף, מר ג'וסף פרידמן (שום קרבה משפחתית לג'ו פרידמן, אביה החורג של אנה רות) המציא קשית שתיה גמישה מנייר בשנת 1937. למרות שפרידמן קיבל פטנט על המצאתו, המוצר לא תפס בשוק. הייתי לחלוטין לא מודע לקשית השתיה הגמישה של מר פרידמן ומעולם לא ראיתי קשית כזו לפני שפיתחתי את המוצר שלי. נראה שהיה צורך ליישם את רעיון הכיפוף על פלסטיק לפני שהוא יזכה לשימוש נרחב.

שלא במפתיע, הלך תסכולי וגבר מכך שראיתי כיצד אחרים מפיקים טובות הנאה מפירות עמלי הקשה ומרעיונותי המבריקים. ניתן לאמר שהאירוע שתואר לעיל היה הקש ששבר את גב הגמל. ג'נרל מילס, יוניון קרביד, פרוקטור וגמבל וכלורוקס הרוויחו כולן מהרעיון הקטן שלי ובגלל מעמדי כשכיר בחברה כל מה שקיבלתי אני היה ציון לשבח, שמי על בקשת הפטנט ובונוס מדי פעם. התחלתי שוב לחשוב על אפשרות של בעלות. התחלתי לחשוב על שינוי וחיפוש כיוונים חדשים. תחילתו של החיפוש הובילה אותי לסינסינטי, אוהיו.

סינסינטי הייתה עיר הבית של משחקי קנר, יצרנית לוח הוויג'ה ובצק המשחק פליי־דו, חברה שג'נרל מילס קנתה כחלק מהמסע המטורף של מנכ"ל החברה, ברוסטר אטוווטר, לגיוון מוצרי החברה. בעבר התבקשתי לעשות מחקר עבור כמה מהצעצועים שיוצרו

בחברת קנר. אני זוכר ספציפית שעבדתי על אחד המשחקים ה"חינוכיים" שלהם בשם "אמור־את־זה־שחק־את־זה". זה היה אחד הצעצועים המדברים הראשונים והיה צורך שחלק מהקלטת ישמע כל אימת שהילד לוחץ על כפתורים מסוימים. הבעיה הייתה כיצד לגלגל את הסרט חזרה בתום ההשמעה. לאחר שלמדתי את הנושא, המצאתי מכונה שיצרה לולאה אינסופית של סרט – סרט שלעולם לא ידרוש החזרה להתחלה. על ידי חצי סיבוב של הסרט וחיתוך מסוף הסרט לתחילתו, הפכה המכונה את הסרט לרצועת מויביוס. כך ניתן היה להשמיע את הסרט מצד אחד, אחר כך מהצד השני וחוזר חלילה באופן רציף. מאוחר יותר, מכרה ג'נרל מילס את הטכנולוגיה הזו ל-RCA, שהעתיקה אותה בעת תכנון קלטת האודיו בעלת שמונת הראשים.

באותו זמן נסעתי באופן קבוע בין מיניאפוליס לסינסינטי. ג'נרל מילס השאילה אותי לקנר, שם עסקתי בעיקר בתכנון ופיתוח ציוד ליצירת פליי־דו, משחק דמוי פלסטלינה. פליי־דו עשוי מקמח, חומר מונע קלקול ותמיסת צבע. המוצר כה קל לייצור עד כי ניתן לייצרו בקלות במטבח הביתי בעזרת בלנדר.

אינדיאנפוליס, מקום מגוריו הנוכחי של אחי הארט, שוכנת בדיוק על הכביש הבין מדינתי החדש, כביש 74, שנפתח לתנועה זה לא מכבר ושבו השתמשתי כדי ליסוע הלוך ושוב. לעתים קרובות ביליתי את הלילה אצל אחי ומשפחתו הגדלה והולכת. באותה תקופה כבר הועברתי ממעבדת המחקר למחלקת הפיתוח. כמהנדס תכנון ראשי בהנדסת תאגידים כבר לא הייתי אחראי על תכנון ציוד ייצור נדרש בעצמי, אלא לפריסת הציוד הזה כדי לשנע את מוצרי חברת ג'נרל מילס לשוק ביעילות. המעבר הזה היווה עלייה בדרגה, אך אפילו בתפקיד זה, עם משכורת גבוהה יותר ואפשרויות קידום, עדיין חשתי שאני מנותק מפירות המצאותי. זכורני שישבתי במטבחו של הארט, שם דיברנו על העתיד שלנו. גם הארט חש כמוני. הוא הבין שבחברת במיס הוא יכול להתקדם רק עד גבול מסוים ובגלל

האמביציה החזקה שלו ומוסר העבודה הגבוה שלו, הוא חש שהוא מוגבל בעבודתו הנוכחית. הוא סיפר לי על מאוויו להיות עצמאי.

"אתה יודע, מרק," הוא אמר לי, "שנינו מרוויחים טוב, אבל אנחנו לא יוצרים דברים בשבילנו – אנחנו יוצרים דברים בשביל אחרים. ג'נרל מילס מתעשרת הודות לשכל ולידע שלך ובמיס מרוויחה הרבה כסף הודות לעבודה הקשה שלי. אני רוצה לעשות שינוי."

"אתה צודק בהחלט, הארט," הסכמתי. "אבל מה התכנית שלך?" הוא החל לתאר עסק קטן שנפתח סמוך לביתו וכיצד הוא התיידד עם הבעלים, ביל וולס, ידידות שגרמה לכך שהוא סייע לו לפתור בעיות ניהול רבות בעסק. העסק, בית אבות, לא הצליח במיוחד והארט האמין שהוא יעמוד למכירה בקרוב. הארט סיפר לי שהוא חושב להציע למר וולס הצעת קניה.

ב-1965 עזב הארט את חברת במיס, ובעזרת כסף שהוא גייס ממשפחה וחברים (כולל 10,000$ שאני השקעתי) הוא קנה מביל וולס את בית האבות הראשון של קולוניאל קרסט. סימונה אשתו והוא הפעילו את בית האבות בהצלחה ותוך זמן קצר היה המקום מלא עד אפס מקום. אני, בינתיים, המשכתי ליסוע ברחבי המדינה במשימות כיבוי שריפות מטעם ג'נרל מילס, משימות שכללו, למשל, הקמת מפעל לעיבוד גומי מגואר בקנדי, טקסס. התרשמתי מהצלחתו של הארט כאיש עסקים עצמאי ובראותי כיצד הוא בונה את עסקיו, גבר בטחוני העצמי שלי בכך שאולי אוכל גם אני להיות עצמאי ביום מן הימים.

עד שנת 1967 גברה הצלחתו של הארט עם בית האבות היחיד שלו על יכולתו לנהל אותו באופן ישיר. הייתה לו רשימת המתנה באורך של קילומטרים, והוא לא היה מסוגל יותר לנהל את העסק הצומח שלו לבדו. באוקטובר בא הארט למיניאפוליס לפגישה שהתבררה מאוחר יותר כקו פרשת המים עבור שנינו.

"מרק, אני רוצה שתחזור איתי למיניאפוליס," הוא התחיל ישירות. "אני רוצה שתיפרד מג'נרל מילס ותהיה שותף שלי בעסק. אני זקוק

לך. אני עובד שבעה ימים בשבוע ופשוט איני מסוגל לעמוד בקצב לבדי." נזכרתי שכשהארט עוד עבד בבמיס דיברנו על הנושא הזה של חבירה יחד וכניסה לעסקי הדפוס, אך זה היה תיאורטי בלבד ואף פעם לא עסקנו בכך ברצינות. הפעם הדברים היו שונים. אני פשוט הקשבתי בעוד הארט שוטח את טיעוניו.

"אנחנו מוכרחים להתרחב והגשתי הצעת קניה על הבניין הסמוך," הוא המשיך. "כרגע יש לי מקום ל-44 מיטות בלבד, והייתי יכול למלא 144 מיטות אילו רק היה לי מקום עבורן. אתה מבין הרבה יותר ממני בענייני נדל"ן ובניה, מרק. אני באמת זקוק לעזרתך ואני זקוק לה עכשיו." דיברנו על כך שאעזוב את משרתי הבטוחה בג'נרל מילס ובקושי הכרוך בהעברת אמנו לעיר חדשה. הארט הוציא את התדפיסים הכלכליים של העסק שלו ונתן לי לבחון אותם. אם הישגיו הרשימו אותי לפני כן, כעת אחזה בי תדהמה.

"זה מכרה זהב, הארט," לחשתי בהשתאות. ראיתי שלאחר שנתיים בלבד בעסק שלו הוא הרוויח פי שלושה ממשכורתי הנוכחית בג'נרל מילס.

"זה כלום, מרק," הוא אמר בלהט, "ביחס למה שנוכל להרוויח ביחד. אם תסכים, אני אתן לך מחצית מהעסק בלא תמורה. נהיה שותפים שווים. אם נרחיב את בית האבות, נוכל להוסיף 100 מיטות תוך פחות משישה חודשים. ההכנסה שלנו תשולש בן לילה אך ההוצאות שלנו יגדלו רק במעט. אני מבטיח לך שאם תצטרף אלי, ירוויח כל אחד מאיתנו תוך שנה יותר ממה שאני מרוויח עכשיו." דבריו היו הגיוניים ופתאום תפסתי את העניין. קלטתי את ההזדמנות העצומה שהארט הניח לרגלי זה עתה. הייתי צריך לחשוב עליה ברצינות רבה.

לא הייתי מוטרד ביותר מעזיבת עבודתי בג'נרל מילס. ידעתי שאם העסק עם הארט לא יסתדר, הרי שבתור מהנדס מקצועי עם תואר ותשע שנות ניסיון תמיד אוכל למצוא עבודה הולמת, אם לא בג'נרל מילס אז ב-3M או בחברת ענק אחרת.

בעוד שיתכן שיש מי שמתפלא על הסכמתי לקפוץ אל תוך עסק עליו לא ידעתי דבר – טיפול גריאטרי – מתעשייה שלא הייתה יכולה להיות יותר שונה ממנו, עבורי שינוי לא היווה אף פעם עניין גדול. ידעתי שאני יכול להרוויח כסף עבור ג'נרל מילס ותמיד האמנתי שאני יכול להרוויח אפילו יותר כסף עבור עצמי אם תהיה לי חצי הזדמנות לעשות זאת. והנה עמדה לפני הזדמנות וחצי.

דיברתי על כל זה עם אנה רות, והיא, כמובן, הצביעה על כל הסיכונים, אך לבסוף הבטיחה לי את תמיכתה המלאה. אמרתי להארט שאם נהיה שותפים, עלינו להיות שותפים מלאים. פירושו של דבר היה שנסכים על כך שכל עוד אנו שותפים איש מאיתנו לא יתחיל ביוזמות עסקיות עצמאיות. הארט הסכים לכך בלב שלם ולחצנו ידיים.

לחיצת הידיים סימנה את תחילתה של מערכת יחסים עסקית שהחזיקה מעמד ופרחה במשך למעלה משלושים וחמש שנים, שותפות שהובילה אותנו להצלחה בעסקי בתי אבות, נדל"ן, טלוויזיה בכבלים ועסקי בנקאות... ועוד כמה, במסע יזמות נפלא. והמקום הראשון אליו הוליך אותי מסע זה היה ליבה של אמריקה, אינדיאנפוליס, אינדיאנה.

פרק י"ז | ביתי באינדיאנה

לא יכולתי לעבור לאינדיאנה תיכף ומיד. היה לי רכוש במיניאפוליס שהיה צריך למכור, ילדי היו צריכים לסיים את לימודיהם והיה צורך למצוא מקום מגורים בעיר החדשה לא רק עבורנו אלא גם עבור אמיץ כמו כן, עמדה בפנינו דילמה בנושא החינוך היהודי של שני הבנים הגדולים. כפי שכבר ציינתי, היה במיניאפוליס בית ספר תלמוד־תורה מצוין, אך הקהילה היהודית באינדיאנפוליס הייתה הרבה יותר קטנה וברמה גבוהה של התבוללות. לכן, היו בה הרבה פחות אפשרויות לחינוך יהודי. התחלתי לעבוד באינדיאנפוליס ב-1967, אך החלטנו לא להעביר לשם את המשפחה עד 1968, לאחר שאדוארד יסיים את בית הספר היסודי ויהיה מוכן להתחיל ללמוד בתיכון. מאחר ולא היו אפשרויות הולמות לחינוך יהודי תיכוני באינדיאנפוליס, בדקנו את האפשרות לשלוח את אדי לישיבה מחוץ לעיר ללימודי התיכון. שנינו נסענו לניו יורק לראות את בית הספר ואדי אמר לי שהוא מאוד מוצא חן בעיניו. אשר על כן, מילאנו את טפסי ההרשמה בו במקום. ביום ששאר המשפחה ארזה ועברה לאינדיאנפוליס, נסע אדי לניו יורק. מייקל למד בבית ספר ציבורי באינדיאנפוליס בשנתיים שלאחר מכן, וכשהגיע הזמן לרשום אותו לתיכון הוא הודיע לנו שהוא הולך לניו יורק בעקבות אחיו. מספר שנים אחר כך הלכה גם מוניקה בעקבות אחיה.

היה זה מחסור בולט זה באפשרויות לקבל חינוך יהודי שדחף את הארט ואותי לקחת חלק בייסוד בית ספר יהודי יומי באינדיאנפוליס. בעוד שאפשרויות חינוך יהודי לילדינו באינדיאנפוליס היו די מוגבלות באותו זמן, הרי שההזדמנויות העסקיות היו כל דבר חוץ ממוגבלות. ההימור הכלכלי הכרוך בעסקנו הצומח במהרה היו דבר אחד, אך

הסיכונים האישיים היו דבר אחר. למען האמת, לא זו בלבד שהארט ואני מעולם לא עבדנו יחד לפני כן, למעשה בקושי הכרנו זה את זה. פרט לתקופות קצרות בולוצלאווק, אבלסברג ומיניאפוליס, הארט ואני אפילו לא התגוררנו באותה עיר מאז שעזבתי את אלגה כדי להתגייס לצבא הפולני כעשרים וחמש שנים קודם לכן. ידעתי שעסקים משפחתיים נכשלו לעתים קרובות בגלל שבני המשפחה לא הצליחו להסתדר ביניהם ושמעתי על מקרים בהם חילוקי דעות עסקיים גרמו לניכור בתוך המשפחה ואפילו לגרוע מזה. בהחלט לא הייתי מעוניין שדברים כאלו יקרו במשפחתי. למרבה המזל, היה גם הארט מודע לסיכונים הללו ולכן הוא היה שותף לדאגותי. לכן קבענו ביחד כמה כללי יסוד שקיווינו שיסייעו לנו להימנע מ המלכודות האורבות לפתחם של עסקים משפחתיים רבים.

ראשית, נעבוד רק בהסכמה. פירושו של דבר היה שבתור שותפים שווי זכויות היה על שנינו להגיע לכלל הסכמה לפני נקיטת כל פעולה משמעותית. בדומה, לכל אחד מאיתנו הייתה זכות וטו על כל החלטה עסקית. כמובן שגם מדיניות זו נושאת בחובה סיכון מסוים, והוא, שאם לא נצליח להגיע להסכמה, נגיע למצב של קיפאון, ללא יכולת פעולה. אני שמח לציין שמעולם לא הגענו לחסימה מסוג זה ולמרות שלא תמיד הפלגנו על מי מנוחות, מעולם לא הרשנו לחילוקי הדעות בינינו לעמוד בדרכה של ההתקדמות העסקית שלנו.

שנית, ובהתאם לתנאים שהצבתי בהתחלה, היה המצב הכלכלי של שנינו צריך להיות זהה. מה שהיה לי היה להארט ולהיפך. כל חוב שלקחנו על עצמנו יהיה על שם שנינו באופן שוויוני וכל רכוש שנרכוש יהיה שייך לשנינו באופן שוויוני. מדיניות זו של שוויון מלא גרמה לכך שאיש מאיתנו לא יוכל להחליט החלטה שתניב רווחים או תזיק לאחד מאיתנו יותר מאשר לשני. במילים אחרות, הוצאנו את האינטרס האישי אל מחוץ לתחום. אם אני הייתי בעד דבר כלשהו, לא היה הארט צריך לדאוג שמא אני תומך בו כדי לקדם את מצבי

הכלכלי על חשבון מצבו הוא. אם הרווחתי מיזמה כלשהי, הוא הרוויח ממנה באותה מידה. מדיניות זו סייעה ועודנה מסייעת לנו להתמקד בתמונה בכללותה ושואלת רק: "האם הצעד הזה טוב לנו?" בניגוד לשאלה "האם הצעד הזה טוב לי?"

שלישית, כל מי שעבד אצלנו היה צריך להבין שאין החלטות של מרק והחלטות של הארט. הייתה רק החלטת הייסטן. גבולות הסמכות היו צריכות להיות ברורים ולא רצינו שעובד שלא יהיה מרוצה מהחלטה שלי יפנה להארט בבקשה לבטל אותה. אם הארט היה המחליט, לעולם לא אבטל את החלטתו והוא, בדומה, יקבל את סמכותי כבלעדית ברגע שאני אקבל החלטה. הבנו שכל מצב אחר יגרום לתוהו ובוהו.

אין פירוש הדבר שלא היו בינינו חיכוכים. היו בינינו חילוקי דעות קשים על כל מיני עניינים עסקיים, החל משיטות הנהלת חשבונות וכלה במחשוב, אך דבקנו בקווים המנחים שלנו וכך הצלחנו תמיד להגיע להסכמה בסופו של דבר.

מרגע שהתחלתי לעבוד עם הארט הייתה המשימה הראשונה שלנו להשיג מימון לקניית המבנה הסמוך, אותו רצינו לצורך התרחבות. היה לי קצת ניסיון במימון עסקאות נדל"ן ולכן לא עבר זמן רב עד שנפגשתי עם ארתור שוסטר ובנו סטן. משפחת שוסטר עסקה בריהוט לבתי חולים בסנט פול, ופניתי אליהם כי סברתי שהם ייטיבו להבין את הרווחים הפוטנציאליים של עסק בתי האבות שלנו. בנוסף לפניה אליהם לייעוץ, שכנעתי אותם למכור לנו ריהוט בתנאים טובים באמצעות אשראי E.G.

הצלחנו לקבל הלוואה טובה לצרכי בניה ממר בנג'מין ג'ונסון מבנק ספידווי. כשהגיע זמן בניית בית האבות השני שלנו בן 120 המיטות בגרינפילד, אינדיאנה, חזרנו למר ג'ונסון עם בקשת להלוואה נוספת, הפעם על סך 600,000$. לאחר שהוא בחן את האתר המוצע (בדיוק ליד בית החולים המקומי), הוא אישר את ההלוואה ונתן לנו כתב הצהרת כוונות. קנינו את המגרש וחתמנו על חוזי הבניה. בדיוק

לאחר שהתחלנו לחפור בשטח, קיבלתי שיחת טלפון מבאד הנט, שאמר שהוא רוצה להיפגש איתי תיכף ומיד. באד הנט היה ממונה על הלוואות בבנק ספידווי וחתנו של בנג'מין ג'ונסון. הזמנתי אותו אלי וישבנו בחדר הישיבות של בית האבות.

"אני מצטער, מרק", אמר הנט, "אך איננו יכולים לתת להלוות לכם את הכסף." הייתי בהלם. הרגשתי כאילו מישהו הכה בבטני בפטיש כבד.

"מה זאת אומרת?" הצלחתי לאמר אחרי שהתחלתי לנשום. שילמנו את ההלוואה הקודמת בזמן, לא? מדוע אנו מהווים סיכון עכשיו?"

"זה לא קשור לדירוג האשראי שלך, הוא מושלם. אך וועדת ההלוואות שלנו בדקה את ההלוואה והחליטה על מדיניות חדשה לפיה אין ברצוננו לממן עוד בתי אבות. היו יותר מדי פשיטות רגל בתחום הזה לאחרונה ואיננו רוצים להינזק."

"אבל באד", אמרתי, "יש לנו את כתב הצהרת הכוונות שלכם. כבר קנינו את השטח וחתמנו על חוזי בניה. התחלנו לעבוד בשטח בשבוע שעבר. ביטול הפרויקט הזה זה יעלה לנו הון עתק, ואם ישמעו שלא הצלחנו להשיג מימון, המוניטין שלנו ילכו לאבדון. סמכנו עליך שתביא את הכסף."

"צר לי, מרק, אך אם תקרא את הצהרת הכוונות תראה ששמרנו על הזכות לבטל את ההלוואה לפני החתימה על שטר החוב מכל סיבה שהיא . אם אתה סובר אחרת, אני מניח שעליך להתקשר לעורך הדין שלך ולתבוע אותנו למשפט."

"אני מניח שאתה צודק, באד." ואכן עשיתי כדבריו. תפנית זו הייתה גם מכה למוניטין שלי בתור מבין בעסקי נדל"ן. הארט הכניס אותי לעסק בעיקר כאחד שיצליח להשיג את המימון הדרוש להתרחבות העסקית הגדולה אותה חזינו שנינו. והנה, כבר בפעם השניה שאני מנסה לבעוט בכדור הפנדל האחרון מבין החמישה, אני עומד להחטיא. תיכף ומיד התקשרתי לעורך הדין שלנו, הרברט בקר,

וקבעתי להיפגש איתו למחרת לארוחת צהרים במועדון קולומביה.

מועדון קולומביה הוא אחד האתרים ההיסטוריים הנערצים ביותר באינדיאנפוליס. הוא ממוקם בכיכר האנדרטה, ממש בלב מרכז העיר. הסברתי להרב את המצב והוא הסכים להגיש תביעה משפטית נגד בנק ספידווי. הוא הביע את הסתייגותו מהבאת העניין בפני שופט וקיווה שהעניין יסגר מחוץ לבית המשפט. הרב טען שסיכויי ההצלחה שלנו מועטים עקב השפה המזכה בה נקט הבנק בכתב הצהרת הכוונות, אך אמר שאם נוכל להוכיח שניתנו לנו הבטחות בעל פה בפני עדים, נוכל לנסות לטעון שההבטחה בעל פה מחליפה את התנאים שבכתב. דיברנו על כל הנושאים הללו בעודנו יוצאים מהמועדון ופוסעים סביב הכיכר בדרך המובילה למשרדו של הרב. בדרך פגשנו את ג'וש פיינברג, לקוח נוסף של הרב, והרב הציג אותנו זה לזה.

"ג'וש, אני רוצה שתכיר את מרק הייסטן," הוא אמר, ואז פנה אלי. "ג'וש הוא שחקן מרכזי בתחום עסקי הנדל"ן כאן, מרק. הוא איש שטוב להכיר." במשך השיחה שהתנהלה על המדרכה נזכרתי שג'וש היה האפוטרופוס של בית דירות שהיה בכינוס נכסים ושהיה ממוקם ליד בית האבות הראשון שלנו. בסופו של עניין קנינו את המבנה הזה והוא הפך להיות הנכס הראשון של חברת ניהול הנדל"ן שלנו, הרקורט מנג'מנט.

הסברתי לג'וש שבאתי ממיניאפוליס זה לא מכבר, והוא מנה שמות של כמה אנשים מהקהילה היהודית במיניאפוליס שהוא הכיר. לאחר סיבוב קצר זה של גיאוגרפיה יהודית, ציין ג'וש שאני נראה מוטרד, ושאל אותי מה הבעיה. סיפרתי לו שאני עומד להיות עד לירידתו לטמיון של חלומנו להקים רשת של בתי אבות מודרניים מפני שהבנק הפסיק את המימון. הוא שאל כמה שאלות אודות הפרויקט ואז אמר: "הסר דאגה מליבך, מרק. אני חושב שאני מכיר מישהו שילווה לך את הכסף. זה מה שעליך לעשות." הוא שלף מחברת והתחיל להכתיב הוראות בעודו כותב אותן עבורי.

"לך לבנק פירסט פדרל סייבינגס, בקש בחור בשם ג'ים לייף ותגיד שאני שלחתי אותך." הודיתי לג'וש ועשיתי כדבריו. ג'ים לייף הסכים להיפגש איתי וביקש ממני להביא את תכניות הבניה ואת התכנית העסקית. לאחר בדיקה שגרתית שארכה מספר שבועות, התקשר ג'ים והודיע לנו שההלוואה על סך 600,000$ אושרה. חתמנו על שטר החוב תיכף ומיד והצלחנו להקים את הפרויקט בזמן ובלי לחרוג מהתקציב.

מערכת היחסים שלנו עם בנק פירסט פדרל נמשכה בעשר השנים הבאות, והוא הפך למקור המימון הראשי שלנו, שהביא לצמיחת חברתנו. מרגע שהבנק הבין את הרווחיות, היציבות ופוטנציאל הצמיחה של עסקי בתי האבות, הפכו בנק פירסט פדרל והיו"ר הנמרץ שלו, בוב מק'קיני, לתומכינו הנאמנים ביותר. הם כל הזמן דחקו בנו להוסיף ולהתרחב באמצעות רכש ובניה. בנק פירסט פדרל הפך לשותף בצמיחה שלנו והוא הרוויח היטב מהצלחתנו. בשלב מסוים הוא העניק לנו אשראי של 33 מיליון דולר. במשך השנים, הביאה הצמיחה שלנו לצמיחה של הבנק: הוא הפך מבנק הלוואה וחיסכון לפירסט אינדיאנה, בנק שנשכר על ידי המדינה. כאשר הארט ואני מכרנו את עסק בתי האבות ב-1982, סיפר לי בוב מק'קיני שהעסקה, שכללה תשלום גדול לפירסט אינדיאנה בנוסף לשטר חוב חדש של הקונים

ב-13% ריבית, הייתה העסקה הרווית ביותר בדבר ימי הבנק.

אשר לבנק ספידווי, בנג'מין ג'ונסון וחתנו באד הנט מכרו אותו לבנק פירסט אמריקן נשיונל ובן נפטר זמן קצר לאחר מכן. איני יודע אם הם אי פעם התחרטו על כך שהם שמטו את הקרקע מתחת לרגלינו. כל מה שאני יכול לאמר הוא שהם פספסו את הרכבת לנסיעה מדהימה ורווחית ביותר.

הימים הראשונים של העסק שלנו אופיינו בעבודה מקרוב מאוד. הארט וסימונה היו אחראים על ההפעלה היומיומית של בית האבות ואני התמקדתי בתכנון ובבניית המבנה החדש. תחום אחד

בו עסקנו שנינו היה טיפול איכותי לשוהים בבית האבות. האמנו שהמפתח להצלחה שלנו הוא שאנו מציעים לפציינטים שלנו משהו שהם אינם יכולים לקבל אצל המתחרים, משהו שנקרא טיפול רגיש ואוהב. הארט ואני החדרנו את התפיסה הזו לראשיהן של האחיות בעודנו חותרים כל הזמן לשפר את איכות חייהם של הפציינטים. הגישה הרווחת באותו זמן הייתה שבתי אבות הם בעצם "מחסנים לקשישים". עשינו את כל שביכולתנו לשנות את הדימוי הזה, החל מהקמת מכוני יופי במקום וכלה בתכנון פעילויות עבור הפציינטים מדי ערב.

בהתחלה היה הפיקוח על הפעלת בית אבות משימה מפחידה עבורי. ככלות הכל, כיצד יכול אדם כמוני, חסר כל ניסיון בתחום, להעז להגיד לאחות מנוסה כיצד עליה לבצע את עבודתה? החלטתי שעלי ללמוד נושא חדש ושהמקור הטוב ביותר לצורך זה נמצא מתחת לאפי ממש, בקרב הצוות שלנו. אם אהיה מוכן ללמוד את הנושא מהעובדים שלי, אוכל ללמוד מאנשים בעלי ניסיון עצום. אפילו ניסיתי לדלות מכל ראיון קבלה לעבודה של עובד חדש תובנה חדשה על התחום הזה. שיטה זו, לצד קריאה מקיפה של הביטאונים של התחום הזה ושמירה על עיניים פקוחות ואוזניים כרויות אפשרה לי לסתום את החורים בידע שלי תוך זמן קצר ולהפוך למנהיג יעיל.

ניסיתי גם לשלב את הרקע שלי בהנדסה תעשייתית בתחום בתי האבות. פעלתי לגילוי חוסר יעילות תפקודית ולהעלמתה. לדוגמא, אם עובד מטבח היה צריך ללכת לאורך כל המטבח עם ערימת כלים מלוכלכים, מדוע לא לבנות חלון־מעבר שיחסוך לו חמישים צעדים בשעה? תמיד התעניינתי במציאת דרכים שישדרגו את איכות הטיפול בבתי האבות שלנו. למשל, הכנסתי מיכלים מיוחדים שהבטיחו שכל פציינט יקבל את ארוחתו בעודה חמה.

זכורני שהיה לנו טבח שאף פעם לא הסתדר עם הצוות שלו ותמיד פיטר את עובדיו בזה אחר זה. אחרי שהוא נפטר מחצי תריסר עובדים, נמאס לנו ובסוף אנו פיטרנו אותו. הטבח החדש נכנס

לעבודה רק מספר ימים קודם לכן וטרם הייתה לו הזדמנות לפגוש אותי. החלטתי שאני רוצה לראות במו עיני מה בדיוק גורם לבעיות במטבח וגם רציתי לבחון את תפקודו של השף החדש. התייצבתי במטבח ב-6:00 בבוקר, לבוש כעובד מטבח רגיל.

"אני אמור לעזור לך," אמרתי לשף. "מה אתה רוצה שאעשה?"

הוא בחן אותי במבטו והחליט שאני בסדר.

"אתה רואה את כל הכלים שם?" הוא שאל והצביע לעבר הכיור. הנהנתי. "הממזרים האלה לא ניקו אתמול בלילה. אז תתחיל לזוז ותרחץ את כולם, תייבש אותם ותחזיר אותם למקום. זה לא אמור לקחת לך יותר משעה. ועכשיו, תתחיל לעבוד."

"עשיתי כדבריו וסיימתי את העבודה בכרבע שעה.

"הנה," אמרתי לשף. "הכל גמור. מה עכשיו?" השף נדהם. "לא רע. עכשיו צריך למרוח חמאה על כל פרוסות הטוסט. הנה הטוסט והנה החמאה. לעבודה." סיימתי גם את העבודה הזו בזמן שיא. לפי הוראותיו המשכתי והכנתי את הביצים לפי ההזמנות ואחר כך את דגני הבוקר. הטבח בדק את עבודתי ולא מצא שום פגם. ראיתי שהוא התרשם ממני.

"בחור, אתה בסדר," הוא אמר. "אתה באמת זריז. אני מתכונן לדאוג לכך שתישאר כאן איתי מעתה ואילך." לאחר כמה דקות, הוא שלח מישהו לקרוא למנהל המטבח. "מאיפה הבאת את הבחור הזה ששלחת אליי?" שאל השף. "הברנש עובד מצוין ואני רוצה לדעת אם אני יכול להשאיר אותו כאן איתי באופן קבוע."

מנהל המטבח לא האמין למראה עיניו ולמשמע אוזניו. מה אני, הבוס שלו, עושה במטבח ומעמיד פנים שאני שוטף כלים? האם אין השף יודע שאני אחד הבעלים של המוסד כולו? והכי חשוב, כיצד רחצתי את כל הכלים האלו תוך זמן כה קצר?

"אתה יודע מי זה?" שאל מנהל המטבח בהצביעו עליי. "תכיר את מר מרק הייסטן, אחד הבעלים של המוסד והבוס שלנו." בהתחלה היה השף בהלם, אך אחר כך התפשט חיוך רחב על פניו. "אתה

יודע," הוא אמר בחיוך כאוב אך נעים, "חשבתי שיש כאן משהו מוזר כאשר ראיתי את הנעליים שלו. בהחלט לא מה שהממשלה מעניקה חינם." צחקנו, והן הטבח והן אני יצאנו עם הערכה הדדית גבוהה זה לזה.

השתמשתי באותה שיטה כאשר רכשנו בניין ריק בן שלוש קומות והפכנו אותו לבית האבות החדש ביותר ברשת שלנו. עד אותו זמן הגבלנו את עצמנו למבנים בני קומה אחת. כל מערכת ההפעלה שלנו התבססה על כך שהכל נמצא באותה קומה, אך היתרונות הכלכליים של מבנה רב קומתי היו עצומים. שאלת המפתח הייתה אם המטבח יפעל כשורה במבנה רב קומתי. תכננתי מטבח שיתבסס על זרימת עבודה יעילה, אך כדי לוודא שהוא מתפקד כשורה היה עלי להיות שם כל יום, לבחון את ההפעלה ולווסת אותה כדי לוודא שהכל עובד חלק. אני שמח לציין שתכנית המטבח הצליחה, ושכתוצאה מכך התגברנו על הדעה הקדומה שלנו נגד בתים רבי קומות והמשכנו לשבור שיאים בתחום בתי האבות.

עם הזמן, הצלחנו ליישם את שיטת הניהול מקרוב בהקשר רחב יותר. כאשר העסקים התרחבו והתחלנו לפתוח בתי אבות ברחבי האזור והמדינה, הפכה נסיעה במכונית לצורך בדיקה מקרוב לבלתי יעילה לחלוטין. לכן, השקענו במסוק שאפשר לנו להגיע לכל אחד מבתי האבות שלנו ללא הודעה מוקדמת. כל מנהל הבין שהבעלים יכולים לצנוח עליו מהשמים לביקורת פתאומית... ושכדאי לו להיות מוכן אם הוא חפץ לשמור על מקום עבודתו. לא עבדנו לפי לוח זמנים קבוע ולפעמים לא החלטנו לאן אנו טסים עד שכבר היינו באוויר.

הפעלת עסק כמו בית אבות, שפועל עשרים וארבע שעות ביממה, פירושו שאתה משלים עם כך שאתה אף פעם לא נמצא במצב של לא בתפקיד. אף פעם לא יכולנו פשוט לנעול את הדלת וללכת הביתה. בכל עת שמו מאות פציינטים גריאטריים את מבטחם ואת חייהם בידינו. הייתה זו אחריות מפחידה למדי. כדי

לעמוד בדרישה זו, התקנתי קו טלפון חם ליד מיטתי. הטלפון היה מחובר ישירות לכל אחד מבתי האבות שלנו והוא היה מיועד אך ורק למקרי חירום. ידעתי שאם הטלפון הזה מצלצל, לא משנה מתי, יהיה בעברו השני של הקו איש צוות בכיר עם בעיה דחופה.

לילה אחד צלצל הטלפון הזה בשעה אחת לפנות בוקר. מנהל בית האבות הגדול ביותר באינדיאנפוליס התקשר כדי לאמר שאחד הפציינטים תשושי הנפש יצא משטח בית האבות. מייד התקשרתי לטייס המסוק ואמרתי לו לפגוש אותי במנחת. היינו באוויר תוך חמש עשרה דקות והתחלנו לטוס מעל הרחוב הראשי שליד בית האבות, כאשר הזרקור מאיר כל שיח וכל נקיק בחיפוש אחר הפציינט הסורר.

כאשר החיפוש בשמי השכונה לא העלה דבר, תשאלתי שוב את המנהל התורן.

"אתה בטוח שהוא לא נמצא בתוך הבניין?" שאלתי.

"חיפשנו בכל מקום, אדוני". הוא השיב. בשירותים, במטבח, במכבסה... אפילו על הגג."

"מה עם המעליות?", שאלתי. שתיקה.

ואכן, הפציינט התועה הצליח להיכנס לאחת המעליות ונרדם על הרצפה. לא נגרם לו שום נזק והוא הוער ולווה חזרה למיטתו. התחשק לי לפטר את המנהל בגלל תקרית המעלית, אך למעשה ציינתי אותו לשבח על כך שהוא התקשר אלי עם הבעיה. הוא התנצל ארוכות, אך כפי שאמרתי לו: "אני מעדיף שתתקשר אלי מאה פעמים שלא לצורך מאשר שלא תתקשר אלי פעם אחת בשביל משהו חשוב."

המסוק היווה חבל הצלה של ממש בסופת השלגים הבלתי צפויה וחסרת התקדים בעוצמתה שפקדה את מרכז אינדיאנה בחורף 1977-8. רוב המדינה היה סגור. הארט היה בישראל באותו זמן ואני הייתי בוושינגטון די.סי. והצטרכתי לחזור הביתה כדי לטפל במשבר. הצלחתי לטוס בטיסות מסחריות עד לואיסוויל, שם ביקשתי מטייס

המסוק שימתין לי. כאשר התקרבנו לאינדיאנפוליס, כלי הרכב הנע היחיד שיכולתי לראות היה מסוק צבאי שנשא את ראש העיר של אינדיאנפוליס שסקר את העיר הקבורה תחת השלג. מיד פתחתי חמ"ל שלג ועבדתי סביב השעון בחלוקת תרופות ומזון לפציינטים שלנו באמצעות המסוק. בטוחני שאלמלא היה לנו מסוק במשבר זה, היו כמה מהפציינטים שלנו במצב קריטי הולכים לעולמם ללא תרופות ומזון.

תוך זמן קצר הבנתי שהמפתח ליעילות בעבודה זו, או בכל עבודה אחרת, הוא "אחריות". הסיבה להצלחתנו הייתה שהן הארט והן אני לא פחדנו מנטילת האחריות הנדרשת. אחריות על עצם חייהם של הפציינטים שהופקדו בידינו. אחריות לרווחת העובדים שלנו. אחריות לקהילה ולעצמנו להבטחת נוהלי עבודה שהם מוסריים אך, בו זמנית, גם רווחיים. נטילת אחריות מסוג זה דורשת מוכנות לעשות את כל הדרוש, בכל עת, וזאת כדי להבטיח שלעולם לא תאכזב את אלו שתלויים בך ושסומכים עליך. טוב גם שיש מעט יהירות, מעט חוצפה והרבה ביטחון עצמי כדי לשכנע את עצמך שאתה מסוגל להתמודד עם אחריות קריטית ותובענית כזו.

מפתח נוסף להצלחתנו היה התעקשותנו להעסיק בעמדות המפתח את האנשים המיומנים והבקיאים ביותר בתחום. הן להארט והן לי לא הייתה כל הכשרה בתחום הטיפול הגריאטרי, אך שנינו היינו מוכנים להשקיע את הדרוש כדי למשוך את האנשים הטובים ביותר בתחום זה לעסק שלנו. ואף פעם לא פחדנו ללמוד מהם. ראיתי כיצד כמה בעלי עסקים סרבו להעסיק אנשים היודעים יותר מהם מפחד שמא אחד העובדים יאפיל עליהם. הם האמינו, בטעות, שכדי שהם יהיו בעמדת הנהגה הם צריכים לדעת את כל התשובות, ולכן הם הקיפו את עצמם רק באומרי הן ומלחכי פנכה חנפנים. בעלי עסקים עם חשיבה מסוג זה נשארים בליגות הנמוכות לזמן בלתי מוגבל או נדונים לכישלון.

אם יש לי כישרון מיוחד, הרי הוא יכולתי להעריך עובד פוטנציאלי במהירות ולהשים אותו/ה בתפקיד המתאים. תנו לי חמש עשרה דקות עם עובד חדש , מבקש הלוואה או מוכר או קונה של נדל"ן ואני בדרך כלל מצליח לעמוד על יתרונותיו ועל נקודות החולשה שלו.

אשר לעובדים, הן הארט והן אני אף פעם לא חששנו ממועמד שידע יותר מאיתנו על תחום העיסוק. הרגשנו שכמנהיגים היה זה תפקידנו ליצור תמריצים כאלו שיניעו את העובד/ת לעשות כמיטב יכולתו/ה. ושוב, גם כאן מילת המפתח היא אחריות. בעוד שמערכת ההפעלה שלנו הייתה ריכוזית ביותר, הבנו במהרה שלא נוכל להיות זמינים לכל החלטה יומיומית שצריכה להתקבל בכל בית אבות. פירושו של דבר היה שהיה עלינו להאציל סמכויות רבות לאחרים. בתחילה לקחנו הארט ואני אחריות אישית על כל העניינים התפעוליים. אך כדי לצמוח, היה עלינו להאציל סמכויות לאנשים מיומנים בעמדות מפתח. לבסוף, היה עלינו להמשיך לעמוד על המשמר כדי להבטיח שאלו שהאצלנו להם סמכויות מבצעים את תפקידיהם כנדרש. לכן תמיד ערכנו סקרי ביצוע על כל אנשי הצוות המרכזיים.

ואכן, עם שלוש הסיסמאות הללו: להניע, להאציל ולהעריך, הצלחנו הארט ואני לבנות בעשר השנים הבאות ארגון נטול חריקות ורווחי ביותר.

מפתח נוסף להצלחתנו היה ציות לחוק חשוב נוסף: בלי פאניקה. אף פעם לא התפרקנו או נכנסנו להיסטריה ממשבר עסקי כלשהו. הסגנון שלנו היה ניהול קר רוח ויציב, וסגנון זה משרת אותנו היטב עד עצם היום הזה. בין אם מדובר במלווה שמחליט בפתאומיות להפר את הבטחתו למימון או עובד בעמדת מפתח שמתפטר בזמן הגרוע ביותר – הן הארט והן אני התאמצנו לכבוש את כעסנו, לשוחח על הבעיה בקור רוח ולהגיע לפתרון הטוב ביותר.

פרק י"ח | להנהיג וללמוד

כפי שהוסבר בפרקים הראשונים של ספר זה, לימודי הפורמליים נקטעו בשל המלחמה. הייתי בכיתה ה' כאשר הרוסים פלשו לעירנו ולא יכולתי להמשיך בלימודים סדירים עד שהייתי נשוי ואב לשני ילדים, אז נרשמתי לאוניברסיטה. הערכים של משפחתי ושל העם היהודי נותנים עדיפות עליונה להשכלה ולחינוך. סבי, הזיידה שלי, היה מפורסם כלומד גמרא מכובד, בעל יותר ידע בהלכה היהודית אפילו מזה של רבני השטטל. שלא כמו בכמה דתות אחרות, ביהדות ניתן להיות בו זמנית לומד תורה איש עסקים מצליח, וזה בדיוק מה שעשו הן סבי והן אביו, הרץ הלפרן, שזכה להערצה כחסיד לצד היותו מנהל מפעל עץ מצליח ביותר. דודי פסייחה, שהיה הבעלים של חנות אופניים שם עבדתי בילדותי, ושהיה, בנוסף, ידוע כצלם מוכשר, היה גם הוא בעל השכלה רחבה לא רק ביהדות אלא גם במשפטים. אלמלא הסנקציות שהוטלו באותו זמן שמנעו מיהודים לעסוק במשפטים בבתי דין פולנים, היה פסייחה הופך לעורך דין צמרת. לאור המצב, הוא שימש כמצנט, עוזר משפטי, וערך מסמכים משפטיים עבור לקוחותיו, אך תמיד נאלץ למצוא עורך דין לא יהודי עבור החתימות והחותמות הדרושות להפיכת מסמך למסמך חוקי מחייב. הדגש על ההשכלה בשטטל השתלם ליהודים רבים בתקופה בה הייתה האנאלפבתיות בקרב האוכלוסייה הכללית בת למעלה משמונים אחוזים. ידיעת הקרוא וכתוב שלהם – ולו גם ביידיש בלבד – אפשרה ליהודים רבים להיכנס לארצות הברית כפליטים תחת התנאים של חוקי ההגירה האמריקאים.

במשפחתנו הייתה ההשכלה בעדיפות גבוהה גם לגבי נשים. אני זוכר את אמי מספרת סיפורים על ילדותה ומתארת כיצד היא

חצתה נחל פעמיים ביום בדילוג מאבן לאבן כדי להגיע לבית הרב לשיעור התורה היומי שלה. אני זוכר כיצד, לפני גיל חינוך חובה, נשא העוזר את אחי ואותי על גבו מדלת ביתנו לבית הרב לשיעורי עברית. כך כבר ידענו קרוא וכתוב כאשר נרשמנו לבית הספר. השכלה ולימודים הם אבן יסוד בתרבותנו. אהבת הלמידה זורמת בדמנו.

במקום בו התגוררנו היה לימוד העברית המקראית והתפילות חלק מחינוכו של כל ילד יהודי. בנוסף, במשפחתי למדו הילדים גם "עברית בעברית", כלומר עברית מדוברת ולא רק עברית מקראית, בדומה ללימוד אנגלית מדוברת לצד לימודי אנגלית שייקספירית. בשטטל שלנו, נחשב לימוד עברית מדוברת לצעד פוליטי מתקדם. אם מישהו לימד את ילדיו עברית בעברית, היה פירוש הדבר שהוא ציוני מוצהר ושהוא מכין את ילדיו לחיים במולדת היהודית העתידית בפלשתינה.

כמובן שהמלחמה ותוצאותיה קטעו הן את החינוך הכללי והן את החינוך היהודי שלי. ברור שכאשר אדם עסוק בהישרדות גופא, קיום מצוות ולימוד תורה נדחקים למקום משני. כאשר החלו חיינו להתייצב ולהיות יותר נורמליים וכשנישאתי והקמתי משפחה, חשתי שוב את הצורך להתחבר מחדש למורשתי היהודית. בהתחלה הייתי די אדיש לנושא קיום המצוות בביתנו. לאחר נישואינו, אמרתי לאנה רות: "אם את רוצה לשמור כשרות, זה בסדר, ואם אינך רוצה לשמור כשרות, גם זה בסדר." באותן שנים ראשונות התמקדתי בפרנסת משפחתי וקיום המצוות נתפס אצלי כלוקסוס נחמד, אם מישהו יכול להרשות זאת לעצמו, אך באותו זמן היו לנו עניינים דחופים יותר לעסוק בהם.

אנה רות, לעומת זאת, הייתה הרבה יותר מעורבת ממני בנושאים יהודיים עקב העובדה שהיא בילתה את שנות העשרה שלה תחת חסותם של סבה וסבתה המאמצים, משפחת רבוטניק. הרבוטניקים, כמו כל משפחת רוברטס, היו יהודים דתיים: הם ניהלו בית כשר ושמרו שבת ואת כל החגים היהודיים. אנה רות הייתה מאוד קרובה

לסבה וסבתה המאמצים, ומשם צמחה בקרבה הערכה גבוהה ביותר לאורח החיים היהודי.

בשנה הראשונה לנישואינו, כשהתגוררנו בפרברים המאובקים של דאלאס בלי שהיה ברשותנו אפילו לוח שנה יהודי, נחרדנו שנינו כשגילינו שהתעלמנו מקיום המצוות ביום הכיפורים, היום החשוב ביותר בשנה היהודית. מעידה זו הפכה לצלצול השכמה אמיתי עבור שנינו. אנה רות הצטערה כל כך על עניין זה, שהיא קיבלה החלטה.

"מעתה ואילך נהיה יהודים," היא הצהירה. "זה סקנדל וזה אף פעם, אבל אף פעם, לא יקרה שוב במשפחתנו." מאותו זמן היה ביתנו בית כשר ותמיד היה לנו לוח שנה יהודי. הפסקנו מיד לקנות בשר לא כשר ולאט לאט הפך ביתנו לבית כשר לכל דבר.

כמו יהודים רבים לפנינו ואחרינו, התקרבנו עוד יותר ליהדות בעקבות צרות בארץ ישראל. ב-1956 הותקפה ישראל שוב על ידי שכניה הערבים ומלחמה זו גרמה ליהודים ברחבי העולם, ואנה רות ביניהם, להתלכד סביב הציונות. למרות שהיא הייתה עסוקה ביותר בגידול שני בנינו הקטנים והייתה מעט מבודדת מהקהילה היהודית המקומית – שכן אני לא עודדתי אותה ללמוד נהיגה – התפללה אנה רות בדבקות לביטחונה ורווחתה של מדינת ישראל. אני הערצתי אותה על כך ותמכתי בה תמיכה בלתי מסויגת.

כאשר עברנו חזרה למיניאפוליס ב-1959, כבר עשינו תפנית חדה חזרה לכיוון המורשת היהודית שלנו. רציתי ליצור את אותו דגש חזק על לימודי היהדות שחוויתי בשנות ילדותי באירופה. כפי שכבר צוין, שני הבנים שלנו, אדוארד ומייקל, היו רשומים בתלמוד תורה מצוין בו למדו לאחר שעות הלימודים. בנוסף, דאגה אנה רות לכך שאדי ילמד אצל מורה פרטי שילמד אותו לקרוא בתורה בשיטה העתיקה של טעמי המקרא.

כמובן שמימון החינוך היהודי הפרטי הזה של ילדינו היווה עול כבד. כאשר חזרנו למיניאפוליס, החלטנו בהתחלה להתגורר בדירת חדר אחד ישנה אך די נקיה ולא לקנות בית. מצב זה אפשר לי

לשלם את שכר הלימוד ואת שכרם של המורים הפרטיים של ילדי.

התחלתי ללכת בקביעות לבית הכנסת של הרב הרב גינזברג יחד עם הורי. כאשר קיימנו יותר מצוות, עמדה אנה רות על כך שלא נדליק טלוויזיה בשבת. למרות שהילדים הצטערו על כך שהם לא צפו ב"האודי דודי", הם הבינו די מהר את הערך שבהקדשת יום אחד בשבוע לשקט, מנוחה, תפילה ולימוד. לאחר שעברנו לשכונת הפרברים המרוחקת גולדן וואלי, נהגנו ליסוע לביתה של אמי ביום שישי לפני השקיעה ולישון שם, דבר שאפשר לנו ללכת לבית הכנסת הסמוך בשבת בבוקר וגרם לכך שנימנע מחילול השבת על ידי נסיעה במכונית.

ככל שילדינו למדו יותר יהדות, גילינו עם הזמן משהו שרבים אחרים כבר גילו לפנינו: היהדות היא תורשתית – אדם לומד אותה מילדיו. התאמצתי ללמוד כמה שיכולתי על ההלכה וההיסטוריה היהודית כדי לא להיראות בור ועם הארץ כאשר ילדי שאלו אותי שאלות בנושאים אלו. נהניתי להתחבר מחדש לחינוך שקיבלתי בילדותי. אני מאמין שבעיקר הודות להשפעתה של אנה רות הפכתי להיות יהודי ש"נולד מחדש".

הקשר שלי ליהדות המשיך להתחזק לאחר שהמשפחה עברה לאינדיאנה בסוף שנות ה-60. באחר מביקורי הרבים באינדיאנפוליס בשנה לפני שעברנו לשם, הפנה אותי הארט אל רב של בית הכנסת האורתודוכסי המקומי. התקשרתי לרב ננדור פרוכטר מקהילת "בני תורה" ואמרתי לו בכנות: "הרב פרוכטר, אני יהודי שעומד לעבור עם משפחתו לעיר ואני זקוק לבית כנסת." הוא שתק זמן רב ואחר כך הגיב.

"מר הייסטן, מעולם לפני כן לא אמר לי איש שהוא זקוק לבית כנסת. בדרך כלל המצב הפוך: אני אומר לאנשים שהם זקוקים לו. התרשמתי שאתה יהודי רציני וברצוני להיפגש איתך בהקדם האפשרי."

הרב פרוכטר הראה לי בגאווה את בית הכנסת החדש והמודרני, שהיה ממוקם בשכונת פרברים נעימה בעיר. היה זה זמן קצר לפני הימים הנוראים, ולכן הציע הרב שאחזור לערב גיוס כספים מיוחד שנערך לקראת יום הכיפורים. כך אוכל לפגוש את מנהיגי בית הכנסת ולהכיר רבים מחברי הקהילה. עשיתי כעצתו וראיתי כיצד תעשיין מקומי, מיקלוס שפרלינג, תורם תרומה גדולה בסך 70,000$ לתשלום שטר חוב עבור בניית בית תפילה הידוע כיום בשם אולם התפילה לזכר משפחת שפרלינג. טעמתי את המקום והחלטתי שאשקול בחיוב להצטרף ל"בני תורה". החלטתי להצטרף לתפילת הבוקר בשבת הקרובה. הצטערתי לגלות שרוב הנוכחים בתפילה היו קשישים ושהתפילה נערכה באולם על שם שפרלינג ולא באולם המרכזי. מסתבר שמנהיגות בית הכנסת לא רצתה לשלם עבור החימום והמיזוג של אולם כה גדול, ולכן הוחלט להשאירו סגור. כמו כן, כאשר סיירתי במקום, הרחתי ריח של עובש. למרות העובדה שבית הכנסת היה בבניין חדש יחסית, היה לו ריח של ריקבון. ניגשתי לרב פרוכטר אחרי התפילה.

"הרב, אני רוצה להצטרף לקהילה שלך אבל יש פה דברים שחייבים להשתנות," טענתי. "בשבת צריך להתפלל באולם הגדול, אפילו אם יש רק עשרה אנשים. שנית, אחרי התפילה עורכים קידוש. אנו נברך על היין והלחם ונגיש לבני הקהילה קצת פירות ודג מלוח." הרב הרים גבה למשמע דברי כאילו כדי לשאול מי ישלם עבור הפזרנות הזו.

"אני עצמי אשלם עבור עשרת השבועות הבאים," אמרתי. "אל תדאג, עד השבוע העשירי יעלה מספר החברים בבית הכנסת במידה כזו שתוכל לשלם עבור הדג המלוח מדמי החבר הנוספים שתגבה." הרב פרוכטר אהב את רעיון הקידוש אך הצביע על בעיה אחרת.

"אתה יודע, מרק, אם נתחיל למשוך משפחות להשתתף בתפילות השבת, תהיה לנו בעיה עם הילדים. הם מרעישים ומקשים על החברים להתפלל."

"הרב,", השבתי. "הרעש הזה הוא מוסיקה לאוזני. הוא אומר לי שהיהדות חיה ושיש לה עתיד. התפילות שלנו חייבות למשוך משפחות צעירות שילמדו את ילדיהן אל ערכי ההליכה הקבועה לבית הכנסת. חבורת גברים קשישים שיושבים בחדר קטן הסגור בפני כל העולם... אני מצטער, אך לא כך אני רואה את היהדות."

במהלך השנה קרובה יישם בית הכנסת את החידושים האלו וכן חידושים נוספים, והפירות נקצרו בדמות גידול במספר החברים. לצד היותו בית תפילה ולימוד, צמח בית הכנסת והיה למוסד שירותים קהילתי. כמובן שצמיחה זו הטילה משימות חדשות על אנשי הדת של בית הכנסת. היה ב"בני תורה" חזן מיומן בשם יצחק ג'ייד שעבד במשרה מלאה כנציג מכירות. חבר הנאמנים שקל להציע לו משרה מלאה כחזן, הם לא יכלו לעמוד בשכר אותו דרש. למרות זאת, כפי שהסביר לי הרב פרוכטר, הוא זקוק לעזרה כדי לנהל את ענייני הקהילה. על אף העובדה שבמשך שנים רבות היה הוא המנהל היחיד, הוא חש שכעת הוא זקוק לשירותיו של עוזר־רב.

נדבור פרוכטר היה מהגר יהודי־גרמני שברח מאירופה זמן קצר אחרי ליל הבדולח ב-1938. לאחר שעבד בתחילה כשוחט, הפכו הוא ואשתו, רות, למנהיגים הרוחניים של קהילת "בני תורה" ושל זו שקדמה לה, תפקיד אותו מילאו במשך עשרים שנה. ההישג שהסב לו את הגאווה הרבה ביותר היה בניית בית הכנסת החדש על קרקע אותה תרם יזם נדל"ן לא יהודי. היזם תרם את הקרקע כדי לפייס את חברי הקהילה ולמנוע את מחאתם נגד שכונת בתי דירות שהוא בנה. ואכן, הרחוב הקטן לאורך בית הכנסת החדש עדיין נקרא "סמטת באוור", על שם היזם הנדיב.

פרוכטר היה מסור לחלוטין ליידישקייט (תרבות יהודית). אם היה בכך צורך, הוא נסע אישית לבתי חברי הקהילה כדי להביאם

לתפילה. הדור המבוגר יותר של החברים בבית הכנסת אהב מאוד את פרוכטר. הוא נמנע מספונטניות והאמין שסדר ומובנות צריכים לשרור בכל רחבי ממלכתו. משיכה גרמנית זו לארגון מפורט גרמה לו להיראות נוקשה ושתלטן – במיוחד בעיני חברי הקהילה הצעירים. חשבתי שאם נעסיק עוזר לרב, כדאי שננסה למצוא אדם צעיר וחדש שיאזן את רגישויות העולם הישן היותר ממוסדות של הרב פרוכטר.

ב-1970 כבר הציעו לי להיות סגן הנשיא של חבר הנאמנים של בית הכנסת, והסכמתי למלא את התפקיד. בתיאום עם הרב פרוכטר וחבר הנאמנים, החלטתי לחפש עוזר־רב ברחבי ארצות הברית. לבסוף יצרתי קשר עם בית הספר לרבנים בישיבה־אוניברסיטה בניו יורק ושוחחתי עם הנשיא, נורמן לם. נפגשנו לארוחת צהרים. הצגתי את צרכינו בפני הרב לם ושאלתי אם הוא מכיר רבנים שמסיימים את לימודיהם שיתאימו להתמודדות עם הקשיים של קידום היהדות האורתודוכסית בשממה הנידחת של אינדיאנה. הרב לם אמר שהוא חושב שיש לו מועמד מתאים – רב צעיר ממונטנה בשם רונלד גריי. הוא תיאר את גריי באורתודוכסי־מודרני, כלומר אדם ששומר בקפדנות על המסורת וההלכה היהודיים אך רגיש לצרכי העולם המודרני. הוא נישא זה לא מכבר והיה אב לתינוק בן חצי שנה. לאחר שקראתי את קורות החיים שלו, התקשרתי אליו.

"הרב גריי," אמרתי לאחר שהצגתי את עצמי. "מה דעתך להיות חלוץ?" הוא נשמע מסוקרן. המשכתי בדברי.

"אתה יודע, יש ארץ גדולה ורבה ממערב לנהר הדסון, והיא מלאה יהודים. אינדיאנפוליס אינה ניו יורק, אינה פילדלפיה ואינה ניו ג'רסי. היא נמצאת אי שם בפנים הארץ, אך בכל זאת יש שם יהודים ואנו זקוקים לרב אורתודוכסי." הוא הסכים לבוא ולהתרשם ואני ארגנתי לו טיסה ונסעתי לשדה התעופה כדי לקבל את פניו. הרב גריי הרשים אותי עמוקות כבר ממבט ראשון. הוא היה חברותי, ידידותי ומאוד דתי. למרות רצוני שהוא ינהל את תפילת השבת

כדי שחברי הקהילה יוכלו להתרשם ממנו מקרוב, היה הדבר בלתי אפשרי בגלל מיקרופון. לדעת הרב גריי ורבנים אחרים, היה השימוש במיקרופון אסור בשבת מאחר וזה לא עלה בקנה אחד עם האיסור לעשות מלאכה ביום זה. הפעלת המיקרופון, הנוצרת מקול אנושי, שגורמת לשליחת אותות חשמליים למגבר ולרמקולים המחוברים אליו, נתפסה כעבירה על האיסור להפעיל כל סוג של ציוד חשמלי בשבת. לכן הוצג הרב גריי בפני הקהילה אחרי צאת השבת. התגובה הייתה מדהימה וחיובית. הנה יש גבר גבוה וטוב מראה עם יכולת רטורית גבוהה ואופי חם. הקהילה התאהבה בו מיד. חבר הנאמנים הורה לי לשאת ולתת עם הרב גריי על תנאי העסקתו ולתת לו חוזה עבודה. עשיתי זאת והגענו חיש קל להסכמה על כל הנושאים פרט לאחד: הוא יסכים לקבל את המשרה המוצעת רק אם תוסר מערכת ההגברה. שאלה זו עלתה בראיון האחרון שערך לו חבר הנאמנים, ששאלו אותו גם על דרישתו לשמור ולחזק את המחיצה המפרידה בין הגברים לנשים באולם הגדול. כאשר שאלו אותו אודות חוסר נכונותו להתפשר בשני נושאים אלו, אמר גריי לחבר הנאמנים:

"יש לי קול חזק מאוד כך שבאמת אין צורך במיקרופון כדי להגביר את קולי. ומה שיותר חשוב, אני מתכנן ללמד תורה בזמן התפילה. השיעור יהיה כה מעניין ומרתק שאף אחד לא יתאמץ כדי לשמוע אותי ואף אחד אפילו לא ישים לב לכך שאינו יושב ליד בן/בת זוגו."

אחת מחברות חבר הנאמנים רצה לדעת אם גריי נוהג ללבוש קיטל (גלימה) בעת התפילה כפי שנהוג לפעמים. "אמור לי הרב גריי, האם אתה לובש חלוק?"

"כן. כשאני יוצא מהמקלחת." הוא השיב מיד.

התשובות האלה הקסימו את חבר הנאמנים שראו בו גורם מאזן ומרענן לרב פרוכטר הקפדן והרציני. הם הסכימו לתנאיו וחיש קל הציעו לו חוזה.

בשנים הראשונות לכהונתו של הרב גריי איבד בית הכנסת את שני מנהיגיו הרוחניים: הן החזן ג'ייד והן הרב פרוכטר הלכו לעולמם. תוך זמן קצר ושלא כצפוי, הפך הרב גריי לרב הראשי של הקהילה. עבדנו ביחד והגענו להישגים רבים במשך השנים הבאות במאמצינו לבנות מחדש את מה שהיה פעם קהילה פורחת אך התפתח למועדון קשישים פרטי. אלמלא הביא הרב גריי את סוג היהדות מרוממת הרוח שלו לקהילתנו, אני סמוך ובטוח במלוא מאת האחוזים שכיום לא היה בית כנסת אורתודוכסי בקהילה.

גריי הבין את הצורך שבשילוב בית הכנסת במארג חיי הקהילה. הוא התיידד במהירות עם הרבנים הקונסרבטיבים והרפורמים בקהילות הגדולות יותר ואפילו שיחק איתם טניס ומשחקי כדור אחרים. תוך זמן קצר נקבעה דמותו של הרב גריי כמנהיג הקהילה, והנהגתו הצליחה להפיח רוח חיים ומרץ ב"בני תורה". שכנעתי את חבר הנאמנים לבנות בית חדש על שטח צמוד לבית הכנסת שיהווה בית מגורים לרב ולמשפחתו הגדלה והולכת. הייתי חבר בחבר הנאמנים במשך רוב חמש־עשרה וחצי השנים בהן כיהן הרב גריי כרב בית הכנסת שלנו ופיתחתי איתו יחסי עבודה קרובים וכן ידידות אישית אמיצה, אותה אני מוקיר עד עצם היום הזה.

הודות למאמציו של גריי, הצלחנו לקיים תפילה במניין מדי בוקר וערב כפי שמורה ההלכה היהודית. אך הישגו הגדול ביותר היה, ככל הנראה, סיועו בהקמת בית הספר היומי היהודי היחיד בקהילה, האקדמיה לעברית על שם הייסטן. בשנה השתיים עשרה לכהונתו כרב, הענקנו לו שנת שבתון בישראל, ובכך ביטאנו את הכרת התודה העמוקה של הקהילה על שתיים עשרה שנות שירות מסור. כאשר עזב הרב גריי את אינדיאנפוליס כדי לעבוד בניו יורק עם "קריית נוער" בירושלים, הכפיל מספר חברי הקהילה את עצמו פי ארבעה והגיע למעל מאתיים משפחות. ניתן לייחס את הצמיחה המדהימה הזו ישירות למאמצים שהשקיע הרב המסור והדינמי הזה.

כפי שכבר צוין, הכרתי את הרב גריי דרך הקשר שיצרתי עם הרב לם מישיבה־אוניברסיטה. מחנך דגול נוסף בישיבה־אוניברסיטה באותו זמן היה ד"ר ברנרד לנדר, שעזב, בסופו של דבר, את ישיבה־אוניברסיטה והקים מוסד שאני גאה להיות קשור אליו כבר שנים רבות: טורו קולג'.

קשרי עם טורו קולג' נוצרו הודות לבתי, מוניקה. היא שמעה על המוסד בעת שלמדה לימודי תיכון בניו יורק והייתה חברה ב־NCSY. כאשר היא סיימה את לימודי התיכון, היא נרשמה לטורו והייתה סטודנטית מצטיינת. יום אחד ב־1977 קיבלתי שיחת טלפון מד"ר לנדר, נשיא המוסד ומייסדו.

"מר הייסטן, מדבר ברנרד לנדר. אני נמצא באינדיאנפוליס ואשמח מאוד להיפגש איתך שכן שמעתי עליך רבות ממוניקה."

"מצוין," השבתי. "בוא לארוחת ערב היום." הוא הסכים, ואחרי הארוחה סיפרתי לו אודות מעורבותי בבית הספר היומי היהודי באינדיאנפוליס.

"בדיוק על זה רציתי לדבר איתך, מרק," הוא אמר. "אני רוצה שתעשה לי טובה. אנא אל תאמר כן או לא אלא רק תסכים לחשוב על זה. אני רוצה שתהיה אחד מחברי חבר הנאמנים של טורו." הוא אמר לי שיו"ר חבר הנאמנים הוא אדם בשם מקס קרל ממילווקי. מסתבר שקרל שמע אודותי והמליץ ללנדר לבקש ממני להיות בחבר הנאמנים.

הבטחתי לד"ר לנדר שאחשוב על כך. הוא המשיך ותאר לי כיצד נוסד טורו קולג'. פעם שירת ד"ר לנדר, רב לשעבר ופרופסור לסוציולוגיה באוניברסיטת נוטר־דם, כסגן הנשיא בישיבה־אוניברסיטה בניו יורק. כאשר התפנתה משרת הנשיא, התאכזב ד"ר לנדר מכך שהד"ר לם נבחר לתפקיד ולא הוא. הוא הביע את חוסר שביעות רצונו בצורה דרמטית ביותר, על ידי התפטרות מהאוניברסיטה. ב־1971 הוא ייסד מוסד מתחרה. טורו קולג' החל את דרכו עם שלושים וחמישה סטודנטים למדעי הרוח בלבד, וצמח

בהדרגה לגודלו הנוכחי, עם 14,000 סטודנטים רשומים. מאז ייסודו של הקולג', כיהן ד"ר לנדר כנציב זכויות האדם הראשון של העיר ניו יורק וכיום הוא מרצה לאומי מפורסם במדעי היהדות.

בעוד שיש מי שיחשוד שמה שעמד מאחורי בקשתו של ד"ר לנדר שאצטרף לחבר הנאמנים של טורו קולג' היה קשור לגיוס כספים, אני ידעתי שזו אינה הסיבה. הוא לא ביקש ממני ולו דולר בודד – לא אז ולא אף פעם מאז. כל תמיכה כספית שנתתי לקולג' נעשתה מיוזמתי ואף פעם לא מפני שמאן דהוא מלנדר או מכל מקום אחר ביקש אותה. למעשה, למרות היותו ארגון הנתמך מתרומות, מרוויח טורו קולג' די כסף מפעילותו האקדמית החילונית כדי לממן גם את לימודי החינוך היהודי, שפועלים בהפסד. למשל, בית הספר לרפואה טורו בוולג'ו, קליפורניה, מרוויח כשלושה מליון דולר בשנה בעוד שטורו קולג' לגברים, סמינר דתי, נמצא בגרעון של בערך אותו סכום. לנדר הוביל את בית הספר מהצלחה להצלחה ועד היום הוא מקיים מסלולי השכלה גבוהה מאושרים במשפטים, רפואה, מנהל עסקים ותחומים נוספים בקמפוסים ברחבי ארצות הברית ובמקומות שונים בעולם. לטורו יש נכסי נדל"ן רבים והם מהווים את הבסיס הכלכלי של המוסד.

לנדר סיפר לי כיצד בחר את השם של המוסד. הוא החליט לקרוא לבית הספר על שם יהודה ויצחק טורו כדי להדגיש את העובדה שמוסד זה יגלם את האידיאלים של החוויה היהודית־אמריקאית. האחים טורו היו מנהיגים באמריקה הקולוניאלית במאה השמונה־עשרה. מאחר והם קיבלו השראה מהאתוס הדמוקרטי אותו הביע ג'ורג' וושינגטון בניופורט, רוד איילנד כאשר הם ביקרו בבית הכנסת טורו.

ב-1790, תרמה משפחת טורו תרומות נכבדות לאוניברסיטאות, לספריה הראשונה ביבשת שהעניקה שירותים בחינם, לשירותי בריאות קהילתיים בארצות הברית וליישובים חלוציים בישראל.

לנדר הסביר לי שכחבר בחבר הנאמנים של טורו, אכהן בחברה יוקרתית למדי. פרט למקס קרל, כלל חבר הנאמנים, בנוסף לאחרים, שני חברי קונגרס אמריקאים ואת השופט העליון ממדינת ניו יורק, השופט פיוקסברג. לאחר שהתייעצתי עם אנה רות, החלטתי לקבל עלי את התפקיד ואני חבר בחבר הנאמנים מאז ועד היום. אנו נפגשים בקביעות במנהטן, ולאורך השנים צפיתי כיצד צמח הקולג' צמיחה אדירה. למשל, ראיתי כיצד גדל פלטבוש קולג' לגודל עצום תוך זמן קצר ביותר. בין היתר מפעיל טורו בית ספר לבריאות ומדע, בית ספר לנשים צעירות בחלק התחתון של מנהטן עם 2000 סטודנטיות, את אוניברסיטת טורו הבינלאומית, ובית ספר מקוון באינטרנט שבסיסו בקליפורניה ושנותן תואר שני במינהל עסקים.

ב-1995 היה לי הכבוד להחליף את מקס קרל בתפקיד יו"ר חבר הנאמנים ואני שמח לאמר שבתקופת נשיאותי המשיך טורו קולג' לצמוח ולשגשג. כתוצאה מתרומה של משפחתי של קרקע ברחוב שש־עשרה פינת השדירה העשירית במנהטן, יוכל טורו קולג' להעביר למקום אלגנטי זה את בית הספר לבנות. הקרקע נמכרה ליזם שיבנה עבור בית הספר 40,000 רגל מרובע של בניית קרקע הפטורה מדמי שכירות, ואז יבנה את הקומות הבאות עבורו הוא.

למרות גילו המתקדם ולמרות העובדה שהוא סובל מניוון מקולרי, מחלה שגרמה לכך שאיבד את רוב מאור עיניו, ד"ר לנדר עדיין מפקח על הפעילות היומיומית של טורו קולג'. אני גאה ביותר להיות חלק מארגון כה מצוין כמו טורו, הנמצא תחת הנהגתו של מנהיג יהודי יוצא מן הכלל כמו ד"ר ברנרד לנדר.

מנהיג יהודי בולט נוסף שהיה לי הכבוד להכיר הוא הרבי מטושוב. הקשר שלנו התחיל לפני למעלה מחמישים שנה, בימים שהייתי צעיר שהתבגר במחנה העקורים באבלסברג (ראה פרק 5).

ביחידת הדיור הסמוכה לזו שלנו באבלסברג התגורר צעיר דתי בשם לוי, הונגרי שניצל ממחנות ההשמדה. לוי ואחותו היו הניצולים היחידים ממשפחתם האורתודוכסית הגדולה מהשטטל ההונגרי

שנודע בשם טוש. לוי עצמו היה יהודי דתי שנאחז באמונתו הדתית העמוקה במשך כל הלילה האפל של השואה. הוא היה צאצא של שושלת חסידית בת עשרה דורות, ולאחר זמן לא רב הוא שאף ללבוש את גלימת המנהיגות הרבנית שהגיעה לו מכוח זכות אבות. הרבי מטושוב, כפי שכונה, אסף עדת חסידים שלמדו תחתיו ושנודעו, שלא במפתיע, בשם חסידי טושוב. אני זוכר שנכחתי בתפילת יום כיפורים שנערכה באבלסברג בהנהגתו של הרבי מטושוב. היה זה מפגן בל ישכח של התלהבות דתית. צפיתי כיצד הרב צעק, הזיע, הכה על חזהו באגרופו והטיח את ראשו בקיר. איזה להט! איזו דרמה!

היטב זוכר אני כיצד עזרנו, אחי הקטן ואני, לרבי מטושוב לבנות את הסוכה הראשונה באבלסברג. מאחר וגרנו בקומה הראשונה של בניין רב קומות, יכולנו לכסות את הסוכה בענפים ששימשו לסכך מחלון ביתנו. הרבי מטושוב בילה את כל ימי ולילות החג בסוכה, לפי חוקי ההלכה.

הרבי מטושוב ואבי פיתחו ידידות אמיצה. אבי, שהגיע תוך זמן קצר למעמד של מנהיג בהיררכיה של המחנה, היה זה שארגן טקס זיכרון לקורבנות מחנה ההשמדה מטהאוזן הסמוך, ושלח קופסה סמלית של אפר לפלשתינה, שנמצאת עד היום במוזיאון יד ושם בירושלים.

שנים מאוחר יותר, שמעתי שהרבי מטושוב היגר למונטריאול, שם הקים סמינר גדול ומשגשג לרבנים. כפי שסופר בפרק 10, גם אני מצאתי את עצמי במונטריאול בתחילת שנות החמישים והייתי במצב של מצוקה. זה עתה נישאתי לאנה רות וניסינו להחליט אם לגור בארצות הברית או להישאר בקנדה. באותו זמן הייתה הויזה שלי לארצות הברית תלויה ועומדת בפני שירותי ההגירה האמריקאים. לרוע המזל, בימי רווקותי במונטריאול צברתי כמה שונאים. אחת מהם, בעלת בית קודמת שלי, טענה שלא עמדתי בהסכם השכירות לאחר נישואי ושאני חייב לה כסף. היא איימה שתגלה את פשעי

לרשויות ההגירה האמריקאיות ובכך תסכל את מאמצי להיכנס לאמריקה. אנה רות ואני שוחחנו על הבעיה, ומאחר ובאותו זמן לא היה לי די כסף לשלם לבעלת הבית את הסכום שהיא דרשה, לא ידעתי לאן לפנות. "למה שלא תתקשר לחברך הוותיק הרבי מטושוב?" הציעה אנה רות. "הוא מכיר את כל היהודים במונטריאול. אולי יהיה לו רעיון."

הן הרבי והן אשתו זכרו היטב את משפחתנו מאבלסברג ורצו מאוד לעזור לנו לפתור את הבעיה. למרות שהרב היה מבוגר ממני רק במספר שנים, התייחסתי אליו בכבוד ובהוקרה כאשר נתתי לאשתו את הפתק הקטן (קוויטל) שתאר את הסיבה לרצוני להתייעץ עם הרב. בזמן ששוחחנו, ישב הרב, שהיה עכשיו בעל זקן ארוך, כשילדיו מסביבו ופרס לכל אחד מהם פרוסת לחם שחור. תארתי את פרטי הבעיה והסברתי מדוע חשבתי שהיה עלי לעזוב את הדירה בזמן בו עזבתי אותה. הרבי הפנה את מבטו כלפי אנה רות ואמר: "עזבת את הדירה כדי שתוכל להינשא לבחורה היהודיה היפייפיה הזו. האם אני צודק?"

"כן, הרב," השבתי.

"ואתם מתכננים להוליד ילדים ולהקים משפחה יהודית לתפארת באמריקה?"

"בעזרת ה'," השיבה אנה רות.

"אם כך, בעלת הבית חייבת להבין שעזבת את ביתה למטרה קדושה ושמטרה זו יקרה מפנינים," הוא אמר. "לכן, לכו לכם לאמריקה. אני אדבר עם בעלת הבית ולא תהינה לכם יותר בעיות. אני מבטיח לכם". הודינו לרב ולאשתו ונפרדנו מהם. כאשר יצאנו, אמרה אנה רות: "אתה יודע, כדאי שנקנה להם משהו כדי להביע את הערכתנו, מרק." הסכמתי, אך מה נוכל לקנות להם? מאחר וחג הפסח התקרב, הציעה אנה רות שנקנה להם ארגז עם שניים עשר תריסרים של ביצים ושק של חמישים קילו תפוחי אדמה ונדאג שישימו את זה בפתח ביתם. חשבתי שזה רעיון מצוין ותיאמתי את

העניין עם בעל המכולת הכשרה. אין צורך לציין שנכנסתי לאמריקה ללא כל בעיה ושלעולם לא שמעתי שוב מבעלת הבית הממורמרת. אבל כן שמעתי שוב מהרבי מטושוב – שנים רבות מאוחר יותר.

באחר מערבי הקיץ של 1993, כאשר אנה רות ואני ישבנו בבית באינדיאנפוליס, נשמעה דפיקה בדלת. הצצתי החוצה וראיתי מחזה מוכר למדי: שני גברים עבדקנים לבושים מעילים שחורים ארוכים וחובשים כובעים שחורים עמדו מחוץ לדלת. מאחר שהיה ידוע שלעתים תמכתי כספית בכמה תנועות חסידיות, קרה לא אחת ששנוררים (מגייסי כספים) כאלו הגיעו אל דלתי. הזמנתי אותם פנימה והצעתי להם כוס תה. הבטתי בכניסה לבית ולא ראיתי מונית או מכונית כלשהי.

"איך הגעתם לכאן?" שאלתי.

"אל תדאג," השיב המבוגר יותר, "לא באנו בשביל כסף. רק רציתי לפגוש אותך ולמסור לך דרישת שלום מהרבי מטושוב ממונטריאול. הוא סיפר לי את כל הסיפור על הביצים ותפוחי האדמה וזה מעלה חיוך על פניו עד היום." שמחתי לשמוע זאת, אך עדיין הייתי סקרן בנוגע לאמצעי התחבורה שלהם. לבסוף, התגנבתי החוצה ויצאתי לרחוב, שם ראיתי את הלימוזינה המפוארת המחכה להם מאחורי כמה שיחים. "קבצנים מרוששים," חשבתי לעצמי. "נוסעים לפשוט יד בלימוזינה פרטית." באותו יום לא קיבלו ממני השנוררים דבר מעבר לכוס תה, אך כן ביקשתי מהם למסור דרישת שלום לרבי כאשר הם יתקשרו אליו מהמושב האחורי של הלימוזינה.

גיליתי שאורחי היו אב ובן בשם ניומן. משפחת ניומן היא הבעלים של קונצרן הלבשה מצליח מאוד במונטריאול ונחשבו לתומכים הכלכליים העיקריים של הרבי מטושוב. למעשה, היו הניומנים אחראים על ניהול סמינר הרבנים הגדל והולך שהרבי ייסד.

לאחר מספר שנים, הסכמתי לבסוף לקבל הזמנה לבקר את הרב במונטריאול. עד היום, לא התבקשתי להעניק כל תמיכה כספית לחסידות טושוב ולא נתתי להם מאומה. הרבי והניומנים

הפצירו בי לבוא לבקר בסמינר התיאולוגי הגדול שהם בנו מחוץ למונטריאול, שנקרא בשם טוש. מאחר שהטיסה המסחרית שלי בוטלה, שלח הרבי את מטוסו הפרטי לאסוף אותי משדה התעופה של אינדיאנפוליס.

כאשר הרב המכובד, עתה בשנות השמונים לחייו, ערך לי סיור במתחם הענק, ששימש למגורים ולמקום לימודים לכ-5000 סטודנטים לתיאולוגיה, לא יכולתי שלא להתרשם מההיקף העצום של מפעלו. התקבלתי על ידי ילדי בית ספר ששרו שירי קבלת פנים ביידיש. לעולם לא אשכח את מראה פניהם כאשר חילקתי את הממתקים שהבאתי למלאכים הקטנים הללו.

התגובה שקיבלתי מהילדים ומחסידי הרבי המכובד הזה הייתה שמחה מעבר לכל דמיון: הם רקדו, מחאו כפיים ושרו. חבל קוויבק העניק לרבי מטושוב מגרש גדול מחוץ למונטריאול, שם הוא הרחיב, באותו זמן, את מפעלו. לחשוב ולהיזכר שזה אותו אדם אותו ראינו ישן בסוכה על סף ביתנו גרם לי להשתאות שוב לכוחו של האל. מרגע זה נעשיתי תומכו של הרבי מטושוב ופעלו ואני ממשיך לעזור לצדיק יוצא דופן זה כל אימת שביכולתי לעשות זאת.

קשר שונה לחלוטין נוצר כתוצאה מקשרי עם אגודת הבונים החופשיים. בשנת 1963, זמן קצר לאחר שעברנו למיניאפוליס, המליץ עלי נייט רוברטס, דודה של אנה רות, כמועמד לחברות בסניף המקומי של הבונים החופשיים. התקבלתי, ו"עברתי דרך הכיסאות", תהליך בו לימדו אותי את הטקסים והמנהגים של האגודה. התרשמתי מהמטרות ההומניטריות והפילנטרופיות של הבונים החופשיים, והערכתי כלפיהם גברה בהתמדה לאורך השנים.

לאחר שנעשיתי בונה חופשי בדרגה שלוש, הוזמנתי במאי 1966 להצטרף ל"טקס הסקוטי העתיק והמקובל של אגודת הבונים החופשיים." מנהגי הטקס הסקוטי נוצרו בצרפת במאה השבע עשרה ובמאה השמונה עשרה, כאשר בונים חופשיים מסקוטלנד חיפשו מקלט בצרפת. שמו של הטקס הפך למילה נרדפת לבונים

החופשיים האמריקאים בתחילת המאה התשע עשרה. למרות שהאגודה עתירה בסמליות ומיסטיקה נוצריים, אין זה כה מפתיע למצוא בין החברים יהודים דתיים רבים, כמוני. למעשה, הבונים החופשיים טוענים ששורשיהם נמצאים בקרב הבונים שהקימו את בית המקדש השני (מקדש שלמה) בירושלים העתיקה.

לאחר שהגעתי למעמד של חבר בדרגה שלושים ושתיים של הטקס הסקוטי, נעשיתי עתה ראוי להיות חבר במקודשים. אגודה ראויה זו מקדישה את עצמה להעלאת מופעים מפוארים למען ילדים חולים ברחבי העולם. המקדש של צפון אמריקה ו-500,000 החברים בו מפעיל כעת רשת של עשרים ושניים בתי חולים לילדים המעניקים טיפול אורתופדי וטיפול בכוויות לילדים מתחת לגיל שמונה עשרה.

כיום, למרות שמעמדי בקרב הבונים החופשיים הוא זה של חבר כבוד, כלומר שאיני פעיל, אני עדיין תומך בהם ככל שביכולתי ואני ממריץ אחרים, יהודים ולא יהודים כאחד, לעשות אותו דבר.

לאחר שעברתי לאינדיאנפוליס ב-1968, נעשינו גם הארט וגם אני חברים ברוטרי אינטרנשיונל. ג'ורג' בר, חבר לעסקים ואדריכל ידוע, המליץ עלינו. ארגון רוטרי מקבל לשורותיו חברים על פי מקצועם. אני גאה לספר שהארט ואני היינו הראשונים מתחום בתי האבות שהתקבלו לסניף המקומי של הארגון. כיום, נחשבים שנינו לא פעילים, אך שנינו תומכים ביותר בפעילויות הרווחה ההומניטריות המצוינות של רוטרי.

קשרים מסוג זה, לצד עניין גובר והולך בחינוך יהודי, סייעו בעיצוב הפרק הלא צפוי הבא בקריירה שלי.

פרק י"ט | מצידו השני של השולחן

במקביל למעורבותי בחינוך היהודי, החלו האינטרסים העסקיים שלנו לצבור תאוצה. לאורך השנים בהן הקמנו הארט ואני את עסק בתי האבות שלנו, היו לנו הזדמנויות רבות לשבת עם בנקאים ומלווים אחרים לצורך הרכבת כל מיני סוגים של עסקאות מימון. ככל שחלפו השנים, התחלתי לתהות לעתים יותר ויותר קרובות איך זה לשבת בצידו השני של השולחן. מובן מאליו שבכל משא ומתן חשוב לשים את עצמך בנעליו של הצד השני כדי להבין את מניעיו ומטרותיו, אך תשוקתי זו הייתה שונה מסתם רצון "לדעת את האויב". הייתי מדען מחקרי בהכשרתי והיה זה הודות לאופיי ולהכשרתי כאחד שהתברכתי בסקרנות טבעית בריאה ביותר... ביחס לכל נושא שבעולם. "על מה חשבו האנשים האלו בזמן שהם התעמקו בתכניות הכלכליות שלנו? אלו שאלות עולות במוחם כאשר הם עומדים להחליט בענייננו?" רציתי לדעת, כמו שאומרים ביידיש, מהיכן צומחות רגליהם.

כמהנדס מחקר, היה לי קצת רקע בחקר עלות־תועלת של ציוד נתון. בג'נרל מילס היה עלי להחליט לעתים קרובות אם עלות התכנון, הייצור, ההפעלה והאחזקה של ציוד ייצור מסוים היה מוצדקת לאור התשואה הצפויה ממנו. נראה היה לי שחקר עלות־תועלת מסוג זה לא הייתה כה שונה ממה שעשו הבנקאים בעת מתן הלוואות לעסקים. כמו כן, הייתה לי אהבה אמיתית וכישרון ניכר לפיתוח נדל"ן. הייתי מסוגל להעריך שטח קרקע נתון, בין אם הוא מיועד למגורים ובין אם הוא מיועד למסחר, ולקבוע בדייקנות את פוטנציאל הרווחים שלו ואת התשואה הצפויה על ההשקעה. חשתי שכישורים אלו ישמשו אותי היטב אם אחליט אי פעם להיכנס לעסקי הבנקאות.

הארט ואני חשבנו יחד, ואני ציינתי שנהיה במצב טוב בהרבה אם תהיה לנו יותר שליטה על המימון שלנו. בשלב זה של המשחק כבר ידענו בדיוק כמה כסף נצטרך להשיג עבור כל מיטה בכל בית אבות חדש שנרצה להקים. ידענו גם בדיוק כמה כסף צפויה מיטה כזו להכניס בהנחה שהיא תהיה מאוישת רוב הזמן. בהתבסס על העלות ועל התשואה הצפויה, יכולנו להשיג את כל המימון לו נזקקנו כל עוד יכולנו להראות שאנו יודעים כיצד לשמר את רמת התפוסה ולמלא את המיטות בפציינטים המשלמים את הנדרש מהם. ומאחר והיו לנו רשימות המתנה בכל אחד מ"מרכזי ההחלמה והטיפול" שלנו, לא הייתה לנו שום בעיה בנושא. הגיע זמן בו לא יכולנו להמשיך להשקיע את הרווחים מבתי האבות בחזרה בעסק, וזה אילץ אותנו לחפש אפיקי השקעה אחרים. שלא במפתיע, פנינו לתחום הנדל"ן.

היינו מעורבים בכמה עסקאות מינוף אקזוטיות למדי באותם ימים, דבר שאפשר לנו להתמיד בבניית העסק שלנו ללא צורך בהשקעת הון חדש. למרות שעל פניו זה היה מצב טוב, הרי שנוהג זה לא היה נטול צדדים שליליים. כפי שהסברתי להארט, הדרך היחידה להקטין את הצדדים השליליים הייתה לשבת מצידו השני של השולחן. סברתי שעלינו להשתמש בכספי ההשקעות שלנו כדי לפרוץ לתחום הבנקאות. הארט הסכים ואני התחלתי להפיץ בקרב המתווכים העסקיים שאנו מעוניינים לבחון בנקים באזורנו העשויים לעמוד למכירה.

יתכן שנראה שהייתה זו יומרנות להניח שמאחר שהצלחנו בהפעלת עסק של בתי אבות, נוכל גם להצליח לנהל בנק. העובדה היא שלהארט ולי היה רקע בנקאי. בין שאר התפקידים שהוא מילא, היה סבנו האהוב בנקאי השקעות בקהילה היהודית בשטטל שלנו. באותם ימים, יהודים לא יכלו לפתוח או לנהל חשבון בנק ולא חשו בנח לתת את חסכונותיהם לחברת גויים זרים שיכלו בקלות להעלם עם הכסף. לא היו בנקאים יהודים, ולכן אותם אנשים בעיר הולדתנו שרצו לשמור על חסכונותיהם נתנו אותם, לעתים קרובות, לזיידה

שלנו. מצב נפוץ היה אב שחסך עבור הנדוניה של בתו. אב מסוים היה נכנס לחנות של זיידה עם מאה זלוטי ואומר: "אברהם יחיאל מיכל, יש לי כאן קצת כסף מיותר שלא אזדקק לו עד שבתי תינשא. אתה יכול לשמור עליו עבורי עד אז?" זיידה היה לוקח את הכסף ונותן לאב שטר חוב רשמי, או ווקסל, כתוב על חתיכה קטנה של קלף. לאחר מכן הוא רשם את פרטי העסקה על חתיכת קלף נוספת עבור התיוק שלו, קיפל אותה בצורה מסוימת ותייק אותה במערכת משוכללת של מגירות עץ בשולחן העבודה שלו.

זיידה ניהל תיעוד מפורט של כל חשבון שהוא ניהל בתוך שולחנו, וכל אימת שמאן דהוא רצה למשוך את כספו, ויידא זיידה שהוא קיבל אותו מיידית. הוא צבר את הכספים שהוא החזיק והפקיד את הכסף בבנקים או בהשקעות בטוחות אחרות כדי שהסכום יגדל. לאחר שהוא ניכה סכום קטן עבור שירותיו, העביר זיידה את הקרן והרווחים חזרה לאלו שהפקידו אצלו את כספם. הוא גם נתן הלוואות קטנות לאותם חברי הקהילה שהוא סבר שמגיע להם ושיש סיכוי סביר שיחזירו את ההלוואה – ואף פעם לא לקח מהלווה ריבית כלשהי. הוא ידע שלקיחת ריבית מיהודי מנוגדת לחוקי ההלכה היהודית. כאשר הוא ראה את האיום הנאצי מתקרב מעבר לאופק, הצליח זיידה להשקיע חלק גדול מנכסי החוסכים אצלו במה שהוא קיווה שיהיה מקום בטוח. הוא העביר את כל הכסף שהוא החזיק לחשבון בנק שוויצרי כדי שלא לאפשר לו ליפול בידי הנאצים. הוא התכוון למשוך את הכסף אחרי המלחמה ולהחזיר אותו לאותם תושבי ברוטשין שהפקידו אותו בידיו. כמובן שבדומה לרוב היהודים שאת כספם הוא גנז בשוויצריה, לא שרד זיידה את המלחמה. לאורך השנים עשיתי מאמצים מרובים להחזיר את הכספים הללו, אך לא הצלחתי לעשות זאת, בראש ובראשונה משום שלא ידעתי באיזה בנק מדובר, בגלל שאיני יודע את מספרי החשבונות ובגלל חוסר הנכונות של תעשיית הבנקאות השוויצרית להחזיר כסף שהופקד על ידי יהודים בזמן השואה. כמו כן, איני יודע כמה כסף זיידה העביר

לשוויצריה. אני מאמין שגם אילו הייתי מקבל היום את כל הפדיונות, לא הייתי יכול לאתר את כל היורשים החוקיים ולהחזיר להם את חלקם בכסף. אבל מאידך, אני גם מאמין שהכסף אינו אמור לשכב במשך זמן בלתי מוגבל בחשבון בנק שוויצרי. הייתי מעדיף לראות את הכסף מושקע במטרה ראויה לטובת ניצולי השואה או למען הגברת המודעות לשואה. סבורני שזיידה היה רואה בכך שימוש נאות בכסף.

זיידה היה יכול להפעיל את מפעל הבנקאות האישי שלו מסיבה אחת ויחידה: כל הקהילה ראתה בו אדם אמין ובקיא בהוויות העולם. האינטרסים של הקהילה היהודית כולה במגעיה עם הקיסר פרנץ יוזף בוינה ולאחר מכן עם הממשלה הפולנית בוורשה הופקדו בידיו. הארט ואני הבנו שיהיה עלינו לפתח תכונה זו של אמינות מוחלטת כדי להצליח בעסקי הבנקאות.

לאורך השנים בנינו קשרים חזקים עם המלווים המובילים של הקהילה שלנו. כפי שכבר צוין, מימון הבניה שלנו הושג בדרך כלל באמצעות הבנק פירסט פדרל, אך המימון השוטף שלנו הושג ממקורות שונים, והבנק שתמיד גילה עניין בעשיית עסקים איתנו היה בנק אמריקן פלטשר נשיונל (בנק אפ"ן). הודות להזדמנות בלתי רגילה, זכו הם לקבל אותנו כלקוחות ואנו הצלחנו להיכנס לעסקי הבנקאות.

באותם ימים קבעו תקנות הבנקאות באינדיאנה שכל הבנקים יפעלו לפי העיקרון של "בנק אחד – בעלות אחת". החוק אסר על חברת אחזקות אחת להיות הבעלים של מספר בנקים. למרות המגבלה הזו, הקימו רוב הבנקים חברות אחזקות בציפיה ליום בו תבוטל התקנה הזו והם יוכלו להתחיל לקנות בנקים אחרים.

על מנת לעקוף את התקנה, הקים נשיא בנק אפ"ן חברת אחזקות המורכבת מעובדי הבנק. בעוד שבנק אפ"ן לא היה רשאי לקנות בנקים אחרים עקב היחסים הקרובים מדי עם חברת האחזקות, הייתה הישות החדשה רשאית לעשות כן. חברת

האחזקות קנתה בנק קטן בקוקומו, אינדיאנה, כתשעים קילומטר צפונית למיניאפוליס. שלא במפתיע, מומנה העסקה באמצעות בנק אפ"ן. אסטרטגיה זו פעלה היטב לזמן מה, עד שהפדרל רזרב (הבנק האמריקאי המרכזי) בדק את הנהלים הללו ומצא אותם לא לפי רוח התקנה, ולכן הורה לחברת האחזקות ה"נפרדת" להיפטר מהבנק, דבר שהעמיד את בנק פירסט נשיונל של קוקומו במצב בו הוא עומד למכירה. בנק אפ"ן רשם את הבנק אצל מתווך עסקי, שיצר איתנו קשר.

ברגע שפרנק מק'קיני שמע שאנו עשויים להיות מעוניינים בבנק קוקומו, הוא קפץ על ההזדמנות להכניס אותנו למשפחת בנק אפ"ן. למרות שהדברים לא נאמרו במפורש, הייתה הבנה שאם נקנה את בנק קוקומו, תמומן העסקה באמצעות בנק אפ"ן. וזה בדיוק מה שעשינו.

יתכן שזה נראה מוזר שבנק אפ"ן היה מוכן להלוות מיליוני דולרים לשני ברנשים שרצו לקנות בנק כאשר לאיש מהם לא היה כל ידע בהפעלת בנק. יתכן שהם בנו על כך שניכשל. מאחר והערבות לשטר החוב הייתה נכסי הבנק, היה כישלון שלנו מביא לבנק אפ"ן רווחים נאים ביותר. הם יהיו חייבים לחלט את השטר, וכך יקבלו את הנכסים של בנק שהם רצו מלכתחילה להיות הבעלים שלו אך לא יכלו להחזיק בו עקב הגבלות רגולטוריות. הייתה זו דרך נבונה לעקוף את המגבלות הללו, וכל שהיה עלינו לעשות היה לעשות טובה ולפשוט רגל.

יש ביטוי ישן ביידיש: "בעל החיים היחיד שהולך אחורה הוא התיש". ובכן, לא היה לנו כל עניין ללכת לאחור. לא קנינו את בנק פירסט נשיונל של קוקומו רק כדי לוותר עליו כעבור שישה חודשים. היה לנו ברור מאוד מה ברצוננו לעשות: רצינו להיות הבעלים של השקעה עם פוטנציאל ירידה מוגבל ופוטנציאל עליה אינסופי. למרות שלא היינו בקיאים בפרטי עסקי הבנקאות, היה לנו את הביטחון העצמי הדרוש כדי לקחת על עצמנו אתגר מסוג זה.

אני זוכר שאמרתי להארט: "הפעלת בנק דומה לעיסוק בסחורה. אתה קונה ומוכר. במקרה שלנו, המצרך שאתה קונה ומוכר הוא כסף. ההבדל היחיד בין עסקי בתי אבות לעסקי הבנקאות הוא שבבנקאות לא צריך להאכיל את הנכסים ולטפל בהם, הם לא מתים לך וביום שישי בחמש אחר הצהרים אתה יכול לנעול את הדלת וללכת הביתה לסוף שבוע. ומה שהכי טוב זה שכאשר אתה חוזר ופותח את הדלתות ביום שני בבוקר, יש שם מישהו שזקוק למוצר שלך."

כמובן שאילו כל הלקוחות היו עומדים בתור בפתח הבנק שלנו ביום שני בבוקר כדי למשוך את כספם הייתה לנו בעיה של ממש. לעולם לא אשכח את הערב בו סגרנו את העסקה. אכלנו ארוחת ערב עם חברי מועצת המנהלים של הבנק. אחד מחברי המועצה לקח אותי הצידה ולחש לי משהו שטלטל אותי. הוא אמר שהוא חושש שברגע שישמעו בקוקומו ששני אחים יהודים מאינדיאנפוליס קנו את בנק פירסט נשיונל, יסתערו הלקוחות על הבנק. יתכן שחששו היה מופרז, אך הוא הצביע על נקודה חשובה.

הבנתי שכדי להצליח בהפעלת הרכש החדש שלנו וכדי להימנע מאסון, יהיה עלינו להרשים את העובדים שלנו, את מועצת המנהלים ואת הקהילה העסקית של קוקומו וכן את לקוחות הבנק ולהחדיר בהם ביטחון. כפי שאמרתי להארט:

"אתה טוב בהעברת מסרים לציבור, הארט. בנית את עסק בתי האבות שלנו באמצעות שכנוע רופאים להפנות אלינו את הפציינטים המבוגרים שלהם. אתה יכול לעשות אותו דבר כשמדובר בבנקאות. אתה צריך לצאת לאור הזרקורים ולעשות לבנק שלנו יחסי ציבור רציניים." הארט הבין את החשיבות של שיפור הדימוי שלנו והסכים לקחת על עצמו את המשימה החשובה הזו.

תחנתנו הראשונה הייתה העיתון המקומי, קוקומו טריביון. התיישבנו והצגנו את עצמנו בפני העורך וניגשנו ישר לעניין.

"אנחנו רוצים שתכתוב בעיתון כתבה המספרת שהאחים הייסטן קנו את בנק פירסט נשיונל," אמר הארט.

"אתם צוחקים עלי, נכון?" אמר העורך. "במקרה, אני חבר במועצת המנהלים של בנק יוניון, המתחרה העיקרי שלכם. בשום פנים ואופן לא אפרסם את הבנק שלכם."

כשיצאנו, אמרתי להארט: "עדיף שהוא לא יכתוב עלינו דבר, שכן העדר פרסום עדיף מפרסום שלילי. הממזר הזה היה עלול לכתוב עלינו משהו שלילי." היה ברור שהעורך היה דומה לאחרים בכך שהוא האמין שהארט ואני היינו יהודים הרפתקנים ושלא היה לנו שום עניין להפעיל עסק עליו לא ידענו דבר בקהילה שלא היינו חלק ממנה. נצטרך לעמול קשה מאוד כדי להוכיח את עצמנו. מה שבאמת אפשר לנו לעבור את התקופה הקשה הזאת היה הביטחון הבלתי מעורער שהיה לנו בכישורי הניהול שלנו. האמנו שאם היינו מסוגלים להקים חברת ניהול מצליחה בתחום בתי האבות, נוכל ליישם את הכישורים הללו בכל תחום בו נבחר. היה זה פשוט עניין של יישום טכניקות של שכל ישר במערכת חדשה של אתגרים.

למשל, זמן קצר לאחר שהעברנו לידינו את השליטה בפירסט נשיונל, התחלתי לבקר בסניפים ולהציג את עצמי בפני כל אחד מהעובדים. ישבתי לפני שולחנו של אחד מהם ושאלתי אותו מה תפקידו בסניף.

"אני פקיד הלוואות חקלאיות," הוא אמר. "אני בוחן את כל הבקשות להלוואה שמגישים החקלאים באזור."

"אני מבין. אתה ודאי יודע הרבה אודות מצב המשקים באזור," אמרתי.

"כן, אני בהחלט יודע." הוא השיב. "למעשה, אני שמח שנכנסת אלי כי תהיתי אם אתה מעוניין לקנות שטח קרקע חקלאית לא רחוק מכאן." השאלה בלבלה אותי.

"למה אתה מתכוון?" השבתי. "האם הבנק שלנו עוסק במכירת שטחים חקלאיים?"

"לא. ברור שלא," הוא ענה. "בנוסף לעבודה בבנק, אני גם סוכן נדל"ן של קרקע חקלאית." זה נראה לי לא תקין וניגשתי למנהל הסניף לברר את העניין.

"מה האיש הזה עושה פה?" שאלתי אותו. "הוא לא מלווה כספים, הוא קונה ומוכר קרקע חקלאית ללקוחות שלנו בזמן שהוא אמור לעבוד בשבילנו. איני חושב שהוא צריך להיות כאן, ועליך להיפטר ממנו." הפקיד פוטר והוחלף במישהו שדאג לטובת הבנק ולא לטובתו הוא בשעות העבודה.

למרות משבר קטן שנגרם כתוצאה מכך שנשיא הבנק הגיש מכתב התפטרות יום לאחר שסגרנו את עסקת רכישת הבנק, התחלנו די מהר לזכות באמון ובכבוד מאת מועצת המנהלים, העובדים והלקוחות. לא הייתה כל הסתערות על הבנק, ותוך זמן קצר ביותר התחילו מאמצי יחסי הציבור שלנו ומעורבותנו בקהילה לתת פירות. פרט לאדם אחד, שמרנו על מועצת המנהלים הקיימת כפי שהיא. למרות העובדה שהחזקנו ברוב המניות, היה להארט ולי קול אחד לאיש בהצבעות, כמו לכל המנהלים האחרים. עמדנו על כך שג'ק פל, עורך הדין הידוע בקוקומו שמכר לנו את מניות השליטה שלו בבנק, ימשיך להיות יושב הראש. ג'ק מכהן במועצת המנהלים באופן רציף עד עצם היום הזה. בחרנו נשיא חדש, קונרד יואיטס, עובד הבנק שטיפס בסולם התפקידים בבנק וששירת אותו באמונה במשך עשרים וחמש שנים, עד יציאתו לגמלאות. כיום הוא מכהן כיושב ראש הביצועי של מועצת המנהלים של הבנק.

עם הזמן, נעשה הארט מעורב ביותר בפעילות היומיומית של הבנק וניהל תחומים כגון שיווק, הכשרת עובדים ויחסים עם לקוחות. אני נמשכתי יותר למאחורי הקלעים ונהניתי ללמוד אודות הצדדים הטכניים של אישור הלוואות, הערכת סיכונים, ציות לתקנות, נהלי בקרת חשבונות וניהול תיקי השקעות. שנינו שאפנו להנהיג יעילות שתשפר הן את רמת שביעות הרצון של הלקוחות והן את השורה התחתונה של המאזן שלנו. לאחר זמן לא רב התחילו המאמצים

שעשינו להשתלם והתחלנו לראות צמיחה משמעותית. הצמיחה הזאת דרשה ניהול, והיה לנו צורך במקום יותר גדול מזה שהיה לנו. פתחנו בתכנית התרחבות שהגדילה את הסניף הראשי שלנו באמצעות רכישת קרקעות סמוכות עד שהפכנו לבעלים של רחוב שלם במרכז העסקים של קוקומו. בגלל הקצב המהיר של הצמיחה, ההתרחבות לא נוהלה בצורה מוצלחת כפי שהייתה צריכה להתנהל. כעבור מספר שנים, בחנתי את סביבתי העסקית וראיתי שהיא ערבוביה של ממש, ולמען האמת, כל דבר פרט לסביבה עסקית הפועלת ביעילות. שוחחתי עם הארט.

"הארט. זה יותר מדי," הצהרתי. "אנחנו לא יכולים להמשיך לטייח פה ולהדביק שם כל פעם שיש לנו צורך ביותר מקום. עלינו לבנות בניין חדש מהמסד עד הטפחות." זה לקח זמן, אבל בשנת 2000 פתחנו את המבנה החדש שלנו ואז תרמנו את הבניין הישן לעיר כדי שישמש מרכז קהילתי. עד אז, המתחרה העיקרי שלנו, בנק יוניון, שבעליו, עורך העיתון המקומי שהוביל את ההתנגדות לכך שקנינו את בנק פירסט נשיונל בגין היותנו הרפתקנים לא מקומיים, החליף שלוש בעלויות – ובכל פעם נמכר לקונצרן חיצוני גדול יותר. כיום אנו נחשבים בעיני הקהילה העסקית של קוקומו לבנק ה"ביתי" שלהם.

יש לראות את כניסתנו לעסקי הבנקאות כהצלחה מסחררת, עד כדי כך מסחררת עד כי תוך שנה כבר חיפשנו בנק נוסף לרכישה. בנובמבר 1976 קנינו את הבנק השני שלנו במרטינסוויל, אינדיאנה מאותם אנשים עמם ביצענו את העסקה של קוקומו – ג'ק פל ושותפיו. במשך שבע השנים הראשונות של מעורבותנו בעסקי הבנקאות המשכנו להפעיל מרכזי החלמה של קולוניאל קרסט. למרות שמלכתחילה נכנסנו לתחום הבנקאות כאפיק השקעה, הן הארט והן אני אהבנו את התחום הזה במידה כה רבה עד כי נעשינו יותר ויותר מעורבים בפעילותו, עד כדי כך שממפעילי בתי אבות עם השקעות בבנקים הפכנו לבנקאים עם השקעות בבתי אבות. חווינו

מהפך של ממש בין העסקים המשניים לעסקים העיקריים שלנו. בעוד שבסופו של עניין צמחו עסקי הבנקאות לאסטרטגיית מילוט מעסקי בתי האבות, לא נכנסנו לתחום הבנקאות עם תכנית כזו. זה פשוט היה מקום טוב להחזקת הכסף שצברנו בעסקי בתי האבות. אך משהתחלנו להיות מעורבים בתחום הבנקאות, מצאנו, הארט ואני כאחד, שתחום זה מושך ורווחי הרבה יותר מתחום בתי האבות.

מצב זה הוביל להחלטה המודעת של שנינו ב-1980 להעמיד את עסקי בתי האבות שלנו למכירה. רצינו למכור אותם מאחר וחששנו שתקנות ממשלתיות צפויות ובירוקרטיה יטילו עול כבד מדי על פעילותנו. היינו להוטים לעזוב את דרישות הניהול סביב השעון ואת העבודה האינטנסיבית הכרוכה בתחום בתי האבות לפני שנישחק לגמרי, אך הסיבה העיקרית למכירה הייתה לפנות לעצמנו יותר זמן להקדיש לתחום שעניין אותנו באמת, עסקי הבנקאות.

היו כאלו שחלקו על החלטתנו לצאת מעסק בתי אבות מצליח ביותר. לקולוניאל קרסט היה נתח שוק עצום, והיא עמדה לפני הזדמנויות צמיחה עצומות ברחבי המערב התיכון של ארצות הברית ואף מחוצה לו. החידושים התפעוליים שלנו גרמו לכך שזכינו בכבוד מצד כל התעשיה וכן מהגופים הממשלתיים המפקחים עליה. בדקנו את האפשרות להנפיק מניות של החברה לציבור ונאמר לנו שנוכל לגייס עשרות מיליוני דולרים תמורת חלק קטן מהמניות שלנו, אך למרות זאת החלטנו לצאת מתחום זה ולצעוד בדרך שונה, פחות לחוצה. מה הייתה הסיבה לבחירה זו?

בשלב מסוימת בחיים, אדם חייב לתת לעצמו דין וחשבון. ישבתי ועשיתי חשבון נפש מעמיק על מנת להבהיר לעצמי מה באמת חשוב ומה אינו חשוב בחיים שלי. הרכבתי מאזן אישי כדי להגדיר את נכסי, התחייבויותי, ובסופו של עניין, את השורה התחתונה שלי, לא במונחים כלכליים אלא במונחים אישיים. רשמתי את משפחתי כנכס בעל הערך הרב ביותר. ראיתי גם בזהותי היהודית מזכרת אהובה בעלת ערך עצום. בתחום ההתחייבויות, הייתה ההתחייבות

הגדולה ביותר שלי המחיר שגבתה השחיקה הכרוכה בעסקי בתי האבות בזמן ובבריאות. כשסיכמתי את המאזן, ראיתי שלמרות שהשורה התחתונה הייתה של רווח, היא זקוקה לשיפור רציני. ראיתי בהחלטה שקיבלנו לצאת מתחום בתי האבות ולהקדיש את מלוא האנרגיות שלנו לאינטרסים הבנקאיים ולאלו שבתחום הנדל"ן את הצעד החיובי ביותר אותו אוכל לעשות כדי לשדרג את ערכם של חיי. כיום אני רואה בהחלטה זו את אחת ההחלטות הטובות ביותר שקיבלתי מעודי. האם אני מתחרט על כך שלא המשכנו לבנות את העסק שלנו עד לשלב הבא בסולם? האם אני חושב לפעמים שהייתי רוצה שההסטנים יהפכו לכוח הדומיננטי בתעשיית בתי האבות האמריקאית ולא אחרים כמו חברת בוורלי? כן, מחשבות כאלו חולפות במוחי, אך אני יכול לאמר בכנות שאין בליבי אפילו שמץ של צער או חרטה על הדרך שלא הלכנו בה. אגב, מדובר בלב שנשאר הרבה יותר בריא הודות להפחתת הלחץ שנבעה מעזיבתנו את סיר הלחץ של עולם הטיפול הגריאטרי.

בסופו של עניין, גדלו אחזקות הבנקים שלנו עד שהן כללו מספר בנקים באינדיאנה, כל אחד עם מועצת מנהלים משלו. ב-1995, כאשר תקנות הבנקאות באזור שלנו מותנו, הותר לנו למזג את כל הבנקים תחת חברת אחזקות אחת, הייסטן בנקשרס. למרות שמהלך זה הביא לחיסכון וליעילות מרובים, יש לי מחשבות שניות ביחס אליו. מיזוג הבנקים של המדינה והבנקים הלאומיים תחת המטריה של פירסט נשיונל גרמה לרמת מורכבות גבוהה בניסיון למזג את פעילותנו. בנוסף, הבנקים שלנו הנמצאים בצפון המדינה אינם משתלבים היטב עם הבנקים הדרומיים שלנו. הסיבה לכך היא בעיקר התנגשות של תרבויות וסגנונות בנקאות בין הסביבה העירונית לסביבה הכפרית. בסופו של עניין, אני צופה שלא נפעל לפי מודל ניהול מרכזי אלא נפתח אסטרטגיה שמאפשרת שליטה מקומית עצמאית לצד האפשרות שכל בנק ייהנה ממשאבי המשרדים המרכזיים. כך עדיין נהנה מהחיסכון שהביא המיזוג

(במחשוב, שיווק, הכשרת עובדים וכו') בעוד שצוות הניהול של כל בנק ייהנה מאוטונומיה ומהגמישות לה הוא זקוק כדי להיות יעיל בשוק אותו הוא משרת.

ב-1989 מינה אותי המושל אבן ביי לתפקיד יושב ראש הדירקטוריון של מחלקת המוסדות הפיננסיים של אינדיאנה, תפקיד אותו מילאתי בתשע השנים הבאות. מעמדי היה מקביל לזה של נגיד הבנק המרכזי, אך בדרג של מדינה. הייתי אחראי על קביעת המדיניות המוניטרית של אינדיאנה ועל השמירה עליה. מחלקת המוסדות הפיננסיים מהווה גם את הגוף הרגולטורי העיקרי עבור כל הבנקים המורשים באינדיאנה. בעוד שיתכן שזה נראה מוזר שאדם כמוני, שהוא בעלים של בנקים מורשים, יתמנה לראשות הגוף שהוא כלב השמירה המפקח על התקנות הבנקאיות של המדינה, הרי שחוקי המדינה קובעים שיש למנות לתפקיד זה בנקאי מנוסה. בעוד ששאר ששת חברי הדירקטוריון יכולים להיות מכל תחום שהוא, קובעות תקנות המדינה שיושב הראש חייב להיות מתחום הבנקאות.

נכון שבנקים רבים מתוך אלו עליהם פיקחנו בקביעות היו בבעלות של הארט ושלי. כיצד ניתן לבקש ממני לבחון באופן אובייקטיבי את החשבונאות, רמת הרזרבות הכספיות, דרכי הניהול וכו' של בנק שלי עצמי? האם לא היה זה מקרה ברור של ניגוד אינטרסים? למעשה, לא. ישבתי והקשבתי לדו"חות הביקורת על הבנקים שלי בדיוק כפי שהקשבתי לדו"חות על עשרות בנקים אחרים ברחבי המדינה, ואם היה מתגלה שבנק הפר את אחת מתקנות המדינה (מה שלא קרה), הוא היה מקבל מזכר הבנות ונדרש לתקן את הטעון תיקון או להיענש בחומרה. והעובדה שהבנק בו מדובר היה, במקרה, בבעלותו של יושב הראש לא הייתה משנה דבר. כל אימת שדו"ח ביקורת שגרתי על אחד הבנקים שלנו עמד על סדר היום, דאגתי להקמת מחיצה מחשבתית בין האינטרסים שלי כבנקאי לבין אחריותי כיושב ראש. בגלל תפקידי, היה עלי להיות קתולי כמעט יותר מהאפיפיור. דאגתי

לכך שכל תג ופסיק של התקנות הבנקאיות ימולאו בקפידה. הדבר האחרון שרציתי היה לראות כותרת בעיתון המכריזה בקול ענות גבורה ש"מחלקת המוסדות הפיננסיים חוקרת נהלים לא תקינים בבנק הנמצא בבעלותו של יושב הראש שלה!" לאחר תשע שנים של ישיבות חודשיות ולאחר בחינת הנהלים במאות בנקים, חברות משכנתאות, חברות הלוואה וחיסכון וכדומה, הרגשתי שמספיק לי והודעתי למושל או'בנון שלא יחדש את המינוי שלי בשנת 2000.

בשנת 2002, כאשר קנינו את רשת הבנקים הרינגטון שבסיסה בריצ'מונד, אינדיאנה, השלימה חברת הייסטן בנקשרס את המיזוג העסקי הרביעי בגודלו במדינה באותה שנה. הודות לרכש זה, אנו נמנים עתה עם עשרת המוסדות הפיננסיים הגדולים ביותר הפועלים במדינה ומהווים את המוסד הגדול ביותר בבעלות מקומית מלאה. למרות שאני מסתכן בכך שאני נשמע כמו המסר שלי בדו"ח השנתי לבעלי המניות, עלי לציין שלמרות הסביבה העסקית העכורה בה אנו נמצאים כרגע והימשכות המצב של שערי ריבית נמוכים כפי שלא היו מעודם, כל הבנקים שלנו רווחיים ואנו צופים תקופה של צמיחה וביצועים טובים בעתיד.

פרק כ' | פוליטיקה ועדיפויות

כפי שצוין בפרק הקודם, התמניתי ליושב ראש הדירקטוריון של מועצת המוסדות הפיננסיים על ידי המושל אבן ביי והמינוי שלי חודש על ידי יורשו בתפקיד, המושל פרנק או'בנון. מינויים אלו נעשו כתוצאה משנים רבות בהן תמכתי במפלגה הדמוקרטית, הן באינדיאנה והן במישור הלאומי. כניסתי לפוליטיקה של המפלגה הדמוקרטית קרתה הודות לבירץ', אביו של אבן ביי, כאשר הלה התמודד בשנית על מושבו בסנאט האמריקאי ב-1968. הסכמתי לארח בביתי ערב של גיוס כספים עבורו, ושם פגשתי לראשונה הן את הסנטור והן את אשתו המנוחה, מרוולה. שניהם היו כל כך רגועים ושלווים שנעשינו חיש קל חברים קרובים. מה שהרשים אותי ביותר אצל בירץ' היה תמיכתו העמוקה במדינת ישראל. הוא היה פעיל ביותר באגודת הידידות ישראל־אמריקה, מעורבות שמחזיקה מעמד עד עצם היום הזה.

שמתי לב שלסנטורים אמריקאים יש שלוש סיבות אופייניות לתמיכה בישראל. הראשונה היא שיש להם ציבור בוחרים יהודי משמעותי ומקושר היטב, והם יודעים שתמיכה גלויה במדינת ישראל תגרום לכך שציבור בוחרים זה יכבד אותם ויתמוך בהם כספית. שנית, פוליטיקאים אמריקאים נוצרים רבים תומכים בישראל מסיבות דתיות. הם רואים בריבונות יהודית בירושלים התגשמות של הנבואה המקראית ובשורה על שיבתו של ישו לעולם. לבסוף, רוב הפוליטיקאים האמריקאים תומכים בישראל מסיבות פוליטיות, אסטרטגיות ומוסריות. הם רואים בישראל, בצדק, את המדינה היחידה באזור בעלת מוסדות דמוקרטיים אמיתיים, כלכלה חופשית וצבא חזק. בירץ' ביי נמנה על הקבוצה הראשונה והשלישית. הוא

תמך בישראל מפני שזה היה הדבר הנכון לעשות מבחינה מוסרית... אך גם מפני שזה הביא לו תמיכה של אנשים כמוני, וחשוב יותר, של אדם שנהיה מורהו הרוחני ופטרונו הכלכלי, תעשיין מצליח שהיגר לארצות הברית מהונגריה, מיקלוס שפרלינג.

ערב אחד באביב 1977, סעדו בירץ' ומרוולה ארוחת ערב בביתנו יחד עם הארט וסימונה. היה זה ביקור חברתי לחלוטין. אני לא ביקשתי כל טובה שהיא והסנטור לא עסק בגיוס כספים כלשהו, רק ישיבה רגועה ושיחה. בירץ' שאל אם אנחנו עדיין בעסקי בתי האבות. השבתי בחיוב ואמרתי שאנו מרוצים מעמדותיו המביעות תמיכה איתנה במדינת ישראל. הארט ציין שאנו מיודדים עם מנחם בגין, ראש הממשלה הישראלי החדש שמונה זה לא מכבר ושהוא בטוח שבגין ישמח להיפגש עם תומך כה איתן של ישראל מהסנאט האמריקאי. בירץ' ציין שהוא מעודו לא ביקר בישראל אך שהוא תמיד רצה לעשות כן. אמרנו שננסה לארגן פגישה בדצמבר אם בירץ' מעוניין בכך. בני הזוג ציינו שבנם אבן יחגוג את יום הולדתו העשרים ואחד בדצמבר ושטיול משפחתי לישראל יהיה דרך מעולה לחגוג את הארוע.

אנה רות ואני התלווינו לבירץ', מרוולה ואבן לטיול בזק בישראל. חגגנו את יום הולדתו של אבן במלון המלך דוד בירושלים במסיבה ענקית בה נכחו אח"מים ישראלים רבים. מרוולה סיימה זה לא מכבר את כתיבת האוטוביוגרפיה שלה (מרוולה, מסע אישי, 1977), וחילקה עותקים למכובדים ולפוליטיקאים הישראלים שפגשנו, כולל יגאל ידין ושר הביטחון משה ארנס. ביקרנו ביד ושם, אתר ההנצחה לשואה שהוקם זה לא מכבר, וראיתי עד כמה התצוגה קורעת הלב הזו נגעה לליבם של בני משפחת ביי. כאשר ביקרנו בכנסת, נכנס בירץ' למשרדו של מנחם בגין והשניים החליפו טפיחות כתף. בירץ' לחץ את ידו של בגין והצהיר: "מרק הייסטן הביא אותנו לכאן בעיקר כדי לפגוש אותך ולשאול אותך שאלה אחת: איך אני יכול לעזור לך?"

"סנטור, ידוע לי שאתה ידיד נאמן של ישראל," אמר בגין באדיבותו האופיינית."היכנס, שב ובוא נדבר." אני עצמי יצאתי ושני הגברים דיברו מאחורי דלתות סגורות. איני בטוח מה נאמר בשיחה, אך למחרת נסע בירץ' באופן בלתי צפוי לטנג'יר – ללא משפחתו – כדי להיפגש עם מלך מרוקו. מן המפורסמות היא שהמלך היה אחד המנהיגים הערבים המתונים היחידים באזור שלא קרא מעל כל במה אפשרית להשמדתה של ישראל. איני בטוח, אך אני מנחש שיתכן שהסנטור ביי לקח עימו מסר של גישושי שלום שבגין שלח באותו זמן במאמץ להביא את נשיא מצרים סאדאת לשולחן המשא ומתן.

כמובן שאני ראיתי את עצמי כחסידו של מנחם בגין זמן רב לפני שדרכינו נפגשו בכפר ויתקין על סיפונה של האלטלנה כאשר נחרץ דינה ב-1948. נעשיתי מודע לקיומו של מנחם בגין שנים קודם לכן כאשר הוא כיהן כראש תנועת הנוער הרוויזיוניסטית בית"ר בפולין בשנות השלושים של המאה העשרים. לאחר המלחמה עלה בגין לפלשתינה יחד עם הצבא הפולני אחרי שהרוסים כלאו אותו בסיביר. הוא לקח את מושכות הארגון לידיו מיעקב מרידור ב-1943. שמעתי עוד על פעילותו מדוד שפיגל, האיש שגייס אותי לארגון בזלצבורג, אוסטריה ב-1946. דברי בגין על שחרור יהודי הופצו באמצעות עלונים ודפי פרסום בכל מחנות העקורים באירופה באותם ימים אחרונים שלפני ההכרזה על מדינת ישראל. המסר שלו שלהב את רוחם של צעירים וצעירות יהודים רבים כמוני, שהשתוקקו ליצור סוג חדש של יהודי, יהודי שסבל בתור קרבן במשך דורות, אך שלא יהיה במצב הזה יותר. יהודי שלא זו בלבד שהופיע מתוך האש והאפר של השואה, אלא גם הפך מצאן לטבח לגור אריה יהודה. דבריו של בגין העניקו ליהודי החדש קול – קול נלהב ובעל עוצמה רבה.

לאחר האסון של האלטלנה ואובדן תמימותי ברחובות חסרי הבית של תל אביב, וויתרתי לאט לאט על האידיאליזם של ימי נערותי שתודלק על ידי הרטוריקה של בגין והכתיבה ההרואית של

ז'בוטינסקי. כאשר החלטתי לעזוב את ישראל מתוך שאט נפש, כבר פחות או יותר מחקתי את מנחם בגין ואת כל תנועת חירות הימנית (ראה פרק 9). בן גוריון היה מבוצר היטב בעמדתו, ולמרות העובדה שבגין הקים מפלגת אופוזיציה קטנה לשלטון מפלגת העבודה, מפא"י, חשבתי שלא היה להם כל סיכוי להיות אי פעם בשלטון. עם שישה מושבים בלבד בפרלמנט הישראלי, הסקתי שזכרם של בגין וחסידיו מתנועת חירות ישקע בתהום הנשיה תוך זמן לא רב ושיראו בהם לא יותר מאשר עניין אבוד והערת שוליים בהיסטוריה הישראלית. כמו רבים אחרים, הערכתי שלא כראוי את נחישותו ועקשנותו של האיש.

לא פגשתי את מנחם בגין שוב עד יוני 1973, בחודשי הקיץ שלפני מלחמת יום כיפור בישראל. באתי לישראל כדי להשתתף בפגישת מחזור לציון עשרים וחמש שנים לעולי אלטלנה. היינו אמורים להיפגש בטקס פגישת המחזור, אך אני הגעתי לישראל כמה ימים קודם לכן כדי ללוות את אמי בביקורה הראשון בישראל. אמי אמרה שהיא מעוניינת להיפגש עם ד"ר יוסף בורג, שכיהן באותו זמן כשר הפנים של ישראל. בורג, שגילם עבור רבים את האידיאל הציוני הדתי של להיות גשר בין העולם החילוני לעולם הדתי, טען שהוא נולד בברלין, גרמניה, אך אמי האמינה שהוא בעצם נולד בבית השכן בעיירת מולדתנו, ברוטשין. היא הסבירה שבורג עזב את ברוטשין בגיל שנה כאשר אביו, שהיה ממנהיגי תנועת המזרחי, עבר לגרמניה לפני מלחמת העולם הראשונה. בורג היה חבר כנסת במשך כמעט ארבעים שנה, תקופת כהונה בה הוא התבלט כפוליטיקאי פרגמטי ממרכז המפה הפוליטית שהתפרסם בכישורי הנאום שלו ובשנינותו החריפה. בשנות השלושים היה בורג מראשי עליית הנוער וחבר בוועד המנהל של סניף פלשתינה בברלין. בנובמבר 1938, בליל הבדולח, הצילה אותו בעלת הבית שלו ממאסר של הגסטפו והוא הגיע לפלשתינה באביב שלאחר מכן על ויזה של סטודנט. בסוף מלחמת העולם השנייה חזר בורג לצרפת והיה יושב הראש

של המחלקה המרכז־אירופאית של תנועת המזרחי, שישבה בפריז. בורג חזר לישראל ב-1949 כמנהיג התנועה הדתית לאומית ונבחר לכנסת הראשונה. הוא המשיך להיות חבר כנסת ברציפות עד 1987, ואז, בגיל כמעט שמונים, פרש. במהלך התקופה הזו הוא כיהן כשר הבריאות, שר הדואר, שר הסעד, שר הדתות, שר המשטרה ושר הפנים. בעת פטירתו בגיל תשעים ב-1999, היה בורג מדינאי קשיש ונערץ של הפוליטיקה הישראלית ושל הציונות הדתית. הוא היה חבר הכנסת שכיהן בה למשך הזמן הממושך ביותר, מהכנסת הראשונה עד לכנסת הארבע־עשרה, תקופה של כמעט ארבעים שנה.

יצרתי קשר עם בורג והוא הסכים להיפגש עם אמי ואיתי. בזמן הפגישה סיפרתי לבורג על הרקע שלי ועל חוויותי על סיפון האלטלנה. הוא הציע שאלך לפגוש את מנחם, שהיה באותו זמן חבר בנסת ומנהיג ה"אופוזיציה הנאמנה", מפלגת חירות. בורג המליץ שאצור קשר עם יחיאל קדישאי, אותו הכרתי מהאלטלנה ושכיהן באותו זמן כעוזרו הראשי של בגין. למרות שציפיתי לפגוש הן את קדישאי והן את בגין בפגישת המחזור של עולי האלטלנה, תיארתי לעצמי שהם יהיו דוברים רשמיים ושלא יתאפשר לדבר איתם ביחידות. לכן, התקשרתי ליחיאל, הסברתי לו מי אני ואמרתי שאני מאוד רוצה להיפגש עם מנחם. יחיאל לא זכר אותי אישית אחרי עשרים וחמש השנים שחלפו, אך למרות זאת אמר שהוא ישמח לארגן פגישה למחרת במצודת זאב או במטה מפלגת חירות.

כשהגענו אמי ואני למחרת בבוקר, קיבל בגין את פנינו והזמין אותנו להצטרף אליו לכוס קפה. הוא שאל על אחי, הארט, אותו הכיר לראשונה דרך עבודתו למען ארגון הבונדס הישראלי. הארט ומנחם התיידדו תיכף ומיד ויצרו חברות אמיצה שנמשכה עד סוף ימיו של בגין. בגין היה אדיב ביותר והרעיף עלינו קסם של העולם הישן בשוחחו עם אמי על החיים בפולין לפני המלחמה. הוא ואני דיברנו מעט על האלטלנה ועל פגישת המחזור הממשמשת ובאה. כיצד חלפו עשרים וחמש שנים במהירות כה רבה? שוחחנו אודות מצבו

הפוליטי העכשווי ואודות הצורך לפצות את האלמנות והיתומים של לוחמי הארגון שנהרגו במלחמת העצמאות, שלא קיבלו כל פיצוי מממשלת העבודה. הוא לא ביקש ממני כל תמיכה כספית בפגישה זו. זה קרה כמה שנים מאוחר יותר כאשר בגין התמודד על תפקיד ראש הממשלה.

בשנת 1976 השתתפתי בוועידה הדו־שנתית של האיגוד האורתודוכסי בוושינגטון די.סי. אנה רות והרב שלנו, רונלד גריי, התלוו אלי. הדובר המרכזי היה מנחם בגין, וביקשו ממני להציג אותו לקהל, שהיה מורכב כולו מיהודים אורתודוכסים. כאשר בגין הגיע למקום בו התקיימה הוועידה, מלון ווטרגייט המפורסם, הוא התקשר אלי וביקש שאבוא לחדרו בדרך לארוחת הערב. כאשר הגענו, הוא התגלח והתארגן לאחר הטיסה הארוכה מישראל. הוא הציע לנו מיץ תפוזים ואמר שהוא שמח על כך שאני מציג אותו הערב.

שוחחנו מעט בעודו מסיים להתלבש ויצאנו מהחדר בלווית המאבטח שלו בדרכנו לאולם הסעודה. בדיוק כשפנינו למסדרון המרכזי, קפץ איש קטן ועמד בדרכנו באוחזו דיוקן גדול על בד. ראיתי שזה דיוקן די בינוני של בגין שצויר בצבעי מים.

"סליחה, מר בגין," אמר האיש בעברית מושלמת. "רציתי שתראה את הציור הזה שציירתי במיוחד בשבילך." ראיתי את האיש הזה קודם לכן באולם התערוכה מוכר את ציורי צבעי המים הסתמיים שלו בנושאי יודאיקה. בגין התבונן בתמונה ולבסוף אמר: "יפה מאוד".

"אני שמח שזה מוצא חן בעיניך. זה למכירה, אתה יודע," הכריז הצייר.

"כמה זה עולה?" שאל בגין.

"עשרה דולר," הייתה התשובה. בגין חיפש בכיסיו אך מצא רק לירות ישראליות. "אני מצטער," הוא אמר בהתנצלות, " אך זה עתה ירדתי מהמטוס ואין לי כסף אמריקאי." הוא הביט אל המאבטח. "מה איתך? יש לך עשרה דולר?"

"ירדתי מאותו מטוס שאתה ירדת ממנו, מר בגין," ענה המאבטח. החלטתי להיכנס למערכה. לקחתי עשרה דולר ושמתי אותם בידו של הצייר, בעודי אומר לו: "אל תפריע למר בגין עכשיו. הוא צריך ללכת. הנה לך עשרה דולר ובבקשה צא מדרכנו." לקחתי את יצירת המופת, ומאוחר יותר דאגתי לכך שיביאו אותה לחדרו של בגין. אני חושב שסביר להניח שבגין השאיר את התמונה בחדר בעזבו את המלון.

בארוחת הערב הצגתי את בגין ברגש רב ביותר ותיארתי אותו כאדם מיוחד במינו. סיימתי במילים: "ועכשיו גבירותי ורבותי, לעונג רב הוא לי להציג בפניכם את ראש הממשלה הבא של מדינת ישראל, השר מנחם בגין." הקהל פשוט השתולל. הם הריעו, שרקו וצרחו. אני זוכר שראיתי את הרב גריי קופץ על השולחן כדי לבטא את התרגשותו והסכמתו. לאחר שהקהל נרגע, נשא בגין נאום באנגלית שהדגים מדוע היה לו שם של נואם בחסד. הוא דיבר מהלב אודות שורשי הציונות וכמיהת הדורות לגאולה ולהתחדשות. דבריו נגעו בליבות הקהל כפי שלא נגעו בו דברי נואמים עד אז ומאז. אני ישבתי ליד הברון אדמונד דה־רוטשילד ויכולתי לראות עד כמה נגעו דבריו של בגין לליבו. בגין נאם במשך למעלה משעתיים, עד הרבה אחרי חצות, אך הקהל לא הניח לו להפסיק. לאחר מילות סיכום וניסיון לשבת, המשיך הקהל לדפוק על השולחנות עם הסכו"ם עד שהוא נכנע וחזר למיקרופון למשך שעה נוספת כדי לדבר על המצב העכשווי של הפוליטיקה הישראלית.

לאחר הארוחה, בסביבות 2:00 לפנות בוקר, חזרנו בגין ואני למלון שלו. הוא עצר, הביט בי ואמר: "מרק, הצגת אותי הערב כראש הממשלה הבא."

"כן, אדוני. אני מאמין שזה היה משפט נכון," השבתי.

"אם כך, עליך לעזור לי לגרום לזה לקרות. אני רוצה שתהיה חבר בקבינט מסע הבחירות שלי." נדהמתי מאחר וידעתי שפגישות הקבינט מתקיימות בישראל. "אל תדאג בנוגע למרחק," הוא אמר.

"תפקידך יהיה לגייס כספים בארצות הברית ואז נאמר לך להיכן להעביר את הכסף." הסכמתי בו ברגע ובגין אמר שיחיאל יחזור אלי עם הפרטים.

לאחר כשישה חודשים, טסתי לישראל כדי להשתתף בפגישה הראשונה של קבינט מסע הבחירות. הפגישה התקיימה בתל אביב, ברחוב רוזנברג 1, בדירתו הפרטית של בגין. רעייתו של בגין, עליזה, קיבלה את פני בכניסה לדירה והכניסה אותי כדי להציג אותי בפני את המשתתפים האחרים. כמובן שיחיאל קדישאי היה שם וכן יצחק שמיר, עזר ויצמן, אליהו בן אלישר וחיים לנדאו. לפני שיכולתי לשבת עם המטה הכללי של חירות כדי לתכנן את אסטרטגיית מסע הבחירות הממשמש ובא של מנחם, עצרה אותי עליזה והוציאה חתיכת נייר מארנקה.

"מרק, אני מסתובבת עם הפתק הזה כבר הרבה זמן בציפיה לפגישה איתך," היא אמרה.

"מה זה?" שאלתי.

"כתוב כאן שאנחנו חייבים לך עשרה דולר מפני שקנית למר בגין ציור בפעם האחרונה שהוא היה בוושינגטון. לפי חשבוני זה יוצא שמונים לירות, אז הנה לך." היא הושיטה לי את הכסף ואני נרתעתי.

"איני רוצה לקחת את הכסף," אמרתי.

"אתה חייב לקחתו," היא ציינה. "מנחם אומר שהוא שלך ושעלי לתת לך אותו." ראיתי שהיא רצינית ושאני מסתכן בהעלבתה אם לא אסכים לקבל את הכסף. הודיתי לה ושמתי את שמונים הלירות בכיסי.

מרגע שישיבת האסטרטגיה החלה, היא תפסה תאוצה ונמשכה למשך למעלה מיומיים. יצרנו מבנה שלם של מסע בחירות וסידרת יעדים ספציפיים לגיוס כספים. עלי הוטלה המשימה לזהות תומכים עשירים של בגין בארצות הברית ולבקש מהם תמיכה כספית. שלא כמו היום, באותו זמן יכול היה אזרח אמריקאי לתרום סכומים בלתי

מוגבלים לפוליטיקאי ישראלי. פניתי לרבים ממכרי בארגון היהודי האורתודוכסי שהריעו כה ממושכות לבגין בוועידה. פניתי למכרי מתחום בתי האבות. פניתי לכל מי שיכולתי לחשוב עליו והסברתי מדוע ישראל זקוקה לבגין ומדוע בגין זקוק לתמיכתם. גיוס הכספים הוכתר בהצלחה והסכום שנאסף עלה על היעד המקורי כמעט בכל סקטור.

הכסף שגייסנו הופנה לא רק להפחתת החוב של המפלגה שהצטבר עקב העובדה שהיא תמכה כספית במשפחות החיילים שנפלו בשורות הארגון, משפחות שלא קיבלו ולו אגורה אחת ממפלגת העבודה השלטת. הכספים שימשו גם למימון מערכת הבחירות המוצלחת של בגין, שבחירתו לראשות הממשלה בעקבותיה פתחה פרק חדש בפוליטיקה הישראלית. ההיסטוריה כבר רשמה את הישגיו של בגין בזירת המקרו של האירועים העולמיים. הישגו האדיר בעיצוב הסכם שלום עם המדינה הערבית בגדולה ביותר באזור הביאה לו את פרס נובל לשלום ואת המקום הראוי לו בהיסטוריה. הישגיו של בגין בזירת המיקרו לא זכו לפרסום כה גדול, אך במובנים רבים הם בעלי משמעות רבה יותר. למשל, הוא שינה את המדיניות הישראלית ביחס לחשבונות בנק בחו"ל שסיבכה את לאה ויצחק רבין. באותו זמן לא הורשו ישראלים לצאת לחוץ לארץ בלי לקבל רשות מהמדינה מראש. בנוסף, לא הותר להם לקחת יותר מ-100$ כאשר הם נסעו, דבר שהפך קניית פריט כלשהו בחוץ לארץ ללא פתיחת חשבון בנק סודי בחוץ לארץ לבלתי אפשרי. לכן, רוב הישראלים בעלי האמצעים שיכלו ליסוע לחו"ל לעתים קרובות היו בעלי חשבונות בנק לא חוקיים בארצות רבות. בגין ביטל את כל המערכת האבסורדית הזאת. אזרחי ישראל היו מעתה חופשיים לצאת מארצם ללא מגבלות של אשרות וסכומי כסף. כעת יכול היה כל אדם להיות בעל חשבון בנק בכל מקום בתנאי שהוא הצהיר על כך בגלוי. כפי שאמר מלומד ישראלי אחד: "בן לילה הפסקנו להיות גנבים קטנים."

בגין הנהיג סידרת רפורמות כלכליות שהצליחו, לאט לאט, לנתק את ישראל משורשיה הסוציאליסטיים השיתופיים לכיוון של כלכלת שוק חופשי. הייתה זו משימה קשה בה נחל בגין הצלחה חלקית בלבד. כל מי שמכיר את דרכי הפעולה הפנימיות של המערכת הפוליטית־כלכלית הישראלית מבין שיש שם תשתית בירוקרטית מבוססת היטב בת עשרות שנים שלא ניתן לחדור אליה, בלי קשר לאוריינטציה הפוליטית של ההנהגה. כמו קרחון, החלק הגלוי לעין של מבנה הכוח הישראלי מייצג רק חלק קטן ממנו. הגוש השקוע העצום שלא ניתן להזיזו, שקיים כפי שהוא בדיוק מתחת לפני השטח, מבודד בצורה כה טובה באמצעות האינטרסים המוקנים לו והוא כה מסור להנצחתו העצמית עד כי הוא אינו לוקח כל סיכון שימיסו אותו. זכורני שנפגשתי עם שר האוצר של בגין, פרופסור יורם ארידור, תיאורטיקן מבריק ובעל אידיאולוגיה כלכלית של שוק חופשי. הוא בכה על כתפי על כך שהוא אינו יכול להשיג דבר במונחים של מדיניות כספית או מוניטרית בגלל הרשת המבוצרת של הפקידים שלא איכפת להם מכלום פרט למועד הפסקת הקפה הבאה. אם הוא ניסה לפטר עובד לא יעיל מסקטור כלשהו, שותקה המדינה מיד בשביתה גדולה. הוא פקח את עיני לעובדה שאדם החזק ביותר במדינת ישראל אינו הנשיא, ראש הממשלה או הרב הראשי... אלא ראש ההסתדרות, שיכול לשתק את כל המדינה בהנד עפעף. ליבי יצא אל האיש הטרגי והמתוסכל הזה והתחלתי להבין את אחיזת המלחצים בה החזיק השמאל במדינה – מצב שהיה תוצאה של ארבעים שנות סוציאליזם בסגנון בן גוריון.

כל אמריקאי המנסה לעשות עסקים בישראל מבין עד מהרה מי באמת אוחז במפתחות הממלכה. אני זוכר את מאמצי השווא שלנו לקנות ולהפעיל בנק בישראל. נציג ההסתדרות סח לי בסוד: "אני רוצה להיות שותפך ביוזמה זו, מר הייסטן."

"איך אתה יכול להיות שותף שלי אם אתה אחראי על הפיקוח על האינטרסים של העובדים שלי?" שאלתי. "עליך להחליט. אתה

צריך להיות או סוציאליסט או קפיטליסט. אינך יכול להיות גם כזה וגם כזה. הם לא הולכים ביחד."

מה שהוא באמת רצה זה לגבות מיסים שבועיים קבועים מהעובדים ובו בזמן לקבל מההנהלה חלק מהרווחים. למדתי חיש מהר שההסתדרות עומדת בין העובדים לבין ההנהלה עם יד בכיס של כל אחד מהם.

אני תקווה שכל זה ישתנה יום אחד וישראל תצטרף לעולם המודרני ותנטוש את שרידי השורשים הסוציאליסטים שלה. אני מאמין שזה יקרה מתישהו, אך זה לא יהיה קל לנתק את המדינה ממורשת ארוכת טווח זו.

מעורבותי במסע הבחירות של בגין ב-1977 הובילה לתפקידי המתמשך בארגון הציוני האמריקאי של חירות, קבוצת תמיכה וגיוס כספים המקדישה את עצמה לקידום האג'נדה הימנית של ישראל. התמזל מזלי לכהן כנשיא הלאומי של הארגון, תפקיד אותו ירשתי מאחי הארט לאחר תקופת כהונה ארוכה ופורה שלו.

האינטרסים שלי בשנים האחרונות אינם מוגבלים לעסקים ופוליטיקה. משיכתי לחדשנות שנוצלה כל כך טוב בשנותי בג'נרל מילס תמיד נותרה בקרבי. כתוצאה מכך, קיבלתי פטנט נוסף ב-1999, אך הפעם לא עבור מכונה של בית חרושת. לא, פטנט זה היה עבור התקן שמעניק מימד מחודש לפריט אמנות דתי.

כשנכנסתי יותר ויותר לעולם היהדות, המשכתי ללמוד אודות המנהגים והטקסים המהווים קיום מצוות יהודי. אחד המנהגים העתיקים והמקוימים ביותר הוא המנהג של מזוזה בפתח הבית. המילה "מזוזה" מתייחסת למגילת קלף הקבועה על קורת הדלת של הבית היהודי. מנהג זה נובע מציווי ישיר בספר דברים פרק ו' פס' ט' האומר: "וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך." כפי שמסופר בתורה, הצטוו היהודים לזהות את בתיהם במצרים העתיקה כדי שהמלאך הנושא את המכה העשירית (מכת בכורות) יפסח על הבתים שדלתותיהם מסומנות.

מאז מסמנים היהודים את דלתותיהם על ידי קביעת קלף בדלת. רוב המזוזות כוללות שני קטעים מספר דברים (פרק ו' פס' ד'-ט' ופרק י"א פס' י"ג-כ"א). במשך דורות נבנו קורות הדלת מאבן והקלף של המזוזה הוכנס לחריץ קטן שנחצב בקורה הימנית. כאשר הוחל בשימוש במסגרות דלת מעץ, השתנה המנהג כך שהקלף הוכנס למיכל אנכי דקורטיבי באורך של שישה עד תשעה סנטימטר. המיכל קובע לשליש העליון של קורת העץ באמצעות דבק, מסמרים או ברגים. ההלכה אומרת שהמזוזה תפנה פנימה, כך שראשה יצביע על הדרך פנימה, אל תוך הבית. על רוב בתי המזוזה כתובה האות 'ש', המייצגת את המילה "שדי" שפירושה "בורא חוקי הטבע". יהודים דתיים שמים מזוזות על כל דלתות הבית (פרט לדלתות חדרי האמבטיה והשירותים) וכך נהגנו גם אנו בביתנו באינדיאנפוליס. ב-1997 שיפצנו את הבית והרכבנו על רבים מהקירות והדלתות לוחות ציפוי מעץ אדר. לאחר שחיברתי מחדש את הראשונה מבין כתריסר המזוזות של הבית, גיליתי שיש בעיה. יעצו לי לבדוק את התוכן של כל מזוזה אחת לשנה כדי לוודא שהקלף לא נפגם. תהליך זה היה כרוך בהוצאת הברגים וקביעת כל המזוזות מחדש, דבר שגרם נזק רציני ללוחות העץ היפיפיים שלנו. הייתה מוכרחה להיות דרך שתאפשר הן לשמור על הציווי הדתי והן למנוע את הרס ציפוי העץ החדש שלנו. לאחר שחשבתי על העניין במשך מספר ימים, התיישבתי ושרטטתי שרטוט גס של מזוזה מסוג חדש שסברתי שתפתור את הבעיה.

המזוזה שעלתה בדעתי כללה שני חלקים מעץ, למרות שניתן להשתמש גם בפלסטיק או במתכת. הבסיס הוא מלבן שטוח שנקבע על הדלת לתמיד בעזרת שני ברגים, והוא מתוכנן כך שיוכל להישאר על הדלת לזמן בלתי מוגבל. לאורכו של הבסיס נחצבו שני חריצים, עם מגופה בולטת בקצה התחתון. החלק השני הוא הבית של הקלף. ניתן לגלגל את הקלף ולהכניסו לפתח שהיה בתחתית הבית. לאורכו של הבית יש בליטות אורכיות משני הצדדים שמתאימות בדיוק

לחריצים שבבסיס. אחרי שהקלף מוכנס לבית המזוזה, ניתן להשחיל את בית המזוזה עצמו לאורך חריצי הבסיס עד שהמגופה עוצרת את הבית. המגופה גם אוטמת את בית המזוזה ומגנה על הקלף מפני פגעי מזג האוויר. עם מזוזת הייסטן כזו יכולתי להסיר את בית המזוזה מהבסיס בקלות, לבדוק את הקלף ולהחזיר את בית המזוזה למקומו בלי לפגום בקורות העץ של הדלת.

התחלתי להכין את השרטוט הסופי וארגנתי בניית אב טיפוס. לאחר בניה של כמה יחידות ובדיקתן בשטח, רציתי לוודא שהן לא עומדות בסתירה לציווי דתי כלשהו. ביקשתי חוות דעת רשמיות מרבנים וממלומדים ברחבי העולם וקיבלתי תשובה חיובית מכולם. כל דבר שמסייע לאנשים לקיים מצוות הוא דבר חיובי וקדוש בהגדרה. אחר כך הראיתי את האב טיפוס לעורך דין בתחום הפטנטים, שבדק ומצא שדבר מסוג זה לא נרשם מעולם במשרד הפטנטים. חשבתי שאם בית המזוזה הזה יזכה לפופולריות, אני רוצה לשלוט על תפוצתו. לא רציתי לראות אותו נמכר עבור רווח בתור מזכרת לתיירים, למשל. לכן, הוריתי לעורך דין להגיש בקשה לפטנט, שאושרה על ידי ממשלת ארצות הברית ב-16 במאי, 1999. מאוחר יותר קיבלתי פטנט גם מממשלת ישראל. ככל הידוע לי, זהו ההתקן היחיד בעולם כולו שהינו בעל פטנט רשום כשמטרתו העיקרית היא להקל על קיום ציווי שניתן על ידי אלוקי ישראל ליהודים במצרים לפני כ-3,200 שנים.

מאז קבלת הפטנט, ייצרתי כמויות של מזוזות הייסטן ותרמתי אותן לארגוני צדקה יהודים לשימוש כתמריץ בגיוס כספים. הפדרציה היהודית המקומית, למשל, מעניקה מזוזת הייסטן לכל מי שתורם לקרן ההקדשה שלה. לאחרונה יצרו איתי קשר מקרן מורשת מנחם בגין. הם רוצים לקבל כמעט מאתיים מזוזות לשימוש במוזיאון מורשת בגין בירושלים העומד לפני סיום הקמתו. הם גם מתכננים למכור את בית המזוזה בחנות המתנות שלהם. אני מקווה שקוראי הספר הזה יעצרו במוזיאון במסעם הבא לירושלים ויקנו כמה מזוזות

בהיותם שם. מזוזת הייסטן מעוצבת במוטיב עכשווי יפייפה ואין כל ספק שהיא תזכה להערות ולמחמאות.

כיום קבועות מזוזת הייסטן בדלתות יהודיות בקהילה היהודית הקטנטנה במקום שנקרא פעם סטניסלבוב. זוהי תוצאה של מסע מדהים שאחי ואני עשינו לאחרונה חזרה לעיירת הולדתנו ברוטשין, המתואר בפרק הבא.

פרק כ"א | חזרה לברוטשין

בקיץ 2002 יכולתי סוף סוף להגשים חלום שנשאתי עמי במשך למעלה משישים שנה. אחי ואני חזרנו לעיירת הולדתנו, בוהורודזני. הארט ביקר שם תשע שנים קודם לכן, אך עבורי היה זה המפגש הראשון עם עיירת ילדותי מאז אותו לילה בו התגנבה משפחתנו מהעיר, בדיוק לפני ההסתערות הנאצית. מטרת ביקורנו באוקראינה הייתה להקים אנדרטה מאבן במקום בו נקברו רוב יהודי ברוטשין. גילוי המצבה עמד להתקיים ביום הזיכרון השישים ליום שבו האמנו שההרג התבצע, במקום שנקרא אז בשם סטניסלבוב ושנקרא היום איוונו־פרנקובסק. הארט הגיע מישראל ואני באתי מלונדון לנקודת המפגש שלנו בוורשה, שם התכוננו למסענו חזרה לברוטשין.

לאחר שהגענו לאוקראינה, נסענו ישירות לברוטשין בטנדר, בלי לעצור באיוונו־פרנקובסק. כשהגענו לברוטשין, יצאנו הארט ואני מהמכונית והתחלנו ללכת מקצה אחד של הרחוב הראשי לקצהו השני. עברנו על פני הכנסייה והבאר של העיירה, שניהם ציוני דרך מימי ילדותנו שאפשרו לנו לאתר במדויק את מקום בית משפחתנו בעבר. כיום שוכן שם בית הדואר. ניסיתי למצוא את עץ האגוזים הישן שהיה בחצרנו ושעליו טיפסתי תמיד בתור ילד, אך הוא לא היה שם. שמנו לב לכך שמבנה בית הספר הציבורי הישן הוא עכשיו מועדון ספורט. במבנה הסמוך עמד בניין בו שכן בעבר בית המרקחת שהיה בבעלות יהודית. הבעלים של בית המרקחת היו אחת המשפחות החילוניות היחידות בעיירה. איש מהם לא שרד, כולל חברי, בנו של הבעלים. חיפשתי, לשווא, את מרכז הספורט והמרכז הקהילתי הישן, הסוקול, בו למדתי לנגן בחצוצרה בתור ילד.

הכישורים שרכשתי שם מאפשרים לי להיות הבעל תוקע של בית הכנסת שלנו בימים נוראים עד עצם היום הזה.

בהתבוננו בכנסייה האוקראינית־אורתודוכסית הגדולה (שהייתה קתולית בעבר), נזכרתי שבין שתי מלחמות העולם היה שם מנזר שאוכלס בעיקר על ידי מסדר דתי של נזירים אפורים. סבי היה מקלל אותם בקללה "האחים הפייגעלעך" מאחר והם תמיד קיצרו את דרכם לחצר הכנסייה דרך השטח שלנו. הם נהגו עגלות חציר עצומות, והיו מתגלגלים בחלק האחורי של שטחנו כדי להיכנס לחצר הכנסייה דרך שער גדול בצורת קשת. תנועה זורמת זו הביאה להרס חוזר ונשנה של גדר הלבנים אותה הקמנו כדי להפריד בין השטח שלנו לשטח שלהם. בכל פעם שהם הפילו חלק מהקיר, היה עלינו לתקן אותו בעוד זיידה מגיש תלונה להנהלת המנזר. הוא התחנן בפניהם שיסעו קצת הלאה וישתמשו בשער הראשי שמעבר לפינה כדי להימנע מנסיעה בשטחנו. לאחר שהם סגרו את השער האחורי לזמן קצר בתגובה לתלונותיו של זיידה, הוא היה נפתח מחדש. נראה היה שהנזירים נהנו ליסוע בדרך האחורית שעברה בשטחנו פשוט כדי להתעלל ביהודי הקשיש. מצב זה נמשך שנים ארוכות. המצב נעשה כה גרוע עד כי זיידה ניסה לפנות לבית משפט כדי לרסן את הזרם התמידי הזה של נזירים חמסנים, אך באותם ימים, יהודי שניסה למצוא צדק בבית משפט אזרחי היה פחות או יותר עניין אבוד מראש. זיידה החליט לפנות לסמכות גבוהה יותר עם הבעיה המטרידה הזו.

בקהילה הסמוכה של צ'ורטקוב, ליד בוצ'אץ', היה רב מפורסם שנודע, באופן לא מפתיע, בכינוי הרבי מצ'ורטקוב. הרב עבר לווינה כדי להמשיך בלימודו, אך עדיין הייתה לו משפחה גדולה וקבוצת תלמידים בצ'ורטקוב. אחת לשנה היה הרבי מצ'ורטקוב חוזר לעיירת הולדתו לביקור ואז הוא היה מקדיש זמן לשיחה עם כל מי שרצה לדבר איתו. בתחילת שנות השלושים נהג זיידה לעלות לרגל לצ'ורטקוב כל אימת שנודע שהרבי יהיה שם. כפי שהיה נהוג, היה

זיידה נותן לרב תרומה כספית קטנה יחד עם קוויטל. הקוויטל היה חתיכת נייר עליו כתב האדם המעוניין להיפגש עם הרב את בקשתו או את המסר שהוא רצה שהרב יעביר לשמים. האנשים האמינו שלרב יש קשר ישיר לקדוש ברוך הוא, ולכן העברת מסר באופן זה היא מהירה יותר מאשר באמצעות תפילה. במשך שנים רבות, בכל פעם שזיידה נסע לחלות את פני הרב, הוא מסר לו קוויטל עם אותה בקשה: "הפסק את הסגת הגבול של הנזירים הללו בתוך שטחי ואת הרס קיר הלבנים". הרב נהג לקרוא את הפתק, לשאול שאלה או שתיים, ולהסכים לפעול לפתרון הבעיה. לבסוף, לאחר שנים רבות עם אותה בקשה, התרגז הרב. פניו קדרו בקראו שוב את אותו מסר של זיידה, והוא נשא את עיניו וקרא לו.

"אברהם יחיאל מיכל" (שמו של סבי), הוא אמר ביידיש. "בוא הנה." כשזיידה הגיע לקדמת החדר, הביט בו הרב ישירות ונזף בו:

"כל שנה אתה בא לכאן ונותן לי את אותו הקוויטל על הנזירים וקיר הלבנים שלך. מספיק כבר. זה יגמר כשזה יגמר. איני רוצה לראות את הקוויטל הזה שוב – לעולם. הבנת?" תוך כדי אמירת המילה האחרונה נטל הרב את חתיכת הנייר, קרע אותה לגזרים והשליך את החתיכות על הרצפה. זיידה חזר הביתה בעצב וסיפר לנו את אשר ארע. נראה שהוא לעולם לא יצליח להוציא את האבן הזאת מהנעל שלו. אבל אז התערב הגורל... או משהו דומה...

כמה שבועות אחרי ביקורו המאכזב של זיידה אצל הרב, הביאו הנזירים שוב עגלה עמוסת חציר לחצר הכנסייה ושוב נסעו דרך השטח שלנו והפילו את גדר הלבנים כדי לעבור דרך קשת האבן העצומה שהוליכה לחצר הכנסייה. העגלה הייתה מלאה עד אפס מקום. החציר נערם בה בגובה המקסימלי האפשרי והשתפל משני צידי העגלה המתאמצת. נזיר אחד ישב במושב הרכב ונהג את הסוסים שמשכו את העגלה. נזיר נוסף ישב גבוה על ערימת החציר כדי ללחוץ אותו כלפי מטה בעזרת משקל גופו. בדיוק כאשר העגלה עברה מתחת לשער, הסוסים נבהלו והחלו לדהור. גופו של הנזיר

שישב על ערימת החציר נמחץ בחוזקה אל קשת האבן וראשו של הנזיר נערף בצורה איומה. גופו נקרע לחתיכות בדיוק כמו הקוויטל של זיידה שנקרע בידי הרב. מאותו יום ואילך, היה השער האחורי סגור באופן קבוע וכל העגלות נכנסו לכנסייה דרך השער הראשי, כך שהם עקפו את שטחנו. כמובן שהיהודים המאמינים בשטטל שלנו ראו בתקרית זו אימות לכוחות המיסטיים של הרבי מצ'ורטקוב.

מסתבר ששמע התקרית התפשט ברחבי העולם. שנים רבות מאוחר יותר יצרו איתי חסידיו של הרבי מצ'ורטקוב קשר וביקשו ממני להקליט את הסיפור הזה. הם האמינו שזו עדות ליכולתו העל טבעית של רבם לעשות ניסים.

יתכן שחשתי בעוד ניסים על טבעיים של הרב כאשר התהלכנו ברחובות הקודרים של ברוטשין בגשם הדקיק שטפטף בשעות אחר הצהרים המאוחרות. עברנו ליד הבניין בו שכן בעבר המקווה של הקהילה. כיום יש שם שלט גדול המכריז על כך שזהו "בניה", בית מרחץ ציבורי. הרחוב שליד השוק, שאכלס פעם את כל חמשת בתי הכנסת של העיירה שנשרפו מזמן, מאכלס כיום את מטה המשטרה העירוני. זכר בית הכנסת הגדול המעוטר והמרשים (הגרוויסע שול) שעמד לצד ה"סטרנר שול" הקטן יותר, בו התפללו חסידי העיירה קרם עור וגידים בדמיוני. כמה היה הרחוב הזה מלא מדי שבת. כיום אין שם כל שלט, ציון או מזוזה. אין דבר שהוא שמראה כיצד היהודים רקדו, בכו, צחקו והתפללו ברחוב הזה במשך למעלה מאלף שנים. במה חטאנו שמגיע לנו עונש כזה? להימחות ללא הותר זכר כאילו לא הינו קיימים מעולם? לפעמים אכזריותה של ההיסטוריה קשה מנשוא.

למרות שנאמר לי שבית הקברות הישן שמלפני המלחמה אינו קיים יותר, רציתי לראות את המקום במו עיני. המשכתי ללכת בגשם עד שהגעתי לשלט שציין את המרחק לעיירות סמוכות רבות. "אתה יודע שיצאת מהעיר," אמר המדריך שלנו.

"אני יודע," השבתי. "אך זה אמור להיות המקום בו היה בית הקברות היהודי, איפה שהבובה (סבתא) שלי קבורה". התבוננתי בשטח ולבסוף נפלו עיני על שאריות של גדר ברזל ישנה.

"הנה זה!" קראתי. "אני מכיר את הגדר הזו. זה המקום. פה היה בית הקברות. אני בטוח בזה." לא הייתה כל מצבה או ציון כלשהו שזיהה מה שנראה כמו אחו ריק עם כמה בתים בקרבת מקום. זיהיתי את אחד הבתים כמקום מגוריו של הקברן הלא יהודי שהיה מתחזק את בית הקברות. הממשלה הקימה בקדמת השטח מפעל ציבורי להמרת גז. האם יתכן שבבחרם דווקא בבית הקברות היהודי הנטוש כמקום המתאים להקמת מפעל גז חשבו לעצמם בהומור שחור חולני: "יהודים וגז... זה מתאים ביחד"?

להארט לא הייתה מטריה והוא חזר לרכב. המדריך הצטופף מתחת למטריה שלי ושאל אם יש משהו שברצוני לראות. "כמובן," אמרתי והוא הוביל אותי לקצה השדה לכיוון גזע עץ חלול.

"אתה רואה את העץ הזה? מאתיים יהודים קבורים לידו, בדיוק כאן." הוא הסביר שכאשר הגרמנים כבשו את ברוטשין ב-1941 ולפני שאלף היהודים ששרדו נשלחו לסטניסלבוב ביולי 1942, היה במקום הזה קבר אחים גדול. גופות של יהודים שנרצחו בעינויים, רעב, ירי ומחסור הושלכו לכאן, לעתים בקבוצות של תריסר. אני בטוח שזה המקום אליו השליכו את גופתו של הזיידה האהוב שלי אחרי שהוא הוצא להורג בפומבי בגלל שהוא סרב, באומץ, להיות חלק מהיודנראט (המועצה היהודית שהייתה קיימת בכל קהילה שנשלטה על ידי הגרמנים ושאולצה לנהל את הגטו ולארגן את המשלוחים למחנות הריכוז). אמרתי קדיש על סבי ועל האחרים וחזרתי לאט לרכב כדי ליסוע לאיוונו־פרנקובסק.

כשהגענו לאיוונו־פרנקובסק, הלכנו לאתר בו נקברו שאר יהודי ברוטשין. הוליכו אותם למקום שנקרא המטחנה של רודולף, אותה הפכו האוקראינים למשחטת יהודים. במהלך קיץ 1942 הוכנסו אלפי גברים, נשים וילדים יהודים חפים מפשע וחסרי הגנה לתוך הבניין

והותקפו בכל כלי שהיה זמין: סכינים, גרזנים, אקדחים, פטישים, במרחץ דמים בלתי פוסק. הגופות, שטרם התקררו, הועברו בעגלות לאחד מבורות הקבורה שנחפרו קודם לכן על ידי יהודים אחרים, שם הורידו מהן את דברי הערך והשליכו אותם להירקב. המצבה שלנו ציינה את מקום מנוחתם האחרון של חברים רבים של משפחתי המורחבת.

קיימנו טקס הקדשה פשוט בנקודת הציון, ואמרנו שהמקום הזה לא צוין בכל דרך שהיא במשך שישים שנה בדיוק ושמעתה ואילך ידעו עוברי האורח והמבקרים מי הושמד כאן. הכנו מראש רשימות של שמות הקרבנות, והארט ואני הקראנו אותם בקול אחד אחד. כשהארט הקריא, הוא עצר והביט בי בקראו את השם של ברטה המר. זיכרון מסוים פילח את מוחי. ברטה המר הייתה המיילדת של העיירה. היא הייתה אישה נאה וגדולה שיילדה אלפי תינוקות, הן יהודים והן לא יהודים, לתוך זרועות אימותיהם. סביר להניח שבסוף היא נרצחה באכזריות על ידי אחד או יותר מהאוקראינים שהיא הביאה לעולם. הנחשים האלו גמלו לה בהכשת מוות.

זיכרון הילדות המוקדם ביותר שלי קשור לברטה המר. הייתי ילד בן חמש ושיחקתי עם חברי ביום אפריל בהיר כאשר ברטה המר מצאה אותי ואמרה לי שכדאי לי ללכת הביתה כי החסידה בדיוק השאירה בביתי חבילה. רצתי הביתה וראיתי את אחי התינוק בפעם הראשונה. עכשיו, למעלה משבעים שנה לאחר מכן, הוא מקריא את שמה ומכבד את זכרה.

פרט להתפרצות הרגש הקשורה לברטה המר, לא חשתי כל תגובה רגשית נראית לעין במהלך הטקס. לא בכיתי או התרגשתי כלל. הייתי אדיש, מרוקן, חסר רגשות – כמעט מרוחק ממה שקורה. האם אזלו דמעותיי? האם נעשיתי כה קשוח ואדיש? הייתי מנוכר מהמציאות העכשווית, אך יתרה מזאת, הייתי מנוכר גם מהמציאות של 1942.

במבט לאחור ובניסיון לנתח את רגשותי, או, ליתר דיוק, העדר הרגשות שלי, באותו זמן, אני חושב שאני מבין עכשיו את אשר ארע אז. אני רואה בהתקשות ליבי אמצעי הגנה נגד כוחות השנאה שמחקו את עמנו באותו זמן. סבורני שזה היה גם אמצעי הגנה נגד האוקראינים של היום שמצאו לנכון למחוק כל זכר ליהודים בארצם. "אם אין בלבכם או בזיכרונותיכם מקום לעמי, איני יכול להרשות לעצמי להיות חלש עקב רגשנות. אם אתם יכולים לדחוף את היהודים כה עמוק באדמה עד כי איש לא יזכור שהיינו פה, גם אני אסיר כל שריד של חיבה שיתכן שהייתה לי למקום הזה." כפי שהילד הוצא מברוטשין לפני שנים כה רבות, כך הוצאה ברוטשין מהילד בנקודה מסוימת לאורך הזמן. כאשר חציתי את האוקיינוס האטלנטי כדי להקים לעצמי בית חדש באמריקה, גמרתי אומר לבער את כל זכרונותי מהעולם הישן וכל שנותר הוא בור שחור בוער. חשתי כמי שנולד מחדש כאמריקאי ונעשיתי אמריקאי לכל דבר. הצלחתי להגשים את השינוי הזה ותוך כדי נפרדתי מכל שריד של קשר רגשי שיתכן שהיה לי עם עברי. למרות שעשיתי מאמץ מודע לבער את אישיותי האירופאית הישנה, לעולם לא וויתרתי על זהותי היהודית.

בעת ביקורנו באיוונו־פרנקובסק, גיליתי שהמצבה שלנו אינה המצבה היחידה המציינת מקום השמדה. לפני המלחמה היה למשפחת רוטנברג מפעל עץ בבוהורודזני. ביתם היה ממוקם בדיוק מול שלנו, מעבר לכיכר השוק. יכולנו להביט מהדלת הראשית שלנו ולראות אותו. שלא כמו סבי, שעסק בחטיבת עצים לייצור קרשים, עסקה משפחת רוטנברג בחיתוך העץ ממש. זכורני כיצד נרצח אחד האחים רוטנברג בשנות השלושים על ידי שודד פלטוריסטי אנטישמי. אח נוסף, אברהם, או האח אייב כפי שנהגו לקרוא לו, נדד בין הכפרים בעגלה עם סוס, מתחבא מאחורי שיער פרוע וזקן ארוך ועונד צלב גדול על צווארו, ומכר חוטים, מחטים וצורכי תפירה אחרים מדלת לדלת.

גיליתי שאחות נוספת מבית רוטנברג שרדה את המלחמה. שמעתי על כך שנים רבות מאוחר יותר כאשר טיילתי ברחוב במונטריאול עם כלתי הטריה, אנה רות. זה היה בסתיו 1952, כאשר חשבתי שעוברת אורח נראית לי מוכרת ביותר. עצרתי על עומדי ואמרתי לאנה רות: "אלוקים אדירים! זאת אידה. זאת אידה רוטנברג מברוטשין." קראתי לה והיא הסתובבה לכיווני. מבט של מבוכה הפך להלם כאשר היא זיהתה מי אני.

לאחר איחוד מחדש קצר, גילית שאידה היגרה לקנדה ומעולם לא נישאה. אידה קישרה אותי עם אברהם, שהתגורר אז בארצות הברית. באותו זמן לא יכולתי להיכנס לארצות הברית ולכן תקשרנו אברהם ואני באמצעות הדואר או בטלפון. באחת משיחות הטלפון, סיפר לי אברהם על גורלה של אחות נוספת שלו. אחות זו, ששם נישואיה היה פרידלנדר, ושני ילדיה, שילמה לאזרח פולני כדי שיחביא אותם בבונקר תת קרקעי שלו למשך הכיבוש הגרמני. אחד הילדים חלה בפוליו והיה בעל מום. הילד היה באותו גיל כמו אחי הארט והזכרתי לאברהם כיצד הביא אותו הארט לבית הספר בברוטשין מדי יום בעגלה מאולתרת קטנה. השלושה שהו במחבוא במשך שנות המלחמה הארוכות והאפלות וחיכו לשחרור. באופן מפתיע, לא גילו אותם והם הצליחו לצאת מהמחבוא בחיים בתום המלחמה.

כאשר הצבא האדום שחרר סוף סוף את פולין, פחד הפולני, שהיה עד עתה המושיע של המשפחה, שהאחות תגלה לסובייטים שהיא נתנה לו סכום גדול במזומן, והוא רצח אותה ואת שני ילדיה באכזריות כדי להבטיח את שתיקתם. אברהם סיפר לי כיצד הוא מצא את גופותיהם והביא אותם, בחשאי ובקושי, לסטניסלבוב כדי לקבור אותם קרוב לקבר האחים בו נקברו שאר בני משפחתו. אי אפשר היה לקבור אותם בברוטשין שכן כבר לא היה שם מקום קבורה ראוי. כל הקברים היהודים של לפני המלחמה חוללו ובית הקברות היהודי הפך לשדה מרעה לפרות.

כאשר ביקרנו באתר הקבורה באיוונו־פרנקוסבק (לשעבר סטניסלבוב), חיפשתי במיוחד את ציון הקבר שבנה אברהם במו ידיו. בעזרת הרב קולזניק, שאימת את סיפורו של אברהם על הזוועה, מצאתי את המצבה המצופה שחור, מצבה שנראתה 'כאילו יצרו אותה והעמידו אותה במהירות. המצבה הורכבה מלוח שיש מצופה באבן שחורה, רכה יותר, בה יכולתי לראות שרידים של שלושה שמות חרוטים, אם כי כבר לא היה ניתן לקרוא את הכתוב. יחד עם אחי הארט, אמרתי קדיש על השלושה וחשבתי: "לפחות אנחנו יודעים איפה הגופות שלכם קבורות. אשר לקרבנות האחרים שהושלכו לכאן, לעולם לא נדע מי קבור היכן."

אידה רוטנברג לא הייתה היחידה שגיליתי בחיים במונטריאול באותם ימים. זכורני שהייתי בבית הכנסת המקומי בסוכות ושם, באחד המושבים, ישב ניצול נוסף מברוטשין, בנג'מין ראובן. בנג'מין היה חבר וותיק של משפחתי ואף אחד מאיתנו לא ידע אם השני חי או מת וגם לא ששנינו מתגוררים במונטריאול. סיפרתי לבנג'מין שאידה רוטנברג בחיים וגרה במונטריאול. הוא עמד על כך שניפגש לאיחוד מחדש של ברוטשין. כמו יהודים בכל רחבי העולם באותם ימים מתוקים־מרירים של לאחר המלחמה, נאחזנו זה בזה וניסינו לארוג כל חוט של חיים שיכולנו למצוא. כמובן ששמחנו על כך שאנו בין החיים, אך כאשר הבנו שרוב האנשים מהעולם הישן כבר אינם, כבדו ליבותינו ועינינו מלאו דמעות.

ישבנו סביב שולחן האוכל של ראובן וניסינו לדווח על אלו שניצלו ואלו שלא.

"תמיד חשבתי שאם מישהו ישרוד זה יהיה נתן ווסר, בנו של האופה. הוא היה כזה בחור גדול. אבל הוא לא שרד."

"מה עם האופה השני, בוז'י קניגסברג? הוא שרד, לא?"

"כן. הוא תמיד היה קרוב לגויות בעיר. כנראה שאחת הגויות שלו הצילה אותו."

"מה עם הבן של השוסטר, נפתלי גולד? מה איתו? שמעתי שהוא מת בתאונת ג'יפים באיטליה אחרי המלחמה לאחר שהוא הסתתר ביערות ונלחם לצד הפרטיזנים במשך שנים."

"שמעת על הפוליטיקאי הישראלי הזה, יוסף בורג? ידעת שהוא מברוטשין? בטח. סם היפשמן סיפר לי את כל הסיפור. הוא נולד שם והוריו לקחו אות לברלין כשהוא היה בן שנה. אחד מבני דודיו, כך אני חושב, היה קומוניסט בכיר ונשלח לכלא קרטוס־ברזה בפולין לפני המלחמה. כאשר הרוסים השתלטו על פולין, הבחור חזר והתחיל לעשות הרבה רעש, אז הרוסים שלחו אותו לסיביר. מדוע שלחו הרוסים קומוניסטים־אחים לכלא? מי יודע. אולי הוא היה מהזן הלא נכון. אולי הם אהבו רק סטליניסטים והבחור הזה היה טרוצקיסט. לך תדע. מכל מקום, בכך שהם כלאו אותו במחנה בלא רוסי הם הצילו את חייו, שכן זה מנע מהנאצים להרוג אותו."

"אתה מכיר את משפחת לוסטר? אני חושב שהם ניצלו. אתה זוכר אותם. הם גרו ליד לפיס ומשפחתו. הם גם היו בעסקי העצים. פגשתי את לוסטר כשהייתי בישראל. הוא מייצר בגדי נשים בתל אביב. הוא ניצל כמוני – על ידי שירות בצבא הרוסי."

"אם כבר מזכירים את לפיס, ידעת ששני אחיו היו גם הם בצבא הרוסי? כן, המסכנים נהרגו בקרב בפרוסיה המזרחית בימים האחרונים של המלחמה."

"זה גם מה שקרה לשכטר. ואתה זוכר את פרופסור קופלמן (ששינה את שמו לשטרן) ואת חיים ברו? שניהם חיים ובריאים בישראל".

"אתה זוכר את האישה של ראובן? הייתה לה רגל אחת יותר קצרה מהשניה. כן, היא ניצלה. היא עזבה מתי שאנחנו עזבנו. אנחנו נסענו בעגלה אך בעלה והיא הלכו ברגל. אני זוכר את הבעל. הוא היה קונה יריעות עור מאבי ומעצב מהם עיטורים לשוליים העליונים של הנעליים. הוא היה מוכר את העיטורים שהוא הכין לסנדלרי העיר,

שהיו תופרים אותם על הנעליים. הם עברו את המלחמה ברוסיה ואחר כך הצליחו להגיע לישראל.

"אני זוכר את הוריך, בנג'מין," אמרתי לראובן. "אביך, נפתלי, היה חסיד ואמך לבשה מטפחת ראש. הם מכרו תפוחים במשקל בשוק, נכון?"

"נכון," הוא אמר. "אתה זוכר את אחי?"

"כמובן. אחיך חיים," השבתי. אחד מבניו, אחיין שלך, היה החבר הכי טוב שלי בשנות הילדות."

"מישהו זוכר את דוד שמרלצלר?" הוא מתגורר בדייטון, אוהיו. הוא אומר שהוא קרוב שלי אבל אני לא מכיר בו," אמרתי. זה גרם לפרץ צחוק כאשר סיימנו את מסענו בים הזכרונות.

בסוף הערב כבר הזכרנו כמעט כל אדם מברוטשין ששרד את המלחמה. אולי חמישים מתוך אלפיים חמש מאות איש נותרו בחיים. מה הייתה התכונה המשותפת שלהם? מדוע חמישים אלו שרדו והאחרים מתו כולם? כמובן שבמקרים רבים זה היה עניין של מזל. אולי בן דודו של יוסף בורג לא חשב שהוא בר מזל כאשר שלחו אותו לגולאג הרוסי, אך למרות זאת, הוא נשאר בחיים כתוצאה מכך. במקרה של אחרים, כמו אבי, הייתה זו החלטה רציונלית שהתבססה על מידע מהימן לצד חוסר רצונו השקול להשלות את עצמו לחשוב שהוא יוכל להסתדר איכשהו תחת שלטון הנאצים. יש כאלו, כמו קניגסברג, שהתחבאו ושרדו. אחרים, כמו פרידלנדר ושני בניה, התחבאו ולא שרדו. אני נוטה להאמין שרק אלוקים יודע את התשובה לשאלה מדוע גורלם של כמה היה להמשיך לחיות בעוד כל האחרים נדונו למוות. איני חושב שאבין זאת אי פעם, אבל איכשהו העובדה שהייתי שם, על האדמה הספוגה בדמם של כה רבים מבני עמי, חשתי בו זמנית חוסר אונים וגאווה. לא יכולתי לשנות את גורלם האכזרי של משפחתי וחברי, אך הייתי גאה בכך שלא שכחנו אותם.

הזכרונות ממטבחו של ראובן הציפו אותי כאשר הלכתי חזרה למצבה שהקמנו. כאשר הלכתי בגשם, ראיתי עצי פרי – עצי אגס

ותפוח – עצים שופעים שיתנו בקרוב פירות בשלים. עצרתי על עומדי ונעצתי מבטים כאשר זיכרון שטף אותי בגשם המתמשך. ראיתי בעיני רוחי קבוצת ילדים וילדות, בגיל לא גבוה מחמש־שש. ילדים יהודים מתוקים ומלאכיים ההולכים בעקבות המורה שלהם ליער שמאחורי בית הספר – בית ספר שפעם עמד במקום בו אני עומד עתה, עשרות שנים רבות מאוחר יותר. עכשיו המורה מחלק לילדים זרעים. לחלק יש זרעים של תפוח ולחלק זרעים של אגס. לחלק, כמוני, יש זרעים משני הסוגים. הילד הקטן שהוא אני, הילד שקוראים לו מונג'י, רוצה לזרוע את שני הזרעים ביחד כדי לראות מה יקרה. כמה מהילדים הקטנים האלו שזרעו את העצים שראיתי היום עודם בחיים? רק אני ותו לא. עולמם של הילדים והילדות הקטנים האחרים הפך לאפר לפני שנים רבות. האם עלי לבכות אותם? האם עלי לתת לדמעותי להשקות את העצים שהם זרעו לפני זמן כה רב? איני יכול. איני חש דבר. לא עצב, לא חרטה. מאומה. מאומה פרט לקהות שתשכון בליבי עד יום מותי.

חזרתי לעיירה בזמן שהגשם פסק. נכנסתי לרכב ונסעתי משם ללא מבט לאחור. לא אחזור למקום הזה שוב. לא בגלגול הזה.

סוף דבר

הסיפורים שאספתי בספר זה יכולים להיראות בדיוק כך ולא יותר: אוסף של אפיזודות, תמונות שסודרו באלבום החוויות שלי. אך ניתן גם לראותם בהקשר רחב יותר, כחוט במארג של החוויה היהודית במאה העשרים. אני מעדיף את האפשרות השניה, לא מתוך יוהרה או התפארות. הרי ישנם רבים שסיפוריהם מרתקים יותר, נועזים יותר ומלהיבים יותר מזה שלי. כל אחד מאיתנו רוצה להאמין שלחייו יש משמעות והחיפוש אחר המשמעות הזו הוא המניע כמה מאיתנו לשמר את רגעי המפתח של החיים בספר זכרונות מסוג זה. זאת, כדי שנוכל לשאול בכנות לא "מה משמעות החיים?" אלא "מה משמעות החיים האלה?" או, ביתר דיוק, "כיצד מעשיר חוט זה את המארג לתוכו הוא נטווה?" אשאיר לאחרים להשיב על השאלות הללו. ברם, אני כן חש צורך לשתף אתכם בכמה ממחשבותי האישיות על משפחתי, קהילתי והעתיד. אלו ההיבטים של חיי שמעניקים להם את משמעותם האמיתית ביותר.

ראשית, כמו יהודים רבים שניצלו מהתופת עם גוף שלם אך עם נפש מרוסקת, אני חש תשוקה עזה לעשות ככל יכולתי כדי לבנות איכשהו מחדש את מה שאבד. יש המכנים זאת מנטליות של השואה, אך יש בי דחף עצום להחיות מחדש את משפחות הייסטן/הלפרן בדרך כלשהי. לפני המלחמה הייתה המשפחה שלנו משפחה דינאמית ומגוונת בצורה יוצאת דופן. אני משתוקק לראות את אותה תאווה לחיים ואת הלכידות המשפחתית החזקה נשמרת בין ילדיו של הארט לילדי, נכדינו והנינים שלנו. מסיבה זו חיברנו הארט ואני ב-1999 הצהרת ייעוד ששאפה להנציח כמה מהערכים המשפחתיים שאנו רוצים להנחיל לצאצאינו.

בצמוד לדחף זה, יש בי הערכה עמוקה למוסדות הדמוקרטיים והחירויות הפוליטיות מהם אנו יכולים ליהנות כאזרחי ארצות הברית. למרבה הצער, כדי שרוב האנשים יפנימו את ההערכה לחירויות מהן הם נהנים באמריקה, יש צורך לשלול אותן מהם קודם לכן. כל מי שחי תחת דיכוי, יהא זה הקומוניזם הסובייטי, הנאציזם הגרמני או החוסייניזם העיראקי, מבין ומוקיר את ההזדמנויות שיש לנו, האמריקאים. בדיוק עכשיו, בכותבי שורות אלה, מוקרנות על המסך ללא הרף תמונות של עיראקים צוהלים המסירים מעל צווארם את עול העריצות לאחר שחרור ארצם על ידי הכוחות האמריקאים והבריטים. רק מי שחי תחת עול כזה יכול להזדהות באופן מלא עם העיראקים השמחים הללו. לרוע המזל, שום כוח אמריקאי לא בא לשחרר אותנו מהעריצות הנאצית עד שרובנו הושלכנו לכבשנים. העובדה היא שמעולם לא היו לנו בשטטל ההזדמנויות כמו שיש לנו בארצות הברית – ובמידה פחותה יותר בישראל. התעלמות מהזדמנויות כאלו וחוסר ניצולן המלא היא טרגדיה.

כשאני אומר "לבנות מחדש", כוונתי לפעולה של מסע מדלות גמורה לשגשוג מלא – בכל תחום בחיים. כאשר יצאנו מהשואה היינו ארבעה בלבד, היינו חסרי פרוטה ומנינו רק שני דורות. היום אני יכול לאמר שהיה לי קשר עם שבעה דורות, המכסים טווח של מאה חמישים שנה לאורך שלוש מאות שונות. אני זוכר את הסבא רבא שלי, וכמובן את סבי ואת אבי. חייתי מספיק כדי להכיר את ילדי, נכדי וניני, ואם אצליח לחיות עוד קצת, יתכן שאכיר גם דור שמיני. בהתחשב בעובדה שהיהדות כולה מונה רק בת מאה ועשרים דורות, הרי ששמונה דורות מהווים חלק משמעותי ביותר. אל לנו לבזבז את ההזדמנויות שהוענקו לנו. במקום זה, עלינו למנף אותן על מנת לבנות את משפחתנו מחדש בכל צורה אפשרית.

איני מתייחס רק לגאולה רוחנית אלא גם להתחדשות כלכלית ופיסית. אם אנו, כהורים, יכולים להעניק לילדינו עזרה בטיפוס בסולם בתחילת דרכם, עלינו בהחלט לעשות זאת. העלאת הסף ההתחלתי

מאפשרת לנכד להתחיל את הקריירה שלו מנקודת התחלה גבוהה יותר מאשר שלב הכניסה. אני תקווה שבכך שאנו מאפשרים לילדינו להתחיל את דרכם המקצועית משלב מתקדם יותר מזה שהיה לנו, הם יוכלו להתקדם יותר מאיתנו.

אך מה שיותר חשוב מעזרה כספית הוא העובדה שהמבוגרים במשפחתנו חייבים להוביל באמצעות דוגמא אישית. עלינו להוות דוגמא לערכים אותם אנו רוצים להנחיל לילדינו.

כפי שסופר באחד הפרקים הקודמים, בננו הבכור, אדי, נולד ב-1953 כאשר אשתי, אנה רות, הייתה בת תשע עשרה בלבד. אדי קיבל תואר שני בראיית חשבון מבית ספר קלוג לעסקים באוניברסיטת נורת'ווסטרן ועבד שנים רבות בתפקיד המנהל הכספי הראשי של החברה שלנו. ב-1973 מילא אדי את ליבי גאווה כאשר הוא התנדב לשירות לאומי בישראל בזמן מלחמת יום כיפור. הוא אב לשלושה ילדים נהדרים: סם, המשרת כעת בצה"ל, אמנדה, סטודנטית באוניברסיטת וושינגטון בסנט לואיס, וביאנקה, תלמידה בתיכון נורת' סנטרל. שלושת הילדים למדו באקדמיה העברית של הייסטן לפני לימודיהם התיכוניים. היום אדי הוא צוללן נלהב וצלם ימי והוא מקיף את הגלובוס בחיפושיו אחר זירות תת־מימיות אקזוטיות.

בננו השני, מייקל, נולד בטקסס שנה וחצי לאחר לידתו של אדי. בהתחשב בתשוקתו ללמוד יהדות, לא הופתעתי ביותר כשהוא הודיע לי שהוא רוצה ללמוד בישיבת איתרי בישראל אחרי התיכון.

באיתרי התחיל מייקל לקיים אורח חיים יותר דתי־אורתודוכסי. נישואין בגיל מוקדם הינם דבר מקובל בקרב שומרי המצוות, ולכן לא הופתעתי כאשר מייקל התקשר אלי מישראל בשנות העשרים המוקדמות לחייו כדי לספר לי: "אבא, מצאתי את האישה איתה אני רוצה להתחתן." הוא החל לתאר את אהובתו, שולמית, ואז הטיל את הפצצה. "ודרך אגב, אביה הוא לייבלה וויספיש."

וייספיש היה מפורסם, כמעט ידוע לשמצה, בקשריו עם פלג אנטי־ציוני ביהדות הנקרא "נטורי קרתא" (שומרי החומות). חברי קבוצה זו מאמינים שריבונות יהודית בירושלים תושג רק באמצעים משיחיים ולא באמצעים חילוניים. חסידי הקבוצה הזו נתפסו כשוליים הסהרוריים של ישראל. למרות שאביה של שולמית היה קשור לקבוצה זו בצעירותו, הוא התנתק מהם שנים לפני שמייקל פגש בבתו. למרות זאת נשאר אות הקלון, בראש ובראשונה מפני שוויספיש התפרסם בכך שהוא נסע לאו"ם ב-1951, וכינה את עצמו שר החוץ של נטורי קרתא, כדי למחות בקול נגד גיוס נשים לצה"ל.

"אבא, הוא לא קיצוני," הבטיח לי מייקל. מייקל הסביר לי שחותנו לעתיד הוא צאצא של משפחה שגרה בירושלים למשך שישה דורות לפחות. הוא היה מלומד המתבטא בבהירות ובן תורה שזכה לכבוד לצד היותו אחת הסמכויות העולמיות בנושא חייו והגותו של הפילוסוף פרידריך ניטשה. מייקל תאר אותו כיהודי עניו וצנוע, אב לאחד עשר ילדים, שהתפרנס מיצירת ומכירת תפילין שנעשו בעבודת יד ומהרצאות בנושא ניטשה.

כמובן שכשהתקשורת בישראל שמעה על האירוסין, הם קפצו על הסיפור בלהיטות. "בן של מנהיג אמריקאי ציוני ינשא לבתו של שר החוץ של נטורי קרתא לשעבר," זעקו הכותרות. וויספיש ואני תוארנו כאויבים בנפש וסיפור האהבה תואר כ"מונטגיו נגד קפולט" (מרומיאו ויוליה). האמת היא שהמציאות היא ססגונית הרבה פחות. כשטסתי לישראל כדי לפגוש את מחותני לעתיד, גיליתי שוויספיש, בגזרת שומרי אמונים, הוא כל דבר פרט לקיצוני הקנאי שתואר בתקשורת. הוא היה יהודי פשוט, דתי מהעולם הישן, וכשהשיחה נסבה על העבר, הוא היה כנה וברור.

"כבר אין לי איתם כל קשר," הוא הסביר בהתייחס לזיקתו הקודמת. "היום אני חי בצנעה, כפי שאתה רואה, ורואה את עצמי כאזרח מדינת ישראל. כמו כל ישראלי, לפעמים אני מסכים עם הממשלה ולפעמים לא. כמה מבני משפחתי הם ימנים וכמה

שמאלניים – הם כולם בני משפחתי. לא עמדתי בדרכם של אותם אלו מילדי שהחליטו לשרת בצבא."

יותר חשוב מהתרשמותי מאביה, אנה רות ואני התרשמנו עמוקות משולמית, כלתנו לעתיד. היא הייתה – ועודנה – יפיפייה מרשימה שבטחונה העצמי, הקסם שלה וחמימותה הכנה כבשו את ליבותינו בדיוק כפי שהם כבשו את ליבו של מייקל. הנישואין בין השניים נמשכים כבר עשרים ושש שנים והניבו שישה נכדים נפלאים. בתחילה נולדו התאומים, דינה ודובי, ואחריהם אסתר, צבי, ישראל ויונתן.

דינה ובעלה איתמר כהן מתגוררים באינדיאנפוליס עם שני ילדיהם, ארי ויעל. דובי ואשתו טלי מתגוררים בישראל עם בתם יהודית. אסתר ובעלה שלמה צ'יל מתגוררים במונסי, ניו יורק עם בנם ידידיה. צבי מתגורר גם הוא בישראל עם אשתו רחל.

מיכאל נעשה גדול בתורה בזכות עצמו. הוא ממלא את חובתו ומחזיק את הספריה היהודית המשפטית והפילוסופית הגדולה ביותר במדינת אינדיאנה.

עם הדגש שמשפחתנו שמה תמיד על חינוך יהודי, לא הופתעתי יתר על המידה כאשר בתנו הגדולה יותר, מוניקה, הביעה את רצונה ללכת בעקבות אחיה במסלול של לימודי יהדות מתקדמים. "אבא," היא אמרה לי, "אתה חייב לעשות בשבילי מה שעשית בשביל הבנים." הסכמנו, ומוניקה חזרה הביתה עם יותר מאשר חינוך יהודי מעולה. היא פגשה את בעלה לעתיד, ד"ר סטיבן רוזנפלד, בעת היותה סטודנטית בטורו קולג' בניו יורק כשהוא למד בבית הספר לרפואה על שם איינשטיין. סטיב למד את לימודיו התיכוניים בישיבת "נר ישראל" בבולטימור, ומאחר והקהילה הדתית בה הוא גדל לא ראתה לימודי חול בעין יפה, הוא נרשם בסתר לתכנית הקדם־רפואה באוניברסיטת ג'ון הופקינס. לאחר שסטיב סיים את תקופת ההתמחות שלו כרופא מרדים בבית החולים קווינס קולג' בניו יורק, עברו מוניקה והוא להתגורר באינדיאנפוליס. כיום נחשב סטיב

למרדים מעולה והוא מועסק כחבר סגל בבית הספר לרפואה של אוניברסיטת אינדיאנה. מוניקה סיימה תואר שני במידענות ועובדת כיום כספרנית במשרד לחינוך יהודי באינדיאנפוליס. יש לה שם של מכניסת אורחים לדוגמא והיא מהווה משאב אמיתי של הקהילה בתחומי הכשרות וקיום המצוות. מוניקה וסטיב הם הורים גאים לשישה מנכדינו הנפלאים: שלום, אסתר, אהרן, התאומים אפרים וסיריל ורחל. נכון לעכשיו שלום ואשתו לאה מתגוררים בבולטימור עם בנם יוסף פינחס.

בת הזקונים שלנו, ג'ודי, חגגה לאחרונה את יום הולדתה הארבעים. היא ובעלה, ניל קיי, מלונאי דרום אפריקאי מצליח, מתגוררים ברעננה, ישראל, ויש להם ארבעה ילדים נהדרים: משה, המשרת כרגע בצה"ל, גבריאל, בנימין וזקי. ג'ודי פעילה ביותר ומסורה לפעילויות צדקה הן כאן והן בישראל.

כמובן שיש לתת לכל ילד ונכד את החופש לבטא את אופיו הייחודי בתוך מסגרת בעלת גבולות ברורים. חלק מהמסגרת הזו היא משמעת וכבוד לזולת, המסייע לחיזוק קשרי המשפחה. אמון בין־דורי הוא אמצעי נוסף לבניית הקשרים הללו. לפעמים קל יותר לילד לבטוח בסב או סבתא מאשר בהורה. סב וסבתא צריכים להיות נכונים תמיד להקשיב לכל בעיה המעסיקה את אחד מנכדיהם.

היהדות שלנו מחייבת אותנו ומגנה עלינו מפני הדרכים ההרסניות של החיים. אני מאמין באלוקים הממלא תפקיד פעיל בחיינו, אך הקשר של כל יחיד לאלוקים תלוי באדם עצמו. יותר מהפילוסופיה המשותפת, המורשת היהודית היא זו הקושרת אותנו יחד. כיהודים, יש לנו מורשת עשירה וגאה ביותר, ולמרות שההיסטוריה של משפחתנו עתירה בטרגדיה גדולה, הרי שגאווה ביהדותנו למרות ההיסטוריה הזו היא שמחזקת ומחיה אותנו. אני מאמין שכוחנו הגדול ביותר וחובתנו הגדולה ביותר היא ללמד כל דור ודור את הלשון, ההיסטוריה, המנהגים והמוסר של עמנו. ללא הדברים הללו, אנחנו פשוט קבוצה של קרובי משפחה. כפי שמורים

לנו לפני קריאת שמע בתפילת שחרית של חול, עלינו ללמד את ילדינו ללמוד תורה וגמרא באהבה. זוהי, ככל הנראה, חובתנו הגדולה ביותר.

כפי שסופר בפרקים הקודמים של ספר זה, הארט ואני גדלנו בבית כשר שהיום היו מכנים אותו דתי, למרות שאז, בעבר, ראינו את עצמנו פשוט כנורמלים... בדיוק כמו כולם. כפי שתואר בפרקים האמצעיים, לאחר שהגעתי לאמריקה ירדה רמת הדתיות שלי כששאפתי להסיר מעלי את כסות הפליט מהעולם הישן ולהפוך לאמריקאי לכל דבר, שנטמע בסביבתו. בשנים מאוחרות יותר, בעיקר הודות לאנה רות, שהייתה האחראית הראשית לכך שגיליתי את אמונתי מחדש, נקשרתי יותר להוראות המקוריות והמהותיות של היהדות, ובהן זה אני מוצא נחמה עצומה וכוח כאשר אני עוסק בשאלות הרבות הלא ידועות וחסרות המענה של קיומי. לדוגמא, השלמה עם האובדן של מיליוני יהודים, כולל בני משפחתי, בשואה. כיצד יכול אני לפתור את הפשע הזה ועדיין להאמין באל כל יכול וצודק? כדי לענות על כך, אני פונה לרעיון של גלגול נשמות או גלגול מחילות. המדרש מספר לנו שבעוד שרק עצמותיו של יוסף נלקחו לארץ ישראל ביציאת מצרים, הרי שהאל גלגל את עצמותיהם של כל היהודים שנקברו במצרים בזמן היותם עבדים שם בגלגול מחילות כל הדרך לארץ הקודש, שם הם נשארו. אני מאמין שדבר זה נכון גם בנוגע למיליוני היהודים המעונים. נשמותיהם נמצאות איתנו כיום ונהנות ממקום מרומם בישראל. שלא כמו כמה ניצולי שואה, אף פעם לא כעסתי על אלוקים. לא ניסיתי להעמיד את אלוקים למשפט או להאשים אותו בהפרת הברית. למרות שעברתי תקופות קשות ביותר בחיים, במיוחד בישראל בסוף שנות הארבעים, הרי שתמיד כוונו כעסי וחרדותי כלפי אנשים אחרים ולא כלפי האל.

אשר לעתיד, אני אופטימי ביותר. אני צופה תור זהב של שלום עולמי וקידמה כאשר מדינה מדוכאת אחת אחרי רעותה תנער מעליה (לפעמים עם מעט סיוע צבאי) את כבלי העריצים והדיקטטורים

שלה. ימיהם של שרידי ה+כלים הללו של המאה העשרים ספורים. אין במאה העשרים ואחת מקום לכאלו מסוגם של קסטרו, קים־ג'ונג־איל או ערפאת. וכשהעולם יעשה יותר דמוקרטי, הוא יהיה יציב יותר מבחינה פוליטית ולכן מתקדם יותר מבחינה כלכלית. כל שצריך לעשות הוא להתבונן בסין כדי לראות את ההשפעה שיש לחירות אישית על רמת החיים. אני תקווה שהמנהיגות הפוליטית הישראלית תלך בדרכיו של הנשיא בוש בסילוק משטרים מסוכנים כמו הטאליבן האפגני וחברי מפלגת הבעת' של חוסיין, והחלפתם במנהיגות דמוקרטית האוהדת יותר את המערב. אני מאמין שזה בדיוק מה שיש לעשות בשטחים. יש להדיח את ערפאת ולראות בו את הדיקטטור שהוא תמיד היה לפני שניתן יהיה לקוות לפתרון כלשהו של הבעיה הפלשתינאית. (עכשיו, עם הדפסת המהדורה השניה של ספר זה, ערפאת כבר אינו בין החיים.)

אני חוזה גם את המשך הצמיחה של משפחתנו מחיל אל חיל כאשר אנו בונים אותה מחדש ומכוונים אותה כלפי העתיד. וזו, אני מניח, הסיבה העיקרית בגללה רציתי לכתוב את קורותי, כדי שכאשר לא אהיה כאן יותר, יקראו בני המשפחה עתידיים את דברי ויבינו מדוע הדברים הם כפי שהם ומדוע עלינו לעשות את אשר עלינו לעשות.

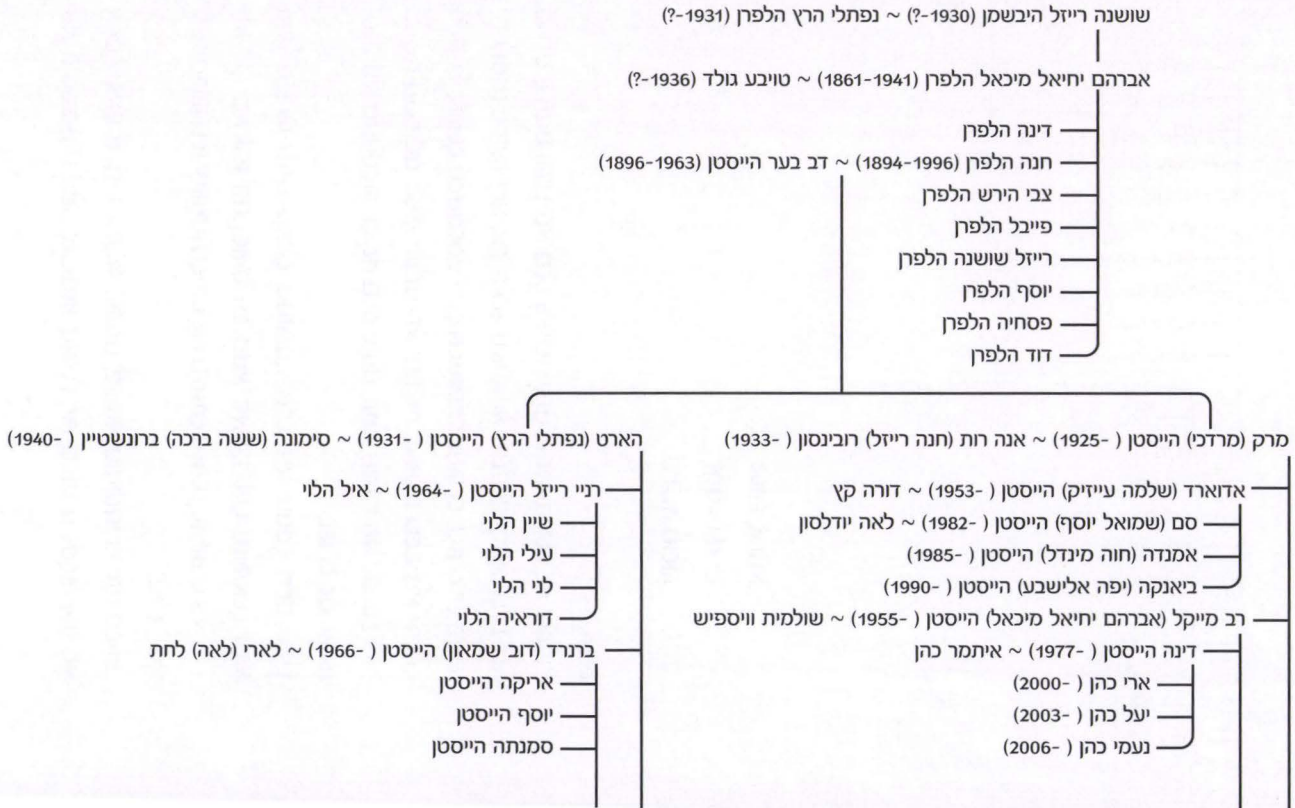
כמו רוב האמריקאים, אני רואה בעצמי פטריוט. אך שלא כמו כמה אמריקאים, איני לוקח את הברכות מהן אנו נהנים בארץ זו כמובנות מאליהן. בגלל הרקע שלי כמהגר – בגלל שנעשיתי אמריקאי מבחירה – אהבתי לארצי היא יותר מוחשית ואולי גם יותר נלהבת מזו של רוב האחרים. אני רואה בעצמי, יחד עם הורי ואחי, חלק מאותם "המונים מצטופפים העורגים לחירות" של אמה לזרוס. אני באמת מאמין שאלוקים ברך את ארצנו ושברכות אלו הגיעו אלי ואל צאצאי. במבט לאחור, ניתן לאמר בכנות שמעולם לא הייתה בדברי ימי העולם אומה אחרת שנתפסה על ידי האנושות כסמל כזה של חירות וכמעניקה הזדמנויות כארצות הברית. במבט לעתיד,

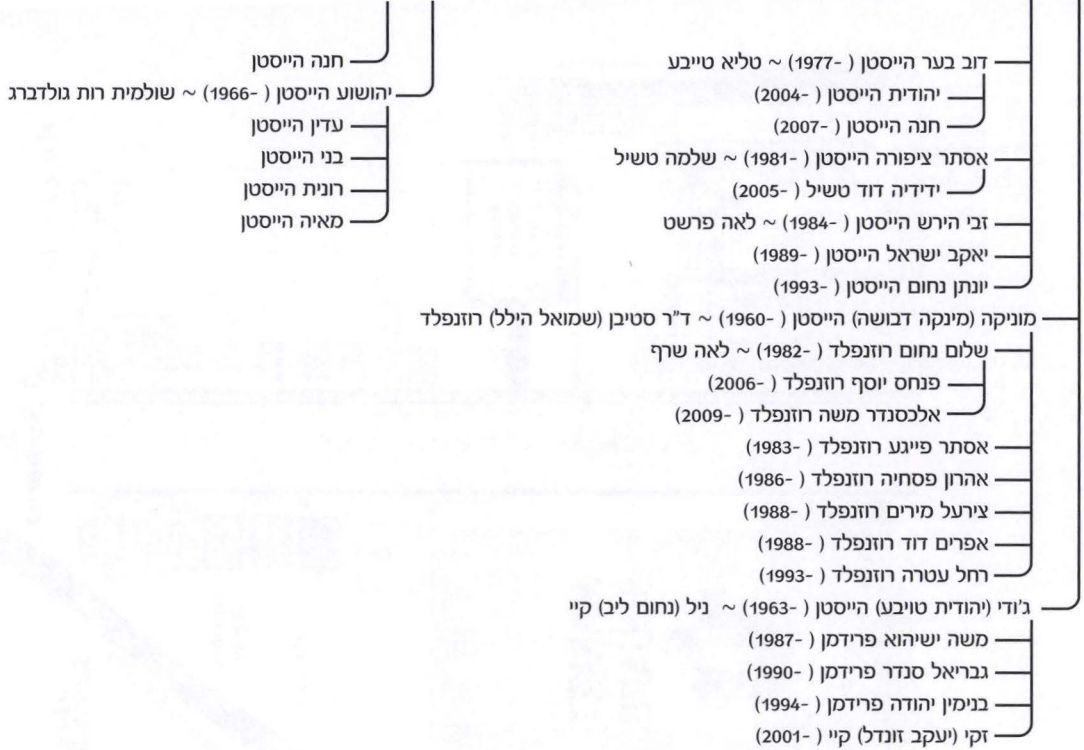
אני חש שלמרות הזרם של רגשות אנטי־אמריקאים המציפים את העולם הערבי ומקומות אחרים, תמשיך ארצנו, בעזרת האל, למלא תפקיד זה.

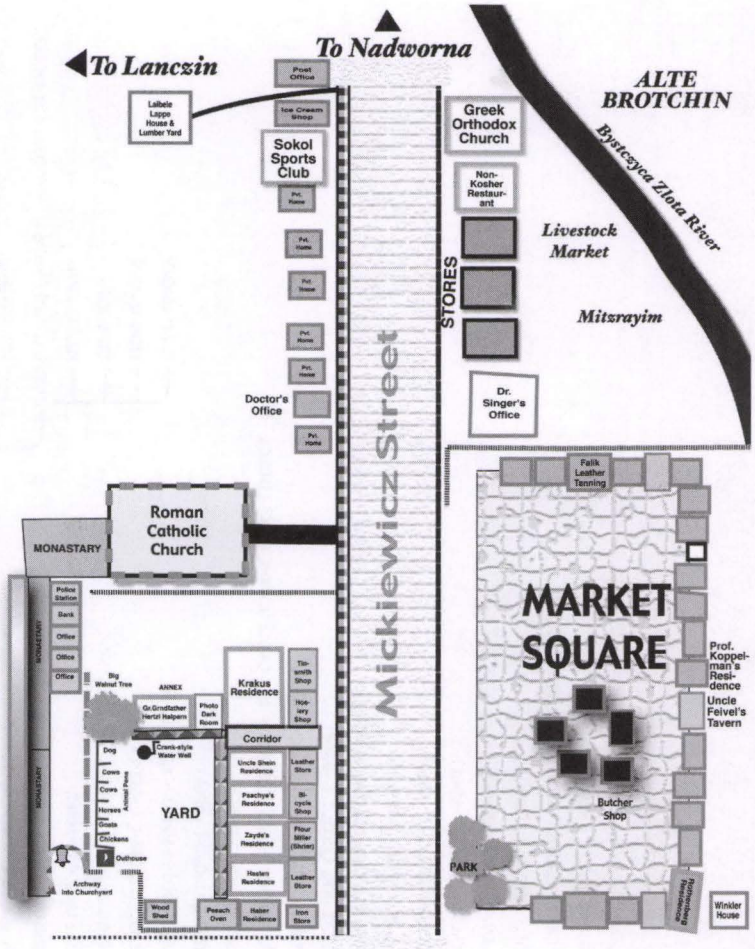
אם החזון שלי בנוגע לעתידו של העולם יתגשם, זכרו ששמעתם אותו לראשונה כאן. בין אם אתם בני משפחתנו ובין אם לא, אני דוחק בכם לקחת את דברי לתשומת ליבכם מפני שכולם יצאו היישר מליבי שלי.

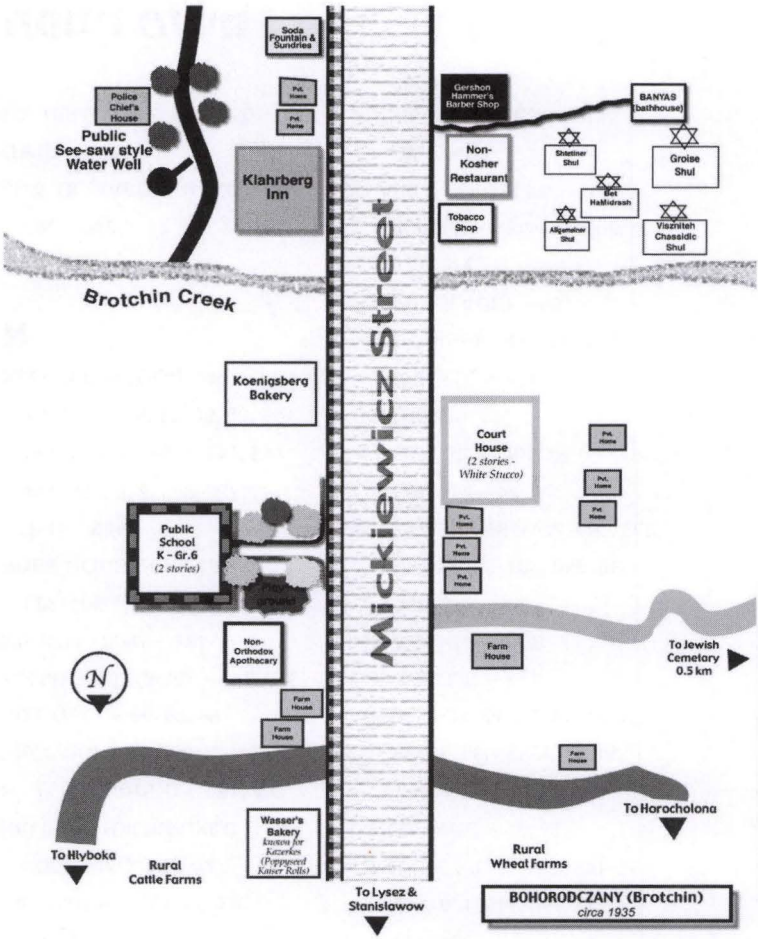
לבסוף, אני באמת אסיר תודה לכם על כך שלקחתם את הזמן לקרוא את דברי ולחשוב עליהם. אני תקווה שהם מקובלים עליכם ושהם בעלי ערך כלשהו. בעשותכם כך, בהסכמתכם לרשום לפניכם את דברי, אתם מכבדים אותי ואת זכרם של אלו שכבר נפטרו מן העולם. על כך, אני אסיר תודה ורוחש לכם את רגשי התודה הכנים ביותר.

שלום עליכם
מרק הייסטן
אפריל 2003

שושנה רייזל היבשמן (1930-?) ~ נפתלי הרץ הלפרן (1931-?)
אברהם יחיאל מיכאל הלפרן (1861-1941) ~ טויבע גולד (1936-?)
דינה הלפרן
חנה הלפרן (1894-1996) ~ דב בער הייסטן (1896-1963)
צבי הירש הלפרן
פייבל הלפרן
רייזל שושנה הלפרן
יוסף הלפרן
פסחיה הלפרן
דוד הלפרן
מרק (מרדכי) הייסטן (-1925) ~ אנה רות (חנה רייזל) רובינסון (-1933)
אדוארד (שלמה עייזיק) הייסטן (-1953) ~ דורה קץ
סם (שמואל יוסף) הייסטן (-1982) ~ לאה יודלסון
אמנדה (חוה מינדל) הייסטן (-1985)
ביאנקה (יפה אלישבע) הייסטן (-1990)
רב מייקל (אברהם יחיאל מיכאל) הייסטן (-1955) ~ שולמית וויספיש
דינה הייסטן (-1977) ~ איתמר כהן
ארי כהן (-2000)
יעל כהן (-2003)
נעמי כהן (-2006)
הארט (נפתלי הרץ) הייסטן (-1931) ~ סימונה (ששה ברכה) ברונשטיין (-1940)
רניי רייזל הייסטן (-1964) ~ איל הלוי
שיין הלוי
עילי הלוי
לני הלוי
דוראיה הלוי
ברנרד (דוב שמאון) הייסטן (-1966) ~ לארי (לאה) לחת
אריקה הייסטן
יוסף הייסטן
סמנתה הייסטן

חנה הייסטן
יהושוע הייסטן (-1966) ~ שולמית רות גולדברג
עדין הייסטן
בני הייסטן
רונית הייסטן
מאיה הייסטן
דוב בער הייסטן (-1977) ~ טליא טייבע
יהודית הייסטן (-2004)
חנה הייסטן (-2007)
אסתר ציפורה הייסטן (-1981) ~ שלמה טשיל
ידידיה דוד טשיל (-2005)
זבי הירש הייסטן (-1984) ~ לאה פרשט
יאקב ישראל הייסטן (-1989)
יונתן נחום הייסטן (-1993)
מוניקה (מינקה דבושה) הייסטן (-1960) ~ ד"ר סטיבן (שמואל הילל) רוזנפלד
שלום נחום רוזנפלד (-1982) ~ לאה שרף
פנחס יוסף רוזנפלד (-2006)
אלכסנדר משה רוזנפלד (-2009)
אסתר פייגע רוזנפלד (-1983)
אהרון פסחיה רוזנפלד (-1986)
צירעל מירים רוזנפלד (-1988)
אפרים דוד רוזנפלד (-1988)
רחל עטרה רוזנפלד (-1993)
ג'ודי (יהודית טויבע) הייסטן (-1963) ~ ניל (נחום ליב) קיי
משה ישיהוא פרידמן (-1987)
גבריאל סנדר פרידמן (-1990)
בנימין יהודה פרידמן (-1994)
זקי (יעקב זונדל) קיי (-2001)

To Lanczin
To Nadworna
Post Office
Laibele Lappe House & Lumber Yard
Ice Cream Shop
Sokol Sports Club
Pvt. Home
Pvt. Home
Pvt. Home
Pvt. Home
Pvt. House
Pvt. Home
Doctor's Office
Mickiewicz Street
Greek Orthodox Church
Non-Kosher Restaurant
STORES
Dr. Singer's Office
ALTE BROTCHIN
Bystrzyca Zlota River
Livestock Market
Mitzrayim
Falik Leather Tenning
MARKET SQUARE
Prof. Koppelman's Residence
Uncle Feivel's Tavern
Butcher Shop
PARK
Rothenberg Residence
Winkler House
Roman Catholic Church
MONASTARY
Police Station
Bank
Office
Office
Office
Big Walnut Tree
ANNEX
Krakus Residence
Tinsmith Shop
Hosiery Shop
Gr.Grndfather Hertzl Halpern's
Photo Dark Room
Corridor
Dog
Cows
Cows
Horses
Goats
Chickens
Outhouse
Archway into Churchyard
Crank-style Water Well
Animal Pens
YARD
Uncle Shein Residence
Leather Store
Pesachya's Residence
Bicycle Shop
Zayde's Residence
Flour Miller (Shrier)
Hosters Residence
Leather Store
Wood Shed
Pesach Oven
Haber Residence
Iron Store

Soda Fountain & Sundries
Police Chief's House
Pvt. Home
Pvt. Home
Public See-saw style Water Well
Klahrberg Inn
Gershon Hammer's Barber Shop
BANYAS (bathhouse)
Non-Kosher Restaurant
Shtetiner Shul
Groise Shul
Bet Hahidrash
Tobacco Shop
Aliguminer Shul
Visznitch Chassidic Shul
Brotchin Creek
Mickiewicz Street
Koenigsberg Bakery
Court House
(2 stories - White Stucco)
Pvt. Home
Pvt. Home
Pvt. Home
Pvt. Home
Pvt. Home
Pvt. Home
Public School K - Gr.6
(2 stories)
Non-Orthodox Apothecary
Farm House
To Jewish Cemetary 0.5 km
N
Farm House
Farm House
Farm House
To Horocholona
Wasser's Bakery
known for Kaizerkes (Poppyseed Kaiser Rolls)
To Hlyboka
Rural Cattle Farms
Rural Wheat Farms
To Lysez & Stanislawow
BOHORODCZANY (Brotchin)
circa 1935

מפתח מילים

3M, חברת – 234, 265, 272
GLAD – 269
KRESGE חנות עשרה סנט – 149
NCSY – 296
RCA – 270

א

אבלסברג, אוסטריה – 70,
75-82, 87-88, 90-93, 95,
134-135, 136-137, 143, 145,
156-157, 276, 298-300
אבן, דן – 106
אגודת הבונים החופשיים –
302-303
אהרונסון, מישה – 137
או'בנון, פרנק (מושל) – 317, 319
אודר (נהר) – 46, 64-65
אוזבקיסטן – 22
אוניברסיטת טקסס – 200, 202
אונרוו"א – (סוכנות האו"ם
לסעד והצלה) 70, 74
אוקראינה – 10-11, 39, 43,
191-192, 333
אזרחות אמריקאית – 165, 233
אחים במיס – 151, 215-217,
241, 270-272
אטוווטר, ברוסטר – 269
איגוד האורתודוכסי – 178,
250, 324
איזור הכיבוש הרוסי – 69
אייר קנדה – 144-145, 205,
227, 234
אילת (פריגטה) – 104
אימפריה האוסטרו הונגרית – 1
"אין ברירה" – 127
אינגושים – 34
אינדיאנפוליס, אינדיאנה – 181,
183, 241, 245, 270, 273,
275, 279, 284-285, 290, 293,
295-296, 301-3, 310, 330,
349-350
אינסברוק – 88-92
אלכסנדריה – 117
אלגה – 17, 19, 21-22, 24, 27,
30-33, 35, 38, 43, 51-53,
251, 276
אלמה אטה – 31, 52
אלטלנה – ט', י"ז, 88, 95-115,
117, 119-120, 134, 158,
321-323
אליס איילנד – 141
"אמור את זה שחק את זה" –
270
אמיר פארוק (האוניה) – 130

אצ"ל – י"ז, 75, 77, 87, 94, 100
אקטובינסק – 17, 38, 39
ארגון האומות המאוחדות (האו"מ) – 93, 96, 100, 117, 119-120, 127-128, 348
ארגון הבונדס הישראלי – 70, 176, 242, 323
אריאל, יורם (פרופסור) – 328
ארלוזורוב – 110
ארמון המלכותי – 44
ארמיה הפולנית הראשונה – 37-40, 45
ארנס, מישה – 320
ארץ ישראל – י"ז, 15, 75, 87, 92, 105, 289, 351
אשה של ראובן – 342
אשכנזי – 76-77

ב

באד גאסטין – 81, 87
באד הוף גאסטין – 82-81
בגין, מנחם – 75, 96, 98-110, 112-113, 174, 176, 178, 320-329, 331
בגין, עליזה – 326
בהלפר (שליח) – 7
בובה – 337
בוגדנוב, ג'נרל – 42
בוהורודזני – 2, 6, 43, 76, 191-192, 333
בוזיק – 90, 94-95
בוצ'אץ' – 14-15
בוקנר, אדי – 137
בורג, ד"ר יוסף – 176, 322, 342-343
ביי, אבן (מושל) – 179, 316 , 319
ביי, בירץ' (סנטור) – 177, 179, 180, 319, 321
ביי, בריגדיר ג'נרל טאבה – 125
ביי, מרוולה – 179, 319-320
בייקונינים – 247-248, 250
בירה (משקה) – 4-5, 134
בית הזיקוק אטלנטיק – 232
בית הכנסת הגדול – 336
בית הספר להנדסה תעשיתית – 226-228, 236
בית"ר (תנועת הנוער) – 75, 77, 87-88, 321
בלפור, לורד – 74
בניה – 336
בן אלישר, אליהו – 326
בן גוריון, דוד – 75, 78, 87-88, 96-97, 100, 102-106, 108-109, 112-114, 120, 129, 131-132, 134-135, 322, 328
בן גוריון, פולה – 132
בן יהודה – 82-83, 87, 132
בנק אמירקן פלטשר נשיונל – 319
בנק גולדן וואלי – 242
בנק פירסט נשינול של קוקומו – 309-311
בנק פירסט פדרל סייבינגס – 280, 308
בקר, הרברט – 278
בראונאו אם אין (מחנה) – 70, 75

ברגסון, פיטר – 98
ברו, חיים – 342
ברוטשין – 2, 5-6, 9-10, 43, 53,
56, 60, 62, 71, 76-77, 307,
322-333, 336-337, 340-343
ברטיסלבה – 69
בריגדת הגשרים הצפים – 41
בריגדת הפולנית – ט', 37,
50-51, 77, 79, 95, 155
בריגדת התותחנים הפולנית –
50
בריחה (עליה מחתרתית) – 74,
87-89, 91-92, 96
בריחה מהכלא – 31, 55
בריש – ראה הסטון, ברנרד
ברלין – 46, 59-60, 64, 110, 127,
322, 342
ברמנהבן (נמל) – 137-138
ברמר (מעבר) – 88
ברנדוט, הרוזן פולקה – 119-120
בתים טרומיים – 221

ג

גבול הסורי – 121
גבלס, יוסף – 110
ג'ונסון, בנג'מין – 277-278, 280
ג'ונסון, ליידי בירד – 243
גולאג – 19, 73, 343
גולד, נפתלי – 342
גולדן וואלי – 240, 242, 251, 290
גולים צ'צנים – 33
גולן – 125
גומי (קונדום) – 149
גינזברג, רב – 216, 290
ג'ייד, יצחק (חזן) – 292
ג'יהאד – 93
גלב, סר ג'ון בגון (פאשה) – 127
גלגול –344, 351
גלילי (שר הבטחון) – 103-104,
113
גליל, ה – 125, 159
גלר, הרמן – 1, 132
גמרא – 7, 287, 351
ג'נרל מילס – 166, 168,
171-172, 235-236, 245,
247-252, 255-257, 261-266,
268-273, 305, 329
גריי, רב רונלד – י"ג, 178,
293-296, 325-324
גרין קארד – 203, 207
גריפנהאגן – 46
גרץ אוסטריה – 72, 83, 85-86

ד

דאלאס, טקסס – 165, 167, 217,
219, 221-222, 233-232,
235-236, 257, 289
דה-גול, שארל – 97
דה-רוטשילד, ברון אדמונד –
325
דורטמונד, גרמניה – 1, 2, 132
דטרויט, מישיגן – 215, 220, 222
דייזי (תנור) – 171
דלסקי, פרופסור הלל –
111-112
דפי זהב – 133
דרך בורמה – 127-129

ה

האמפרי, הוראשיו היוברט
(סנטור) – 203, 211
האניוול אינסטרומנטס –
234-235
הגנה (ארגון) – 74, 88-89, 93,
97-98, 101-103, 110-113,
119
הידרו-גיאולוגיה – 21
היטלר, אדולף – 9, 38, 46, 51,
63, 70-71, 75, 91, 127, 93,
111, 127
הייסטן, אדוארד (אדי) – י"ג, 164,
167, 175, 181, 185 216-217,
220-221, 226, 239, 253, 275,
289, 354
הייסטן אנה רות (רובינסון) – י"ג,
151, 161-164, 167, 175, 180,
195-230, 232, 236, 238, 241-
244, 269, 273, 288-290, 298,
300-302, 320, 324, 340, 347,
349, 354
הייסטן, אפרים ובטי – 125
הייסטן, אקדמיה העברית –
295, 347
הייסטן, אריה – 126
הייסטן, ברנרד – 1, 2, 6, 74, 202,
203, 153, 163, 240
הייסטן, הארט – י', י"ג, י"ח, 2, 13,
38, 52-53, 150-151, 164 183,
185, 191, 202-203, 215, 239,
240-241, 245, 270-281, 284-
284, 290-303, 305-306, 308,
310-313, 316, 320, 323, 329,
333, 340, 345, 351, 355, 373
הייסטן, ז'ק – 125
הייסטן חנה (שם נעורים הלפרן)
– י"ג, 2, 153, 164, 176, 181,
182, 187, 202
הייסטן, מוישה – 125-126
הייסטן, רבי מייקל – י"ג, 164,
167, 175, 181, 185, 187, 232-
233, 239, 275, 349-347, 355
הייסטן, שולמית – 181,
347-348, 355
היפשמן, סם – 342
הכהן, יהושוע – 78
הכט, בן – 98
הליפקס, קנדה – 138-139, 140,
142-143, 145
הלכה יהודית – 61
הלפרן, הרץ – 287, 355
הלפרן, פסייחה – 5, 8, 43, 52,
287, 355
הלשון – 106, 123
המר, ברטה – 338
הסכם ריבנטרופ-מולוטוב – 10
הסתדרות – 328-329
הפוגה – 100-101
הפסקת אש – 125
הצהרת ייעוד – 345
הרט, באד – 278
"הרמון" (וולוולוק) – 47
הרינגטון בנק – 317
הרקורט מנג'מנט – 279
הרקי, ג'ק (פרופסור) – 228

הר רויאל – 212
התקווה – 99

ו

וודג'וד (ספינה) – 105
ווטרגייט (מלון) – 324
ווילך, אוסטריה – 83-86
ווילשור (כלב) – 5
ויני – 197, 199
וורשה – ט', 41, 44-43, 47,
51-54, 71, 155, 308, 333
וייצמן עזר – 326
וינה, אוסטריה – 62-70, 72-73,
125, 135, 308, 334
ויסטולה (נהר) – ט', 43-44,
46-47
וויספיש, לייבלה (רבי) – 347-348
וולדברך/ וולדברזק – 64, 66
וולוווק (וולוצלאבק /
וללוצלאווק) – 47, 50, 53-54,
59, 62, 64, 71, 135, 155
וולס, ביל – 271
ווסילבסקה, וונדה (קולונל) – 37
ווסר, נתן – 341
וועד החלוקה הג'וינט – 70, 138
וושינגטון, די.סי. – 178, 284, 324,
326, 384

ז

זאבים – 25-27
ז'בוטינסקי, זאב – 74-75, 77, 98,
177, 322
ז'יד – 8, 50
ז'יטומיר – 40
זיידה – 6, 287, 307-308,
334-337
זינגר, ד"ר – 9
זלוטי (מטבע) – 66-67, 307
זלצבורג, אוסטריה – 76, 92, 137,
160, 321

ח

חאג' אמין אל חוסייני – 127
חבילות CARE – 70
חגורה – 11
חומש – 7
חומרי נפץ – 82, 109
חופה – 4, 209
חוק מק'קרן – 211
חיטה תפוחה – 256
חיידר – 7-8
חיפה – 15, 104, 5-134, 159
חלבוד – 195-198, 201
חלות – 3
חנה רייצ'ל – 196
חנות אופניים – 5, 8, 287
חנות למוצרי עור – 2
חסון, משה – 114
חסידים – 138
חצור – 125
חצוצרה – 27, 333
חצוצרות – 170, 247, 249, 255-
256, 264

ט

טבין, אלי – 99, 174
טווין, מרק – 232
טול כרם – 119, 121-123, 174
טורו, יהודה ויצחק – 297
טורו קולג' – 185-186, 296-298, 349
טיילר, טקסס – 222
טמפלרים – 110
טרבלינקה (מחנה השמדה) – 71, 114
טריז'ינשטט – 71
טרנר, מר – 143-144
טשורטקוב (צ'ורטקוב) – 13-15, 334
טשקנט – 19, 22

י

יאסי, רומניה – 27
יד מרדכי – 125
ידין יגאל – 96, 108, 320
יהודי המזרח (אוסט יודן) – 1, 195
יואיטס, קונרד – 312
יודנראט – 337
יוניון בנק – 311, 313
יוניון קרבייד כמיקל – 269
ירוזלסקי, זמק – 44
ירח דבש – 211
ישוב – 93
ישיבה אוניברסיטה – 293, 296
ישיבה תיכונית – 275

כ

כהן, איליין – 200
כוכב הבודד (סוכנות קאדילק) – 219-222
כובע טמבל – 118
כותל המערבי – 129
כינים – 49-50
כיס פלוג'ה – 125
ככר מוגרבי – 134
כלורוקס – 269
כנופיית שטרן – 120
כנסייה האוקראינית-אורתודוכסית – 334
כנסת – 105-106, 113, 320, 322-322
כפר ויתקין – 103-108, 110-114, 117, 119, 321
כץ, שמואל – 96, 98, 100, 102, 112

ל

"לא אמות!" –י', י"ח, 373
לגיון הירדני – 127
לוברטוב – 42
לובלין – 42
לוגר, טום – 260
לוגר אקדח – 136
לודז' – 54, 64
לוח (מכבש) – 254
לוח "הוויג'ה" – 269
לוח זמנים – 81, 283
לוח שנה – 289
לוי, רייזלה – 56-59

"לוקשען" (אטריות) – 66
לוסטר (משפחת) – 342
לח"י – 93, 98, 120
לטרון – 128
לייף, ג'ים – 280
ליכוד (מפלגה) – 112
לינצ'נר, אהרון 196-197
לינצ'נר, סיליה רבוטניק –
196-197, 200-202, 216
לם, נורמן (רבי) – 293, 296-297
לנדאו, חיים – 326
לנדאו, פרופסור – 8
לנדי, גב' – 239
לנדר, ברנרד (ד"ר) – 185,
296-298
לנינגרד – 31
לנינו – 38
לנקין, אליהו – 96, 100, 103, 107,
114, 174
לפפה, לייבלה – 13, 15
לשאת ולתת (משא ומתן) – 23,
120, 294

מ

מאיירס, יואל – ראה פרידמן ג'ו
מג'דל – 125
מדינת הזהב – 74
מוזיאון למורשת בגין – 331
מועדון החברתי של יוצאי הארגון –
134
מופתי הראשי של ירושלים –
127
מונטגומרי, פלד-מרשל – 122
מונטריאול, קנדה – 141, 143-
144, 150, 161-162, 203, 205,
207-208, 211-212, 214-216,
237, 299-302, 340-341
מונג'י (שם ילדותו של מרק) –
2, 16, 24-25, 43, 62, 344
מוסקבה – 19, 22
מועדון קולומביה – 279
מורטון צ'יפס – 257
מורטון, CG – 257
מושב – 125
מזוזה – 329-331, 336
מזיקים – 49
מזרחי – 121
מחבק חוף – 41
מחיצה – 294, 316
מח"ל מתנדבי חוץ לארץ –
118, 129
מחלקת המוסדות הפיננסיים
של אינדיאנה – 316-317, 319
מחנה יהודה (כפר יונה) – 119
מחנה סנט מריין – 70-75
מחנות העקורים – ט', 60, 69-70,
73, 88-89, 133, 137, 156-157,
212, 298, 321
מטהאוזן (מחנה השמדה) – 71,
85-86, 91, 299
מטה הפיקוד העליון הבריטי –
129
מטחנה של רודולף – 192, 337
מטפחת – 54, 343
מידנאק – 42-43, 71
מיכיהו - ציטוט מספר מלכים –
ט"ו, י"ח

מילות סיכום – 325
מיליציות הפולניות – 42
מינטון, פול (ד"ר) –230-229,
232, 235-236
מיסטיקה משיחית – 62
מכבים – 75, 80
מכמורת – 105
מלחמת העולם הראשונה –
1, 11, 195, 199, 322
מלחמת העולם השנייה –
י"ז-י"ח, 98, 101, 119, 126-128,
148, 201, 226, 248, 322
מלון המלך דוד – 129, 320
מלך מרוקו – 321
מלך רומניה – 150
מלחמת קוריאה – 144, 148, 216
ממשל המנדטורי הבריטי – 74
"מנדרל" סרן – 254
מנזר – 334
מנטליות (של השואה) – 345
מניות בנקים (בנקשרס) – 315,
317
מעיל צבאי (שנל) – 54
מפא"י – 103, 131, 135, 322
מפעל לחומצה גופריתית –
19, 24, 27, 251
מצבה – 333, 337-339, 341, 343
מצדה – 80
מצודת זאב – 323
"מצנט" (עוזר משפטי) – 8, 287
מקווה – 336
מק'קיני, פרנק – 309
מק'קיני, רוברט "בוב" – 280
מרגניות (דייזיס) – 255-256, 264
מרטינסוויל, אינדיאנה – 313
מרידור, ציפורה – 134
מרידור, יעקוב – 107, 114, 134,
321
מרכוס, מיקי (קולונל) – 128
מרכזי החלמה וטיפול – 306,313
מרסיי – 97, 99
מרשלק – 4
משחקי קנר – 269
משטרה חשאית – 23, 84
משטרת הגבולות – 66
משמר העם – 37
משק קולקטיבי – 38
מתקן לחיתוך עוגיות – 262

נ

נאצר גמאל עבדאל – 125-126
נבנצאל ניסים רבי – 6
נגב – 125
נדבורניה – 57
נדלר, פרופסור – 7, 9
ניסים – 336
נטורי קרתא - שומרי החומות –
348
ניומן – 301
ניטשה, פרדריך פילוסוף – 348
נקניקים משומרים - סבניה
טושנקה – 56
נתניה – 119

ס

סאדאת, אנואר – 321
סאת'רן מתודיסט אוניברסיטה – 233, 236
סדזבה – 11
סוכנות היהודית – 69, 74-75, 87
סופות טורנדו – 244
סטווסקי, אברשה – 98, 110-111
סטילוול, גנרל – 128
סטלין, ג'וזף – 12, 33-35, 44, 46, 53, 342
סטלינגרד – 34
סטניסלבוב – 13, 43, 192, 332-333, 337, 340-341
סיביר – 13, 58, 73, 321, 342
סימפסון, הומר – 263
סינסינטי, אוהיו – 269-270
סמטת באוור – 292
סמית, נטאלי – 198
סמרטוטים – 54
סנט וייטר – 144
ס.ס. נלי (אוניה) – 138
ספוג רחצה – 148-150
ספידווי בנק – 277-280
סקוטי, טקסס (הבונים החופשיים) – 301-302
סקנדל – 289

ע

עברית בעברית – 7, 288
עולים חדשים – 15, 133
עוף קאדילק – 231
עזה – 125
עיבוד גומי מגואר – 271
עיוורון העופות – 121
עלייה – 128
עלייה ב' מוסד – 74, 87, 98
עלילת דם – 62-63
עליית הנוער – 322
עמודים – 44-45

פ

פארוק המלך – 126
פדרציה היהודית – 331
פוזנן – 56
פולק, מר וגברת – 206
פומרניה – 46
פופלבסקי, גנרל – 45
פורט דה בוק – 97-98
פורסט, גרג – 231
פיוקסברג (שופט) – 298
פיין, קפטן מונרו – 101-102, 104-112
פיינברג, ג'וש – 279
פינקוס, גב' – 12
פירסט אמריקן נשיונל בנק – 280
פיש, בן (ד"ר) – 217,232
פיש, היימן ורוזי – 221
פיש, מייטי – 163, 198-200, 202, 217, 220-223
פלטורה, סימון – 11
פלטוריסט – 11, 339
פליידו (פלסטלינה) – 70
פלמ"ח – 93
פלק, דין (דיקן) – 226-227

פלשתינה – י"ז, 55, 74, 76-80,
82, 87-89, 92-94, 96, 98, 101,
110, 228„ 229, 321-322
פנטל, יודל – 198
פסצ'ניה – 56
פקארד חב' מכוניות – 196, 219
פרג – 28
פרוט (נהר) – 56
פרוכטר, ננדור (רבי) – 290-295
פרולוג – י"ז
פרוקטר וגמבל – 256, 263, 269
פריגטה – 104,108,113
פריג'יקינג – 220, 222, 228
פרידלי, מינסוטה – 241, 244
פרידלר, משה – 70, 74
פרידלנדר, גב' – 340, 343
פרידמן, ג'ו – 201, 204, 242, 269
פרידמן, יוסף – 269
פרידמן, משה – 10
פריז, צרפת – 11„ 78, 82, 94-95,
97, 100, 323
פרימנטאון – 199
פרינגלס – 256, 263-262
פרישמן – 102, 108, 110
פרמבה – 144, 147
פרנק חברת העולש – 62
פרנק, יעקב – 62
פרנקובסקי אוונו – ראה
סטניסלבוב
פרס נובל לשלום – 327
פרשת אלטלנה – 322-325
פשפשים – 27

צ

צבא הפולני – י"ח, 9, 37-40, 44-
45, 136, 154, 155, 276, 321
צה"ל – 93, 100, 103-104,
107-109, 111, 114, 119-1118,
121, 128, 347-348, 350
צוות חופרי הבארות – 21
צ'ולנט (חמין) – 4
צור – 117
ציונות – 7, 289, 323, 325
ציונות הדתית – 323
ציור של בגין – 324, 326
צ'יפס תפוחי האדמה – 256-258
צ'יריוס דגני בוקר – 247
צ'כוסלובקיה – 64, 66-67, 69
צ'רניאקוב – 45-44
צ'רצ'יל, וינסטון – 44, 46
צעצועים – 269-270

ק

קאהן, מר – 219-220
קאוקג'י, גנרל – 121
קדווה זדרדז (גבול פולין
צ'כיה) – 65
קדישאי, יחיאל – י"ג, 96, 101,
323, 326
קהילת בני תורה – 290-292, 295
קוויטל (פתק קטן) – 300, 335,
336
קולבסקי, סופי – 196
קולז'ניק, רבי – 341
קומסומול – 11
קוסיוצקו, דוויזיה – 37

קופלמן, פרופסור – 342
קופרהנד, מרים – 71
קוק היל – 114
קוקומו, אינדיאנה – 309-310,312-313
קוקומו טריביון – 310
קזחסטאן – ט', 17, 22, 33-34, 51, 237
קיי, ג'ודי – י"ג,180, 188-189, 350, 355
קיי, ניל – 350, 355
קמח קסם – 250-251
קנדי, טקסס – 271
קניגסברג, בוז'י – 341
קנר – 270
קסל לוי, ציפורה – 100
קצינים החופשיים – 126
קצ'קעס – 39
קראקוב – 37
קרטוס ברזה כלא – 342
קרייגהד, דון – 251
קריית נוער בירושלים – 295
קרילוב (ד"ר) – 31-32, 52
קרל, מקס – 296, 298
קשיות מתכופפות מתקפלות – 247, 249, 266-267, 269

ר

ראובן, בנג'מין – 341
רב מצ'ורטקוב – 334-336
רבוטניק, חנוך חשקה – 200
רבי מטושוב – 298-302
רבין, לאה – 327
רבין, יצחק – 108, 110, 327
רובינסון, אדי – 163, 195-199
רובינסון, אנט – 236
רובינסון, ג'רום – 163, 195, 198-200, 217, 223
רובינסון, מיני – 195, 197
רובינשטיין, צ'אק (עו"ד) – 242
רוברטס, נייט – 302
רוברטס, שפסל (רבי) – 200, 216
רוזוולט, פרנקלין דלאנו – 44, 46
רוזנבאום, רב חסידי – 6
רוזנברג, רבי – 250
רוזנפלד, מוניקה – י"ג, 275, 296, 349, 355
רוזנפלד, סטיבן (ד"ר) – 349, 355
רוטנברג (משפחה) – 339
רוטנברג, אברהם – 339
רוטנברג, אידה – 340-341
רוטרי – 303
רומל, גנרל – 122
רוסים לבנים – 64
ריצ'מונד, טקסס – 171, 195, 198-200

ש

שבתאי צבי – 62
שדה בוקר – 116
שדה יצחק – 108
שדרת פארק – 150, 211-212
שואה – ט', 17, 71, 74, 91, 93, 111, 201, 204, 211, 299, 307-308, 320-321, 345-346
שוואב צפרדע – 61

שוויפים – 196
שוורצברד שלום – 11
שוטבקים – 8
שומכר, פרופסור – 226
שוסטר, ארתור וסטן – 277
שוקו – 266
שטחי הכיבוש האמריקאי –
75, 78
שטטין, פומרניה – 46, 58-60, 64
שטראוס, מו – 196
שיכורים – 4
שכטר – 342
שמיר, יצחק – 183, 326
שמן קוקוס – 261-262
שמע ישראל – 60
שמרצלר, דוד – 344
שפיגל, דוד – 76-78, 321
שפרלינג, מקלוס – 291, 320
שרון, אריאל – 119

ת

תותח העוף – 248
תחום הכיבוש הבריטי – 70
תחנת קווין אליזבת' – 143
תחתונים – 54
תל אביב – 97, 100, 102-105,
107-110, 112-117, 120, 125,
128, 131, 134, 321, 326, 342
תלמוד תורה – 200, 239,
275, 289
תנועה הדתית לאומית – 323
תנועת המזרחי – 322-323
תנועה הציונית הרוויזיוניסטית – 75
תעודת כשרות – 250

הערות

1 לתיאור מפורט של בריחת משפחתי מאלגה,
ראה עמ' 31-29 ב"לא אמות!"

2 לתיאור מפורט של תקרית זו, ראה עמ' 39-38 ב"לא אמות!"

3 לתיאור מפורט של פטירתו של אבי ז"ל,
ראה עמ' 97-96 ב"לא אמות!"

4 ניתן למצוא תיאור של מקרה זה בעמ' 115-113 ב"לא אמות!"

5 תיאור מפורט של ייסוד האקדמיה העברית של הייסטן
באינדיאנפוליס נמצא בפרק 11 ב"לא אמות!"

6 תיאור מפורט של ייסוד האקדמיה ותפקידו המרכזי
של הרב גריי נמצא בפרק 11 ב"לא אמות!"

7 ניתן למצוא תיאור מפורט של מקרה זה
בעמ' 187-186 ב"לא אמות!"

8 לתיאור מפורט של מערכת היחסים של הארט
עם מנחם בגין, ראה פרק 13 ב"לא אמות!"

9 קרא במבוא של "לא אמות!" תיאור מפורט של
רציחתו של סבי ז"ל בידי הנאצים.

10 ניתן למצוא את הצהרת המשימות של משפחת
הסייטן בנספח (עמ' 344-339) ב"לא אמות!"

"מרק הייסטן יצר סיפור חיים מצוין המתאר סאגה ראויה לציון של מצוקות והישגים מרשימים. אין ספק שזהו ספר שכדאי לקרוא."

–ד"ר מורטון אי. טייכר, דיקן מייסד,
בית הספר ווירסוויילר לעבודה סוציאלית,
ישיבה אוניברסיטה

"מילותיו האחרונות של ההיסטוריון היהודי הנודע סימון דובנוב לפני שהוא נדחס לקרון רכבת ששימש להובלת בקר למסעו האחרון היו: "יהודים, זכרו וכתבו הכל!". מרק הייסטן מקיים את המורשת הזו. יש להצדיע לו על התיעוד ועל כך שהוא משמר את הזכרונות הללו."

–ד"ר מיילס לרמן, יו"ר אמריטוס, המוזיאון האמריקני לזכר השואה

"**מרקם חיי** הוא ספר מעורר השראה. מעבר להיותו קריא ביותר, מכיל ספרו של מר הייסטן גם מידע מרשים אודות החיים בפולין והמחתרת הפולנית... הוא מכיל מידע מדהים... ועד כה לא ידוע... אודות... האירועים סביב פרשת אלטלנה."

–הרב מנחם גנק, מנהל אדמיניסטרטיבי,
מחלקת הכשרות של האיחוד האורתודוכסי

"הספר הוא תיאור מרתק לא רק של חייו של מרק הייסטן אלא גם של סיפורו של העם היהודי במאה העשרים. למרות שהספר מספר סיפור של אדם יחיד ומאבקו לשרוד ולהצליח, המחבר צייר את סיפורו על התמונה הרחבה בהרבה של החיים וההיסטוריה היהודיים. זהו ספר שכדאי מאוד לקרוא."

–הרב ברל ווין, היסטוריון יהודי ומרצה בינלאומי

עיצוב וביצוע: אמנדה הסטן

Brotchin Books All rights reserved © כל הזכויות שמורות

מתוך המבוא...

זכרונותיו הציוריים ומלאי החיים מהשטטל של ילדותו שאבד לפני זמן רב בפולין של לפני המלחמה נחשפו בפני באהבה...אל דפי הספר. אני באמת מעריך את ההזדמנות שהוענקה לי לסייר, ולו לזמן קצר, בין זכרונות בית ילדותו ובעולם שבער עד מהירה בלהבות האש של השואה.

זכרונותיו של מרק אודות הישרדותו בקזחסטאן הפרי־מיטיבית בשנות המלחמה והתגייסותו לבריגדה הפולנית של הצבא האדום הינם חדים ובלתי נשכ־חים. צפיתי והאזנתי בשקיקה למרק החוצה שוב את הוויסטולה בוורשה השסועה בעקבות המלחמה והתרגשתי עד לדמעות כשהוא תאר את איחודו המחודש ועתיר הדמע עם משפחתו לאחר המלחמה. למרות שהוא שרד זוועות ומחסור שהיו גורמים לאנשים חלשים יותר דיכאון עמוק, מרק אף פעם לא נטש את האופטימיות שלו או את אמונתו הדתית החזקה.

Brotchin Books

All rights reserved © כל הזכויות שמורות